

С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко

ГЕОГРАФІЯ

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Кам'янець-Подільський

«Абетка»

2018

УДК 911(075.3)
К55

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 31.05.2018 №551)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Кобернік С. Г.

К55 Географія (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2018. – 256 с. : іл.

ISBN 978-966-682-394-9.

УДК 91(075.3)

ISBN 978-966-682-394-9

© Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., 2018

© ТзОВ «Абетка», 2018

© ТзОВ «Абетка», оригінал-макет, 2018

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Шановні друзі!

Цього навчального року ви продовжите здобувати базову географічну освіту. У попередні роки ви ознайомилися з оболонками Землі, природою материків та океанів, природою, населенням і господарством України та світу, прийомами роботи з географічними картами.

Курс «Географія: регіони та країни» продовжить ваше ознайомлення зі світовим господарством, особливостями участі регіонів і окремих країн у міжнародному поділі праці, розкриє роль географії у розв'язуванні економічних, екологічних і соціальних проблем суспільства, а також покаже місце України в міжнародному просторі. Підручник стане надійним помічником у цьому. Подамо деякі корисні поради, як краще працювати з ним.

Під час ознайомлення з текстом параграфу зосереджуйте увагу на найважливіших положеннях і нових поняттях. Для кращого розуміння навчального матеріалу скористайтеся завданнями, наведеними в тексті. Деякі з них потребують вашого творчого підходу й оригінальних рішень. Намагайтеся аргументовано відстоювати власну позицію з будь-якого проблемного питання.

Підручник містить різноманітний ілюстративний матеріал – малюнки, тематичні карти, картосхеми, схеми, діаграми, таблиці. Особливу увагу звертайте на запитання і завдання, що додаються до окремих ілюстрацій.

Рубрика **«Перевірте себе»**, що містить перелік завдань і запитань для самоконтролю, передбачає перевірку здобутих знань. Проблемні й творчі завдання позначено «зірочкою»*.

Разом з підручником для якісного вивчення матеріалу з даного курсу доцільно використовувати *географічний атлас, контурні карти та практикум або робочий зошит*.

ЗИЧИМО ВАМ УСПІХІВ У НАВЧАННІ!

§ 1. ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ ТА КРАЇНИ»

Про що ви дізнаєтеся з курсу «Географія: регіони та країни». В основу курсу покладено регіональний та країнознавчий принципи. Загальною метою курсу є формування єдиної географічної картини світу на прикладі вивчення населення та просторової організації економіки як у регіонах, так і в окремих країнах з урахуванням сучасних геополітичних, соціальних, економічних та екологічних аспектів. Перед вами постануть *Європа*, яка зробила величезний внесок у розвиток світової цивілізації; *Азія* та *Америка*, які вражають своїми контрастами; далека, неповторна й самобутня *Океанія*; *Африка* з її найбіднішими в світі країнами.

Ви також ознайомитеся з окремими країнами з різних регіонів світу: *США* та *Японію* – лідерами світової економіки за багатьма показниками; *Великою Британією*, *Францією*, *Німеччиною* та *Італією*, які становлять основу європейської економічної системи; переселенськими країнами *Канадою* та *Австралією*, що за порівняно короткий час досягли високих економічних показників; *Китаєм*, *Індією* та *Бразилією*, відомими значним економічним зростанням в останні десятиліття; екзотичними країнами Африканського регіону – *Єгиптом* та *ПАР*; з *Польщею*, *Білоруссю*, *Росією* та їх економічним і політичним впливом на нашу державу.

Регіони світу за класифікацією ООН. З попередніх років вивчення географії вам уже відомий поділ світу на материки (континенти), що має фізико-географічне підґрунтя, та частини світу, в основу виокремлення яких покладено історичний чинник. Окрім того, в географічній науці існує поняття «регіон світу».

Регіон світу (від лат. *regio* – область) – група країн і територій, що мають спільне географічне положення й вирізняються спільними рисами: природними, історичними, геополітичними, економічними, соціальними, культурними, етнічними, демографічними, туристично-рекреаційними та ін.

Статистичний відділ ООН задля здійснення статистичного аналізу процесів та явищ, що відбуваються в сучасному світі, розробив систему, за якою поділив материки на *великі регіони світу (макрорегіони)*, які, в свою чергу, поділяються на менші *субрегіони*. Зазначимо, що віднесення країни чи території до того чи іншого регіону не залежить від жодних політичних, економічних або інших чинників.

Так виникла геосхема ООН, за якою світ поділений на 5 великих регіонів (макрорегіонів): *Європа*, *Азія*, *Океанія*, *Америка* та *Африка*. Кожен з них поділений на субрегіони (мал. 1).

Межі регіонів і субрегіонів не завжди збігаються з межами частин світу та материків. Так, регіон *Європа*, за класифікацією ООН, поширюється на Північну Азію, яка становить азійську частину Росії. Площа регіону *Азія* є меншою, ніж площа частини світу з такою самою назвою. Субрегіон *Північна Америка*, який є частиною регіону *Америка*, тягнеться від Гренландії на півночі до державного кордону США та Мексики на півдні. Територія ж материка *Північна Америка* простягається далі на південь до Панамського каналу.

▶ **1.** Користуючись картою регіонів світу за класифікацією ООН (мал. 1), назвіть субрегіони Європи, Азії, Океанії, Америки, Африки. **2.** З'ясуйте, до якого субрегіону Європи відносять Україну та сусідні держави. **3.** З'ясуйте, до якого регіону, субрегіону, частини світу та материка належать такі держави: Німеччина, Мексика, Індія, Єгипет, Австралія, Росія.

Мал. 1. Регіони світу за геосхемою ООН

Глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу. Внаслідок інтеграційних процесів у регіонах та країнах відбувається процес глобалізації, що перетворює сучасний світ на єдину систему. У наш час життя більшості людей пов'язане з процесами, що відбуваються поза межами країни їхнього проживання. У світовому масштабі глобалізація виражається в зростаючих взаємозв'язках і взаємозалежності населення Землі в різних сферах діяльності. Цей процес об'єднує економіку, політику, культуру, інформаційну сферу, технології та управління.

Однак саме у сфері економіки глобалізація на сучасному етапі виявляється найвиразніше і найповніше. Глобальний ринок спричинив чітку спеціалізацію країн у масштабах всієї планети. Фактично виникла «світова фабрика», пов'язана товарними потоками й глобальними інформаційними системами. Керування нею взяли на себе високорозвинуті держави. Багато їх виробництв вивезено до країн, що розвиваються, де є природні й дешеві трудові ресурси. В результаті виявилось, що жодна національна економіка не може існувати ізольовано, оскільки при цьому переривається ланцюжок економічних зв'язків.

Глобалізація має як позитивні, так і негативні наслідки. Вона полягає, з одного боку, в посиленні взаємозалежності світу, розширенні економічних, політичних, культурних зв'язків, інформаційному обміні між усіма країнами. З іншого боку, глобалізація призводить до зростання впливу на весь світ окремих країн, нав'язування ними своїх систем цінностей, економічних і правових відносин.

Пізнавальна та конструктивна роль країнознавства в сучасному світі.

Комплексним вивченням регіонів і країн займається наука «країнознавство», яка є складником економічної і соціальної географії світу.

Країнознавство – синтетична наука про політичну, соціальну, економічну та культурологічну сфери існування окремих регіонів, країн і світу в цілому.

Роль країнознавства в суспільстві визначається передусім його пізнавальним і світоглядним значенням. Пізнавальна роль країнознавства полягає в

накопиченні та зберіганні всебічних знань про географічну своєрідність окремих регіонів та країн, створенні їх «візитівок», а також формуванні географічної картини світу. Зростає конструктивна роль країнознавства в пошуках раціонального устрою країн: створюються схеми територіальних структур і мереж, виробляються принципи територіальної організації продуктивних сил, розробляються напрями оптимізації середовища проживання людини. Країнознавство відіграє важливу роль у сфері зовнішніх економічних і політичних зв'язків, сприяючи підвищенню рівня їх ефективності шляхом формування географічної культури влади, підприємців, дипломатів. Це вкрай важливо у зв'язку з інтеграцією регіонів і країн у єдину систему світового господарства в процесі глобалізації. Рекреаційне країнознавство сприяє розвитку внутрішнього та міжнародного туризму на основі наукового обґрунтування туристично-рекреаційного освоєння території, створення повноцінних путівників, оптимізації туристичних маршрутів.

- 1.** Поясніть різницю між поняттями «материк» («континент»), «частина світу», «регіон світу».
- 2.** Назвіть і покажіть на карті великі регіони світу. Порівняйте їх територіальний склад із частинами світу та материками.
- 3.** Поясніть, у чому полягає глобалізація як провідна тенденція розвитку сучасного світу.
- 4.** У чому полягають позитивні та негативні наслідки глобалізації?
- 5.** Поясніть роль країнознавства в сучасному світі.
- 6*.** Відшукайте на політичній карті світу держави, території яких розташовані водночас у двох частинах світу. З'ясуйте за малюнком 1, до яких регіонів, за геосхемою ООН, їх віднесено.

§ 2. ПОЛІТИЧНА КАРТА

Джерела знань про регіони та країни світу. Оскільки країнознавство містить дані з багатьох напрямів знань – географії, етнографії, демографії, історії, економіки, політології, проведення комплексних країнознавчих досліджень потребує енциклопедичних знань про регіони і країни. Це передбачає пошук у різних джерелах відомостей та аналіз потрібної країнознавчої інформації, а також її застосування для розв'язування актуальних проблем.

Усі джерела інформації про регіони та країни світу можна поділити на статистичні, історичні, картографічні, інформаційні. *Статистичні джерела інформації* дають змогу відобразити певні кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення населення і господарства регіонів і країн. Важливим наслідком цього є моделювання різних соціально-економічних процесів та об'єктів.

Аналіз *історичних документів* у країнознавстві уможливорює розгляд розвитку регіонів і країн у часі. Знання історичного минулого необхідне для розуміння сучасної географії населення і розміщення продуктивних сил, а також для прогнозування їх змін на прикладі конкретних регіонів і країн світу.

Економічні та політичні карти є, з одного боку, інструментом економіко-географічних досліджень будь-якої території, а з іншого – його результатом. Нанесені на карту об'єкти та явища відображають їх взаєморозміщення і взаємозв'язки між ними. Карта є дієвим інструментом наукових досліджень. Через те її використовують на всіх етапах дослідження територій: від збирання вихідних даних до розроблення нових наукових матеріалів. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційну місткість географічного матеріалу.

Нині набули важливого значення *інформаційні джерела знань*. Інтернет та спеціально створені геоінформаційні системи (ГІС) є сучасним засобом збирання, збереження та аналізу різноманітних відомостей про територію. ГІС дають змогу поєднати модельне зображення території з інформаційними таблицями, космічними та аерозображеннями земної поверхні.

Політична карта та її особливості. У вузькому розумінні – це тематична географічна карта, на якій показано поділ світу на держави та залежні території з нанесенням існуючих кордонів. На ній також зображено столиці держав та інші великі міста, найважливіші транспортні магістралі. У широкому розумінні політична карта світу є зібранням відомостей про політичну географію світу.

Політична карта є нестабільною. Вона відбиває утворення нових незалежних держав, зміну їх політичного статусу, об'єднання країн і втрату ними суверенітету, уточнення кордонів, зміни назв держав. Інколи столиці переносяться до іншого міста або змінюються їх назви. Всі ці зміни фіксує політична карта світу. Головною її властивістю є *динамічність*, тобто здатність постійно змінюватися.

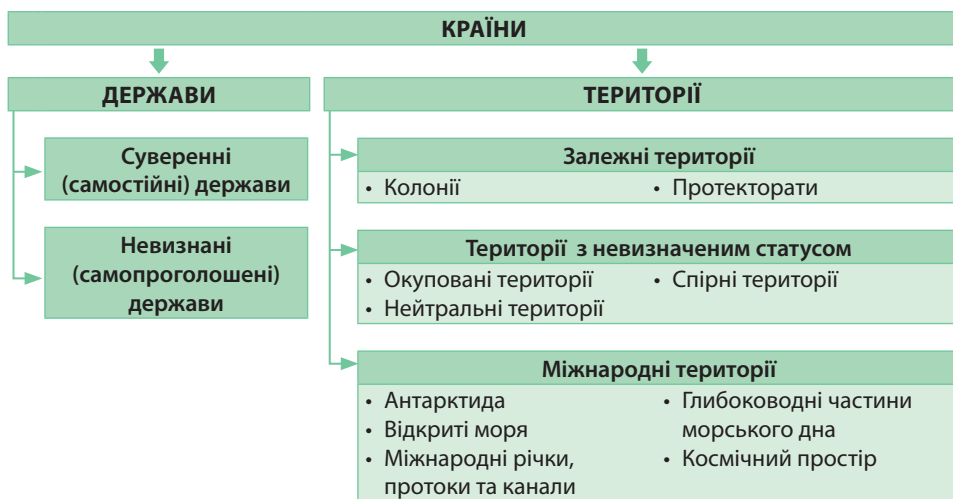
Що таке територія та акваторія? Важливим поняттям політичної географії є «територія». У міжнародному праві під *територією* (від лат. *territorium* – область) розуміють простори земної кулі з її сухопутною й водною поверхнями, надрами й повітряним простором, а також космічний простір з небесними тілами в ньому.

Ділянку водної поверхні певної водойми або її частини (моря, затоки, порту) у визначених межах називають *акваторією* (від лат. *aqua* – вода).

Територія є об'єктом господарської діяльності. За правовим режимом виокремлюють три типи територій: державну територію, територію з міжнародним режимом, територію зі змішаним режимом.

Державною територією є така, що перебуває під суверенітетом певної держави. До *територій з міжнародним режимом* відносять ті, що лежать поза межами державних територій та перебувають у загальному користуванні всіх держав відповідно до міжнародного права. До *територій зі змішаним режимом* відносять континентальний шельф і морські економічні зони у Світовому океані.

Головні об'єкти політичної карти. Головними об'єктами політичної карти є країни, держави та території (мал. 2).

Мал. 2. Головні об'єкти політичної карти

Країна – заселена територія з визначеними кордонами, що в політико-географічному відношенні може мати державний суверенітет або бути залежною від інших держав.

Країною є будь-яка держава. Водночас не кожна країна є державою.

Держави. Головною ознакою держави є наявність суверенітету – повноти законодавчої, виконавчої та судової влади на її території.

Держава – суверенне (незалежне) політичне самостійне утворення, яке здійснює владу на певній території та забезпечує в її межах господарську діяльність.

Більшість держав є офіційно визнаними усіма або майже усіма іншими державами. Головне місто держави – *столиця*.

Обмежують територію країни державні кордони: як сухопутні, так і морські.

Державний кордон – вертикальна площина, що відокремлює одну країну від інших.

Непорушність державних кордонів означає визнання їх іншими державами, тобто відсутність територіальних претензій та неможливість їх перетину без узгодження з даною державою.

До складу *території держави* входять: 1) *площа суходолу*, що обмежена державним кордоном, включаючи *надра* (до технічно доступної глибини), *внутрішні води*, *повітряний простір* над країною; 2) згідно з Конвенцією ООН з морського права власністю держави, яка має вихід до моря або відкритого океану, є *територіальні води* – акваторія, що прилягає до берега в межах 12 морських миль (22,2 км), а також 3) *повітряний простір* над державою. Крім того, нині 40% Світового океану поділено на *морські економічні зони* до 200 морських миль (370,4 км) завширшки та на глибину до 500 м.

У результаті територіальних конфліктів на політичній карті виникли самопроголошені особливі країни-утворення – невизнані держави.

Невизнані держави, або квазідержави (від лат. *quasi* – ніби, немовби; начебто держави), – це країни, які в односторонньому порядку проголосили незалежність, але не одержали загального міжнародного визнання.

Деякі з них користуються економічною або військовою підтримкою країн, що зацікавлені в їх існуванні. До невизнаних держав належать, наприклад, *Тайвань* (який офіційно є частиною Китаю, визнаний 24 країнами), *Турецька Республіка Північного Кіпру* (визнана лише Туреччиною), *Абхазія* та *Південна Осетія* (на території Грузії, визнана 4 країнами), *Придністров'я* (частина Молдови, не визнана жодною країною світу), *Косово* (на території Сербії, визнана 111 країнами світу) та ін. У 2014 р. на частинах територій Донецької та Луганської областей України було створено т. зв. *Донецьку Народну Республіку (ДНР)* та *Луганську Народну Республіку (ЛНР)*. Їх самопроголошене керівництво діє проти центральної влади від гаслом «федералізації України». Генеральна прокуратура України визнала ЛНР та ДНР терористичними організаціями.

Території. Окрім держав на політичній карті існують різні за своїм статусом території: залежні території, території з невизначеним статусом, міжнародні території. Статус країн мають *залежні території*, кожна з яких перебуває під політичним або військовим контролем однієї із суверенних держав.

Залежна територія – це країна, яка перебуває під владою іноземної держави-метрополії.

Нині на політичній карті світу залишилося понад 40 залежних територій. Їх позначено тим самим кольором, що й *країну-метрополію*, яка ними володіє. Головне місто залежної території називають *адміністративним центром*. З-поміж залежних територій розрізняють колонії та протекторати. *Колонії* позбавлені політичного суверенітету та економічної самостійності. Їх управління здійснюється

на основі спеціального режиму. До колоній, зокрема, належать *Гібралтар* (Велика Британія), *Гвіана* (Франція), *Французька Полінезія*, *Фарерські Острови* (Данія) та ін. *Протекторати* зазвичай визнають над собою суверенітет певної держави в міжнародних відносинах, але зберігають незалежність у внутрішніх справах. Нині подібні міждержавні відносини склалися між США та «вільно асоційованими державами», як *Пуерто-Ріко* або *Північні Маріанські Острови*.

Існують *території з невизначеним статусом*: окуповані, нейтральні або спірні території, зокрема частково окупована Ізраїлем *Палестина* (визнана 134 країнами світу), *Західна Сахара*, що окупована Марокко, *Крим*, що окупований Росією.

Існують *спірні території*, чия державна приналежність є предметом суперечки між двома (або декількома) державами або суб'єктами господарювання. Вони склалися історично. Спеціалісти з міжнародних проблем у наш час налічують на земній кулі близько 300 спірних територій через етнічні, прикордонні, територіальні суперечки між країнами. Часто це пов'язано з колоніальним минулим. Через це відбуваються регіональні збройні конфлікти. Таких міждержавних сутичок трапляється понад 10 на рік.

Особливий статус міжнародної території має *Антарктида*, хоча згідно з Договором про Антарктиду від 1 грудня 1959 р. материк не належить жодній державі. Проте це не має офіційного визнання.

До міжнародних територій належать *відкриті моря* (тобто частини моря, які не входять ні в територіальні води, ні у внутрішні води будь-якої держави), а також *моря, які безпосередньо сполучаються з океанами* (наприклад, Середземне море). У мирний час вони не є власністю жодної держави й відкриті для користування всіх держав. Кожний корабель у відкритому морі вважається плаваючою територією держави, під прапором якої він перебуває.

До територій з міжнародним режимом також відносять *міжнародні річки, протоки та канали, глибоководні частини морського дна за межами континентального шельфу. Космічний простір* (у т. ч. Місяць та інші небесні тіла) згідно з нормами міжнародного космічного права не підлягає національному привласненню й відкритий для дослідження та використання всіма державами.

Сучасна політична карта окремих регіонів та світу. На сучасній політичній карті світу налічується близько 240 держав та територій. Кількість суверенних держав у XX ст. постійно зростала. Нині їх офіційно є 194. За геосхемою ООН, на політичній карті Європи розташовано 44 суверенні держави, в Азії – 47, в Океанії – 14, в Америці – 35, Африці – 54.

193 суверенні держави входять до міжнародної *Організації Об'єднаних Націй* (ООН), яка створена для підтримки та укріплення міжнародного миру, безпеки та розвитку співробітництва між країнами. Статут ООН підписала 51 держава на конференції у *Сан-Франциско* (США) невдовзі після завершення Другої світової війни. Україна входить до складу ООН з моменту створення цієї організації. Місцем перебування центральних установ ООН є *Нью-Йорк* (США).

1. Наведіть приклади джерел географічних знань про регіони та країни світу. **2.** Яку карту називають політичною? Які її особливості порівняно з іншими географічними картами? **3.** Назвіть головні об'єкти політичної карти. **4.** Поясніть відмінності між поняттями «територія», «акваторія», «держава», «країна», «залежна територія». **5.** Що входить до складу території держави? **6*.** Підготуйте інформацію про невизнані держави та залежні території у різних регіонах світу. Поясніть причини їх виникнення й перспективи подальшого існування.

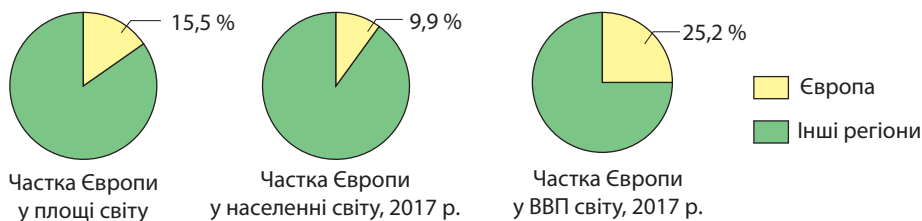
Розділ I ЄВРОПА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

§ 3. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА ЄВРОПИ

Особливості економіко-географічного положення Європи. Термін «Європа» має різні значення. Поділ материка на дві частини світу – Європу та Азію – склався у Стародавній Греції, де межею між ними вважали водний шлях від Середземного до Азовського моря. Значно пізніше було встановлено сучасні східні та південно-східні межі Європи по Уральських горах, річці Ембі, північному берегу Каспійського моря та Кумо-Маницькій западині.

За геосхемою ООН, регіон Європа має вдвічі більшу площу й у зв'язку з включенням до його складу Росії тягнеться через Північну Азію аж до берегів Тихого океану. У таких межах Європа за площею є передостаннім (після Океанії) регіоном світу. Його територія становить 23 млн км², або 15,5% суходолу. В Європі проживає 742 млн осіб (9,9% населення планети), а виробляється 25,2% світового ВВП (мал. 3).

Мал. 3. Місце регіону Європа у світі

Економіко-географічне положення (ЕГП) передбачає розташування території відносно суспільних об'єктів: інших країн, політичних блоків, транспортних шляхів, економічних організацій, джерел надходження ресурсів або робочої сили, районів збуту готової продукції, територій з високим рівнем забруднення довкілля тощо. ЕГП передбачає низку складників: політико-географічне положення, транспортно-географічне положення, сусідське положення, еколого-географічне положення. ЕГП Європи має ряд характерних ознак.

Політико-географічне положення європейського регіону досить неоднозначне. Європа – великий політичний центр світу. Всі європейські держави є членами ООН (крім Ватикану). У країнах Європи розміщено сотні штаб-квартир міжнародних організацій. Найбільше їх зосереджено у Парижі, Брюсселі, Лондоні, Женеві та Відні.

На території Європи розташовані три ядерні держави: Велика Британія, Франція та Росія. Політика великодержавного шовінізму, імперіалізму, територіальної експансії, що її проводить нині уряд Росії стосовно сусідніх країн, загрожує існуванню миру в Європейському регіоні та світі в цілому.

Європа залишається політично нестабільною. Там існує багато осередків напруження. Етнічна або релігійна ідентичність громадян окремих територій породжує культурний регіоналізм і навіть радикальний сепаратизм. Через те політична карта Європи змінюється стрімкими темпами.

- ▶ 1. Пригадайте з уроків історії, які територіальні зміни відбулися в Європі в результаті двох світових війн, регіональних конфліктів, розпаду Радянського Союзу.
- ▶ 2. Розкажіть, як змінювалися державні кордони України протягом XX – XXI ст.

Транспортно-географічне положення має багато позитивних рис. По-перше, це відносна компактність території, тобто держави розміщені на незначних відстанях одна від одної. Державні кордони здебільшого розташовано на освоєних територіях з добре розвинутою транспортною мережею. По-друге, більшість країн регіону, маючи широкий вихід до морів або відкритого океану, вирізняються достатньо розчленованою береговою лінією. Враховуючи великий господарський потенціал регіону та потреби в сировині, на західному узбережжі Європи виникло чимало універсальних морських портів-велетнів, через які підтримуються економічні зв'язки з державами різних частин світу: *Роттердам* (Нідерланди), *Марсель* та *Гавр* (Франція), *Антверпен* (Бельгія), *Гамбург* та *Бремен* (Німеччина), *Лондон* (Велика Британія), *Генуя* (Італія), *Барселона* та *Валенсія* (Іспанія). По-третє, значна протяжність регіону із заходу на схід потребує додаткових витрат на транспортування ресурсів і готових товарів від місць їх виробництва до місць споживання. Європа розташована на перехресті важливих міжнародних шляхів сполучення. Її територією проходять транзитні залізничні та автомобільні магістралі, важливі авіаційні маршрути. Через гірські перевали в Карпатах, Альпах, Піренеях прокладено дороги та пробито тунелі. Залізничний *Євротунель* під Ла-Маншем з'єднав Велику Британію з материком. Є великі транзитні річки, передусім *Дунай* та *Рейн*. Все це сприяє економічним та культурним зв'язкам між країнами.

▶ За особливістю географічного положення можна виокремити такі групи країн: приморські (що мають вихід до моря або океану), півострівні (що займають весь півострів або його значну частину), острівні (більшою своєю частиною лежать на одному острові), країни-архіпелаги (розміщені на групі островів) та континентальні (що не мають безпосереднього виходу до моря або океану). Користуючись політичною картою, знайдіть країни Європи з різним типом географічного положення. Які переваги й недоліки має кожний із зазначених видів географічного положення?

Вигідність *сусідського положення* Європи визначається тим, що регіон наближений до потужних сировинних баз Північної Африки, Західної Азії, Росії. Із сусідніх регіонів емігрують до Європи багато людей, що є одним із способів розв'язування проблеми наростаючої нестачі трудових ресурсів через демографічну кризу. Водночас потік нелегальної міграції з країн третього світу спричиняє низку гострих проблем: зростання рівня злочинності, тероризму тощо.

▶ Проаналізувавши риси, що притаманні ЕГП Європи, зробіть висновок про його вплив на розвиток економіки регіону та комфортність життя для людей.

Наближеність країн Європи до зон екологічної кризи визначають особливості їх *еколого-географічного положення*. Районом екологічної катастрофи є зона Чорнобильської аварії на півночі України. Відносно екологічно чистими залишаються лише окраїни Європейського регіону: Ісландія, Португалія, північ Скандинавського півострова, а також північні та східні території Росії.

Склад регіону. За класифікацією ООН, до регіону Європа відносять 45 країн (табл. 1). З них 44 є суверенними державами, в т. ч. Росія, $\frac{2}{3}$ площі якої розміщено у Північній Азії. Більшість країн Європи мають невеликі розміри (крім Росії). Окрім найбільшої у світі країни за площею – Росії (17,1 млн км²) лише три держави в регіоні можна віднести до великих за площею: *Україну* (603,7 тис. км²), *Францію* (551,6 тис. км²) та *Іспанію* (505,9 тис. км²). Унікальну групу становлять європейські країни-карлики, площа яких не перевищує 500 км²: *Андорра* (468 км²), *Мальта* (316 км²), *Ліхтенштейн* (160 км²), *Сан-Марино* (61 км²), *Монако* (1,95 км²) і найменша держава світу *Ватикан* (0,44 км²).

За ВВП лідерами є *Німеччина*, *Велика Британія* та *Франція*, а за ВВП на 1 особу – *Ліхтенштейн*, *Монако*, *Люксембург*.

Країни Європи

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типизацією ООН
						Форма прав- ління	Терито- ріаль- ний устрій	
1	Австрія (Відень)		$\frac{83,9}{8,8}$	$\frac{400}{46317}$	24	ПлР	Ф	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
2	Албанія (Тирана)		$\frac{28,7}{2,9}$	$\frac{13,0}{4506}$	75	ПлР	У	Країна з перехідною економікою
3	Андорра (Андорра-ла-Велья)		$\frac{0,468}{0,085}$	$\frac{2,7^*}{35\ 798,7^*}$	32	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
4	Бельгія (Брюссель)		$\frac{32,5}{11,3}$	$\frac{480}{41596}$	22	КМ	Ф	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
5	Білорусь (Мінськ)		$\frac{207,6}{9,5}$	$\frac{49,3}{5237}$	52	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
6	Болгарія (Софія)		$\frac{110,9}{7,1}$	$\frac{51,4}{7260}$	56	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
7	Боснія і Герцеговина (Сараєво)		$\frac{51,1}{3,5}$	$\frac{17,2}{4471}$	81	ПлР	Ф	Країна з перехідною економікою
8	Ватикан (Ватикан)		$\frac{0,00044}{0,0008}$	-	немає даних	АМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
9	Велика Британія (Лондон)		$\frac{244,8}{65,8}$	$\frac{2885}{43700}$	16	КМ	У	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)
10	Гібралтар (Гібралтар)		$\frac{0,065}{0,033}$	-	-	Колонія Великої Британії		Залежна територія
11	Греція (Афіни)		$\frac{131,9}{10,8}$	$\frac{203}{18873}$	29	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
12	Данія (Копенгаген)		$\frac{43,0}{5,7}$	$\frac{314}{55068}$	5	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
13	Естонія (Таллінн)		$\frac{45,2}{1,3}$	$\frac{25,3}{19350}$	30	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
14	Ірландія (Дублін)		$\frac{70,3}{4,6}$	$\frac{270}{57220}$	8	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
15	Ісландія (Рейк'явік)		$\frac{103,0}{0,3}$	$\frac{20,4}{60920}$	9	ПлР	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
16	Іспанія (Мадрид)		$\frac{498,5}{46,5}$	$\frac{1291}{27921}$	27	КМ	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
17	Італія (Рим)		$\frac{301,3}{60,6}$	$\frac{1902}{30995}$	26	ПлР	У	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)
18	Латвія (Рига)		$\frac{64,9}{1,9}$	$\frac{30,0}{15186}$	44	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
19	Литва (Вільнюс)		$\frac{65,2}{2,8}$	$\frac{42,7}{14890}$	37	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
20	Ліхтенштейн (Вадуц)		$\frac{0,160}{0,037}$	$\frac{6,4^*}{169\ 491,8^*}$	15	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
21	Люксембург (Люксембург)		$\frac{2,6}{0,6}$	$\frac{63,8}{108005}$	20	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
22	Македонія (Скоп'є)		$\frac{25,3}{2,1}$	$\frac{11,0}{5311}$	82	ПлР	У	Країна з перехідною економікою
23	Мальта (Валлетта)		$\frac{0,316}{0,4}$	$\frac{11,0}{25433}$	33	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР ^{**} , (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типизацією ООН
						Форма прав- ління	Терито- ріаль- ний устрій	
24	Молдова (Кишинів)		33,8 3,6	6,75 1901	107	ПлР	У	Країна з перехідною економікою
25	Монако (Монако)		0,002 0,037	6,3 [*] 165 870,6 [*]	немає даних	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
26	Нідерланди (Амстердам)		41,5 17,2	795 46594	7	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
27	Німеччина (Берлін)		357,0 82,5	3592 43270	4	ПлР	Ф	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)
28	Норвегія (Осло)		385,2 5,3	384 72046	1	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
29	Польща (Варшава)		312,7 38,4	495 13038	36	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
30	Португалія (Лісабон)		92,1 10,4	212 20348	41	ЗР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
31	Росія (Москва)		17 098,2 146,8	1268 8664	49	ЗР	Ф	Країна з перехідною економікою
32	Румунія (Бухарест)		237,5 19,8	194 9801	50	ЗР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
33	Сан-Марино (Сан-Марино)		0,061 0,032	1,6 51526	немає даних	ПзР	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
34	Сербія (Белград)		88,4 7,1	38,9 5451	66	ПлР	У	Країна з перехідною економікою
35	Словаччина (Братислава)		48,8 5,4	94,5 17439	40	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
36	Словенія (Любляна)		20,3 2,1	45,6 22072	25	ЗР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
37	Угорщина (Будапешт)		93,0 9,8	120 12239	43	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
38	Україна (Київ)		603,7 42,3	93,6 2206	84	ЗР	У	Країна з перехідною економікою
39	Фінляндія (Гельсінкі)		337,0 5,5	242 43832	23	ПлР	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
40	Франція (Париж)		551,6 64,9	2538 39126	21	ЗР	У	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)
41	Хорватія (Загреб)		56,5 4,2	50,4 12095	45	ЗР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
42	Чехія (Прага)		78,9 10,6	192 18873	28	ПлР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
43	Чорногорія (Подгориця)		14,0 0,6	4,4 7010	48	ПлР	У	Країна з перехідною економікою
44	Швейцарія (Берн)		41,3 8,2	665 79348	3	ДР	Ф	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи
45	Швеція (Стокгольм)		450,0 10,0	530 52109	14	КМ	У	Високорозвинута, економічно розвинута невелика країна Європи

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, ДР – республіка, директорія; КМ – конституційна монархія; АМ – абсолютна монархія.

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

* Дані 2015 р.

** ІЛР: – дуже високий (понад 0,9); – високий (0,8 – 0,9); – середній (0,5 – 0,8).

В Європі залишилася одна колонія – *Гібралтар*, яка належить Великій Британії. Це важливий стратегічний пункт, що дає змогу контролювати вихід із Середземного моря в Атлантичний океан.

Геосхема регіонів ООН передбачає поділ Європи на 4 субрегіони: *Західна Європа* (9 держав), *Північна Європа* (10 держав), *Південна Європа* (15 держав та колонія Гібралтар) та *Східна Європа* (10 держав) (мал. 4).

Форми державного правління й територіального устрою країн Європи. Існують дві основні форми державного правління: республіка та монархія (мал. 5).

Республіка (від лат. *res* – справа і *pubicus* – суспільний; суспільна справа) є формою правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам.

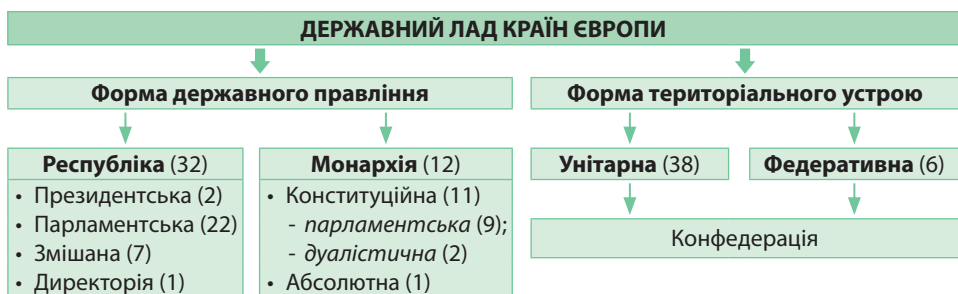
За республіканської форми правління органи влади обирають на певний термін або прямим всенародним голосуванням, або через довірених осіб. Існує поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада належить парламенту, виконавча – уряду (кабінету міністрів). Судова влада існує незалежно від них. За формою правління переважна більшість держав Європи є республіками (див. табл. 1).

► 1. За довідковою *таблицею 1* «Країни Європи» згрупуйте країни Європи за площею на середні (100 – 500 тис. км²), малі (50 – 100 тис. км²) та найменші (1 – 50 тис. км²). 2. З'ясуйте, які країни за площею переважають у Європі. 3. Поміркуйте, чи впливають розміри країни на рівень її економічного розвитку.

Мал. 4. Субрегіони Європи (за геосхемою ООН)

► За картою «Субрегіони Європи» (мал. 4) назвіть країни, що належать до різних субрегіонів. З'ясуйте, до якого субрегіону Європи віднесено Україну.

Мал. 5. Державний лад країн Європи

Розрізняють республіки президентські, парламентські та змішані. У *президентській республіці* президент має широкі повноваження. Він є не лише головою держави, а й очолює уряд. Президентських республік в Європі лише дві: *Білорусь* і *Сан-Марино*. *Парламентська республіка* ґрунтується на верховенстві парламенту. Роль президента при цьому є переважно представницькою, тобто він є представником країни на міжнародних зустрічах. Уряд, який звітує перед парламентом за свою діяльність, очолює прем'єр-міністр. Парламентських республік в Європі більшість, зокрема це *Австрія, Італія, Німеччина, Польща,*

Фінляндія. Змішані республіки (парламентсько-президентські, президентсько-парламентські, напівпрезидентські) мають сильний парламент, який урівноважує наділеного великими повноваженнями президента. Уряд підзвітний як парламенту, так і президентові, парламент впливає на вибір президентом голови уряду. В Європі це 7 держав: Португалія, Румунія, Росія, Словенія, Україна, Франція та Хорватія. Особливим видом республіки є директорія, яка існує у Швейцарії. Там вищим виконавчим органом є Федеральна рада, що її обирає парламент. Він складається із семи членів, кожний з яких протягом терміну своїх повноважень виконує функції президента або віце-президента.

Монархія (від грец. *монархία* – єдиновладдя) – форма правління, за якої верховна державна влада зосереджена в руках однієї особи, яка одержує владу, як правило, у спадок.

Монарх зазвичай править довічно. Монархій в Європі достатньо багато – 12. Розрізняють монархії конституційні та абсолютні. Переважна більшість європейських монархій є конституційними, за яких влада монарха обмежена конституцією або існуючими традиціями. З-поміж конституційних розрізняють парламентські та дуалістичні монархії. За парламентської монархії монарх не має влади. Він виконує лише представницьку та церемоніальну функції, тобто «панує, але не править». При цьому законодавча влада належить парламенту, виконавча – уряду. Парламентськими монархіями в Європі є Велика Британія, Норвегія, Швеція, Данія, Бельгія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Андорра. За дуалістичної монархії влада монарха обмежена конституцією та парламентом у законодавчій сфері. Монарх має свободу прийняття рішень, але в заданих конституцією рамках. В Європі дуалістичними монархіями є Монако та Ліхтенштейн.

За абсолютної монархії законодавча, виконавча та судова влада сконцентрована в руках монарха. Монарх символізує єдність нації, історичні традиції, представляє державу на міжнародній арені, підписує накази, що є обов'язковими для виконання. Різновидом абсолютної є теократична (від грец. *теос* – бог і *кратія* – влада) монархія, яку очолює духовна особа. При цьому політична влада належить церкві, як у Ватикані.

За територіальним устроєм існують унітарні та федеративні держави. 38 європейських держав є унітарними (від лат. *unitas* – єдність). Це країни, в яких існують єдині органи законодавчої та виконавчої влади, діють єдині для всієї країни конституція та система державних органів. Центральні органи влади керують усіма територіями країни. Згідно зі ст. 2 розділу I Конституції Україна є також унітарною державою.

Федеративних держав в Європі є лише 6, а саме: Німеччина (у складі якої 16 земель), Австрія (складається з 9 земель), Швейцарія (з 23 кантонів), Росія (має у своєму складі автономні республіки), Бельгія (має 3 автономні регіони) та Боснія і Герцеговина (БіГ) (за конституцією, «м'яка федерація» двох утворень Федерації БіГ та Республіки Сербської).

Федеративні держави (від лат. *foederatus* – об'єднаний у союз) – держави, в межах яких поряд з єдиними (федеральними) законами та органами влади існують окремі автономні територіальні одиниці (штати, землі, провінції, республіки і т. ін.).

Автономія – це право населення здійснювати самоуправління на основі власного законодавства, але в рамках загальнодержавних законів або конституції.

Водночас самостійність суб'єктів федерації недостатня для того, щоб вони могли визнаватися суб'єктами міжнародного права. Це пояснюється тим, що

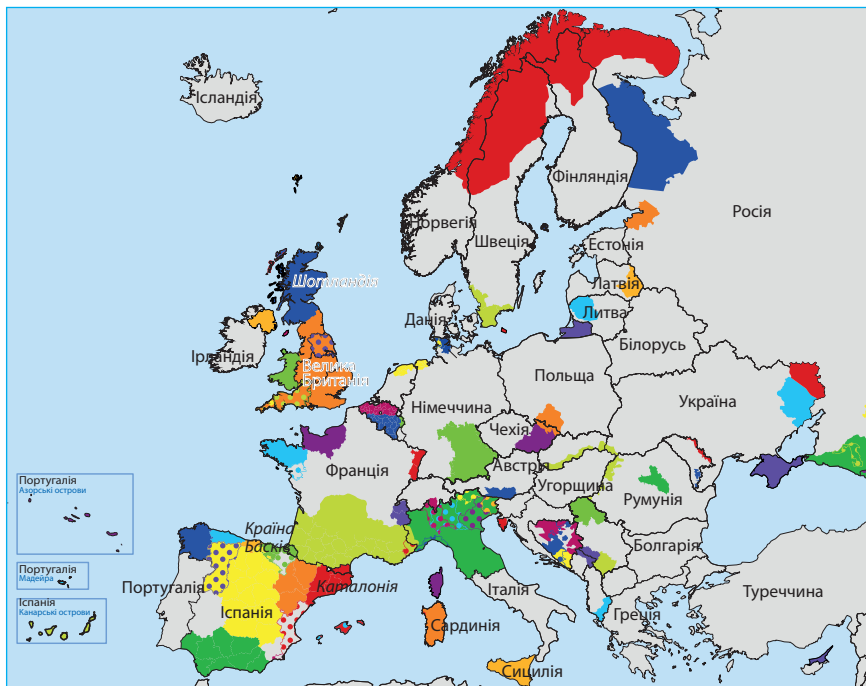
вони не є державами в повному значенні цього слова: вони *не мають суверенітету*, юридично позбавлені права самостійної участі в міжнародних відносинах, не мають права одностороннього виходу з федерації.

Існують також *конфедерації*, що являють собою міжнародно-правовий союз суверенних держав, які зберігають незалежність. Існують спільні органи влади, що координують: зовнішню політику, військові сили, транспорт, зв'язок, економічну сферу. Формально конфедерацією називається *Швейцарія*, але фактично вона є федерацією. Конфедерацією може вважатися *Європейський Союз*.

Прояви сепаратизму в Європі. Кожній європейській країні притаманна внутрішня регіональна ідентичність. Це може породжувати культурний регіоналізм, який ґрунтується на місцевому патріотизмі та ментальних особливостях, а інколи – навіть радикальний сепаратизм.

Сепаратизм – теорія, політика й практика відокремлення частини території країни з метою створення самостійної національної держави.

В Європі існує близько 100 територій, на яких спостерігаються прояви сепаратизму (мал. 6). Там проживають численні народності, які говорять різними, часто неспорідненими мовами й створюють для захисту своїх інтересів політичні партії та громадські організації.

Мал. 6. Території Європи з проявами сепаратизму

Так, *Іспанія* уже впродовж десятків років веде активну боротьбу із сепаратизмом у *Каталонії* із центром у Барселоні. У 2017 р. там відбувся референдум щодо незалежності й відокремлення цієї території від Іспанії.

Спільною проблемою *Іспанії* та *Франції* є сепаратизм у *Країні Басків*. Основою сепаратизму там була організація *ETA* («Басконія та свобода»), яка тривалий час застосовувала терористичні методи у своїй боротьбі. Прибічники *ETA* вимагали відокремлення провінції від Іспанії та об'єднання в окрему державу із сусідньою частиною Франції, де також проживають баски.

Проблема сепаратизму гостро постала в *Бельгії*. Це пояснюється протистоянням між *Валлонією*, де проживає франкомовне населення, та *Фландрією*, де переважають фламандці, які говорять голландською мовою. Праві сили Фландрії не приховують амбіцій щодо утворення незалежної держави із включенням до неї Брюсселя.

У *Італії* власна сепаратистська партія є в кожному регіоні. Так, з 1991 р. діє партія «Північна ліга», яка виступає за посилення автономії північної частини Італії, аж до проголошення незалежної країни *Паданія*. Також фінансової, а в перспективі й політичної автономії вимагають *Сардинія* та *Сицилія*. Радикальні сили провінції *Венето* вважають незаконним включення Венеції до складу Італії й наполягають на існуванні окремої венеційської мови, яка має бути визнана офіційною в регіоні.

У *Великій Британії* сепаратистські настрої на етнічному підґрунті поширені в *Шотландії* та на релігійному – в *Північній Ірландії* (*Ольстері*).

Крайнім наслідком дії сепаратистських сил у Європі є існування самопроголошених *квазідержав*, що їх не визнала вся світова громадськість, або визнали лише деякі держави. На території Молдови з 1991 р. існує не визнане жодною країною світу утворення *Придністровська Молдавська Республіка* зі столицею Тирасполь. Після збройного конфлікту туди була введена 14-та армія Росії, яка перебуває там й донині. На сході України у 2014 р. було створено т. зв. *Донецьку Народну Республіку* (ДНР) та *Луганську Народну Республіку* (ЛНР). Політичний режим у Придністров'ї та Українському Донбасі існує завдяки військовій, політичній та економічній підтримці Росії й досі є осередком політичного напруження. На території Сербії внаслідок війни між сербами та албанцями у 2008 р. була проголошена т. зв. *Республіка Косово* зі столицею Приштина, яку визнали 111 держав світу. У 2016 р. було підписано Угоду про асоціацію між Косовом та Європейським Союзом. Україна не визнає існування жодних із самопроголошених державних утворень на території Європи.

Кожна держава, яка стикається з проблемами сепаратизму, намагається розв'язувати їх на основі власних політичних та соціокультурних традицій.

1. Схарактеризуйте особливості ЕГП Європейського регіону. Як вони впливають на розвиток економіки регіону? **2.** Назвіть та покажіть на карті субрегіони Європи. **3.** Розкажіть, які в Європі існують різні за формою державного правління та територіального ладу країни. Покажіть на карті декілька різних за державним ладом країн. **4.** Що таке сепаратизм? Які існують в Європі території прояву сепаратизму? **5***. Поміркуйте, чому в сучасному світі слабшає вплив чинника ЕГП на економічний розвиток країни.

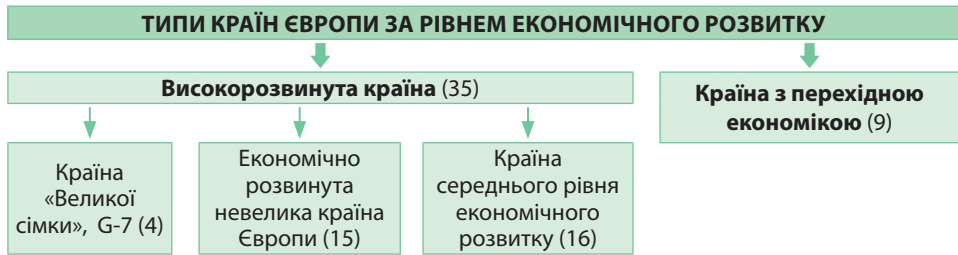
► **1.** За додатковими джерелами інформації підготуйте повідомлення про чинники, що зумовили існування самопроголошених незвизнаних держав у Європі. **2.** Поміркуйте, який вплив чинять квазідержави на політичну стабільність у регіоні.

§ 4. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄВРОПІ

Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку. Вам уже відомо, що рівень економічного розвитку країни визначається насамперед показником *валового національного продукту (ВВП) на душу населення*. Комплексним показником, що визначає якість життя в країні, є *індекс людського розвитку (ІЛР)*. Визначаючи типи країн, також ураховують їхню роль у світовій економіці та міжнародному політичному житті. За класифікацією ООН, в Європі є два

► За картою субрегіонів Європи (див. мал. 4) та довідковою таблицю 1 з'ясуйте, в яких субрегіонах переважають високорозвинуті країни, а в яких – країни з перехідною економікою.

з чотирьох типів країн: високорозвинуті країни (35 держав) та країни з перехідною економікою (9 держав) (мал. 7).

Мал. 7. Типи країн Європи за рівнем економічного розвитку

Високорозвинуті країни входять до міжнародних економічних організацій, більшість з них – до військово-політичного блоку НАТО. Країни мають великий економічний потенціал. У їхньому господарстві за кількістю зайнятого населення переважає неvirобнича сфера.

Стрижнем економічного розвитку Європейського регіону є 4 країни з «Великої сімки»: Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія. У них показники ВВП на душу населення становлять 30 000–40 000 доларів США на рік; рівень ІЛР – високий (понад 0,9). Вони мають багатопрофільну економіку, але є головними експортерами на світовий ринок наукомісткої промислової продукції: електроніки, робототехніки, новітніх матеріалів. Ці країни перейшли до *постіндустріального* суспільства, в якому провідну роль виконує сфера послуг (освіта, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, фінансові послуги, рекламний бізнес тощо); в ній зайнято понад 70% населення. Країни «Великої сімки» чинять вирішальний вплив на світову політику.

Економічно розвинуті невеликі країни Європи є різними за площею. «Невеликими» їх називають через незначний вплив на світову політику та економіку. Деякі з них є партнерами країн «Великої сімки» по НАТО (Ісландія, Норвегія, Данія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург), інші – нейтральні країни. Країни мають вузький внутрішній ринок, відчувають значну нестачу сировини, через те зовнішня торгівля для них має величезне значення. Наприклад, Швейцарія експортує понад 90% вироблених годинників, вивозить на світовий ринок медикаменти, медичне, поліграфічне, текстильне обладнання, ювелірні вироби, антикваріат, шоколад. Значну роль відіграє й неvirобнича сфера: найбільш надійні в світі банки, величезні страхові компанії, міжнародний туризм, транспортні послуги іншим країнам.

До країн середнього рівня економічного розвитку відносять Іспанію, Португалію, Грецію, Ірландію, Мальту. До них після вступу до ЄС долучилися Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Хорватія, Естонія, Литва, Латвія, Румунія, Болгарія. Показник ВВП на душу населення в них становить у середньому 8 000–25 000 доларів США на рік. Рівень ІЛР високий (0,8–0,9). Ці держави є індустріально-аграрними. Мають високий

► 1. За довідковою таблицею 1 з'ясуєте, які країни відносять до групи економічно розвинутих невеликих країн Європи. Знайдіть їх на політичній карті Європи.
2. Підготуйте інформацію про спеціалізацію економіки однієї з економічно розвинутих невеликих країн Європи. Поясніть, якими чинниками вона зумовлена.

► Відшукайте на політичній карті світу країни середнього рівня розвитку. Знаючи історичне минуле цих держав, спробуйте пояснити, чому їм вдалося досягти лише середнього рівня економічного розвитку.

рівень індустріалізації та розвинуту сферу послуг. Важливу роль в їхньому господарстві відіграє міжнародний туризм.

До країн з перехідною економікою відносять частину держав, що виникли після розпаду Радянського Союзу (*Білорусь, Молдову, Росію, Україну*) та частину країн з колишнього соціалістичного табору (*Албанію, Боснію і Герцеговину, Македонію, Сербію, Чорногорію*). У цих країнах сформувався переважно індустріальний тип економіки, і певний час панувала планова економічна система. На початку 90-х рр. ХХ ст. вони взяли курс на перехід від планової до ринкової економіки. Ці реформи в різних країнах відбувалися неоднаковими темпами. Показники ВВП на душу населення коливаються від менш ніж \$2000 у Молдові до майже \$9000 у Росії.

Європейський Союз. Європейські країни мають сприятливіші умови для інтеграційних процесів, ніж інші регіони світу. На основі найвищого рівня інтеграції 28 держав створили найпотужнішу регіональну економічну та політичну міжнародну організацію *Європейський Союз (ЄС)*. З 2016 р. у стані виходу з Євросоюзу перебуває *Велика Британія*, який має завершитися у 2020 р.

Головними напрямками роботи країн-членів ЄС є такі. По-перше, це *створення економічного союзу*, тобто спільна зовнішня економічна політика, спільний ринок послуг, матеріальних благ, капіталу й праці. По-друге, *створення монетарного союзу* та єдиної валюти євро. Євросона – група держав Європейського Союзу, офіційною валютою яких є євро. Спочатку Євросона налічувала 11 країн, в яких євро було введено 1 січня 1999 р. (готівка – 1 січня 2002 р.). Нині в Євросоні – 19 країн ЄС. Крім того, євро також введено в обіг у державах-карликах Європи, що формально не входять до складу Євросоюзу, у заморських департаментах Франції, на островах, що входять до складу Португалії, у Косово та Чорногорії. Діє Європейський центральний банк (ЄЦБ). Його штаб-квартира – у Франкфурті-на-Майні (Німеччина). По-третє, *створення політичного союзу*: спільна зовнішня політика, а також упровадження спільного громадянства. ЄС має прапор (мал. 8) та гімн. Гімном у 1985 р. стала «Ода до радості» Л. Бетховена. Він не призначений для заміни національних гімнів держав-членів. Гасло ЄС: *In varietate concordia* (з лат. – єдність у різноманітності).

Мал. 8. Прапор ЄС

Ступінь інтеграції країн є достатньо високим: Європейський Союз як єдине ціле є повноправним членом Світової організації торгівлі (СОТ), має представництва в ООН, «Великій сімці», «Великій двадцятці» та постійні дипломатичні місії по всьому світу. ЄС не має власних збройних сил, однак сприяє військовому співробітництву його країн-членів, більшість яких є членами НАТО. Юридично в ЄС не виокремлено столиці, але де-факто такою є *Брюссель* (Бельгія), де розміщується більшість інституцій Європейського Союзу (мал. 9).

Головними органами ЄС є: *Європейська рада (Рада Європи)*, що визначає головні політичні напрями ЄС, на рівні міністрів іноземних справ або, за необхідності, інших міністрів приймає рішення практично з усіх аспектів діяльності ЄС; *Європейський парламент (ЄП)* – бере участь у підготовці та прийнятті юридичних актів Євросоюзу, формує його зовнішню політику; *Європейський суд з прав людини* – забезпечує єдність трактування законів згідно з угодами ЄС та інші. ЄС має 24 офіційні та робочі мови.

Україна у 2014 р. підписала спершу політичну частину Угоди про асоціацію з ЄС з метою подальшого вступу до цієї організації, а згодом й економічну – тобто Угоду в повному обсязі.

Мал. 9. Європейський Союз та перспективи його розширення

Країни Шенгенської зони. Між країнами ЄС діє *Шенгенська угода* – договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу» (мал. 10). Угода набула чинності в 1995 р. До Шенгенської зони входять 22 із 28 держав-членів ЄС (усі «старі» держави-члени ЄС, окрім Великої Британії та Ірландії, та усі «нові», окрім Кіпру, Румунії та Болгарії). Шенгенська віза діє також на території трьох країн Європи, що не входять до ЄС. Це *Норвегія, Ісландія та Швейцарія*. Тобто нині угода діє у 25 країнах Європи.

Рада Європи. Однією з найбільш впливових та найчисленніших міжнародних організацій у Європі є *Рада Європи (РЄ)* (мал. 11). Штаб-квартира організації розташована в *Страсбурзі* (Франція). У цьому місті у спеціально збудованому Палаці Європи відбуваються засідання РЄ. Нині членами цієї організації є 47 держав. Окрім європейських країн членами РЄ є *Туреччина, Кіпр, Грузія, Вірменія, Азербайджан*. У 1995 р. до Ради Європи вступила й *Україна*. З 1993 р. кандидатом до РЄ є *Білорусь*. Статус спостерігача мають Ізраїль, Японія, США, Канада, Мексика, Ватикан. Членство в РЄ відкрите для всіх держав.

Головні напрями роботи РЄ – реалізація прав людини, гуманітарного, правового та соціально-економічного співробітництва, співпраці в області культури, екології, інформації. Один з найбільших успіхів РЄ – це *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* 1950 р., яка слугує основою для Європейського суду з прав людини. РЄ визначила європейські символи: прапор та гімн Європи.

Роль НАТО в загальноєвропейській системі безпеки. З військових міжнародних організацій найвпливовішою є *Організація Північноатлантичного договору (НАТО)* (мал. 12). Договір про утворення блоку було підписано у Вашингтоні в 1949 р. дванадцятьма державами Європи та Північної Америки. Нині членами НАТО є 29 країн, 26 з яких

Мал. 10. Стандартна Шенгенська віза

Мал. 11. Прапор Ради Європи

Мал. 12. Логотип НАТО

розташовані в Європі. Штаб-квартира організації розміщується у Брюсселі; офіційні мови: французька та англійська.

Головним принципом організації є система колективної оборони, тобто спільні, організовані дії всіх її членів у відповідь на атаку з боку зовнішньої сторони. Основними завданнями організації є підтримання стабільності в зоні Північної Атлантики. У зв'язку з подіями 11 вересня 2001 р. в США на перший план було висунуто нове, нетрадиційне для НАТО, питання боротьби проти міжнародного тероризму. Це сприяло подальшому розширенню «зони відповідальності» Північноатлантичного альянсу. Отже, НАТО практично є базовою структурою сучасної системи міжнародної безпеки.

Україна активно співпрацює з НАТО. Це уможливило підвищення рівня зовнішніх гарантій національної безпеки нашої держави, зокрема її політичної незалежності, територіальної цілісності й непорушності кордонів.

1. Назвіть приклади держав Європи, що належать до різних типів і підтипів за рівнем економічного розвитку. **2.** Які причини вузької спеціалізації національних економік економічно розвинутих невеликих країн Європи? **3.** Які головні напрями роботи країн-учасниць ЄС? **4.** Що таке Шенгенська зона? **5.** Поясніть роль НАТО у загальноєвропейській системі безпеки. **6*.** Поясніть, як регіональна інтеграція країн Європи впливає на особливості їх економіки. **7*.** Спрогнозуйте позитивні риси та ризики вступу України до ЄС.

§ 5. ПРИРОДНІ УМОВИ ТА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ЄВРОПИ

Природні умови Європи. Природні умови європейських країн є переважно сприятливими для господарського освоєння території. Там немає велетенських гірських споруд, які розмежували б країни, та занадто посушливих чи холодних районів, які суттєво обмежували б розселення. Через те з давніх-давен в Європі оселялися й займалися активною господарською діяльністю люди.

За особливостями рельєфу виокремлюють північну та східну, переважно рівнинні, частини Європи, та південну – гірську. Найбільші рівнини регіону лежать у межах давньої Східноєвропейської та молоді Середньоєвропейської платформ. Значні площі на півночі Європи займають рівнини Фенноскандії, розміщені на Балтійському щиті Східноєвропейської платформи, де її давній кристалічний фундамент виходить на денну поверхню. Рівнини густо заселено й здавна освоєно людиною.

Переважно високі та середньовисокі молоді, сейсмічно активні гори тягнуться поясом на півдні: Піреней, Альпи, Апенніни, Балкани, Карпати, Кримські гори. Давніми зруйнованими горами є Скандинавські, Уральські, Центральноевропейський пояс гір, Північношотландське нагір'я. Суттєвих перепон для господарського освоєння території вони не спричиняють. Гірські масиви є об'єктами лікувального та гірськолижного туризму, розвитку гідроенергетики.

Своєрідним рельєфом вирізняється Ісландія, яка розміщена на межі літосферних плит. Там представлено різновисокі базальтові плато з конусами згаслих і діючих вулканів, нерідко вкриті льодовиками.

Європейський регіон простягається від субарктичного кліматичного поясу на півночі до субтропічного на півдні. Основна його частина лежить у межах помірного поясу зі сприятливим температурним режимом. У цілому річна кількість атмосферних опадів зменшується з просуванням із заходу на схід: від 1 000 – 2 000 мм у приатлантичних районах до 200 мм на Прикаспійській низовині. На півночі освоєння території стримується нестачею тепла. Там землеробство можливе лише в закритому ґрунті.

Для середземноморського узбережжя в умовах субтропіків характерні надлишок тепла й нестача вологи. Виявляється чітко виражений максимум опадів узимку й мінімум – улітку. Оскільки на півдні й сході Європи відчувається гостра нестача вологи влітку, то виникає потреба у штучному зрошенні. Там культивують теплолюбні, посухостійкі рослини.

Природні ресурси. До природних ресурсів належить сукупність компонентів та явищ навколишнього середовища, що їх людина може безпосередньо використовувати у своїй господарській діяльності.

Природно-ресурсний потенціал – це сукупність наявних природних ресурсів певної території: світу, регіону, країни або її частини.

Природні ресурси Європейського регіону дуже різноманітні. Проте за тривалий час використання вони зазнали суттєвого виснаження. Передусім це стосується мінеральної сировини.

Мінеральні ресурси. У надрах країн Європи зосереджено різноманітні корисні копалини. Однак частина з них у більшості країн або є кількісно незначною (нафта, природний газ, руди кольорових металів), або їх видобування припинено через виснаження зручних для розробки шарів, а отже, високу собівартість (наприклад, кам'яне вугілля в Німеччині, Бельгії, Великій Британії). Унаслідок цього більшість країн Європи дуже залежать від імпортової мінеральної сировини.

Проте деякі країни регіону вирізняються значними покладами окремих видів корисних копалин, наприклад залізних і уранових руд, калійних солей.

Більшість країн Європи належить до територій, на яких відчувається дефіцит паливної сировини, особливо нафти й природного газу. Їх поклади, що придатні для експлуатації, виявлено лише в кількох країнах.

Шельф *Північного моря* – нині один з важливих нафтогазоносних районів у світі (мал. 13). Активні пошуки нафти і природного газу там почалися після Другої світової війни, а з 1971 р. почалася експлуатація Норвегією великих газових родовищ. Нині найбільші площі дна належать *Великій Британії* (46 %) та *Норвегії* (27 %), значно менші – *Нідерландам* (10 %), *Данії* (9 %), *Німеччині* (7 %), *Бельгії* та *Франції* (по 0,5 %). 90 % нафти та газу видобувають з невеликих глибин – до 60 м, хоча деякі сягають 3 500–4 500 м.

Росія за запасами нафти посідає 8-ме місце в світі, а за запасами газу поступається лише Ірану. Але справжні скарби російського «чорного золота» та природного газу розташовані за Уралом у *Західносибірському басейні* – найбільшому за площею нафтогазоносному басейні світу. Басейн почали розробляти після Другої світової війни. Звідти починаються одні з найдовших у світі газопроводів, якими надходить природний газ до країн Європи.

Кам'яне вугілля видобувають в Європі протягом кількох століть. Біля його басейнів формувалися старі промислові райони. Ланцюг кам'яновугільних родовищ тягнеться через всю Європу: від Великої Британії до України. Унікальними за

► 1. Дайте господарську оцінку природних умов різних частин Європейського регіону. 2. Які країни мають найсприятливіші природні умови для економічного розвитку та комфортного проживання людей?

► 1. На які групи поділяють мінеральні ресурси за господарським призначенням? 2. Якими бувають корисні копалини за походженням? 3. Як розміщення родовищ корисних копалин пов'язане з будовою земної кори? 4. Наведіть приклади різних за господарським призначенням і походженням мінеральних ресурсів.

Мал. 13. Нафтогазоносна платформа в Північному морі

покладами басейнами були: *Донбас* (Україна, Росія), *Верхньосілезький* (Польща), *Рурський* (Німеччина), *Остравсько-Карвінський* (Чехія). Значні поклади вугілля також мали Велика Британія та Франція. Проте із середини ХХ ст. через виснаження ресурсів собівартість кам'яного вугілля зросла. До Європи почали завозити дешеве американське, австралійське та південноафриканське вугілля. Через те видобуток кам'яного вугілля стрімко скоротився. Більшу частину шахт було закрито.

Інше ставлення до вугільних запасів в Росії, де їх розробка триває. На території Росії розміщуються 4 з десяти найбільших у світі за покладами вугільних басейнів.

Рудні ресурси приурочені до щитів давніх платформ або поясів складчастості. Лідирують в Європі за покладами залізних руд у перерахунку на корисну речовину Росія (18% світових запасів) та Україна (9%). Також є значні запаси залізних руд у Швеції. Найбільшим залізрудним басейном у світі нині вважається *Курська магнітна аномалія* (Росія). Розвідані запаси там становлять близько 30 млрд тонн. Найбагатші руди із вмістом металу майже 65% відомі в Україні (*Білозерське родовище*).

Руди кольорових металів залягають суцільним поясом на півдні Європи. Там є поклади мідних та поліметалічних руд (*Іспанія, Сербія, Румунія, Болгарія*), ртутні руди (*Іспанія, Італія*). Найбільшим у Європі міднорудним басейном є *Люблінський* у Польщі. Багато родовищ мідних руд також є в Росії на Кольському півострові та Уралі. В Європі виділяється велика *Середземноморська провінція*, багата на алюмінієві руди – боксити, поклади яких тягнуться через Францію, Хорватію, Грецію, Угорщину. Великі поклади *уранових руд* сконцентровано у Швеції та Франції.

З *нерудних ресурсів* у Європі виділяються поклади калійних солей, які відомі в Росії (район Приуралля), Німеччині та Білорусі. Є родовища самородної сірки (Польща, Україна), графіту (Чехія), апатитів (*Кольський півострів* у Росії), білої глини (каоліну) (Україна, Німеччина), будівельного каменю (українського граніту, італійського білого мармуру).

Водні ресурси. Хоча Європу перетинає велика кількість річок, які є основним джерелом водних ресурсів, більшість країн регіону недостатньо забезпечена ними. Найбільше їх споживають промисловість та сільське господарство. Тривале безконтрольне використання водних ресурсів призвело до їх виснаження. Більшість озер і річок у регіоні зазнають сильного забруднення. Особливо відчувають дефіцит води через кліматичні особливості південна та східна її частини.

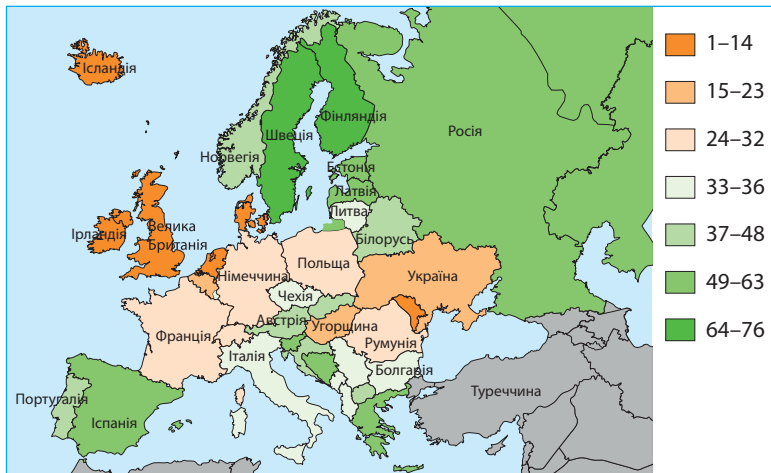
Найбільший гідроенергопотенціал мають річки *Скандинавських гір* (зокрема, в Норвегії сконцентровано 1/3 всього потенціалу гідроенергії Європи) та *Альп*.

Земельні ресурси. Переважна частина регіону багата на земельні ресурси. Найкращі в світі ґрунти – *чорноземи* – розміщуються на території України, півдні Росії, в Угорщині. Родючі *бурі лісові ґрунти* вкривають більшу частину середньої частини Європи. На Середземноморському узбережжі сформувалися багаті на поживні речовини *коричневі ґрунти*. Кислі *дерново-підзолисті ґрунти* розміщуються в середній частині Європи. Вони придатні для освоєння за умов інтенсивної меліорації. *Тундрово-глейові ґрунти*, що майже не використовуються в землеробстві, займають крайню північ регіону.

Європа вирізняється найвищим показником коефіцієнта земельного використання серед регіонів світу. Там найвищий рівень розораності земель – 29%, що перевищує середньосвітовий показник у 2,5 рази. В деяких країнах цей показник сягає 50%: Україна, Угорщина, Польща, Румунія. Під пасовищами зайнято 18% земель. Найвищий коефіцієнт земельного використання характерний для Нідерландів, Румунії, Польщі, Данії – 80%, а найнижчий – для Італії та Португалії – 14–16%. Резервів для розширення орних земель в Європі небагато.

▶ **1.** Пригадайте різницю між поняттями «вода» і «водні ресурси». **2.** Назвіть п'ять найдовших річок Європи та країни, якими вони течуть. Поміркуйте, яке значення цих річок у господарстві країн.

Біологічні ресурси. Лісові ресурси більшості європейських країн було сильно виснажено в минулому у зв'язку з будівництвом і розорюванням ґрунтів. Тепер вони збереглися переважно в північних районах у зоні тайги та в горах.

Мал. 14. Лісистість території країн Європи, %

Нині на одного європейця припадає 0,3 га. Лісом вкрито понад $\frac{1}{3}$ території Європи, і це єдиний регіон світу, де площа лісів збільшується. «Лісовим цехом» Європи називають *Скандинавські країни*, які постачають деревину та лісоматеріали на європейський ринок. Цим країнам притаманні найвищі показники лісистості території (мал. 14). Величезні площі під лісами має європейська північ Росії. Багатими на ліс є також Білорусь, Австрія, Албанія.

В Європі також мають попит недеревні лісові ресурси: збирання грибів, меду, лісових ягід, лікарських рослин.

Рекреаційні ресурси. Рекреаційними називають природні умови та ресурси, а також суспільні об'єкти, що можна використовувати для відпочинку, туризму та охорони здоров'я. Рекреаційні ресурси поділяють на *природно-рекреаційні* та *культурно-історичні*. Країни Європи мають найрізноманітніші *природно-рекреаційні ресурси*, які є основою для розвитку курортного господарства. Серед морських курортів відомі Лазуровий берег (Франція), Італійська Рив'єра, Золоті Піски (Болгарія), Мальта, Балеарські острови (Іспанія), Адріатичне узбережжя Хорватії та Чорногорії тощо. Гірськими курортами вирізняються Швейцарія, Австрія, Словаччина, Норвегія, Україна. В Європі є місця, що багаті на термальні та мінеральні джерела. Це Баден в Австрії, Спа в Бельгії, Карлові-Вари в Чехії, Бат у Великій Британії та інші.

▶ На вашу думку, на які види природних ресурсів спиралася економіка більшості європейських країн у минулому? Як змінилися ці пріоритети в наш час?

1. Схарактеризуйте природні умови Європейського регіону. 2. Що таке природні ресурси та природно-ресурсний потенціал? 3. Покажіть на карті основні райони видобування мінеральних ресурсів у Європі. 4. Які необхідні обчислення для оцінювання забезпеченості окремих країн мінеральними ресурсами? 5. Дайте господарську оцінку водним ресурсам Європи. Поясніть причини водного дефіциту в регіоні. 6. Схарактеризуйте земельні та лісові ресурси Європи. 7. Що таке рекреаційні ресурси? Покажіть на карті основні райони рекреації в Європі. 8*. Поясніть причини нерівномірного забезпечення регіону Європа різними видами мінеральної сировини. 9*. Поясніть, наскільки подібною є ситуація із забезпеченістю природними ресурсами різних видів України та Європи в цілому.

§ 6. НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПИ: ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ

Демографічні процеси. Вам відомо з попередніх класів, що кількість та якість населення, а також причини, які призводять до їхньої зміни, вивчає наука «демографія». Тобто вона розглядає демографічні процеси. До них належать *природний рух*, або *відтворення населення*, та *механічний рух*, або *міграції населення*, а також пов'язані з ними процеси. *Якість населення* передбачає, передусім його можливість до самовідтворення. Вона характеризується такими основними показниками, як *шлюбність*, *розлучуваність*, *рівень здоров'я*.

Природний рух населення. Внаслідок природного руху населення відбувається його *відтворення*, тобто безперервна зміна поколінь. Ситуацію з відтворенням населення в сучасній Європі називають «демографічною зимою». Для неї характерні найнижчі серед регіонів світу показники народжуваності (10,34 ‰) та природного приросту населення (0,05 ‰). У деяких європейських країнах природний приріст припинився, а у 21 країні у 2016 р. відбувалася навіть *депопуляція* – систематичне зменшення абсолютної кількості населення (табл. 2). Все це ознаки *першого (звуженого) типу відтворення населення*, що спричиняє низку проблем.

Таблиця 2

Демографічні процеси в країнах Європи, 2015–2016 рр.

№	Країна	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰	Природний приріст, ‰	Тривалість життя, роки	Сальдо міграцій, ‰	Рівень урбанізації, %
1	Ірландія	14,5	6,5	8,0	80,68	4,09	63,0
2	Ісландія	13,8	6,3	7,5	82,97	4,43	94,0
3	Албанія	13,1	6,7	6,4	78,13	-3,30	56,4
4	Гібралтар (Брит.)	14,1	8,4	5,7	79,28	-3,28	100,0
5	Люксембург	11,4	7,3	4,1	82,17	17,16	89,9
6	Норвегія	12,2	8,1	4,1	81,70	7,25	80,2
7	Ліхтенштейн	10,4	7,3	3,1	81,77	5,08	14,3
8	Франція	12,3	9,3	3,0	81,75	1,09	79,3
9	Велика Британія	12,1	9,4	2,7	80,54	2,54	82,3
10	Швеція	12,0	9,4	2,6	81,98	5,42	85,7
11	Македонія	11,5	9,1	2,4	76,02	-0,48	57,0
12	Швейцарія	10,5	8,2	2,3	82,50	4,74	73,8
13	Нідерланди	10,9	8,8	2,1	81,23	1,95	89,9
14	Бельгія	11,4	9,7	1,7	80,88	5,87	76,3
15	Мальта	10,1	9,2	0,9	80,25	1,98	95,3
16	Фінляндія	10,7	9,9	0,8	80,77	3,10	84,1
17	Андорра	7,8	7,1	0,7	82,72	0,00	85,6
18	Чорногорія	10,2	9,6	0,6	74,00	Немає даних	63,8
19	Іспанія	9,4	9,1	0,3	81,57	8,31	79,4
20	Данія	10,4	10,3	0,3	79,25	2,20	87,5
21	Австрія	9,5	9,5	0,0	81,39	5,56	65,9
22	Сан-Марино	8,6	8,6	0,0	83,24	8,03	94,2
23	Словаччина	9,8	9,8	0,0	76,88	0,04	53,8
24	Росія	12,87	12,88	-0,01	70,47	1,69	73,9
25	Польща	9,6	10,3	-0,7	77,40	-0,46	60,6
26	Молдова	11,8	12,6	-0,8	70,42	-9,67	44,9
27	Чехія	9,5	10,4	-0,9	78,48	2,33	73,0
28	Боснія і Герцеговина	8,8	9,9	-1,1	76,55	-0,38	39,6
29	Італія	8,7	10,3	-1,6	82,12	4,10	68,8
30	Португалія	9,1	11,1	-2,0	79,16	2,67	62,9
31	Естонія	10,3	12,5	-2,2	76,47	-3,60	67,6
32	Греція	8,5	11,2	-2,7	80,43	2,32	77,7
33	Білорусь	10,5	13,3	-2,8	72,48	0,70	77,0

№	Країна	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰	Природний приріст, ‰	Тривалість життя, роки	Сальдо міграцій, ‰	Рівень урбанізації, %
34	Румунія	9,0	11,9	-2,9	74,92	-0,24	54,4
35	Монако	6,6	9,6	-3,0	89,52	3,83	100,0
36	Хорватія	9,0	12,1	-3,1	76,61	1,39	58,7
37	Німеччина	8,5	11,6	-3,1	80,57	1,24	75,1
38	Словенія	8,3	11,5	-3,2	78,01	0,37	49,7
39	Угорщина	9,1	12,8	-3,7	75,69	1,33	70,8
40	Україна	10,5	14,4	-3,9	71,57	-2,25	69,5
41	Латвія	9,9	14,4	-4,5	74,23	-6,25	67,4
42	Литва	10,0	14,5	-4,5	74,69	-6,27	66,5
43	Сербія	9,0	13,6	-4,6	75,26	0,00	55,5
44	Болгарія	8,8	14,5	-5,7	74,39	-0,29	73,6
45	Ватикан	-	-	-	-	-	-
Європа		10,34	10,29	0,05	78,77		71,8
Світ		19,26	7,77	11,49	68,35		54

Після нетривалого бебі-буму, характерного для кінця 1940 – 50-х рр. як демографічного наслідку Другої світової війни, у більшості європейських країн виявилася чітка тенденція до зниження рівня народжуваності та зростання рівня смертності. Народжуваність у Європі за останні півстоліття скоротилася вдвічі. Сучасна жінка в Європі протягом життя народжує в середньому 1,3 – 1,5 дитини, що не забезпечує розширеного відтворення майбутніх поколінь, для якого потрібно 2,1 дитини на одну жінку. Найнижчі показники – 1,15 – 1,2 дитини на кожну жінку – зареєстровано в Італії, Іспанії й Португалії. Винятками є лише Албанія та Ірландія, де наразі переважає молоде населення.

Існують і соціально-економічні чинники зниження рівня народжуваності, такі як зайнятість жінки на роботі, пізніє взяття шлюбу (жінки – 24 – 28 років, чоловіки – 26 – 30 років), часті розлучення подружжів, зростання «ціни дитини» (економічно дорого утримувати дитину), підвищення рівня культури суспільства, поширення міського способу життя, виробничий травматизм, шкідливі звички, економічні та політичні потрясіння в ряді країн, нещасні випадки тощо. Внаслідок складної демографічної ситуації частка Європи в світовій кількості населення за останні 65 років скоротилася з 15,5 до 9,9%.

Отже, демографічну кризу, що вразила країни Європи, визначають дві протилежні тенденції: з одного боку, зменшення рівня народжуваності, з другого – зростання тривалості життя. Все це призводить до старіння й загального скорочення кількості населення країн внаслідок природних чинників. Відповідно до прогнозів ООН, до 2025 р. загальна кількість населення Європи практично не зміниться, а до 2050 р. почне скорочуватися.

Демографічна політика. У всіх країнах Європи у зв'язку зі складною демографічною ситуацією проводять демографічну політику, спрямовану на збільшення

► 1. Пригадайте, які ознаки характерні для першого типу відтворення населення. Які проблеми з ним пов'язані? 2. За довідковою таблицею «Демографічні процеси в країнах Європи» (див. табл. 2) порівняйте середні показники народжуваності, смертності, природного приросту, тривалості життя в окремих країнах Європи, регіони в цілому та світі. Назвіть країни з найнижчим показником народжуваності в світі (8 – 9 ‰ та менше), найвищими показниками смертності (14 – 16 ‰), найбільшою тривалістю життя (понад 80 років). До яких типів і підтипів країн за рівнем економічного розвитку належать ці країни? У якому з чотирьох субрегіонів Європи демографічна ситуація є найгіршою та найкращою?

народжуваності. Впроваджувана система заходів демографічної політики в цілому подібна, хоча різняться розмірами різного роду виплат та інших пільг. У країнах ЄС було схвалено закони, відповідно до яких передбачено тривалі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами зі збереженням зарплати у повному обсязі або 75 – 90 % від неї. Молодятам надають одноразові позики, матеріальну допомогу в зв'язку з народженням кожної наступної дитини за прогресивно зростаючою шкалою, щомісячну допомогу на дітей, переважне право на придбання квартири багатодітним родинам, на утримання дітей у дитячих установах. Крім того, заборонено законами країн звільняти жінок з роботи в період декретної відпустки.

У Скандинавських країнах запроваджено безкоштовне дошкільне навчання для дітей 4 і 5-літнього віку, гарантовано оплачувану відпустку з догляду за дитиною (частина з якої обов'язково надається не матері, а саме батькові), місячну допомогу на дитину.

Механічний рух населення. З початку 90-х років ХХ ст. механічний рух (міграції) населення став основним чинником його зростання в країнах Західної та Північної Європи. Ці субрегіони – основний світовий центр притягання імміграційних потоків з Південної та Східної Європи, Північної Африки, Західної та Південної Азії, островів Карибського моря. Там практично в усіх країнах населення зростає завдяки припливу іноземного населення, який випередив природний приріст. За кількістю іноземних підданих серед країн Європи лідирують Німеччина (понад 7 млн осіб), Франція та Велика Британія.

Останнім часом імміграція до країн Європи набула масового характеру. Нині німісцеве населення становить у середньому близько 10 % від загальної кількості населення регіону.

Основними причинами імміграції до європейських країн є *економічні*: майже 40 % офіційних переселенців прибули до європейських країн у пошуках роботи. Решта – ті, хто звернувся з проханням про притулок або приїхали із метою возз'єднання з родиною. Врешті-решт і ця група людей згодом опиняється на ринку праці. Водночас у Європі перебуває близько 5 млн нелегальних мігрантів.

Імміграція до Європи має позитивні та негативні наслідки. З одного боку, приїжджі люди навіть за високого рівня безробіття місцевого населення стають джерелом дешевшої робочої сили в країнах, де вже сьогодні кожна шоста людина старша за 65 років.

З іншого боку, *політичні* міграційні потоки в Європу мають негативні наслідки. Масовий притік мігрантів з охоплених війнами країн Африки та Близького Сходу призводять до численних людських жертв на шляху до Європи та в самій Європі. Притік мігрантів спричиняє серйозне фінансове навантаження: для їхнього облаштування уряди європейських країн виділяють значні кошти. Мігранти створюють додаткове соціальне навантаження. Україна не фігурує як кінцева точка прибуття політичних біженців, а є країною-транзитером на їхньому шляху до ЄС.

1. Які процеси належать до демографічних? **2.** Схарактеризуйте природний рух населення в Європі. **3.** Поясніть, що таке демографічна політика. Які її основні заходи в Європі? **4.** Які позитивні та негативні наслідки імміграції до країн Європи? **5*.** Поясніть, чому за достатньо високого рівня безробіття високорозвинуті країни Європи заохочують притік іммігрантів з інших країн. **6*.** Оцініть працересурсний потенціал різних субрегіонів Європи: кількість, якість, вартість трудових ресурсів.

▶ За довідковою таблицею «Демографічні процеси в країнах Європи» (див. табл. 2) порівняйте показники природного приросту та сальдо міграцій у деяких країнах, що розміщені в різних субрегіонах Європи. З'ясуйте, в яких субрегіонах і країнах сальдо міграцій перевищує природний приріст, а у яких є меншим за нього. Поясніть причини одержаних даних. Які причини міграцій людей до Європи?

§ 7. СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ТА ПРОЦЕСИ УРБАНІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ

Вікова та статевая структура населення регіону. Більшості країн Європи притаманний *регресивний тип вікової структури*, що сформувався за першого типу відтворення населення. Для нього характерні мала частка дітей (17–21%) і велика частка літніх людей (18–24%). Частка людей працездатного віку становить 55–60%, але вона поступово скорочується. Так, в Італії, Іспанії, Росії прогнозується скорочення кількості людей працездатного віку на 42%, у Німеччині та Бельгії – на 28%, навіть у Франції, де один із найвищих показників народжуваності, починається такий спад.

▶ Поміркуйте, які проблеми постають перед країнами Європи у зв'язку з регресивним типом вікової структури населення. Як країни долають ці проблеми?

У *статевій структурі* населення Європи питома вага жіночого населення вища (52%) від чоловічого (48%). Це зумовлено в основному біологічними причинами.

Національна, мовна та релігійна структура населення. На території Європи проживає майже 90 різних за культурним та етнічним складом націй (без урахування азійської частини Росії). 33 з них є титульними державотворчими націями, що відбивається в назвах країн. 8 європейських націй належать до найчисленніших у регіоні (понад 30 млн осіб): *російська, німецька, французька, англійська, італійська, іспанська, українська та польська.*

У межах держав проживають численні етнічні та національні меншини, які становлять близько 14% населення регіону. За національною структурою населення більшості країн Європи є однонаціональним, оскільки етнічні межі в основному збігаються з державними кордонами. Багатонаціональних країн лише п'ять: *Велика Британія, Іспанія, Швейцарія, Молдова та Росія.* Двонаціональною є *Бельгія.*

95% населення Європи говорить мовами *індоєвропейської мовної сім'ї*, до якої належать різні гілки та мовні групи. Найпоширенішою в Європі є *німецька мова.* Нею користуються в шести країнах. Єдиною державною мовою німецька є в Німеччині, Австрії та Ліхтенштейні, а також однією з державних – у Швейцарії, Люксембурзі та Бельгії.

Крім того, частина населення Європи говорить мовами *уральської мовної сім'ї, фінно-угорської гілки.* Такими є угорська, фінська, естонська, а також мови народів Приуралля в Росії. На Мальті говорять мовою, близькою до арабської, яка належить до *семіто-хамітської мовної сім'ї.* Гагаузька та кримськотатарська мови належать до *алтайської мовної сім'ї, тюркської гілки.*

▶ Пригадайте, які народи живуть у багатонаціональних країнах Європи. В яких державах найгостріше постали національні проблеми? Які існують способи їх подолання?

За релігійною належністю абсолютна більшість народів Європи сповідує *християнство*, яке представлене трьома основними гілками. *Католицизм* переважає в Південній та Західній Європі; *протестантизм* – у Північній Європі; *православ'я* – у Східній Європі. *Мусульманство (іслам)* сповідують в Албанії, Боснії і Герцеговині, в Приураллі в Росії. В Україні мусульманство представляє кримськотатарське населення.

Українська діаспора в країнах Європи. В Європі поза межами України живе багато людей українського походження. Українською діаспорою вважаються лише ті, хто живуть поза межами етнічних українських земель і відчувають духовний зв'язок з Україною. Умовно українську діаспору поділяють на *східну* (у межах колишнього Радянського Союзу) та *західну* (поза межами колишнього СРСР).

Українська діаспора в Європі почала формуватися з масової еміграції українців в останню чверть XIX ст. Причиною *першої хвилі* еміграції було аграрне перенаселення. Тоді основний потік найбідніших українських селян у пошуках

кращого життя був спрямований до Америки. Українська діаспора в Російській імперії була майже вся хліборобською. Її було скеровано у Поволжя, на Урал, а пізніше до Західного Сибіру (Сірий Клин) та на Далекий Схід (Зелений Клин).

Перша світова війна спричинила *другу хвилю* масової української еміграції вже з політичних причин. Головним скупченням нової еміграції стала Європа. Так виникли осередки української діаспори в Чехословаччині, Німеччині, Польщі, Франції, Бельгії, Австрії, Румунії, Югославії. У 20-х рр. ХХ ст. почалася «заробітчанська» еміграція із західних українських земель до Франції.

Третя хвиля еміграції й значне розширення української діаспори в Європі відбулися після Другої світової війни. Багато українського населення в результаті війни опинилося в Німеччині та Австрії. Нова потужна українська громада виникла у Великій Британії, зміцніли громади у Франції, Бельгії, Нідерландах. Найчисленнішою була українська діаспора в Польщі, що складалася з українського населення, що його поляки переселили на західні й північні землі, які до 1945 р. належали Німеччині. У Польщі, Чехословаччині, Румунії, Югославії українці набули статусу національних меншин й мали культурно-суспільні організації, школи, пресу, видавництва. У Радянському Союзі українська діаспора хоч кількісно й перевищувала решту української діаспори в Європі, проте була розпорошена по всіх республіках СРСР. Українські преса, театри, клуби, школи поза межами УРСР із середини 1930-х років були ліквідовані, українці зазнали асиміляції.

Після здобуття незалежності почалася *четверта хвиля* еміграції з України. Українці виїжджають, зокрема, в Португалію, Іспанію, Чехію, Італію через непевний економічний стан всередині країни. Окрім фізичних міграцій набуло поширення явище «відпливу розуму» з України. Нині українська діаспора відома у 21 країні Європи (табл. 3).

Таблиця 3

Українська діаспора в Європі

№	Країна	Чисельність, тис. осіб	Східна або західна діаспора	№	Країна	Чисельність, тис. осіб	Східна або західна діаспора
1	Росія	1928	Східна	12	Литва	16	Східна
2	Молдова	442	Східна	13	Велика Британія	12	Західна
3	Білорусь	159	Східна	14	Словаччина	7	Західна
4	Чехія	54	Західна	15	Австрія	6	Західна
5	Румунія	51	Західна	16	Сербія	5	Західна
6	Португалія	48	Західна	17	Бельгія	5	Західна
7	Латвія	46	Східна	18	Боснія і Герцеговина	4	Західна
8	Польща	38	Західна	19	Угорщина	3	Західна
9	Франція	35	Західна	20	Болгарія	2	Західна
10	Естонія	23	Східна	21	Хорватія	2	Західна
11	Німеччина	20	Західна				

Система розселення в регіоні. Розселення в Європі характеризується високими густотою населення та рівнем урбанізації. Середній показник густоти населення становить 65 осіб/км². Європа – один з трьох ареалів світу з максимальною густотою населення. Найбільшого значення цей показник досягає в чотирикутнику міст Ліверпуль (Велика Британія) – Гамбург (Німеччина) – Базель (Швейцарія) – Париж (Франція). Там густота населення зростає до 1 000 – 3 000 осіб/км², на заході Німеччини – навіть до 5 000, в Нідерландах – до 7 000 осіб/км². До держав з найвищим показником густоти населення в світі належить ряд європейських країн: *Монако* (18 679 осіб/км²), *Ватикан* (1 914 осіб/км²) і *Мальта* (1 432 осіб/км²). Найменший показник серед країн Європи має *Ісландія* – близько 3,0 осіб/км².

Нині рівень урбанізації в Європі становить 73%. Відповідно до офіційних прогнозів частка міського населення Європи стабілізується на рівні 82%. Найбільшими її показниками вирізняються Монако – 100%, Бельгія – 98%, Мальта – 95%, Ісландія та Сан-Марино – 94%, Нідерланди та Люксембург – 90%. Середній рівень урбанізації мають лише дві європейські держави: Молдова – 45% та Боснія і Герцеговина – 40%; низький рівень – Ліхтенштейн (14%).

В Європі існує 36 міст-мільйонерів (без азійської частини Росії). Серед них до міст-мультимільйонерів належать *Москва* (12,4 млн осіб), *Лондон* (8,7 млн осіб) та *Санкт-Петербург* (5,3 млн осіб). Серед міст-мільйонерів є два українські міста: *Київ* (2,9 млн осіб) і *Харків* (1,4 млн осіб).

Європа – батьківщина міських агломерацій. Нині їх у регіоні є близько 400, серед яких 62 агломерації з населенням понад 1 млн осіб, в яких проживає 27% міського населення Європи. Найбільшими з них є *Лондонська* (13,9 млн осіб), *Московська* (12,7 млн осіб), *Паризька* (11,3 млн осіб), *Рейн-Рур* (11 млн осіб), *Голландська* (6 млн осіб), *Київська* (5,2 млн осіб), *Мадридська* (5,1 млн осіб), *Міланська* (4,1 млн осіб), *Верхньосілезька* (4 млн осіб).

Унаслідок зростання сусідніх агломерацій в Європі сформувалися мегалополіси *Англійський* (або *Лон-Лів*) та *Прирейнський*, в кожному з них проживає 30 – 35 млн осіб.

Англійський мегалополіс вбирає не менш ніж два десятки великих агломерацій, які разом займають близько 50 тис. км² (мал. 15). *Прирейнський мегалополіс* є міждержавним. Він утворився на основі трьох великих агломерацій уздовж річки Рейн у західній частині Німеччини, Голландської агломерації на території Нідерландів та Лотаринзької на сході Франції.

Особливості процесів урбанізації в Європі. Процес урбанізації в Європі пройшов чотири послідовні стадії. Перша – власне *урбанізація* (від лат. *urbanus* – міський), за якої відбувалася концентрація населення в містах, особливо великих, що тривала в Європі до середини ХХ ст. Згодом почали загострюватися «хвороби урбанізації»: шум, стрес, забруднення довкілля. Через те міський спосіб життя перестав влаштовувати людей з високими статками, а також літніх людей, особливо чутливих до погіршення стану довкілля, росту злочинності, транспортних проблем тощо.

Із 50 – 60-х років ХХ ст. було помічено, що населення великих міст Європи почало скорочуватися. Люди залишали центральні райони міст, що почали спеціалізуватися на сфері послуг і перетворюватися на ділові центри або занепадати. Так розпочалася друга стадія урбанізації, яка одержала назву *субурбанізація* (від лат. *sub* – під, біля і *міський*). Це процес відтоку міського населення до передмість, внаслідок якого розвивається приміська зона й формують великі міські агломерації. Причому в ядрі такої агломерації живе лише $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ населення, основна маса людей – у передмістях і містах-супутниках.

► **1.** Поясність причини високої густоти населення в Європі. Поміркуйте, які чинники спричиняють коливання густоти населення в межах регіону. **2.** За *таблицею 1* (с. 12) обчисліть середню густоту населення в Україні. Порівняйте її з країнами з різних субрегіонів Європи.

Мал. 15. Англійський мегалополіс

Перехід до третьої стадії відбувся в 70-х рр. ХХ ст., коли зростання міських агломерацій уповільнилося і посилювався відтік населення і виробництва у невеликі містечка та сільську місцевість, де ціни на землю значно нижчі, робоча сила дешевша, а умови довкілля сприятливіші. Так виник процес *рурбанізації* (від англ. *rural* – сільський та *міський*) – поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість.

Наприкінці ХХ ст. урбанізація в Європі набула нових форм й перейшла до четвертої стадії. Почалося повернення людей з високими та середніми статками у перебудовані квартали міст, які до того вважалися неprestижними для проживання. Так розпочався процес протилежний субурбанізації – *джентрифікація* (від англ. *gentrification* – облагороджування) – реконструкція й оновлення раніше непривабливих частин міста та переїзд до них заможних верств населення.

▶ Поміркуйте, з яких стадій складався процес урбанізації в Україні.

Світові міста в Європі. В світі є такі міста, що відіграють важливу роль не лише в житті країни, а й економічному та політичному житті усього світу. Їх називають світовими (глобальними) містами, або альфа-містами. Такі міста вирізняються проведенням там міжнародних зустрічей, наявністю штаб-квартир міжнародних організацій тощо.

Таблиця 4

Світові міста в Європі

Місце в світі	Місто	Тип	Країна
1	Лондон	Альфа++	Велика Британія
4	Париж	Альфа+	Франція
11	Мілан	Альфа	Італія
15	Мадрид	Альфа	Іспанія
18	Москва	Альфа	Росія
19	Франкфурт-на-Майні	Альфа	Німеччина
21	Амстердам	Альфа	Нідерланди
25	Брюссель	Альфа	Бельгія
30	Дублін	Альфа–	Ірландія
32	Цюріх	Альфа–	Швейцарія
34	Мюнхен	Альфа–	Німеччина
37	Варшава	Альфа–	Польща
39	Відень	Альфа–	Австрія
41	Барселона	Альфа–	Іспанія
45	Лісабон	Альфа–	Португалія
48	Дюссельдорф	Бета+	Німеччина
50	Прага	Бета+	Чехія
52	Рим	Бета+	Італія
53	Гамбург	Бета+	Німеччина
56	Берлін	Бета+	Німеччина
57	Афіни	Бета+	Греція
60	Копенгаген	Бета+	Данія
64	Будапешт	Бета	Угорщина
66	Люксембург	Бета	Люксембург
72	Осло	Бета	Норвегія
73	Київ	Бета	Україна
75	Бухарест	Бета	Румунія
76	Манчестер	Бета	Велика Британія
85	Бірмінгем	Бета–	Велика Британія
88	Женева	Бета–	Швейцарія
93	Братислава	Бета–	Словаччина
97	Штутгарт	Бета–	Німеччина
98	Софія	Бета–	Болгарія
99	Кельн	Бета–	Німеччина
101	Гельсінкі	Бета–	Фінляндія
112	Глазго	Гамма+	Велика Британія
118	Антверпен	Гамма+	Бельгія
123	Единбург	Гамма+	Велика Британія
126	Загреб	Гамма+	Хорватія
130	Белград	Гамма+	Сербія
134	Рига	Гамма+	Латвія
135	Валенсія	Гамма	Іспанія
140	Ліон	Гамма	Франція
142	Санкт-Петербург	Гамма	Росія
143	Лідс	Гамма	Велика Британія
146	Вільнюс	Гамма	Литва
147	Роттердам	Гамма	Нідерланди
153	Таллінн	Гамма–	Естонія

Нині складено перелік зі 153 світових міст, з них в Європі 48 (табл. 5). За значенням ці міста умовно поділяють на три типи: альфа (15 міст), бета (20 міст) та гамма (13 міст). Рейтинг світових міст очолює *Лондон*, який відносять до типу альфа++. Серед українських міст до групи світових належить лише *Київ*, який посідає 73-тє місце та віднесений до типу бета. Світові міста вирізняються багатьма особливостями. Наприклад, *Амстердам*, *Женева*, *Гаага* – кількістю осіб іноземного походження; *Лондон* – довжиною метрополітену та авіапотокami; *Москва* та *Лондон* – кількістю осіб зі статком понад мільярд.

- ▶ 1. За *таблицею 4* з'ясуйте, в яких країнах Європи є найбільше світових міст.
2. Визначте, які зі світових міст є столицями європейських держав, а які – ні.

1. Які особливості статеві-вікової структури населення Європейських країн?
2. Розкажіть про національну, мовну та релігійну структуру населення європейського регіону.
3. Розкажіть, як сформувалася українська діаспора в країнах Європи.
4. Яких послідовних стадій зазнав процес урбанізації в Європі?
5. Поясніть поняття «субурбанізація», «рурбанізація», «джентрифікація».
6. Як ви розумієте поняття «світлове місто»? Наведіть приклади світових міст у різних субрегіонах Європи.
7. Поясніть на конкретних прикладах, чи відбуваються явища «субурбанізації» та «джентрифікації» в Україні.

§ 8. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН ЄВРОПИ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Особливості економіки країн Європи. Європейський регіон посідає провідні позиції у світовій економіці за розмірами промислового та сільськогосподарського виробництва, експортом товарів і послуг, золотовалютними резервами, рівнем розвитку міжнародного туризму. Водночас економіка регіону має низку особливостей.

По-перше, національні економіки *високорозвинутих держав* Європи перебувають на *постіндустріальному* етапі розвитку. Протягом кількох десятиліть планомірно скорочувалася питома вага матеріального виробництва (первинного та вторинного секторів) та зростала роль у створенні ВВП і концентрації працюючих у сфері послуг (третинному, четвертинному та п'ятому секторах). Саме останні три сектори економіки нині значною мірою зумовлюють зростання національного виробництва, динаміку інвестицій, перетворюють ряд країн Європи на провідні фінансові центри світу, осередки надання різноманітних послуг. Економічну основу регіону забезпечують національні економіки *Німеччини, Франції, Великої Британії та Італії*, які входять до «Великої сімки».

По-друге, нині високорозвинуті держави Європи взяли курс від деіндустріалізації на реорганізацію промисловості. Світова фінансово-економічна криза 2007–2008 рр. завдала нищівного удару по ідеології постіндустріального суспільства. Сама криза була спровокована надмірним розвитком фінансового сектору з низьким рівнем прозорості. Тому з 2014 р. взято курс на європейський «промисловий ренесанс». Першочерговими завданнями у цьому напрямі є запровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки, перехід до енерго- та матеріалозберезувальних технологій. Уряди країн особливу увагу приділяють перебудові старих малоефективних виробництв і розвитку новітніх технологій. Зокрема, у рамках ЄС було розроблено програми з часткового зростання та реорганізації традиційних виробництв (сталеварного, синтетичних волокон, текстильного, нафтохімічного, суднобудування) та створення ряду нових. Одним з напрямів структурної політики держав Європи стало залучення прямих інвестицій закордонних компаній. Усі ці заходи називають реіндустріалізацією.

Реіндустріалізація – перехід промислового виробництва на нові технологічні основи, тобто прогресивні «високі» технології.

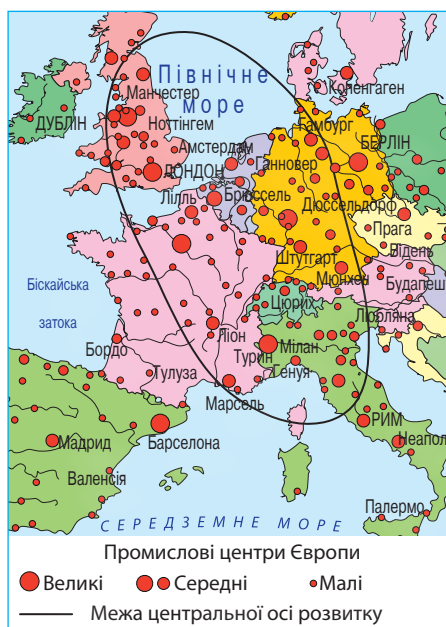
Процес реіндустріалізації в Європі бере початок з кінця ХХ ст. Він здійснюється на основі широкого впровадження у промислове виробництво мікроелектроніки, робототехніки, лазерної та оптичної техніки, інформаційних технологій, програмування, біоіндустрії, нових матеріалів, нових видів енергії, космічної техніки тощо. Уряди країн створюють сприятливі умови для закупівлі іноземних патентів і ліцензій. «Високі» технології дають змогу підвищувати продуктивність праці, забезпечувати лідерство на ринку, зменшувати собівартість виробництва та як результат усього цього – забезпечити високий рівень ВВП на душу населення. В Європі найбільший досвід реіндустріалізації мають Німеччина, Велика Британія, Франція, в яких наука та інновації є рушійною силою економічного зростання, а самі країни вважають високотехнологічними.

По-третє, найважливішою рисою сучасної Європи є зростання взаємозалежності національних економік країн регіону, зростання міжнародного руху товарів і капіталу, розвиток інтеграційних процесів, інтенсивний перехід країн від замкнених національних господарств до економіки відкритого типу, спрямованої на зовнішній світ. Тобто одним з найважливіших напрямів політико-економічного сучасного розвитку Європи є глибокі *інтеграційні процеси* в економічній, монетарній та політичній сферах.

Європейські країни з *перехідною економікою* перебувають на *індустріальному* або *індустріально-аграрному* етапі розвитку. На частку промисловості в структурі національного доходу цих країн припадає в середньому від 45 до 60%. У більшості країн переважає вторинний сектор економіки.

Економічний простір Європейського регіону є нерівномірним. У його просторовій організації господарства можна виокремити «*центральною вісь розвитку*», що тягнеться з півдня Великої Британії до півночі Італії на 1 600 км (мал. 16). Вона займає менш ніж $\frac{1}{10}$ площі Європи, але там сконцентровано понад $\frac{1}{4}$ її населення, $\frac{2}{3}$ промислового потенціалу, великі фінансові центри та світові міста. Там розташовані два європейські мегаполіси, низка великих міських агломерацій. Унаслідок регіональної економічної інтеграції у межах «центральної осі розвитку» сформувалися «транскордонні райони» між Бельгією, Нідерландами та Німеччиною; Францією та Німеччиною; Францією та Швейцарією; Німеччиною та Люксембургом.

▶ **1.** Пригадайте основні ознаки регіональної інтеграції країн Європейського Союзу. **2.** Поміркуйте, які особливості економіки країн Європи зумовлено регіональною інтеграцією. **3.** Поясніть, як країни, що не входять до складу ЄС, залучені до загальноєвропейської економічної системи.

Мал. 16. Центральна вісь розвитку Європи

▶ За політичною картою Європи назвіть країни, територією яких проходить «центральною вісь розвитку».

Добувна промисловість. Одним із складників первинного сектору економіки європейських країн є добувна промисловість. У попередні століття вона мала неабияке значення. Але наприкінці ХХ ст. через виснаження ресурсів й ускладнення умов їх видобування роль добувної промисловості в Європі різко знизилася. Через те нині спостерігаються суттєві диспропорції між споживанням мінеральної сировини в регіоні та власним видобуванням. При цьому відчувається гострий дефіцит окремих її видів, особливо руд кольорових металів та енергоносіїв. Потреба у близько $\frac{3}{4}$ необхідних для виробництва корисних копалин задовольняється завдяки імпорту.

В Європі склалося кілька основних районів видобування мінеральних ресурсів, а саме Північне море, Верхня Сілезія, Скандинавія, Середземномор'я. На шельфі *Північного моря* ведеться розроблення *природного газу та нафти*. Безперечно лідирує в Європі за їх видобутком *Норвегія* (без урахування Росії). Окрім того, як природний газ, так і нафту в Північному морі видобуває *Велика Британія*, природний газ – *Нідерланди*.

Видобування нафти контролюють великі компанії: *British Petroleum, Mobil, Occidental, Shell/Esso, Philips*.

Країни Європи є великими споживачами імпортової сировини нафти. На них припадає понад 40% її світового імпорту. Нафта надходить переважно з країн *Близького Сходу та Африки*. Частину власної видобутої нафти експортують *Велика Британія та Норвегія* переважно до сусідніх європейських країн. Переважна частка імпортного природного газу в Європу надходить газопроводами з *Росії*.

Другим районом видобування мінеральних ресурсів в Європі є *Верхня Сілезія в Польщі*. Цей район відомий видобуванням *кам'яного вугілля*, яке залягає в зручних геологічних умовах, тому має відносно низьку собівартість. Нині Польща стала найбільшим виробником кам'яного вугілля в ЄС, але й вона скоротила видобуток цієї сировини майже у 1,5 рази.

Районом видобування *рудних ресурсів* є *Скандинавія*. Видобутком залізних руд вирізняється *Швеція*, де основний обсяг розробок зосереджено на державних підприємствах. Високоякісна шведська залізна руда експортується до інших європейських країн. Скандинавія також є районом видобування *поліметалічних руд*, з яких вилучають *мідь* на території *Швеції, Фінляндії та Норвегії, нікель* – на території *Фінляндії, свинець та цинк* – на території *Швеції*. Країни Європи виплавляють кольорові метали переважно на імпортній сировині з країн, що розвиваються.

Видобування *алюмінієвих руд (бокситів)* ведуть у корі вивітрювання в *Середземноморському районі*. Там цим виробництвом займаються *Греція та Хорватія*. В минулому значні обсяги бокситів видобували на півдні Франції, але нині французька алюмінієва промисловість переорієнтувалася на імпортну сировину.

З нерудної сировини Європа найбільш відома видобуванням *калійних солей*. На 1-ше місце в світі за їх видобутком вийшла *Білорусь*. Також розвинуто це виробництво в *Німеччині*. Видобуванням *білого мармуру* відома *Італія*; *каоліну (білої глини)* – *Німеччина; графіту* – *Чехія, Австрія*.

Сільське господарство. Незважаючи на різну якість земельних ресурсів та особливості природних умов, в Європі сформувалося високоінтенсивне сільське господарство. Відбулася «друга зелена революція», яка крім механізації та хімізації виробництва передбачила широке використання електроніки, біотехнології та застосування біологічних методів боротьби зі шкідниками.

Існують серйозні відмінності між країнами щодо рівня зайнятості в сільському господарстві. Наприклад, у Великій Британії цей показник становить лише 1,4%, у Португалії – 19%, в Румунії – 42%. Європейські країни не лише цілком

забезпечують себе продовольством, а й експортують продукцію рослинництва та тваринництва. У рослинництві Європи переважають овочівництво, садівництво, виноградарство, а в ряді країн – зернове та цукробурякове виробництва. У тваринництві найбільш розвинуто молочне скотарство.

Через природні умови виникла зональна спеціалізація сільського господарства Європейського регіону. Розрізняють п'ять зональних типів сільського господарства, кожний з яких має свою спеціалізацію: північноєвропейський, середньоєвропейський, південноєвропейський, балканський та східноєвропейський. У перших двох переважає тваринництво, у трьох останніх – рослинництво.

Для *північноєвропейського типу* характерне переважання молочного скотарства та вирощування кормових культур. Із зернових там культивують невибагливі до ґрунтів і тепла жито та овес, з бульбоплідних – картоплю.

Середньоєвропейський тип характеризується провідним розвитком молочно-м'ясного скотарства, свинарства та птахівництва (мал. 17). Кормовою базою для них є кормові культури. Із зернових вирощують пшеницю та ячмінь; з технічних – цукровий буряк, льон-довгунець, ріпак, тютюн; з бульбоплідних – картоплю.

Південноєвропейський тип сільського господарства спеціалізується на культивуванні субтропічних рослин: оливок, інжиру, цитрусових, мигдалю, винограду, овочів, тютюну, на зрошенні – бавовнику. Із зернових основними є пшениця та кукурудза. Лідирують у світі за вирощуванням винограду Італія, оливок – Іспанія. Тваринництво є менш розвинутим. Воно представлене переважно розведенням овець та кіз.

Для *балканського типу* основними є зернові культури – пшениця та кукурудза. Серед технічних переважають соняшник, тютюн, ефіроолійні культури (зокрема, олійна троянда). Вирощують багато винограду, овочів, фруктів. У тваринництві представлено молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство.

Східноєвропейський тип сільського господарства розвивався в особливих економічних умовах. Там існували колгоспи, радгоспи. Чітко вираженої спеціалізації країни не мають. Культивують зернові культури, овочі, тютюн, фрукти, виноград.

Лісове господарство. На Європу припадає $\frac{1}{4}$ площ лісів земної кулі. Ліси вкривають 44 % регіону. Майже 80 % лісів Європи припадають на Росію. Найбільшою лісистістю території вирізняється Фінляндія: ліси вкривають 76 % її території. На більшій частині Європейського регіону 80 – 90 % лісів доступні для заготівлі. Площа лісів у Північній та Західній Європі зростає. За останні 15 років було відновлено 13 млн гектарів лісу, що дорівнює площі Греції. Натомість у Східній Європі показник лісистості удвічі нижчий за середньоєвропейський. Там через надмірну експлуатацію площа лісів неухильно скорочується.

Лише 26 % європейських лісів вважаються природними. Без урахування Росії цей показник є значно меншим – 5 %. Приблизно 4 % лісів є штучними, а решта (три чверті) порушено в результаті діяльності людини й вважаються напівприродними. У половині країн Європи переважає державна (суспільна) форма

Мал. 17. Ферма в Австрії

► Знаючи особливості природних умов різних частин Європи, наведіть приклади країн з різними типами сільського господарства. До якого типу найближче за все сільське господарство України?

► Обчисліть середню ресурсозабезпеченість Європи лісовими ресурсами, якщо під лісом зайнято 1 млрд гектарів, а населення Європи становить 742 млн осіб.

Мал. 18. Лісове господарство в Швеції

власності на ліс, а решта – приватна. Скандинавія та європейська північ Росії є основними районами лісозаготівлі. З цих територій деревина експортується до лісодефіцитних країн. Велике значення має лісозаготівля в гірських лісах Альп (Австрія, Швейцарія, Словенія) та Карпат (Україна, Румунія).

Лісове господарство Скандинавських країн є взірцем дбайливого ставлення до природи (мал. 18). Воно враховує екологічні, господарчі та соціальні аспекти.

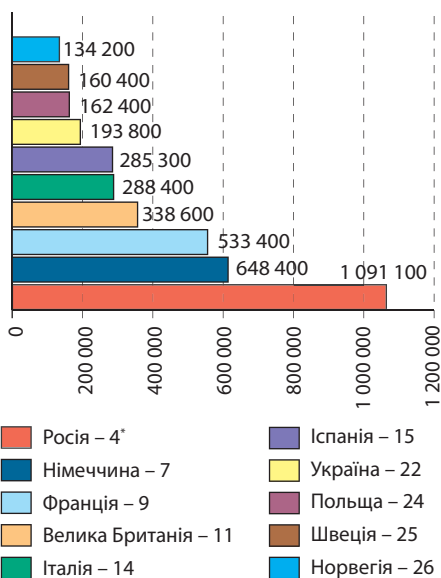
1. Які характерні особливості економіки країн Європи? **2.** Поясніть поняття «постіндустріальне суспільство», «реіндустріалізація», «регіональна інтеграція». **3.** Назвіть основні райони видобування мінеральних ресурсів у Європі. Поясніть, чому зменшилося значення добувної промисловості в європейській економіці. **4.** Обґрунтуйте особливості спеціалізації сільського господарства різних субрегіонів Європи. **5.** Які основні завдання лісового господарства? **6***. Поміркуйте, яким досвідом Скандинавських країн може скористатися Україна для подальшого розвитку лісового господарства.

§ 9. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Переробна промисловість Європи.

Переробна промисловість країн Європи сформувалася під дією чотирьох основних чинників: сировинного (на нього зорієнтовані старі промислові райони), транспортного, працересурсного та наукового (біля них сформувалися нові промислові центри та вузли). Внаслідок реіндустріалізації переробна промисловість європейських країн переходить до нових технологічних засад з широким використанням новітніх досягнень науки. Новітні виробництва переробної промисловості, що нині визначають спеціалізацію країн Європейського регіону, це *виробництво машин та устаткування, кольорова металургія, хімічне виробництво, електроенергетика*. До старих традиційних для Європи виробництв належать *чорна металургія; виробництво тканин, одягу та взуття; виробництво харчових продуктів та напоїв; виробництво деревини та паперу*. Однак вони зазнають суттєвих змін у виробничій структурі та принципах розміщення.

Виробництво електроенергії. В країнах Європи виробництво електроенергії розвивається найбільш динамічно. Часто воно фінансується державними коштами. Країни Європи посідають чільне місце в світі за обсягами виробленої електроенергії (мал. 19).

* Місце країни у світовому рейтингу за виробництвом електроенергії

Мал. 19. Топ-10 країн Європи за виробництвом електроенергії, ГВт·г

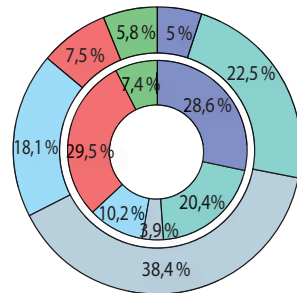
▶ Проаналізуйте гістограму топ-10 країн Європи за виробництвом електроенергії (мал. 19). З'ясуйте, в яких субрегіонах Європи розташовані ці країни.

Основу електроенергетики більшості країн Європи становлять *теплові електростанції* (ТЕС), які дають понад половину електроенергії регіону. Більшість ТЕС працює біля великих міст з орієнтуванням на споживчий чинник. Виробництво електроенергії на ТЕС ґрунтується на нафті та природному газі (мал. 20), потреба в яких частково задовольняється завдяки власному видобуванню в Північному морі. Більшу частину нафти і газу імпортують з Росії, а також країн, що розвиваються, Перської затоки та Північної Африки. *Нафтопереробна промисловість*, що виробляє нафтопродукти для ТЕС і транспорту, переважно тяжіє до транспортних шляхів (морських портів або ліній нафтопроводів), якими імпортна нафта надходить до Європи. Найпотужніші нафтопереробні заводи Європи працюють у морських портах Італії, Франції, Німеччини та Нідерландів. Видобування кам'яного вугілля у високорозвинутих країнах Європи зовсім припинилося, а його споживання суттєво скоротилося. У Східній Європі споживання енергетичних сортів вугілля ще зберігається, зокрема у Польщі. У цьому субрегіоні важливе значення у паливно-енергетичному балансі країн має буре вугілля як у жодному з регіонів світу.

Майже третину електроенергії в Європі дають *атомні електростанції* (АЕС). Особливого розвитку вони набули у країнах, що мало забезпечені паливними ресурсами. Найбільшою часткою атомної енергетики у паливно-енергетичному балансі вирізняються *Франція* (76,9%), *Угорщина* (53,6%) та *Україна* (53,5%). Понад третину електроенергії АЕС виробляють, наприклад, у *Швеції*, *Бельгії*, *Болгарії*. Найпотужніша атомна електростанція в Європі – *Запорізька АЕС* (6 млн кВт) – працює на території України. Після аварій на Чорнобильській АЕС в Україні 1986 р. та на японській АЕС «Фукусіма-1» 2010 р. деякі країни Європи почали згортати ядерні програми й під тиском громадськості зупинити роботу ядерних реакторів. Однак щодо перспектив використання ядерної енергії в Європі поки що немає єдиного погляду. Такі країни, як Україна, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Росія продовжують активно розвивати цей вид енергетики. Водночас повністю припинила експлуатувати на своїй території АЕС Італія. Значно скорочує їх роботу Німеччина.

Через природні умови *гідроелектроенергетика* у більшості країн Європи має допоміжне значення. Гідроенергопотенціал річок в Європі вже використаний на 80%, а у деяких країнах значно більше: *Швейцарія* – 99%, *Франція* – 95%, *Італія* – 95%, *Німеччина* – 95%, *Велика Британія* – 95%. Через те подальших перспектив для використання цього виду енергії в регіоні небагато. Виняток становлять лише кілька країн. Унікально високою є частка ГЕС у паливно-енергетичному балансі *Норвегії* – 98%. А норвезька гідрогенеруюча компанія «Старкрафт» є однією з найпотужніших у світі. Частка ГЕС є значною в *Ісландії* (74%), *Латвії* (62%), *Австрії* (61%), *Чорногорії* (57%), *Швейцарії* (55%), *Швеції* (50%).

З 80-х рр. ХХ ст. в Європі активно використовуються *відновлювальні джерела енергії* (ВДЕ) й потужність їх неухильно зростає. Нині вони дають понад 7% електроенергії регіону. Найчастіше використовують *енергію вітру*. Вона є найбільш

- Нафта
- Природний газ
- Вугілля
- Гідроенергетика
- Атомна енергетика
- Відновлювальні джерела енергії (без ГЕС)

Мал. 20. Частка різних джерел енергії у паливно-енергетичному балансі країн ЄС (внутрішнє коло) та світу (зовнішнє коло)

▶ За коловими діаграмами (мал. 20) порівняйте значення різних джерел енергії у паливно-енергетичному балансі країн Європейського Союзу та світу. Поясніть одержані дані.

перспективною на морських узбережжях, у гірських районах, на відкритих просторах степів. Цей вид енергії найбільш активно застосовують у *Нідерландах, Великій Британії, Німеччині, Іспанії*. У Данії частка ВЕС вже досягла 42% у загальному виробництві електроенергії країни.

Сонячна енергія є найдешевшим, але поки не достатньо використовуваним джерелом енергії. СЕС споруджують в умовах жаркого та сухого клімату.

Перспективною в Європі є *біоенергетика*, яка передбачає використання біомаси для добування електроенергії.

Геотермальну енергію «залучали до роботи» ще в лазнях Стародавнього Риму до нашої ери. Але перші геотермальні електростанції (ГеоЕС) було збудовано в Італії лише у 20-х рр. ХХ ст. Нині ГеоЕС діють в *Італії, Ісландії, Росії*.

Енергію припливів людина використовувала здавна. Але перші припливні електростанції (ПЕС) з'явилися лише у середині 60-х років ХХ ст.: «Ранс» у Франції та Кислогубська у Росії. ПЕС можна будувати лише у районах, де припливна хвиля досягає великої висоти. Такі умови є на окремих узбережжях Росії, Великої Британії, Франції.

Почалось використання також інших джерел енергії. У Норвегії споруджено *прибійні* електростанції. Завдяки *енергії хвиль* в океані світять маяки та подається вода в акваріуми Океанографічного музею в *Монако*.

Металургійне виробництво. У країнах Європи металургія сформувалася ще із часів промислових переворотів XVIII – XIX ст. як базове виробництво, що забезпечило розвиток машинобудування. Старі райони *чорної металургії* тяжіли до сировини: здебільшого до родовищ коксівного вугілля (*Німеччина, Польща, Чехія, Бельгія*), рідше – до залізрудних басейнів (*Швеція, Люксембург, Уральська та Центральна металургійні бази Росії*). У деяких країнах склалося вдале поєднання родовищ залізних руд і коксівного вугілля, біля яких виникли великі металургійні бази (*Франція, Велика Британія*).

▶ Пригадайте, у яких частинах України склалися великі центри чорної металургії. На які чинники вони зорієнтовані в своєму розміщенні?

В останні кілька десятиліть темпи зростання чорної металургії в Європі уповільнилися. Нині країни Азії відтіснили на другу позицію європейські країни за виплавою чорних металів. Докорінно змінилися також чинники розміщення металургійних комбінатів. Так, у другій половині ХХ ст. чорна металургія багатьох європейських країн була переорієнтована на дешевшу й водночас високоякісну імпортовану сировину з *Канади, Австралії, Бразилії, ПАР* або металобрухт. Через це відбулося зрушення виробництва чавуну та сталі до морських портів. Зокрема це проявилось в *Італії, Німеччині, Франції, Нідерландах*. Найпотужніший із сучасних металургійних комбінатів, що працює біля моря, споруджений у місті *Таранто* на півдні *Італії*.

Найбільшими світовими виробниками сталі серед країн Європи є *Росія, Німеччина та Україна*. В Європі працюють провідні сталеплавильні компанії світу, такі як «Міттал Стіл» (Нідерланди), «Арселор» (Люксембург–Франція), «Брітш Стіл» (Велика Британія), «Тіссен» (Німеччина). До найбільших районів чорної металургії світу належать *Рурський* (Німеччина), *Південно-Уельський* (Велика Британія), *Остравсько-Карвінський* (Чехія), *Верхньосілезький* (Польща), *Уральський* (Росія), *Придніпровський* (Україна).

Завдяки науково-технічному прогресу швидко розвивається *кольорова металургія*. З початку ХХІ ст. в країнах Європи зростає виробництво та споживання кольорових металів. Нині Європа є лідером з розвитку *алюмінієвої промисловості*. Початок її розвитку в регіоні надала *Франція*, яка має значні поклади бокситів.

Великими країнами-виробниками алюмінію в Європі є *Норвегія та Ісландія*, які використовують імпортовані боксити та власну електроенергію. З власної

сировини виробляють алюміній *Угорщина, Хорватія, Греція*.

Виплавка міді представлена в економіці *Німеччини та Бельгії*, які працюють на імпортованих рудах, а також *Польщі та Росії*, які мають власну сировинну базу.

Виробництво машин та устаткування. Протягом століття виробництво машин та устаткування визначає спеціалізацію багатьох європейських країн. На ці виробництва припадає $\frac{1}{3}$ усієї промислової продукції та $\frac{2}{3}$ експорту регіону.

Серед кількох десятків виробництв машин та устаткування, що розвинуті в Європі, провідне місце посідає *автомобільна промисловість*. Вона виникла понад 100 років тому в Німеччині та Франції, а до масового виробництва перейшла пізніше, ніж США – після Першої світової війни.

Після Другої світової війни автомобілебудування перейшло до масового виробництва й виробництва на експорт. Водночас виникли спеціалізовані автоскладальні заводи, на яких відбувалася переорієнтація на трудові ресурси середньої та низької кваліфікації на конвеєрі. Пізніше одноманітну людську працю замінили роботи. При цьому відбулася децентралізація виробництва, й розміщення автомобільних заводів стало більш рівномірним.

Якщо наприкінці ХХ ст. найбільше автомобілів в Європі виробляли країни «Великої сімки», то останнім часом автомобілебудування перемістилося в бік дешевшої робочої сили – до південних частин регіону (*табл. 5*). Так, нині найстрімкішими темпами розвивається автомобілебудування в *Іспанії*, яка за кількістю випущених автомобілів поступається в Європі лише *Німеччині*. За два десятиліття Іспанія пройшла шлях від невеликих автоскладальних заводів до великого серійного виробництва. Виникли автоскладальні заводи у *Португалії, Греції*. У наш час нарощуються обсяги виробництва автомобілів у країнах Східної Європи: *Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії*. Однак цей бум пояснюється залученням іноземного капіталу. Натомість скорочується автоскладання у *Франції, Великій Британії, Італії*.

▶ Згадайте, з яких стадій складається металургія алюмінію та які вона має особливості у своєму розміщенні.

▶ 1. За даними *таблиці 5* з'ясуйте, до яких підтипів високорозвинутих країн належать найбільші виробники автомобілів у Європі.
2. Визначте, які країни нарощують обсяг виробництва автомобілів, а які – скорочують. Поясніть причини таких тенденцій.

Таблиця 5

Рейтинг країн Європи за виробництвом автотранспортних засобів, 2017 р.

Місце у світі	Країна	Виробництво автомобілів		Рік максимального виробництва
		тис. штук	%	
4	Німеччина	6063	6,2	2007
8	Іспанія	2848	2,9	2000
10	Франція	2227	2,3	1989
13	Велика Британія	1749	1,8	1963
15	Росія	1551	1,6	2012
17	Чехія	1420	1,5	2017
19	Італія	1142	1,2	1989
20	Словаччина	1002	1,0	2016
21	Польща	690	0,7	2008
23	Угорщина	505	0,5	2017
26	Бельгія	379	0,4	1990
28	Румунія	359	0,4	2013
32	Швеція	226	0,2	1999
33	Словенія	190	0,2	2009
34	Португалія	176	0,2	1998
...	...	...	...	...
47	Україна	10	0,01	2008
ЄС		18 768	19,3	2007
СВІТ		97 303	100	2017

Характерною рисою європейського автомобілебудування є високий рівень його монополізації. У цьому виробництві посідають провідні позиції найбільші автомобільні концерни. Найбільш впливовими з них є: німецькі *Volkswagen*, *Daimler-Benz* та *BMW*, італійський *Fiat*, французькі *Renault* та *Peugeot-Citroën*, шведська *Volvo* та інші. Водночас на європейський ринок проникають американські, японські, південнокорейські компанії. Через те автомобільна промисловість деяких європейських країн стала за своїм характером інтернаціональною.

Нині понад 80% всіх автомобілів, що складаються в країнах Європи, – легкові, решта – автобуси та вантажні автомобілі. Складанням вантажних автомобілів відомі Чехія, Білорусь, Росія, Болгарія, Румунія; автобусів – Швеція, Угорщина, Україна.

Виробництво машин та устаткування загального призначення представлене в Європі *верстатобудуванням* та *роботобудуванням*. Лідером у регіоні є *Німеччина*, яка вирізняється якістю та обсягом виробництва, а також експортом верстатів і промислових роботів.

У зв'язку зі змінами напрямків перевезень змінилася географія *суднобудування* в Європі. Зазнали занепаду старі судноверфі Великої Британії. Більшого значення нині набули центри суднобудування *Німеччини*, *Швеції*, *Фінляндії*, *Польщі*.

Велике значення має європейське *авіакосмічне виробництво*. Її осередком є аерокосмічний концерн *EADS*, що володіє 80% акцій консорціуму *Airbus Industrie*, акціонерами якого є *Франція*, *Німеччина*, *Велика Британія* та *Іспанія*. Ця компанія створила найбільший пасажирський літак А-380.

Великого значення набуло *точне машинобудування*. Країни Європи є виробниками побутової техніки, електричного та медичного обладнання, фотоапаратури, годинників, верстатів з програмовим керуванням, вимірювальних приладів та іншої наукомісткої продукції.

Хімічне виробництво. За значенням хімічне виробництво Європи поступається лише машинобудуванню. Воно посідає важливе місце в економіці усіх європейських країн. Європейський регіон є провідним експортером (42,5%) та імпортером (35,3%) хімічної продукції у світі. Зростає виробництво нових матеріалів, що замінюють традиційні, підвищується значення хімії у сільському господарстві, розширюється мережа фармацевтичних підприємств. На великі європейські корпорації (німецькі *BASF*, *Bayer*, *Linde*; французьку *Air Liquide*; голландські, британські, швейцарські, норвезькі, бельгійські) припадає понад половину світового торгового обігу продукції хімічної промисловості.

Велике значення має хімія полімерів. Так, за виробництвом пластмас, синтетичних смол, хімічних волокон, синтетичного каучуку, синтетичних мийних засобів, гумотехнічних виробів вирізняються *Німеччина*, *Франція*, *Велика Британія*, *Нідерланди*, *Італія*, *Бельгія*. Французький концерн *Michelin* є найбільшим у світі виробником шин.

Важливе значення має виробництво мінеральних добрив. Ним займаються *Росія*, *Білорусь*, *Україна*, *Франція*, *Німеччина*.

Традиційною для *Німеччини*, *Франції*, *Великої Британії*, *Швейцарії*, *Угорщини*, *Болгарії* стала фармацевтична промисловість. В *Італії* та інших країнах відбувається «аптечна революція», що передбачає випуск дешевших препаратів на основі однакових діючих речовин, ідентичних провідним фармацевтичним компаніям.

Беззаперечним лідером у *парфумерній промисловості* є *Франція*. Це традиційне для Європи виробництво розвинуто також в *Італії*, *Швейцарії*, *Польщі*, *Великій Британії*, *Австрії*. Найбільшою транснаціональною косметичною корпо-

▶ Поміркуйте, чим визначається переважний розвиток автомобілебудування та точного машинобудування у країнах Європи? Яку роль відіграють інші виробництва машинобудування?

рацією є *L'Oreal*, з 74 заводів якої понад половину працюють у *Німеччині, Бельгії, Великій Британії, Італії*. Нині у *Швейцарії та Франції* розвивається т. зв. клітинна косметика, в якій використовуються білки-регулятори, що беруть участь у клітинному обміні речовин.

Виробництво деревини, паперу. Лісова промисловість Європи переважно тяжіє до лісонадлишкових районів. Через те вона активно розвивається у *Скандинавських країнах, Росії та Білорусі*. Там переважає виробництво целюлози та паперу. Меблева промисловість поширена повсюдно. Туристів приваблюють меблеві аукціони у Данії, а італійські гарнітури «під старовину» зорієнтовано на вишуканих покупців. Всесвітню славу має чеська компанія «Кох-і-Нор», яка випускає олівці з місцевого графіту. Виробництвом лиж відомі *Австрія та Естонія*.

Виробництво тканин, одягу, взуття. В країнах Європи втрачає свої колишні провідні позиції легка промисловість у зв'язку зі швидким зростанням виробництва тканин, одягу та взуття у країнах, що розвиваються, з дешевою робочою силою. Проте регіон залишається великим виробником вовняних (*Італія, Росія, Румунія, Франція*) та лляних (*Білорусь, країни Балтії, Україна*) тканин.

У швейцарській промисловості зростає виробництво готового одягу та різних аксесуарів: рукавичок, краваток, парасольок тощо. В її рамках виникло таке явище, як Висока мода, або от кутюр (фр. *Haute couture*). Це дуже дорогий одяг ручної роботи, розрахований на багаті верстви населення. Для просування виробів Високої моди на основі одиничних зразків серійно виготовляють готовий одяг – моделі прет-а-порте (фр. *prêt-à-porter*). Законодавцями мод залишаються *Франція, Австрія, Італія, Велика Британія*. Найбільше готового одягу та взуття експортує *Італія*, виробів з хутра – *Німеччина, Греція та Росія*; тканин – *Франція*.

Старі текстильні райони Європи продовжують існувати й донині: *Ланкашир та Йоркшир* у Великобританії, *Фландрія* в Бельгії, *Ліонський* у Франції, *Міланський* в Італії, *Лодзинський* район у Польщі. Водночас легка промисловість зміщується до Південної Європи, де існує дешевша робоча сила. Так, *Португалія* перетворилася на головну «швейну фабрику» Європи, а *Італія* – на велетенську «фабрику взуття».

Виробництво харчових продуктів, напоїв. Для деяких країн Європи традиційною стала *харчова промисловість*. Так, своїм виноробством вирізняються *Франція, Іспанія, Болгарія, Молдова*; пивоварінням – *Німеччина та Чехія*, виробництвом макаронів – *Італія*; масла та сирів – *Данія, Нідерланди, Швейцарія, Італія*; рибних консервів – *Ісландія, Норвегія, Іспанія, Португалія, країни Балтії*; овочевих консервів – *Болгарія, Угорщина*; вина – *Франція, Іспанія*.

Основні регіони промисловості Європи. В Європі склалося багато промислових районів ще у XIX ст. й з орієнтуванням на сировинний чинник. Зокрема це *Рурський* у Німеччині, *Верхньосілезький* у Польщі, *Придніпров'я* в Україні, *Центральна Росія та Уральський* в Росії. Нові промислові райони зорієнтовані на працересурсний та науковий чинники, тому тяжіють до столиць держав. Наприклад, це *Іль-де-Франс* біля Парижа, *Великий Лондон* навколо британської столиці.

▶ За текстом підручника та тематичними картами атласу дослідіть спеціалізації старих та нових промислових районів Європи. Поясніть результати своїх досліджень.

- 1. Схарактеризуйте традиційні та відновлювані джерела енергії європейських країн. 2. Поясніть, як змінилося значення та чинники розміщення чорної металургії в Європі. 3. Які особливості розвитку кольорової металургії в Європі? 4. Які основні виробництва притаманні машинобудуванню Європи? 5. Поясніть, чому в економіці Європи провідне значення мають машинобудування, хімічна промисловість та електроенергетика. 6. Назвіть старі й нові регіони промисловості Європи та поясніть їх спеціалізацію. 7*. Схарактеризуйте традиційні виробництва, що характерні для різних субрегіонів Європи. 8*. Поясніть, як реіндустріалізація вплинула на спеціалізацію старих промислових районів Європи та формування нових.

§ 10. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Сфера послуг у країнах Європи. Провідним сектором економіки високорозвинутих країн Європи є сфера послуг. У ній працює 65 % економічно активного населення. Заклади сфери послуг створюють близько 70 % ВВП країн Європейського Союзу. Внесок сфери послуг в економічне зростання Європи перевищує внесок промисловості. У складі споживчих витрат населення частка послуг зростає найбільш швидко. У країнах Європи за останні півстоліття частка витрат людей на послуги зросла у 1,5 раза.

Транспорт. Країни Європи мають тісні економічні зв'язки всередині регіону та з усіма регіонами світу. Важливу роль в цьому відіграє потужна транспортна система, яка об'єднує мережу швидкісних залізниць, автомобільних шляхів, морських та річкових маршрутів, трубопроводів. Транспортні мережі країн мають або радіальну конфігурацію (наприклад, у Франції), коли дороги сходяться до столиці, яка є найбільшим транспортним вузлом, або поліцентричну (зокрема, у Німеччині), коли великих транспортних вузлів в країні є кілька.

Мал. 21. Високошвидкісні та швидкісні залізниці Європи

Основу транспортної мережі Європейського регіону становить система *високошвидкісних залізниць* (мал. 21). Високошвидкісними є потяги, що долають понад 250 км/год. Першими країнами з такими дорогами були *Франція* (з 1981 р.), *Італія* (з 1984 р.) та *Німеччина*. У них, а також в Іспанії використовується вітчизняний рухомий склад, в інших країнах Європи – іноземні потяги. Західна частина Європи об'єднана в єдину високошвидкісну залізничну мережу *Eurostar* і *Thalys*. За протяжністю високошвидкісних ліній 1-ше місце в Європі та 2-ге у світі (після Китаю) належить *Іспанії*. З 1994 р. розпочато регулярне залізничне сполучення між Парижем та Лондоном через прокладений під дном протоки Ла-Манш Євро-тунель.

В Європі значного розвитку набув *автомобільний транспорт*. Він забезпечує 80 % пасажирських перевезень у регіоні. За протяжністю автомобільних шляхів серед країн Європи лідерами є *Росія* (1,4 млн км), *Франція* (1,0 млн км), *Іспанія* (681 тис. км), *Німеччина* (644 тис. км) та *Швеція* (573 тис. км). Європа є батьківщиною *автобанів* (від нім. *Autobahn* – автомагістраль) – швидкісних автострад підвищеної комфортності. Перший автобан був споруджений на півночі Італії у

1924 р. Нині найбільше таких трас є в Німеччині, Австрії, Швейцарії, Франції та Великій Британії. Столиці країн сполучені міжнародними транспортними коридорами (мал. 22). Протилежні береги з'єднані, зокрема, Європейським маршрутом E85 (від Балтійського моря до Чорного).

Мал. 22. Найважливіші пан'європейські транспортні коридори

Найбільший вантажообіг має морський транспорт. За тоннажем морського торговельного флоту серед країн Європи вирізняються Греція, Мальта, Норвегія, Велика Британія, Німеччина та Данія. Основою морського транспорту є морські порти. В Європі їх понад 900. В останні десятиліття європейські порти поступилися першістю за вантажообігом морським портам Азії. Найбільшим морським портом у регіоні і 6-м у світі є Роттердам у Нідерландах, який називають «морськими воротами» Європи. Він розташований у гирлі річки Рейн. Площа становить 105 км². Порт витягнутий на 40 км й водночас може приймати 375 суден.

Авіаційний транспорт в Європі відіграє важливу роль у перевезенні пасажирів на великі відстані. Перші позиції за авіаперевезеннями пасажирів у регіоні посідають Велика Британія, Франція та Німеччина. 55% усіх перевезень припадають на міжнародні лінії, 45% – на внутрішні. В усіх країнах Європи працюють аеропорти. Найбільшими вважаються аеропорти, пасажирообіг яких становить понад 10 млн осіб за рік. Вони водночас є великими аеропортами-хабами, або вузловими аеропортами.

Аеропорт-хаб – це аеропорт, що його використовують авіакомпанії як пункт пересадки пасажирів, оскільки має велику частку стикованих рейсів.

В Європі до найбільших аеропортів-хабів (за 2017 р.) належать лондонський аеропорт Хітроу у Великій Британії (76 млн пасажирів), «Руассі-Шарль де Голль» (Париж) у Франції (65,9 млн), амстердамський аеропорт «Схіпхол» у Нідерландах (64 млн), аеропорт «Франкфурт» (Франкфурт-на-Майні) у Німеччині (61 млн) та міжнародний аеропорт «Мадрид-Барахас» в Іспанії (50,4 млн).

Трубопровідний транспорт є найдешевшим для доставляння рідких та газованих вантажів. За довжиною трубопроводів провідне місце в Європі посідають Росія (260 тис. км) та Україна (45,6 тис. км). До найдовших трубопроводів світу

належать прокладені територією Європи нафтопровід «Дружба» (5 200 км), газопроводи «Союз» (2 750 км) і «Прогрес» (4 451 км). Найбільша мережа підводних трубопроводів працює в Північному морі.

Фінансова діяльність. Фінансові послуги становлять великий і зростаючий сектор у всіх країнах Європи, особливо в тих, господарство яких зазнає стрімкої модернізації. Нині важлива роль в об'єднанні Європи належить єдиній європейській валюті – *євро*. Вона стала другою світовою валютою.

У наш час спостерігається тенденція до посилення концентрації фінансових операцій у рамках *міжнародних і регіональних фінансових центрів*. Глобалізація ринків фінансових послуг сприяє інтенсивному росту і консолідації *світових фінансових центрів*. У цих містах зосереджено міжнародні банки, банківські консорціуми, фондові біржі, де здійснюються міжнародні валютні, кредитні операції, а також операції з цінними паперами й золотом.

Найбільшим фінансовим центром в Європі є *Лондон* (мал. 23). Лондонський фінансовий центр включає чотири ринки: золота, валют, коротко- та середньострокового кредитування, страхування. Лондонський валютний ринок є найбільшим у світі. Лондонська фондова біржа – найбільш інтернаціональна у світі: на ній торгує понад 445 міжнародних компаній зі 63 країн світу.

До великих фінансових центрів в Європі також належать *Париж* (Франція), *Амстердам* (Нідерланди), *Цюрих* і *Женева* (Швейцарія), *Франкфурт-на-Майні* (Німеччина). Унікальним фінансовим центром є *Люксембург* – місто-держава, в якому понад 35 % ВВП дає фінансовий сектор.

Мал. 23. Лондонська фондова біржа

Освіта й наукова діяльність. Зростання ролі сфери послуг та інформації, прискорення технічного прогресу, зміна характеру людської діяльності вимагає якісної системи освіти. В регіоні існує єдиний *Європейський простір вищої освіти* на основі *Болонського процесу* (його підтримують 48 країн-учасниць, в т. ч. й Україна). Мета процесу – зближення, гармонізація та послідовність вищої освіти в країнах Європи. Рівні вищої освіти в усіх країнах мають бути максимально подібними, а наукові ступені легко порівнюватися. Таке рішення було оформлене в м. Болонья у 1999 р.

До топ-200 найкращих університетів Європи потрапили 46 британських, 36 німецьких, 19 італійських та 11 шведських вишів. Протягом тривалого часу цей список очолюють британські університети *Оксфорд* і *Кембридж*.

Європа є одним зі світових осередків розвитку наукових досліджень. Бюджетні витрати на науку є найбільшими у *Німеччині*, *Франції*, *Великій Британії* та *Італії*. Територіальні форми організації науки різноманітні: невеликі «*інкубатори*», що обслуговують фірми з наукоміст-

Мал. 24. Технопарки і технополіси в Європі

▶ 1. За мал. 24 знайдіть технополіси в різних країнах Європи. Поясніть чинники їх формування. 2. Підготуйте інформацію про один з технополісів Європи.

кими технологіями; більші *технопарки* різного профілю (наукові, технологічні, виробничі тощо) та величезні, широкого профілю *технополіси*.

Перші центри науки створювалися при університетах та інших центрах розвитку науки. Одні з них тяжіли до університетських міст, наприклад *Кембридж* у Великій Британії, *Хайдельберг* у Німеччині. Інші сформувалися у столицях або у великих агломераціях, зокрема *Париж, Ліон* у Франції; *Единбург* у Великій Британії; *Берлін, Гамбург, Мюнхен* у Німеччині; *Рим, Мілан, Турин* в Італії. Пізніше науково-технічні центри з'явилися у старих промислових районах: *Рурі* в Німеччині; *Мідленді, Ланкашир* та *Йоркшир* у Великій Британії. Найбільше таких «міст науки» є в Німеччині, Франції, Великій Британії, Італії, Нідерландах, Бельгії, Іспанії (мал. 24).

Міжнародний туризм. Близько 60% населення Європи проводять свою щорічну відпустку в зарубіжних туристичних поїздках. Середньорічні темпи зростання числа іноземних туристів в Європі становить понад 5%, а валютних надходжень від них – 14%. Найбільші туристичні потоки у Франції (84,7 млн осіб на рік), Іспанії (60,7 млн осіб на рік), Італії (47,7 млн осіб на рік), Німеччині (31,5 млн осіб на рік) та Великій Британії (31,2 млн осіб на рік). Туризм також поширений у країнах «другого ешелону»: *Болгарії, Чехії, Польщі, Словаччини, Мальті*.

В Європі поширені різноманітні види туризму. *Культурний туризм* передбачає відвідування музеїв, виставок та історичних пам'яток. Цей вид туризму характерний для *Італії, Греції, Франції, Великої Британії* та інших.

Діловий туризм передбачає відвідування міжнародних ярмарків і професійних салонів. У цьому напрямі вирізняється *Німеччина*.

Ряд європейських країн відомі *оздоровчим туризмом*. У регіоні є курорти різного профілю: кліматичні (*Франція, Італія*), бальнеологічні, або *spra*-курорти (*Чехія, Угорщина, Німеччина, Австрія*), морські (*Іспанія, Італія, Мальта, Хорватія, Греція, Болгарія*), приозерні (*Фінляндія, Польща, Угорщина, Швейцарія*), гірські (*Швейцарія, Австрія, Чехія*) та ін.

Спортивний туризм буває активним і пасивним. Перший здійснюються заради особистих занять певним видом спорту, другий – для відвідування спортивних змагань. До цього виду туризму належать гірськолижні курорти (*Швейцарія, Австрія, Німеччина, Чехія, Швеція*), бази для занять вітрильним спортом (*Мальта*) тощо.

Паломницький (прочанський) туризм полягає у відвідуванні святих місць. Паломників цікавлять *Ватикан, у Греції – гора Афон, у Великій Британії – святині англіканської та римо-католицької церков, в Ірландії – свята гора Кроу* тощо.

Розважальний туризм – це поїздки на карнавали (*Італія, Німеччина*), кориду (*Іспанія*), відвідування ігрових закладів (*Монако*).

Торгівля. Протягом ХХ ст. обсяги торгівлі в країнах Європи вирости в понад 9 разів. Торговельні послуги передбачають *маркетинг, інжиніринг* (експертно-консультативні послуги), *фінансування, технічний супровід товару* тощо. Комерсант став важливим посередником між виробником та споживачем.

Внутрішня торгівля реалізує товари всередині країни. У торговельному комплексі існують поряд *дрібна роздрібна та велика комерційна торгівля*. Їхніми сучасними формами є *супер- та гіпермаркети*. Ці установи повністю контролює великий капітал, який також відстежує нові форми розподілу товарів: торгівлю за каталогами, дисконтні магазини, інтернет-магазини тощо. До світових торгових гігантів належать німецькі мережі *Metro* та *Tengelmann*, французькі *Carrefour* та *Promodes*, бельгійська *Delhaize de Lion*, голландська *Ahold* та ін.

▶ Використовуючи різні джерела інформації, складіть тематичний туристичний маршрут, який ознайомлюватиме з об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО у кількох країнах Європи.

Зовнішня (міжнародна) торгівля забезпечує обмін товарами і послугами між національними господарствами та між транснаціональними корпораціями. Країни Європи, що домінують у світовій торгівлі: *Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Італія, Бельгія, Іспанія та Швейцарія.*

Економічні зв'язки України з країнами Європи. Основною формою зовнішньоекономічних зв'язків України з країнами Європи є *зовнішня торгівля*. Український товарний експорт до країн Європи – це чорні метали, зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, руди, насіння і плоди олійних рослин. Збільшується експорт свинини, м'яса великої рогатої худоби та птиці. У структурі імпорту товарів до України переважають енергоносії, машини та обладнання, продукція хімічної промисловості. Основні партнерські відносини України у сфері торгівлі налагоджені з *Німеччиною, Польщею, Італією та Іспанією*. Україна підтримує торговельні зв'язки з *Росією, Білоруссю*.

Важливе значення у зовнішніх зв'язках України з країнами Європи має *надання послуг*. Україна надає європейським країнам *транспортні послуги* (трубопровідні, морські, залізничні, авіаційні перевезення), послуги у сфері *телекомунікацій*, з *переробки матеріальних ресурсів, комп'ютерні та інформаційні послуги*. Натомість наша держава одержує послуги, що пов'язані з фінансовою діяльністю, послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні, інформаційні, ділові, туристичні послуги. Основним партнером України у сфері послуг є *Європейський Союз*. Серед країн ЄС найбільше послуг від України одержують та їй надають *Велика Британія та Німеччина*.

1. Схарактеризуйте роль транспортної системи в економічному розвитку Європи. **2.** Покажіть на карті найбільші морські порти та аеропорти-хаби в Європі. **3.** Які особливості притаманні фінансовій діяльності в країнах Європи? Назвіть найбільші фінансові центри в Європі. **4.** Для чого створюють в Європі технопарки і технополіси? **5.** Які основні види міжнародного туризму залежно від мети поїздки характерні для країн Європи? **6***. Поміркуйте, як змінилися вектори зовнішніх економічних зв'язків України з країнами Європи протягом останніх десятиліть. **7***. Поясніть, наскільки позитивним є переважання сфери послуг порівняно з виробничою сферою в економіці високорозвинутих країн Європи.

ТЕМА 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ

§ 11. НІМЕЧЧИНА: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – Федеративна Республіка Німеччини (ФРН)

Склад території – 16 земель

Член міжнародних організацій – ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.

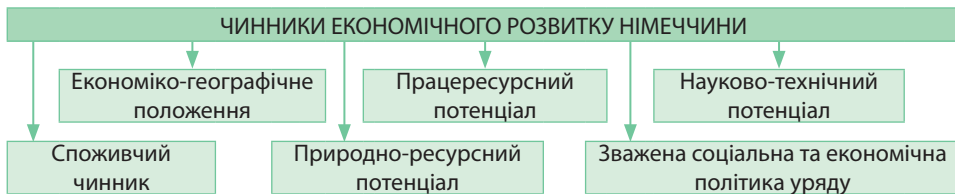
Офіційна мова – німецька

Релігія – християнство (протестантизм, католицизм)

Місце країни у світі та регіоні. Німеччина – лідер об'єднаної Європи. Вона посідає 4-те місце у світі та 1-ше в Європі за валовим внутрішнім продуктом (ВВП), 11-те місце в світі та 3-тє в Європі – за золотовалютними резервами. За військовою

потужністю Німеччина – 8-ма держава у світі та 4-та в Європейському регіоні. Країна посідає 7-ме місце в світі та 1-ше в Європі за рівнем прямих іноземних інвестицій; 4-те місце в світі та 1-ше в Європі за рівнем науково-дослідницької активності.

Сучасні успіхи німецької економіки забезпечено дією чинників, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці (мал. 25). Основні з них: економіко-географічне положення (ЕГП), працересурсний, науково-технічний, споживчий, природно-ресурсний потенціал, зважена соціальна та економічна політика уряду.

Мал. 25. Чинники, що визначають місце Німеччини в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Важливою передумовою розвитку національної економіки Німеччини є її ЕГП. Німеччина розміщена в субрегіоні Західна Європа. Вона межує суходолом з дев'ятьма державами.

Країни-сусіди Німеччини – це переважно високорозвинуті держави, її партнери в *Європейському Союзі*. Усі сусідні країни, крім *Швейцарії* та *Австрії*, входять до військово-політичного блоку *НАТО*. Німеччина розташована на перетині найважливіших транзитних шляхів сполучення Європи. Вона має вихід до Північного та Балтійського морів. Країна наближена до важливих мінерально-сировинних баз Європи.

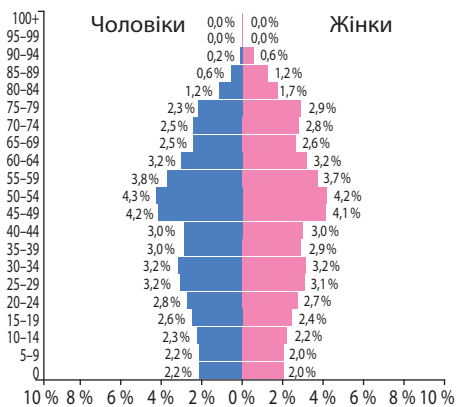
▶ За політичною картою Європи визначте, з якими країнами межує Німеччина. До якого соціально-економічного типу належать сусідні країни Німеччини?

Працересурсний потенціал. Демографічна ситуація в Німеччині характеризується I типом відтворення населення. Народжуваність низька: 8,5 осіб/тис. Смертність перевищує народжуваність у 1,5 раза – 11,6 осіб/тис. Через те головною проблемою країни є депопуляція:

від'ємний природний приріст становить -3,1 осіб/тис., середній вік населення – 41,6 року, тривалість життя в країні – 80,57 року.

Наприкінці ХХ ст. у Німеччині гостро постали дві проблеми: зростаюче безробіття та брак висококваліфікованих фахівців і робітників у непопулярних сферах діяльності. Нині рівень безробіття знизився з 12% до 5%, а дефіцит робочої сили вдалося подолати через захоплення притоку іноземних робітників.

У сучасних умовах відбувся перерозподіл зайнятого населення в секторах національної економіки Німеччини. Зменшилася частка працюючих у первинному й вторинному секторах. Водночас зросла зайнятість у третинному секторі – сфері послуг (понад 73,8%). Високою є зайнятість серед жінок.

Мал. 26. Статеві-вікова піраміда Німеччини, 2017 р.

▶ За статеві-віковою пірамідою Німеччини (мал. 26) з'ясуйте, люди яких вікових груп переважають у країні. Як змінюється чисельність людей молодого віку?

Німеччина – *однаціональна держава*. 91,5% її населення становлять *німці*. Серед осіб з міграційним минулим, які отримали німецьке громадянство, переважають турки (2,4%), греки, росіяни, італійці, поляки, серби, хорвати, іспанці. У Німеччині живе близько 20 тис. осіб української діаспори.

▶ Порівняйте структуру зайнятості населення в Німеччині та Україні.

Науково-технічний потенціал. Неабиякі наукові досягнення дають німецьким компаніям значні переваги в конкурентній боротьбі. Держава підтримує фундаментальні дослідження, участь німецького наукового середовища у міждержавних наукових програмах у рамках ЄС, стимулює запровадження наукового доробку в малий бізнес. За часткою витрат ВВП на наукові дослідження (близько 3%) Німеччина входить до топ-5 країн світу.

Уряд Німеччини приділяє велику увагу використанню відновлюваних джерел енергії (ВДЕ). Так, країна посідає 2-ге місце в світі за використанням сонячної енергії, а у 2004 р. у ФРН було введено в експлуатацію найбільшу в світі сонячну електростанцію.

Природно-ресурсний потенціал. Природні умови Німеччини в цілому сприятливі для розвитку господарської діяльності.

Клімат країни помірний, перехідний від морського до помірно-континентального. Такі кліматичні особливості визначають спеціалізацію сільського господарства.

У минулі століття на розміщення німецької промисловості суттєво впливали *мінеральні ресурси*. Нині більшість родовищ виснажено. Через те Німеччина стала країною, залежною від імпортової мінеральної сировини.

Хоча країна має багато повноводних річок (Рейн, Дунай, Ельба), вона відчуває дефіцит *водних ресурсів* через великі потреби виробництва. Незначний гідроенергопотенціал річок, що стікають з Альп, майже повністю залучений у виробництво. Велику роль у судноплаванні крім річок відіграють канали.

Родючі бурі лісові *грунти* розміщені на рівнинах центру та півдня. На півночі переважають кислі дерново-підзолисті ґрунти. *Лісові ресурси* обмежені.

Зважена соціальна та економічна політика уряду. Успіхи німецької економіки є наслідком дотримання принципів моделі соціально-економічного розвитку, що її було прийнято після Другої світової війни. В основу німецького «економічного дива» покладений *змішаний, соціально-ринковий* тип економічної системи, який поєднує свободу ринкових відносин з державним регулюванням економіки. При цьому основний акцент робиться на соціальному забезпеченні. У центрі системи – підприємницька діяльність держави. На соціальні програми Німеччина витрачає понад третину ВВП.

Система розселення. Для Німеччини характерні дуже високі показники середньої густоти населення та високий рівень урбанізації. Середня *густина населення* становить 231,1 осіб/км². Особливо густо заселений старий промисловий пояс *Рур*, де густина населення коливається від 1 000 до 5 000 осіб/км².

Рівень урбанізації високий – 75,1%. На відміну від інших країн Європи в Німеччині немає єдиного центру міського розселення. Деякі міста в минулому були столицями німецьких князівств, що згодом стали федеральними землями у складі федеративної країни. Розширенню системи міст сприяв також розвиток мережі німецьких університетів. Нині в країні існує 13 надвеликих міст з населенням понад 500 тис. осіб, у т. ч. 4 міста-мільйонери.

▶ Які спільні риси процесу урбанізації, що притаманні усім високорозвинутим країнам, проявилися в Німеччині? Підготуйте інформацію про джентрифікацію німецьких промислових міст.

Найбільшими осередками розселення стали міста-мільйонери: на сході – Берлін (3,54 млн осіб), на півночі – Гамбург (1,82 млн осіб), на півдні – Мюнхен (1,42 млн осіб). Унаслідок субурбанізації навколо міст сформувалися міські агломерації. У західній частині країни сформувалася найбільша у Європі Рейнсько-Рурська міська агломерація (11 млн осіб), яка разом з агломерацією Рандстад у Нідерландах утворює Прирейнський мегаполіс. Серед понад 100 міст, які входять до складу Рейнсько-Рурської агломерації, існує четверте за кількістю жителів у Німеччині місто-мільйонер Кельн (1,03 млн осіб). До світових міст Німеччини належать Франкфурт-на-Майні, Мюнхен, Дюссельдорф, Гамбург, Штутгарт і Кельн.

1. Які основні чинники визначають місце Німеччини в міжнародному поділі праці?
2. Поясніть, як особливості ЕПП Німеччини вплинули на її економічний розвиток.
3. Схарактеризуйте працересурсний потенціал Німеччини. Які наслідки має масштабна імміграція до країни?
4. Поясніть, як змінилася структура зайнятості населення Німеччини внаслідок постіндустріального розвитку країни.
5. Яке значення природно-ресурсного чинника в економічному розвитку Німеччини?
6. У чому полягає соціальна спрямованість економічного розвитку Німеччини?
7. Які особливості має система розселення в Німеччині? Покажіть на карті найбільші міста країни.
- 8*. Як змінювався вплив різних чинників на економічний розвиток Німеччини протягом ХХ–ХХІ ст.?

§ 12. НІМЕЧЧИНА: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Німеччина першою з високорозвинутих країн перейшла до постіндустріальної економіки. У структурі ВВП знизилася частка первинного та вторинного секторів економіки та зросла частка третинного сектору. Зокрема, скоротився випуск продукції традиційних виробництв вторинного сектору – чорної металургії, суднобудування, виробництва тканин та одягу. У чорній металургії перенесений акцент з виплавки сталі на виробництво труб, інших сталевих виробів, машин та обладнання. За таких умов у старому промисловому районі Німеччини Рурі після структурних змін домінування важкої промисловості зійшло нанівець. Натомість сформувався третинний сектор, що представлений торговими концернами, великими підприємствами з логістики.

У Німеччині триває реіндустріалізація. У сучасній німецькій переробній промисловості 100 найбільших фірм дають 60% загального обігу і забезпечують роботою понад 50% усього населення. Продукція концернів *BASF*, *Hoechst* і *Bayer* становить понад 30% продажів хімічного виробництва Німеччини. *Siemens* і *Bosch* виробляють 20% електротехніки, *Daimler-Benz* і *Volkswagen* забезпечують 15% виробництва автомобілів, компанія *Merck* – один з лідерів світового фармацевтичного ринку. Дрібні та середні виробники створюють близько половини ВВП у країні та забезпечують понад 60% робочих місць.

Домінуючі складники третинного сектору. Соціальна спрямованість державної економічної політики призвела до росту значення в національній економіці Німеччини сфери послуг. Її частка у ВВП країни становить 78%. Особливе місце посіли фінансова діяльність, транспорт, державне управління, туризм, освіта та наука, торгівля. Всесвітньо відомими є німецькі біо- та інформаційні технології (мал. 27).

Фінансова система Німеччини вирізняється високим ступенем централізації капіталу. Німецькі банки є крупними акціонерами промислових компаній та компаній сфери послуг. Через те вони активно втручаються в процес прийняття бізнес-рішень. Серед банків головну позицію посідає *Deutsche Bank*, який є найбільшим у Євросоюзі. Провідні німецькі банки мають свої дочірні філії в інших країнах Європи.

ДОМІНУЮЧІ СКЛАДНИКИ ЕКОНОМІКИ НІМЕЧЧИНИ		
ТРЕТИННИЙ СЕКТОР	ВТОРИННИЙ СЕКТОР	ПЕРВИННИЙ СЕКТОР
<ul style="list-style-type: none"> • Фінансова діяльність • Транспорт • Державне управління • Туризм • Освіта та наука • Торгівля 	<ul style="list-style-type: none"> • Виробництво машин та устаткування • Хімічні виробництва • Виробництво харчових продуктів і напоїв • Відновлювальні джерела енергії 	<ul style="list-style-type: none"> • Тваринництво: скотарство, свинарство, Птахівництво • Рослинництво: пшениця, цукровий буряк, ріпак, льон-довгунець, хміль, виноград

Мал. 27. Домінуючі складники економіки Німеччини

Франкфурт-на-Майні є найбільшим фінансовим і біржовим центром Німеччини. У ньому розміщуються Федеральний банк, штаб-квартири багатьох комерційних банків. Барометром стану німецької економіки вважають Франкфуртську фондову біржу. Вона відбиває ціни на акції 30 найбільших німецьких компаній.

У зв'язку з центральним розташуванням у Європі та віддаленістю більшої частини території країни від моря важливе значення має розвиток транспорту. За пасажиро- та вантажообігом першість утримує автомобільний транспорт. Після США Німеччина має найбільшу мережу автомагістралей у світі. За протяжністю залізниць Німеччина є лідером у Європі. Мережею високошвидкісних залізниць Німеччина сполучена з Бельгією, Францією, Швецією. Великими залізничними вузлами є Гамбург, Берлін, Франкфурт-на-Майні та Мюнхен. Основні зовнішні торговельні перевезення забезпечує морський транспорт. Найбільшими морськими портами є Гамбург і Бремен. Авіаційний транспорт відіграє важливу роль у перевезенні пасажирів на великі відстані. До найбільших аеропортів-хабів світу належить аеропорт «Франкфурт», пасажирообіг якого становить 61 млн пасажирів на рік. Важливе значення для здійснення економічних зв'язків усередині країни відіграє річковий транспорт. Найважливішим міжнародним річковим шляхом є Рейн. Канал Рейн – Майн – Дунай є водним шляхом сполучення між Північним і Чорним морями.

Поряд з торгівлею найбільшим сектором у сфері послуг Німеччини є міжнародний туризм. Щорічно Німеччина приймає 31,5 млн осіб. Найпопулярнішими туристичними містами є Берлін, Мюнхен, Гамбург, Баден-Баден.

Велике значення в економіці Німеччини мають освіта та наука. Найкращими вишами Європи є університети Мюнхена, Хайдельберга, Берліна, Бонна, Дрездена.

Німеччина – один із світових осередків розвитку наукових досліджень. У країні працюють три із семи найкращих технопарків у світі, що їх називають «Силіконовою долиною XXI століття»: у Мюнхені, Гамбурзі та Дрездені. З федерального та місцевих бюджетів фінансуються дослідження у сферах охорони здоров'я, програмового забезпечення, телекомунікацій, мультимедіа, мікроелектроніки.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Німеччина належить до найбільших у світі виробників транспортних засобів, верстатів, приладів, електроніки, хімічних речовин, зокрема фармацевтики, харчових продуктів і напоїв. Найбільші німецькі концерни мають свої філії, виробничі та науково-дослідницькі потужності по всьому світу.

Одним зі стовпів німецької промисловості є багатопрофільне машинобудування. На Німеччину припадає понад 20% світового експорту машин. Щодо найважливішого – виробництва автомобілів країна посідає 4-те місце в світі та 1-ше в Європі за кількістю випущених автомобілів. П'ять найпопулярніших у

► 1. Визначте, які види міжнародного туризму залежно від мети поїздки характерні для Німеччини? 2. Підготуйте інформацію про основні регіони культурного, ділового, оздоровчого, спортивного, розважального туризму в Німеччині.

світі автомобільних компаній: німецькі «Даймлер-Бенц», «БМВ» та «Фольксваген», а також американські, дочірні філії яких працюють у Німеччині, – «Опель» та «Форд» випускають на території країни понад 90% усіх автомобілів. Головними центрами автомобільної промисловості є *Вольфсбург, Рюссельсгайм, Кельн, Штутгарт, Мюнхен*. Німеччина посідає 1-ше місце в Європі за виробництвом морських суден, що розвинуте біля морського узбережжя *Гамбурга, Бремена*. Але це виробництво дуже залежить від іноземних замовлень. Країна спеціалізується на виробництві військових кораблів, а також річкових прогулянкових і круїзних суден.

Німеччина бере участь у міжнародних проектах з випуску *пасажирських літаків, військової та ракетної техніки*. Велике значення мають також *верстатобудування та точне машинобудування*. Країна відома своєю оптикою (компанія *Carl Zeiss*), виробництвом годинників і годинникових механізмів, дитячих іграшок, товарів для моделювання. Найбільшим виробником побутової техніки тривалого використання є концерн *Siemens*.

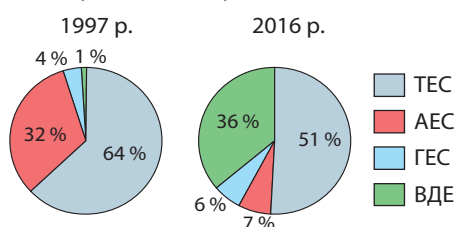
Ще з кінця XIX ст. Німеччина стала світовим лідером у розвитку *хімічного виробництва*. Нині за обсягами виробництва країна поступається лише Китаю, США та Японії. У світі відомі німецькі хімічні концерни *Aventis, Bayer, Bosch, BASF*. Основною продукцією хімічних виробництв Німеччини є пластмаси та інші полімери, фарби, косметичні засоби.

Німеччина – один із найбільших виробників *харчових продуктів і напоїв* у Європі. У харчовій промисловості країни переважають підприємства середнього та малого бізнесу, чисельність персоналу яких до 250 осіб. Основними є виробництва м'ясних та молочних продуктів, пива, виноградних вин, кондитерських виробів. Успіх німецької продовольчої продукції ґрунтується на високій якості та смаку, безпеці, оптимальній ціні. М'ясні вироби, такі як шварцвальдська шинка або франкфуртські сосиски, сири «Едамер» та «Гауда», відомі у світі.

За виробництвом електроенергії (648,4 млрд кВт/год – 2016 р.) Німеччина посідає 7-ме місце в світі та 1-ше в Європі. Економіка Німеччини налаштована на перехід від ядерної та вичопної енергії до ВДЕ та енергоефективності. Цей проект назвали «німецьким енергетичним поворотом». Сонячні панелі та вітрові турбіни забезпечують до половини споживаної електроенергії. Перехід до ВДЕ зміцнив малий та середній бізнес, а також уможливив самостійне виробництво відновлювальної енергії. В Німеччині відбувається сільська енергетична революція.

Особливості аграрного сектору. Аграрний сектор Німеччини вирізняється високим ступенем концентрації та індустріалізації. В агровиробничій сфері країни зайнято близько 20% населення.

В аграрних відносинах переважають малі родинні ферми з наділами землі до 20 га. В останні десятиліття зростає частка великих господарств, що перевищують 50 га, особливо на півночі країни. Кредитуванням та фінансуванням аграрного сектору, а також регулюванням ринків збуту сільгосппродукції опікується держава. Нині Німеччина перетворилася на одного з найбільших в Європі сільськогосподарського виробника. Водночас країна не задовольняє потреб насе-

Мал. 28. Структура електроенергетики Німеччини

▶ Проаналізуйте діаграми «Структури електроенергетики Німеччини» (мал. 28). Поясніть, як і чому змінилося значення різних джерел електроенергії в країні протягом останніх 20 років.

Мал. 29. На тваринницькій фермі в Німеччині

лення у продовольстві, тому є одним з найбільших імпортерів сільгосподукування.

Високопродуктивне *тваринництво* дає 70% вартості сільськогосподарської продукції. Німеччина має велике поголів'я великої рогатої худоби, свиней, домашньої птиці. Найбільший прибуток дає молочне господарство, головними районами розвитку якого є Північнонімецька низовина та Приальпійський район (мал. 29). Свинарство, птахів-

ництво та м'ясне скотарство розвинуто повсюдно. Вони працюють на імпортих кормах або на власних картоплі, кормових коренеплодах або відходах виробництва цукру. На основі тваринницької сировини налагоджено виробництво ковбас, твердих сирів, вершкового масла, сметани.

У *рослинництві* кормові культури переважають над продовольчими. Для потреб тваринництва вирощують кормовий буряк, кукурудзу, ячмінь, конюшину, люцерну. Багато фуражного зерна імпортується.

Із зернових культур вирощують пшеницю та жито. Спеціальні сорти ярого ячменю вирощують для виробництва пива. Крім того, у Німеччині налагоджено виробництво технічних культур: цукрового буряку, льону-довгунцю, ріпаку, соняшнику, тютюну. Через традиційне для країни виробництво пива національною культурою став хміль. У міжгірних улоговинах вирощують виноград та овочі. На Північнонімецькій низовині на кислих дерново-підзолистих ґрунтах культивують багато картоплі. На півночі країни картоплю усе більше витісняє кукурудза, що її тут використовують для кормів у тваринництві.

Характерні риси просторової організації господарства. На території Німеччини склалися три великі регіони, що відрізняються своєю спеціалізацією: Південний, Північний та Східний.

Південний регіон розвивається найбільш динамічно. Там сконцентровано новітні виробництва, потужні науково-дослідні та освітні центри країни: Мюнхен, Штутгарт. *Північний регіон* – старий виробничий район, що склався з орієнтуванням на сировинний чинник. Його найбільш відчутно торкнулася реіндустріалізація. Частина старих виробництв було ліквідовано, інша – зазнала модернізації. Осередками Північного регіону є Рур, Гамбург, Бремен. *Східний регіон* – це «нові землі», які увійшли до складу ФРН у 1990 р. Там відбулося глибоке реформування економіки на основі поглинання планового господарства, що панувало протягом 40 повоєнних років, ринковою системою господарювання. Інтеграція та модернізація економіки східних земель ще становить проблему.

Зовнішні економічні зв'язки. Особливістю німецької економіки є її експортна орієнтація. Основні торговельні партнери Німеччини – це країни ЄС. Крім того, країна веде активну торгівлю з США, Індією, Китаєм, Японією. Велика увага приділяється присутності німецьких фірм на ринках країн Південно-Східної Азії, Латинської Америки, Південної Африки. Серед експортних товарів переважають машини, транспортні засоби, хімікати, метали та вироби з них, харчові продукти, тканини. Високий попит в Європі мають німецька поліграфічна продукція, порцеляна, зброя, мереживо, хутрянні вироби, музичні інструменти, побутова техніка, оптичні прилади, спортивний одяг та інвентар, пиво.

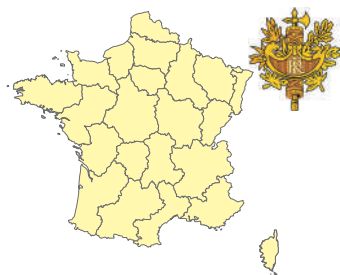
Значне місце у зовнішніх зв'язках Німеччини посідає діяльність на ринку капіталу, причому серед інвестицій переважають капіталовкладення в економічно-розвинуті західноєвропейські країни та США. До Німеччини традиційно інвестують капітал США (до 30% всіх іноземних інвестицій). Близько чверті промислової продукції Німеччини виробляється на підприємствах з участю іноземного капіталу.

Міжнародні зв'язки України з Німеччиною. Німеччина була і залишається одним з головних економічних партнерів України, що експортує в нашу країну продукцію машинобудування, автомобілі, побутову техніку, електроніку, харчові продукти та товари народного споживання.

Особливе місце у німецько-українських відносинах належить інвестиційному співробітництву. За обсягами прямих інвестицій в економіку України ФРН посідає 2-ге місце (після Кіпру) серед країн світу. Співробітництво в соціальній сфері охоплює широкий діапазон питань: охорона навколишнього середовища, гуманітарна та технічна допомога, телекомунікації, культура, вища освіта та науково-дослідницька діяльність тощо. Україна представлена в Німеччині представництвами у Берліні та Мюнхені.

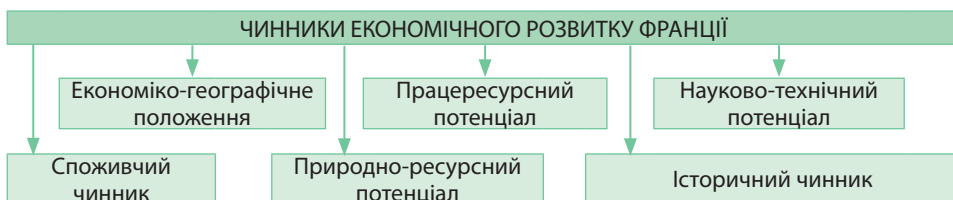
- **1.** Поясніть, які існують особливості сучасного постіндустріального розвитку Німеччини. **2.** Назвіть домінуючі складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки Німеччини. **3.** Покажіть на карті промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові та туристичні центри Німеччини та поясніть причини їх формування. **4.** Схарактеризуйте особливості аграрного сектору Німеччини. **5.** Поясніть причини нерівномірності економічного розвитку окремих регіонів Німеччини: Південного, Північного та Східного. **6*** Спрогнозуйте перспективи розширення економічних зв'язків України з Німеччиною.

§ 13. ФРАНЦІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – Французька Республіка
Склад території – 95 департаментів, особлива територіальна одиниця Корсика, 5 «заморських департаментів», 5 «заморських спільнот», «заморська спільнота з особливим статусом» Нова Каледонія, Французькі Південно-Антарктичні території
Член міжнародних організацій – ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.
Офіційна мова – французька
Релігія – християнство (католицизм)

Місце країни у світі та регіоні. Францію називають «колискою європейської інтеграції», оскільки після Другої світової війни країна стала однією із тих, які ініціювали об'єднання Європи. Вона посідає 6-те місце у світі та 3-тє в Європі за ВВП, 14-те місце в світі та 4-те в Європі – за золотовалютними резервами. Франція – постіндустріальна країна з розвинутою промисловістю. Франція – ядерна держава, постійний член Ради Безпеки. За військовою потужністю країна посідає 6-те місце в світі та 3-тє в Європейському регіоні. Франція була третьою країною світу, яка запустила власний супутник Землі. Вона має широку космічну програму і космодром на мисі Куру в Французькій Гвіані, що розташована у Південній Америці.

Мал. 30. Чинники, що визначають місце Франції у міжнародному поділі праці

Місце Франції у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 30): вигідне економіко-географічне положення; науково-технічний, працересурсний, споживчий; природно-ресурсний потенціал, а також історичний чинник.

Економіко-географічне положення.

Франція – високорозвинута держава, що займає приморське положення в субрегіоні Західна Європа. Вона межує з високорозвинутими державами, що є її партнерами у *Європейському Союзі*.

Всі сусідні країни, крім *Швейцарії*, входять до військово-політичного блоку *НАТО*.

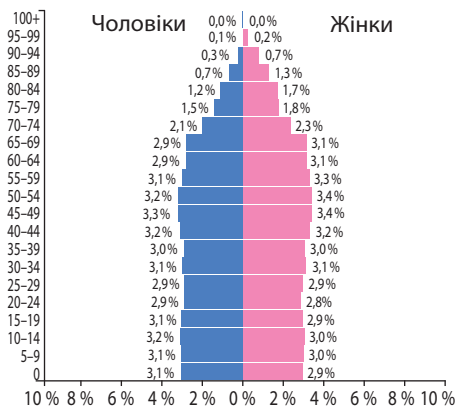
Країна розташована на перетині найважливіших транзитних шляхів сполучення Європи. $\frac{2}{3}$ її кордонів – морські. Франція є водночас і середземноморською, й приатлантичною країною. Її морські порти *Марсель* і *Гавр* належать до найбільших у світі. В країні споруджено другий у Європі за завантаженням пасажирський аеропорт-хаб «*Руассі-Шарль-де-Голль*» у Парижі. Сприятливим для розвитку господарства країни є її наближення до важливих мінерально-сировинних баз Європи, Північної Африки, Західної Азії.

Науково-технічний потенціал. Держава бере активну участь у розвитку науки та фінансує науково-дослідницьку роботу, спрямовану на економічний розвиток країни. У найбільшому технополісі Франції «Софія Антиполіс», розташованому біля Ніцци, працює 1 200 технологічних компаній, близько 100 з яких іноземні. Приблизно половина компаній займається дослідженнями, інша половина розвиває інформаційні, біо- та агротехнології. Другим за значенням технополісом Франції є науковий центр у Монпельє. Дослідження ведуться у трьох напрямках: медицина, інформаційні та агротехнології. «Містом науки» називають технополіс Іль-де-Франс, який включає Париж і столичний регіон. У ньому розташовано 9 наукових і технологічних парків. У Ліоні створений великий технополіс, зорієнтований на розробку й виробництво новітніх електронних, фармацевтичних та інших товарів підвищеного попиту.

Працересурсний потенціал. До початку XIX ст. Франція була найбільш багатолюдною країною в Європі. Значні втрати населення країни сталися під час світових війн у XX ст. Нині для *демографічної ситуації* Франції характерний I тип відтворення населення. Однак рівень народжуваності є достатньо високим: 12,3 осіб/тис; смертність низька: 9,3 осіб/тис.; природний приріст позитивний: 3 особи/тис. Середній вік населення становить 39,4 року, тривалість життя в країні – 81,75 року.

Для країни характерне *позитивне сальдо міграцій*. Країна перетворилася на один з основних осередків трудової імміграції. Сюди прибуває багато тимчасових робітників з Португалії, Іспанії, Греції, Італії, Польщі, країн Північної Африки. Зменшилася частка працюючих у первинному та вторинному секторах економіки, натомість зросла у третинному секторі (мал. 32).

▶ Дайте господарську оцінку ЕГП Франції. Поясніть, як його особливості вплинули на міжнародну спеціалізацію країни.

Мал. 31. Статеві-вікові піраміди Франції, 2017 р.

▶ Порівняйте статеві-вікові піраміди Франції (мал. 31) та Німеччини (див. мал. 26). З'ясуйте, люди яких вікових груп є найчисленнішими в кожній з країн. Яка з країн має кращі перспективи щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому?

Франція – *однонаціональна країна*. Понад 85 % її населення становлять *французи*. Незначну частку становлять національні меншини: на сході – *ельзасці*, на острові Корсика – *корсиканці*, на північному заході – *бретонці*. Національне питання у Франції ніколи гостро не поставало. У Франції живе близько 35 тис. осіб *української діаспори*.

Оскільки трудові ресурси Франції вирізняються високим рівнем кваліфікації і високою вартістю, продукція старих французьких виробництв (наприклад, текстильного) стає неконкурентоспроможною на світовому ринку через пропозицію дешевших аналогів із країн, що розвиваються.

Природно-ресурсний потенціал. Природні умови Франції в цілому сприятливі для розвитку господарської діяльності. Понад половину території займають рівнини. Молоді високі гори здіймаються лише на крайньому півдні – *Піреней* та південному сході – *Альпи*.

Клімат на півночі помірний морський, на півдні – субтропічний. Такі відмінності клімату визначають широку спеціалізацію сільського господарства.

Мінеральні ресурси нині сильно виснажено, а добувна промисловість переживає глибоку кризу.

Країна добре забезпечена водними ресурсами. Найбільшими річками є *Рона, Луара, Сена, Гаронна, Рейн*. Значний гідроенергопотенціал мають Рона та її альпійські притоки. Морські припливи північно-західного узбережжя Франції використовуються в електроенергетиці.

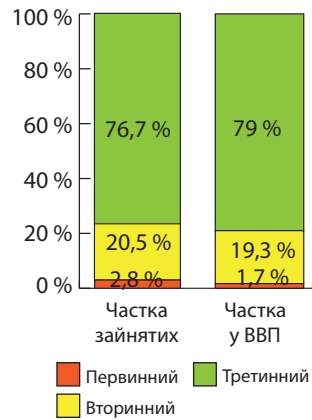
Найбільш родючі *бурі лісові* ґрунти сформувалися на вулканічних породах Центрального масиву. *Лісові ресурси* обмежені. Країна славиться *природно-рекреаційними ресурсами* Лазуровго берега та Альп.

Історичний чинник. У минулому Франція володіла третьою за площею на планеті колоніальною імперією й мала володіння в усіх регіонах світу. Залишками колись великої колоніальної імперії є сучасні заморські володіння Франції. Ці території мають різні правовий статус і рівень автономії, проте всі вони є частиною французької економіки, представлені в парламенті Франції, наділені правом голосу в Європейському парламенті.

Традиційна особливість французької економічної політики – велика частка державного сектору (57%). Це є наслідком політики *дирижизму* (від фр. *diriger* – управляти) – активного втручання в керування ринковою економікою з боку держави, що її проводив уряд Франції в середині 40-х рр. XX ст. У 80-х рр. XX ст. країна перейшла від політики *дирижизму* до *неолібералізму*, тобто посиленню ринкових відносин. Відбулася *денаціоналізація* низки великих промислових, банківських і страхових компаній.

У Франції прийнятий принцип «*змішаної економіки*», що передбачає активну участь як держави, так і приватних осіб в управлінні економічною діяльністю. Ступінь соціального захисту населення в країні – один з найвищих у світі. На нього витрачається близько 30 % ВВП. В економіці існує планування на 5 років наперед, але його дотримуються лише державні підприємства. Для приватних воно не є нормативним документом.

Система розселення. Франція є однією з найбільш густозаселених і високоурбанізованих країн світу. Середня *густина населення* становить 117,7 осіб/км². Особливо густо заселені околиці Парижа та Ліона.

Мал. 32. Значення секторів економіки Франції, 2016 р.

▶ Порівняйте природні умови Франції та Німеччини.

Найбільша густина сільського населення (майже 100 осіб/км²) – в районах з родючими ґрунтами. Це Північна Франція, морське узбережжя Бретані, рівнини Ельзасу, долини річок Рона та Сона. У країні сформувалася радіальна система розселення, в якій домінує Париж. У столиці та його містах-супутниках зосереджено понад 17% населення країни (11,3 млн осіб). Від Парижа віялоподібно розходяться основні осі розселення. Окремі осі розселення тягнуться вздовж узбережжя Середземного моря та в долинах річок Луари і Гаронни.

Рівень урбанізації – 77%. Характерна риса урбанізації Франції – дуже висока концентрація населення у великих містах і міських агломераціях. Міст-мільйонерів в країні є 5: *Париж* (2,2 млн осіб), *Марсель* (1,6 млн осіб), *Ліон* (1,4 млн осіб), *Лілль* (1,3 млн осіб), *Тулуза* (1,1 млн осіб). На сході сформувалася велика поліцентрична міська агломерація *Лотаринзька*. До світових міст у Франції належать *Париж* та *Ліон*. За чисельністю переважають малі й середні міста, а в сільській місцевості – хутори й невеликі села. Околиці Парижа є найбільшим урбанізованим районом Європи. У міських агломераціях відбуваються *маятникові міграції*: з міст-супутників і сіл люди щоденно їздять на роботу у ядра агломерацій.

Франкофонія. Французька мова є офіційною в 32 країнах світу. Її вважають рідною близько 3 %, а використовують як державну 13 % населення світу. 46,3% франкомовного населення живе в Африці, 44% – в Європі, 7,6% – в Америці, 1,8% – в Америці, 0,3% – в Океанії.

Мал. 33. Прапор Франкофонії

Франкофонія – франкомовний простір, тобто спілка країн, де говорять французькою мовою. До *Міжнародної організації франкофонії* входить 56 країн та урядів, що представляють різні держави або частини держав світу, а також 14 спостерігачів. Прапор франкофонії символізує п'ять континентів (мал. 33). Головним критерієм для вступу до організації вважають культурні зв'язки з Францією, що склалися історично. Україна є спостерігачем франкофонії.

1. Які основні чинники визначають місце Франції у міжнародному поділі праці?
2. Порівняйте, як впливає ЕГП Франції та Німеччини на її економічний розвиток.
3. Порівняйте науково-технічний потенціал Франції та Німеччини.
4. Які особливості характерні для працересурсного потенціалу Франції?
5. Дайте господарську оцінку природно-ресурсного потенціалу Франції. Порівняйте з Німеччиною.
6. Яка роль держави в управлінні економічною діяльністю у Франції?
7. Що таке франкофонія?
- 8*. Використовуючи тематичні карти та рейтинги показників соціально-економічного розвитку країн, обґрунтуйте місце французької національної економіки в Європі та світі.

§ 14. ФРАНЦІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Франція – високорозвинута постіндустріальна держава. Вона посідає 15-те місце за ВВП на душу населення серед країн Європи та 22-ге – в світі.

Найбільші французькі фірми є відомими у світі та Європі. Проте за обсягами товарообігу, прибутковістю та кількістю працюючих вони поступаються американським, німецьким і цілому ряду британських компаній.

В останні десятиліття економіка країни зазнала структурних зрушень. У первинному секторі економіки відбулося згорання добувної промисловості. Сільське господарство продовжує відігравати важливу роль в економіці Франції, хоча в ньому зайнято лише 2,8% населення. У 1,5 раза скоротилося значення

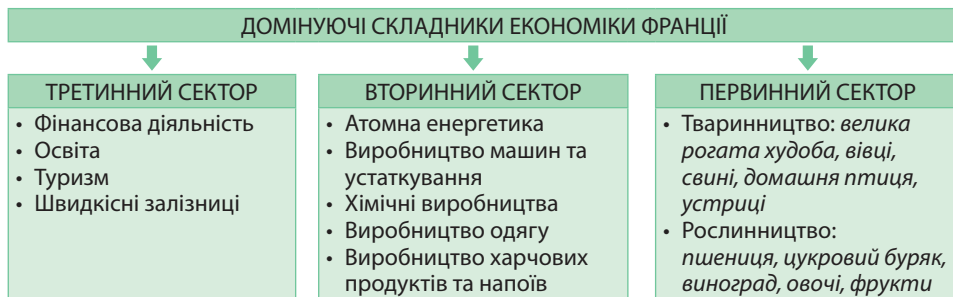

вторинного сектору. Так, у переробній промисловості через скорочення традиційних виробництв (чорна металургія, текстильна промисловість) зросла частка новітніх: машинобудування, хімічної промисловості, електроенергетики. Це призвело до занепаду старих промислових районів. Важливе значення для престижу Франції на світовому ринку має виробництво та продаж предметів розкоші. В країні сформувався потужний третинний сектор, що представлений різноманітними видами послуг. Він охоплює понад $\frac{3}{4}$ зайнятого населення та виробляє 79% ВВП країни.

У французькій економіці значною є частка іноземного капіталу, зокрема, у промисловості – до 40%, сфері послуг – 9%, в інформатиці та інших новітніх виробництвах – понад 50%. На підприємствах з іноземним капіталом працює понад 20% населення. За розмірами іноземних інвестицій у національну економіку Франція посідає 3-тє місце в світі. США та Німеччина найбільше інвестують в країну.

Домінуючі складники третинного сектору. У третинному секторі французької економіки особливе місце посідають фінансова діяльність, освіта, туризм, швидкісні залізниці (мал. 34).

Найбільше значення має *фінансово-кредитна система*. Провідне місце в ній посідає банківський сектор. Основна частина банківських операцій припадає на три банки: «Банк насьональ де Пари», *Crédit Lyonnais* і *Société Générale*. Комерційний банк *Crédit Agricole* обслуговує переважно аграрний сектор економіки. Зростає значення страхових компаній, пенсійних та інвестиційних фондів, фондових бірж. *Париж* є найбільшим фінансовим і біржовим центром Франції.

Мал. 34. Домінуючі складники економіки Франції

Французька *система освіти* вважається однією з найкращих у світі. Основна її особливість – доступність безкоштовного навчання в державних вищих навчальних закладах. Щорічно на освіту витрачається близько 6% ВВП. Освіту у приватних закладах здобувають лише близько 17% учнів середньої школи та 14% студентів вишів. У Франції працює 80 університетів і близько 300 т. зв. вищих шкіл. Топ-200 найкращих університетів Європи – це 15 французьких вишів: університети *Парижа, Ліона, Марселя, Бордо, Страсбурга, Монпельє, Тулузи*.

У Франції з початку 90-х рр. ХХ ст. *міжнародний туризм* став одним із найпотужніших видів економічної діяльності. За обсягом туристичних потоків країна посідає 1-ше місце у світі – 84,7 млн осіб на рік (2015 р.). Державним органом, що сприяє розвитку туризму в країні, є Національна рада з питань туризму.

Туристична привабливість Франції пояснюється багатими рекреаційними ресурсами та високим економічним потенціалом території. *Рекреаційні ресурси* представлено великою кількістю пам'яток історії, культури, архітектури й мистецтва, багатоманітністю краєвидів, океанічними й морськими узбережжями, наявністю гірських масивів Альп і Піренеїв, комфортними кліматичними умовами, численними джерелами цілющих вод. Насиченість території соборами, монастирями, палацами, фортецями й музеями є однією з найвищих у світі. До списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО у Франції внесено 42 об'єкти (2016 р.). За

цим показником країна поступається лише Італії та Іспанії. Культурні заклади активно використовуються для організації фестивалів, свят, ювілеїв тощо.

Економічний потенціал території полягає в транспортній доступності, наявній мережі культурно-розважальних закладів. Усе це зумовлює розвиток екскурсійно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, спортивного та інших видів туризму в країні. Найпопулярнішими для туристів місцями у Франції є Париж з його околицями (Іль-де-Франс), Ніцца, Ліон, Руан, Страсбург, Ла-Рошель, Лурд, Бордо, Марсель. Париж називають «світовою столицею туризму».

Французька система залізничного транспорту – одна з найрозвинутіших у Європі. Вона охоплює всю країну й складається з місцевих, нічних та високошвидкісних потягів TGV. Франція – батьківщина швидкісних залізниць у Європі (мал. 35). Першу гілку було відкрито в 1981 р. між Парижем і Ліоном. Нині усі високошвидкісні залізниці країни сходяться до Парижа. Ними можна дістатися не лише до французьких міст, а й до сусідніх країн: Швейцарії, Бельгії, Нідерландів, Німеччини, Італії, а через підводний Євро-тунель під Ла-Маншем – до Великої Британії. Високошвидкісні потяги у Франції долають до 320 км/год.

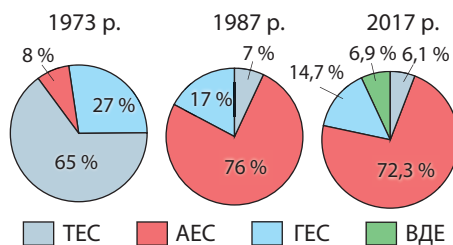
Мал. 35. Швидкісний потяг у Франції

Пройшов випробування потяг, який досяг швидкості 575 км/год. Потяги для високошвидкісних залізниць – французького складання.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Пік розвитку промислових виробництв Франції припав на 60–70-ті рр. ХХ ст., коли вони демонстрували середні темпи росту до 7% на рік. Однак згодом темпи почали спадати. Особливо зменшилося виробництво традиційних товарів: тканин, шкіри, паперу, чавуну і сталі, будівельних матеріалів. Надалі швидкими темпами розвивалися найновітніші наукомісткі промислові виробництва, що посилює конкурентоспроможність французької промислової продукції. На світовому ринку отримали визнання аерокосмічне та військово виробництва, металообробка, автомобілебудування, електронна та електротехнічна промисловість, кольорова металургія (зокрема обробка рідкісноземельних металів), фармацевтика, парфумерія, хімічна промисловість, атомна енергетика. Провідні позиції Франція посідає у робототехніці, засобах зв'язку, виробництві нових матеріалів, біотехнології, мікроелектроніці, енергетиці.

За виробництвом електроенергії (553,4 млрд кВт/год – 2016 р.) Франція посідає 9-те місце в світі та 2-ге в Європі (після Німеччини). У зв'язку з нестачею паливних ресурсів уряд країни приділяє увагу розвитку *атомної енергетики*. Вона спирається на власну сировинну (уранові руди) та потужну науково-технічну базу. Водночас частину уранових руд довозять з африканських країн: Нігеру та Габону. У країні діють 19 АЕС.

За кількістю електроенергії, що виробляється на атомних електростанціях, країна поступається лише США, а за часткою атомної енергетики їй немає рівних у світі – 72,3% (2017 р.) (мал. 36). Виробництво електроенергії перевищує власні потреби на 20%, тому країна експортує найбільше електроенергії у світі.

Мал. 36. Зміна структури електроенергетики Франції

▶ За секторними діаграмами (мал. 36) з'ясуєте, які зміни відбулися у структурі електроенергетики Франції протягом останніх десятиліть. З чим це пов'язано?

У Франції проводяться активні наукові дослідження в області атомної енергетики. На півдні країни споруджується Міжнародний експериментальний термоядерний реактор. *Électricité de France (EDF)* є провідною компанією з виробництва і постачання електроенергії у Франції, а також найбільшим ядерним оператором у світі. 85% її акцій належить державі. Компанія виробляє 95% електроенергії без викидів вуглекислого газу.

Провідна роль у промисловості Франції належить *виробництву машин та устаткування*. Найбільше значення має *виробництво автомобілів*, якому належить третина вартості продукції машинобудування. Автомобільну промисловість Франції контролюють дві найбільші компанії – державна *Renault* і приватна *Peugeot-Citroen* (мал. 37). За останні 30 років виробництво автотранспортних засобів у країні скоротилося вдвічі. Нині за цим показником Франція посідає лише 10-те місце в світі та 3-тє в Європі, поступаючись Німеччині, Іспанії та Великій Британії.

Добре розвинуто *авіаційно-космічне виробництво*, в якому Франція успішно конкурує із США. На території Франції швидко розвивається концерн *European Aeronautics Defence and Space (EADS)*. Це транснаціональна фінансово-промислова група з переважанням французького та німецького капіталу за участі Великої Британії та Іспанії. Вона виробляє пасажирські літаки та гелікоптери, засоби супутникового зв'язку, авіатанкери-дозаправлення для військово-повітряних сил тощо. Найбільший у світі пасажирський лайнер *Airbus A380*, що складений на підприємстві концерну *EADS* в місті Тулуза, став символом європейської інтеграції (мал. 38).

Високого рівня розвитку досягла *електротехнічна промисловість*, зокрема обладнання для атомних та гідравлічних електростанцій, а також електрокабель. Цей широкий асортимент продукції випускає крупний концерн *Alcatel – Alstom*. В електротехнічній промисловості також відомий концерн «Томсон», який посідає 1-ше місце у світі за випуском навігаційного обладнання для літаків.

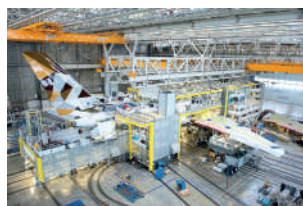
Франція входить у топ-країн світу за виробництвом *хімічної і нафтохімічної продукції*. Серед хімічних виробництв нині переважає «легка хімія». На французькому ринку діє близько 300 парфумерно-косметичних компаній. Абсолютним лідером є корпорація *L'Oreal*. Виробництва парфумів та ліків зосереджено в Парижі та на його околицях. У країні також налагоджене виробництво хімічних волокон, пластмас, синтетичного каучуку, шин, побутової хімії.

Традиційно визначає міжнародну спеціалізацію Франції *виробництво одягу*. Як правило, у цьому виробництві переважають невеликі майстерні. З великих компаній найбільш відома *Christian Dior*. Париж традиційно вважається світовою столицею моди.

З традиційних видів діяльності найважливіше значення має *виробництво харчових продуктів і напоїв*. У ньому працює найбільша кількість населення, зайнятого у вторинному секторі економіки, а за вартістю експорту воно поступається лише авіаційно-космічному виробництву. В останні роки зростає виробництво здорових та органічних продуктів. Країна славиться виробництвом марочних вин, коньяків, лікерів. У кожній частині країни виробляють свої марки

Мал. 37. Автомобілі Renault, Peugeot

Мал. 38. Літак Airbus A380, складання м. Тулуза

Мал. 39. На виробництві вина Кагор у місті Каор

вин: шампанське, бордоське, анжуйське, бургундське, кагор (мал. 39).

У країні одержують близько 400 сортів твердого сиру. Також відомі виробництва м'ясних та молочних продуктів, хлібобулочних та кондитерських виробів, овочевих консервів, соусів, приправ, харчових добавок, морепродуктів. Найбільшою концентрацією підприємств харчової промисловості вирізняються території навколо столиці (Іль-де-Франс), Бретань, землі вздовж річки Луари. Найбільшою харчовою компанією країни є *Danone*. В «заморських» регіонах Франції виробляють цукор із тростини, ром, ваніль, іланг-ілангову олію, морепродукти, тропічні фрукти, консервують ананаси, пакують креветки.

Особливості аграрного сектору. Франція є найбільшим виробником сільськогосподарської продукції в Європі та одним з найбільших її експортерів у світі. Хоч у країні чисельно переважають дрібні ферми, значну частку продукції виробляють у великих господарствах, що їх всіляко підтримує держава.

Основним аграрним виробництвом в країні є *тваринництво*, яке дає $\frac{2}{3}$ вартості сільськогосподарської продукції. Франція вирізняється значним поголів'ям великої рогатої худоби, овець, свиней, домашньої птиці. Країна постачає на світовий ринок м'ясо (яловичину, свинину, баранину) та молочні продукти. Традиційним є розведення устриць (90% європейського виробництва) та жаб.

Рослинництво Франції спеціалізується на вирощуванні зернових культур (пшениці, ячменю, кукурудзи) та цукрового буряку. За виробництвом зерна Франція посідає 1-ше місце в Європі та є найбільшим його експортером у регіоні. У країні висаджують близько 550 сортів винограду. За споживанням овочів на душу населення країна є лідером у світі. Також розводять квіти, в т. ч. для виготовлення парфумів.

Характерні риси просторової організації господарства. Для французької економіки характерним є нерівномірне розміщення продуктивних сил, надзвичайна централізація промислової, фінансової, культурної та політичної діяльності у столичному регіоні. Ще півстоліття тому головних промислових районів у Франції було три: багатопрофільний Іль-де-Франс (Великий Париж), вугільно-металургійний Схід (Лотарингія) та текстильна Північ (Лілль). Через припинення видобутку вугілля та залізних руд, зменшення обсягів текстильного виробництва ці райони стали депресивними. Водночас швидко зросла роль Півдня (Марсель, Тулуза) та Заходу (Бордо, Бретань) країни.

Іль-де-Франс – найпотужніший економічний осередок Франції. Він займає 2% території країни, там проживає 23% населення, яке забезпечує виробництво 30% ВВП. На цій території зосереджено 60% вишів, 40% наукових працівників, тисячі високотехнологічних підприємств, 37% менеджерів і керівників підприємств, 18 з 20 найбільших фінансово-промислових груп і 48 з 50 найбільших компаній Франції. Там розташований найбільший діловий центр сучасної Європи – паризький район «науки і промисловості» Ла Віл'єт. Іль-де-Франс – найбільший в світі центр туризму, проведення конференцій та виставок, найбільший в Європі технополіс.

З метою подолання територіальних диспропорцій французький уряд проводить регіональну політику з вирівнювання економічного розвитку територій. Для цього, наприклад, на південь країни було перенесено авіаційно-космічне та металургійні виробництва.

Зовнішні економічні зв'язки. Для економіки Франції характерне негативне сальдо торговельного балансу. Після вступу країни до Євросони продукція французької економіки втрачає свою конкурентоспроможність через високу вартість євро відносно якості її продукції. Основними експортними товарами є

машини і транспортне обладнання, літаки, військова техніка, пластмаси, хімікати, фармацевтика, залізо і сталь, напої. Франція є провідним експортером атомних технологій та технології зберігання радіоактивних відходів.

Країна належить до найбільших імпортерів енергоресурсів, особливо нафти, що її завозить переважно з Алжиру і країн Перської затоки. Імпортуються також природний газ і вугілля. Природний газ надходить з Нідерландів, Росії та Алжиру. З інших товарів імпортуються машини та обладнання, транспортні засоби, споживчі товари, літаки, хімічні речовини.

Основними торговельними партнерами Франції є *країни ЄС*, переважно *Німеччина*. Зростає економічна співпраця з країнами Середнього та Близького Сходу, Африки, Латинської Америки, Східної Європи, Китаєм.

Значне місце в зовнішніх зв'язках країни посідає діяльність на ринку капіталу. Водночас зростає й обсяг іноземних інвестицій в економіку Франції. Країна має великий розмір зовнішнього боргу, що становить 98,9% від ВВП (2017 р.).

Міжнародні зв'язки України з Францією. Україна розширює політичні, економічні та культурні відносини з Францією. Уряд Франції відкрив кредитну лінію для України для використання в сфері ядерної безпеки та розвитку сільськогосподарства. Україна постачає Франції чорні метали, продукцію хімічної промисловості, текстиль, а Франція – продукцію хімічної промисловості, технічне обладнання, товари широкого вжитку.

1. Які спільні ознаки постіндустріального розвитку Франції та Німеччини? **2.** Порівняйте перелік домінуючих складників третинного та вторинного секторів економіки Франції та Німеччини. **3.** Які чинники зумовили провідні позиції Франції у розвитку міжнародного туризму? **4.** Які з традиційних видів економічної діяльності та чому зберігають важливе значення в економіці Франції? **5.** Порівняйте значення аграрного сектору в економіці Франції та Німеччини. **6.** Схарактеризуйте особливості просторової організації господарства Франції. **7.** Поясніть, під дією яких чинників протягом останніх десятиліть змінилася просторова організація господарства Франції. **8.** Поміркуйте, які причини обмежують економічні зв'язки України з Францією.

§ 15. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – *Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії*

Склад території – 4 історичні області: Англія (45 графств і особлива адміністративна одиниця Великий Лондон), Шотландія (9 районів і острівна територія), Уельс (8 графств), Північна Ірландія (26 округів, самостійні адміністративні одиниці: о-в Мен, Нормандські о-ви. Має 14 залежних територій (Британські заморські території)).

Член міжнародних організацій – ООН, НАТО та ін.

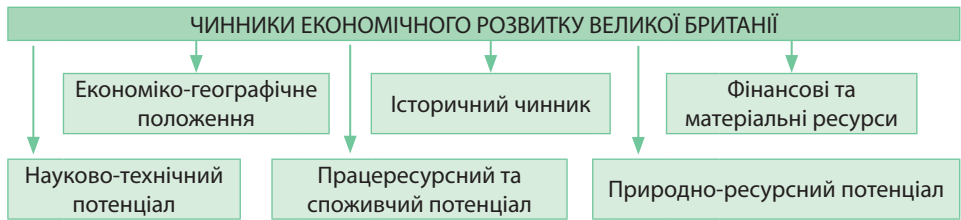
Офіційна мова – *англійська*

Релігія – *християнство (протестантизм, католицизм)*

Місце країни у світі та регіоні. Велика Британія – одна з «найстаріших» країн з ринковою економікою. Колишня величезна Британська колоніальна імперія після розпаду й досі зберігає свою присутність в усіх регіонах світу й очолює Співдружність Націй.

Сполучене Королівство посідає 5-те місце у світі та 2-ге в Європі (після Німеччини) за ВВП, 18-те місце в світі та 5-те в Європі – за золотовалютними резервами. Велика Британія – постіндустріальна країна. Велика Британія – ядерна держава, постійний член Ради Безпеки ООН. За військовою потужністю вона є п'ятою державою у світі та першою – в Європі.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце Великої Британії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників. Основні з них: своєрідне ЕГП, історичний чинник, багаті фінансові та матеріальні ресурси, значні науково-технічний, працересурсний, споживчий та природно-ресурсний потенціал (мал. 40).

Мал. 40. Чинники, що визначають місце Великої Британії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення.

Велика Британія є державою, що розташована в межах найбільшого європейського архіпелагу. На півдні держава має морські кордони з Францією через протоку *Ла-Манш*. Під найвужчою його частиною – *Па-де-Кале* – збудований тунель, яким здійснюється регулярне залізничне сполучення між двома країнами. На сході та південному сході вона відокремлена акваторією *Північного моря* від *Норвегії, Швеції, Данії, Німеччини, Нідерландів* та *Бельгії*. Кордони суходолом має тільки з *Ірландією*. Всі сусідні держави, крім *Швеції* та *Ірландії*, входять до військово-політичного блоку *НАТО*.

Велика Британія лежить на перетині найважливіших морських та авіаційних шляхів сполучення між Північною та Західною Європою. Сприятливим для розвитку господарства Великої Британії є її наближення до важливих мінерально-сировинних баз Європи. Так, залізні руди завозяться із сусідньої *Швеції*, частина природного газу – з *Норвегії*, ліс та пиломатеріали – зі *Скандинавських країн*.

Історичний чинник. У минулі століття у зв'язку з колоніальними захопленнями Велика Британія створила найбільшу в історії людства колоніальну імперію. В ній проживала чверть населення земної кулі. Переселенці з Британських островів склали основний етнічний елемент у формуванні американської, англоканадської, англоавстралійської, англоновозеландської націй. Разом з тим розширювалася сфера вживання англійської мови.

Великих змін зазнала економіка Великої Британії внаслідок реалізації нової економічної політики уряду Маргарет Тетчер у 70-80-х рр. XX ст. Тоді відбулася масштабна приватизація державних підприємств, у результаті якої частину з них було закрито, іншу – продано приватному бізнесу. Крім того, відбулася *деіндустріалізація* країни. Внаслідок цього цілі промислові райони було ліквідовано. Скоротилися старі традиційні матеріало-, праце- та енергомісткі й неекологічні виробництва: видобуток вугілля, чорна металургія, суднобудування,

▶ Пригадайте, за яким планом характеризується ЕГП країни. Що означають поняття «політико-географічне положення» та «транспортно-географічне положення»?

▶ Назвіть і покажіть на політичній карті світу країни, в яких англійська мова є державною. В який час розпалася Британська колоніальна імперія?

текстильне та взуттєве виробництва. Їх місце посіли новітні високотехнологічні виробництва машинобудування та хімічної промисловості.

Нині головною особливістю макроекономічного розвитку країни є неоліберальна, т. зв. англосаксонська модель розвитку. Для неї характерна перевага вільного приватного підприємництва, на який припадає понад 80% загального обсягу виробництва. Політика уряду спрямована на створення максимально сприятливих умов для розвитку приватного бізнесу з деяким регулюванням господарства з боку держави.

Фінансові ресурси. Роль країни як головного світового фінансового центру світу залишається основним джерелом її економічної потужності. Основою фінансових ресурсів Великої Британії є найстаріша банківська система, яка належить до найрозвинутіших у світі. Фінансово-економічна еліта Великої Британії – це керівники банків та фінансово-промислових груп.

Науково-технічний потенціал. На науково-дослідні роботи країна витрачає 1,88% ВВП щороку. Велика Британія посідає 2-ге місце в світі після США за кількістю вчених-нобелівських лауреатів. Найбільш суттєвими є винаходи британської науки в галузі біотехнології, зокрема структури ДНК, в клонуванні, комп'ютерній томографії. Важливі винайдення стосуються суперпровідників, радіоастрофізики, досліджень озонних дір. Велика Британія є лідером у сфері електроніки й телекомунікацій. Одна лише компанія *British Telecom* щороку здійснює близько тисячі науково-дослідницьких відкриттів.

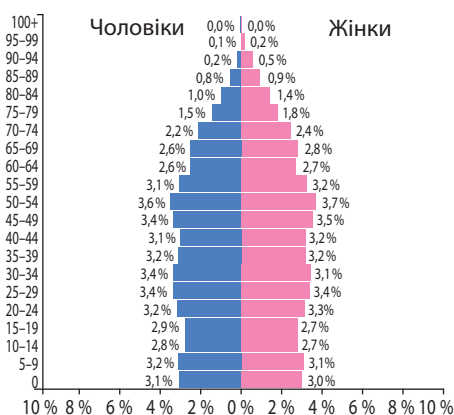
На початку 80-х років ХХ ст., коли промислові райони Великої Британії потерпали від кризи, прем'єр-міністр країни Маргарет Тетчер прийняла рішення про створення в цих регіонах, поблизу всесвітньо відомих університетів, *технопарків*.

Працересурсний потенціал. Для *демографічної ситуації* Великобританії характерним є І тип відтворення населення. Внаслідок урбанізації з початку ХХ ст. постійно знижується рівень народжуваності. Але він достатньо високий: 12,1 осіб/тис. Смертність низька: 9,4 осіб/тис. Природний приріст в країні: 2,7 особи/тис. Наслідком І типу відтворення населення є «*старіння нації*».

Середній вік населення становить 40,2 року. Тривалість життя в країні висока – 80,54 року. В Англії темпи природного приросту є високими. Швидко зростає кількість населення Північної Ірландії, де природний приріст значно перевищує середній по країні й становить 6 осіб/тис., що зумовлено переважно релігійними причинами. Значно нижчими темпами збільшується число жителів в Уельсі. Натомість населення Шотландії та Північно-Східних промислових районів Англії скорочується.

З другої половини ХХ ст. спостерігається *позитивне сальдо міграції* до країни. За кількістю іммігрантів Сполучене Королівство поступається в Європі лише Німеччині.

Історичний розвиток зумовив *багатонаціональний склад населення* Великої Британії та наявність представників

Мал. 41. Статеві-вікові піраміди Великої Британії, 2017 р.

▶ Порівняйте статеві-вікові піраміди Великої Британії (мал. 41) та Франції (див. мал. 31). З'ясуйте, яка з країн має кращі перспективи щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому.

різних мовних груп індоєвропейської сім'ї – *германської* та *кельтської*. Більшість становить *англійське* (80%), *шотландське* (15%) та *ірландське* (4%) населення. У Великій Британії живе близько 12 тис. осіб *української діаспори*.

Маючи багатонаціональний склад населення, держава водночас є унітарною.

Трудові ресурси Великої Британії вирізняються високим рівнем кваліфікації, а через те – високою вартістю. Структура зайнятості: зменшилася частка працюючих у первинному та вторинному секторах економіки, натомість зросла у третинному секторі (мал. 42).

Природно-ресурсний потенціал. За особливостями *рельєфу* Велика Британія поділена на північно-західну гірську частину та південно-східну рівнинну.

Кліматичні особливості островів зумовлені теплими течіями Атлантичного океану. Річні амплітуди коливань температур незначні. Літо прохолодне, зима достатньо тепла. У горах Шотландії сніг лежить 1–1,5 місяці, а на півдні – не більш ніж тиждень, що дає змогу впродовж усього року використовувати природні пасовища.

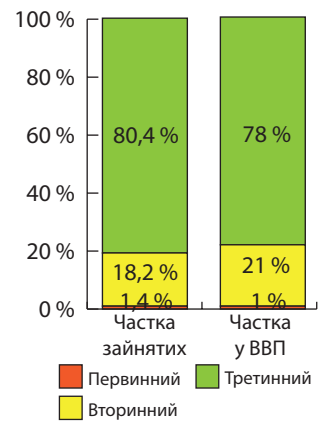
Мінеральні ресурси Великої Британії розробляються багато років і їх значно виснажено. Старі промислові райони країни переорієнтовуються на нові види економічної діяльності. Оскільки усі вугільні шахти закрито, країна перетворилася з експортера вугілля на його імпортера. З паливних корисних копалин країна найкраще забезпечена *нафтою* та *природним газом* завдяки родовищам шельфової зони *Північного моря*. Велика Британія є другим у світі експортером *каоліну* (білої глини), з якої роблять порцеляну.

Країна багата на *водні ресурси*. Гідроенергопотенціал річок використовується в Шотландії та Північному Уельсі. Судноплавними є річки *Темза* та *Северн*.

Найродючіші бурі лісові *грунти* розміщені на рівнинах південного сходу, що уможливило активне використання в рослинництві.

Система розселення. Великобританія є однією з найбільш густозаселених і високоурбанізованих країн світу. Середня *густина населення* становить 268,8 осіб/км². Максимальний показник має *Англія* (понад 350 осіб/км²), мінімальний – *Шотландія* (у горах – до 2 осіб/км²). Найгустіше заселена територія від *Лондона* до *Ліверпуля*. Вже наприкінці XIX ст. в містах країни проживало майже $\frac{3}{4}$ населення. У другій половині XX ст. спостерігався зворотний процес – *субурбанізація*. Нині активно відбувається *джентрифікація* великих міст.

Міст-мільйонерів у країні два: *Лондон* (8,6 млн осіб) і *Бірмінгем* (1 млн осіб). *Лондон* є столицею, головним політичним, культурним, фінансовим, туристичним та промисловим осередком, найбільшим транспортним вузлом країни. Разом з приміською зоною він утворює величезну міську агломерацію, яку називають *Великим Лондоном*. Там проживає 13,9 млн осіб (понад 20% населення країни). Від *Лондона* до *Ліверпуля* сформувався *Англійський мегаполіс*, в якому сконцентровано понад половину населення держави.

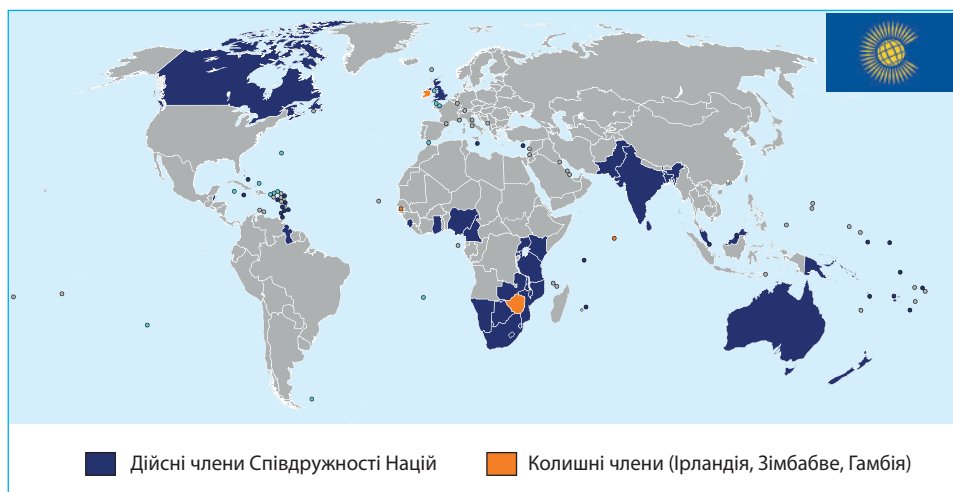
Мал. 42. Значення секторів економіки Великої Британії, 2016 р.

▶ Дайте господарську оцінку природно-ресурсного потенціалу Великої Британії. Порівняйте з Німеччиною та Францією.

▶ 1. Пригадайте, що собою являють міська агломерація та мегаполіс? 2. На карті атласу знайдіть найбільші міста та міські агломерації Великої Британії.

Співдружність Націй. 53 незалежних держави, переважна більшість яких раніше входили до складу Британської колоніальної імперії (окрім Руанди та Мозамбіку), нині є членами міжурядової організації, що її раніше називали Британською Співдружністю, а нині відома як *Співдружність Націй* (мал. 43).

Мал. 43. Країни-члени Співдружності Націй

Англійський монарх є формальним головою в 14 державах-членах Співдружності, що відомі як Королівства Співдружності. Де-юре (за законом) королева очолює ці держави та є символом вищої влади. У країнах є її представник – генерал-губернатор. Офіційно жителі цих держав не є підданими англійської королеви. Де-факто (насправді) в цих країнах існує свій уряд, який керує державою. До Королівств Співдружності належать Канада, Австралія та Нова Зеландія, країни, що розташовані в Карибському басейні та Океанії. Деякі з Королівств Співдружності навіть використовують державні атрибути Великої Британії.

▶ За малюнком 43 з'ясуєте, в яких регіонах світу розташовані країни-члени Співдружності Націй. Поміркуйте, що символізує прапор цієї організації.

? 1. Як особливості ЕПП Великої Британії впливали на її економічний розвиток у минулому й в наш час? 2. У чому полягає «англосаксонська» модель розвитку економіки Сполученого Королівства? 3. Схарактеризуйте працересурсний потенціал Великої Британії. Порівняйте з іншими розвинутими країнами Європи. 4. Поясніть, як змінилася структура зайнятості населення Великої Британії внаслідок деіндустріалізації економіки. 5. Порівняйте значення природно-ресурсного чинника в економічному розвитку Великої Британії та Франції. 6*. Поясніть, який вплив на систему розселення у Великій Британії мали деіндустріалізація та реіндустріалізація.

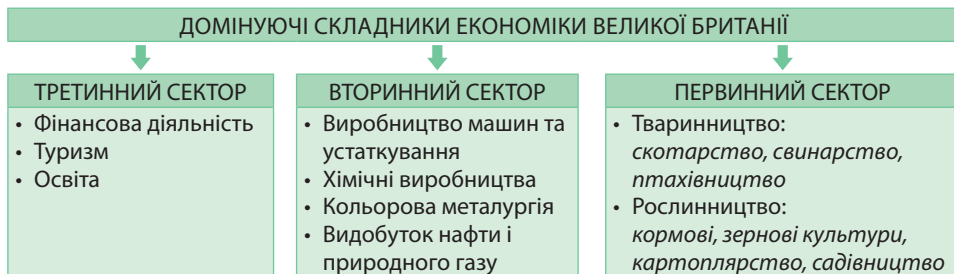
§ 16. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Велика Британія – країна з високорозвинутою, потужною, незалежною економікою. Водночас видобуток вугілля зовсім припинений, виробництво сталі скоротилося вдвічі. Британська кольорова металургія завдяки високим внутрішнім потребам залишається однією з найбільших в Європі. Важливими в її розвитку є новітні машинобудівні та хімічні виробництва.

Лондон є одним з провідних фінансових, товарно-біржових і туристичних центрів світу. Добре себе зарекомендувало британське будівництво, створивши споруди світової якості: Євродіснейленд біля Парижа (Франція), олімпійські об'єкти в Атланті (США), аеропорт у Гонконгу (Китай).

Протягом останніх десятиліть в англійській економіці суттєво скорочений державний сектор. Крім того, проведено дерегуляцію економіки, послабилася система соціального забезпечення. Структурні зміни в британській економіці останніх десятиліть пов'язані зі зростанням значення третинного сектору. Нині він забезпечує створення 78 % ВВП країни (мал. 44).

▶ За малюнком 44 проаналізуйте значення різних секторів в економіці Великої Британії. Порівняйте з Німеччиною та Францією.

Мал. 44. Домінуючі складники економіки Великої Британії

Домінуючі складники третинного сектору. Чверть ВВП країни створюють фінансові послуги. Лондон називають «фінансовою столицею світу». Серцем банківської системи країни є *Bank of England*, найстаріший у світі Центральний банк, створений наприкінці XVII ст. Окрім британських у Лондоні працюють понад 50 найбільших банків світу. Основними видами фінансової діяльності крім банківських є страхувальні послуги, ринок фінансових інструментів (ф'ючерси, опціони, глобальні депозитні розписки), ринок облігацій, валютний ринок, фінансовий лізинг, трастові операції із закордонними акціями, операції з дорогоцінними металами, контроль значної частки світового біржового ринку нафти та деяких інших стратегічних товарів. У Великій Британії розташовані найважливіші товарні та фондові біржі світу: Лондонська фондова біржа, Лондонська біржа металів, Балтійська біржа.

Туризм є другим за значенням у сфері послуг. У ньому зайнято 7 % працездатного населення й створюється близько 5 % ВВП. Країну відвідує 31,2 млн туристів (2015 р.). За цим показником країна посідає 8-ме місце в світі та 5-те в Європі. Велика Британія приваблює туристів з усього світу своєю багатоміліардною самобутньою культурою, історією, неповторним англійським колоритом.

У Лондоні, Глазго, Ліверпулі проводять бізнес-форуми й конгреси, що сприяє діловому туризму. Великої популярності набув британський спортивний туризм, метою якого є забезпечення можливості туристам займатися обраним видом спорту. Особливо популярні вітрильний спорт і футбол. Лондон – величезний туристичний центр світу. Велику Британію відвідує найбільше за все туристів зі США, Франції, Німеччини, Ірландії, Нідерландів.

Освіта Великої Британії складається з державного та приватного секторів. Вища освіта у Великій Британії є державною. Навчання здійснюється у понад 850 вищих навчальних закладах, що дають змогу здобути ступінь бакалавра та магістра. Серед британських вишів розрізняють університети, вищі школи та коледжі (пропонують спеціальну освіту: художню, музичну або аграрну). Велика Британія

є безумовним лідером за кількістю найкращих університетів Європи. До топ-200 входять 46 британських університетів. Серед них Оксфорд і Кембридж, університети Единбурга, Манчестера, Бристолья, Глазго, Ліверпуля та інших міст країни (мал. 45).

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. У промисловому виробництві Великої Британії важливе місце посідає *добувна промисловість*. За одночасного закриття шахт тривалий час зростали обсяги *видобутку нафти* та *природного газу* на континентальному шельфі Північного моря. Однак через падіння світових цін на нафту собівартість її видобутку у Великій Британії зросла у 5 разів. Як результат, видобуток скоротився на 40%. Англійська компанія *British Petroleum* та англо-голландська *Royal Dutch/Shell* – серед лідерів у своєму сегменті ринку. Системою трубопроводів і танкерами нафта з шельфових родовищ надходить до нафтового терміналу «Саллом-Во», де завантажуються в танкери для подальшого транспортування. Внаслідок скорочення видобутку країна зберігає значний імпорт нафти. Зовнішня торгівля природним газом є незначною.

У переробній промисловості пріоритетними є машинобудування, хімічна промисловість, харчова промисловість (12,5% усього виробництва), у т. ч. виробництво молока, чаю, кондитерських виробів, металів (10,8%), паперу.

У *машинобудуванні* чільне місце посідає виробництво *транспортних засобів* (12,4% вартості усього промислового виробництва). У виробництві *автомобілів* відомі національні (*Rover, Jaguar, Vauxhall*) та філії іноземних (*Ford, Honda, Nissan, Toyota*) компаній (мал. 46). Велика Британія лідирує в світі за експортом вантажних автомобілів «Лендрровер», випускає автомобілі вищого класу «Роллс-Ройс» та «Бентлі». Англійське *суднобудування* відоме виробництвом бурових платформ і судового обладнання. *Авіакосмічна промисловість* Великої Британії – третя у світі після США та Франції. Вона складає цивільні та військові літаки (*British Aerospace, Harrier, Tornado, Eurofighter Typhoon*), гелікоптери («Сикінг», «Линко»), авіадвигуни («Роллс-Ройс»), а також обладнання для європейського концерну *Airbus Industry*, що виготовляє літаки. Усім відомі британські літаки вертикального злету та посадки.

Потужним є британське *виробництво машин та обладнання загального призначення*. В країні складають сучасну сільськогосподарську та будівельну техніку (компанія *JCB*). За виробництвом верстатів, зокрема текстильного обладнання, країна посідає 7-ме місце в світі.

Точне машинобудування відоме своєю *електронікою* та *електротехнікою*. В країні виробляють комп'ютери, програмове забезпечення, засоби телекомунікації (волоконну оптику, радары, системи стеження за повітряним рухом), медичне обладнання, побутову техніку, а також годинники та фотоапарати.

Мал. 45. Університети Оксфорд (вгорі), Кембридж

▶ Підготуйте інформацію про один з університетів Великої Британії. Чи хотіли б у ньому навчатися в майбутньому й чому?

Мал. 46. Автомобіль Jaguar виробництва Великої Британії

▶ За тематичними картами атласу назвіть основні центри розвитку машинобудування у Великій Британії.

Хімічна промисловість Великої Британії ґрунтується на нафтогазовій сировині. Вона спеціалізується на виробництві нових матеріалів, парфумів, агрохімії. Країна посідає 4-те місце у світі за виробництвом лікарських засобів. В країні виробляють різні види пластмас, зокрема конструкційні. Основні райони хімії сформувалися на південному-сході Англії, в Ланкаширі та Чеширі.

Особливості аграрного сектору. Сільське господарство в країні є одним з найбільш продуктивних та механізованих у світі. Особливість розвитку – зростання концентрації аграрного капіталу та його зрощування з промисловим і, як наслідок, формування агровиробничої сфери. Площа сільгоспугідь становить 76 % від усього земельного фонду. Більша їх частина зосереджена у великих фермерських господарствах площею понад 100 га. Виробництво високотоварне.

У структурі виробництва переважає *тваринництво*, а саме молочне та м'ясо-молочне скотарство, беконного напряму свинарство, птахівництво. На тонкорунне вівчарство нині припадає всього 1 % всієї сільськогосподарської продукції (мал. 47).

Частка *рослинництва* в економіці країни незначна. В основному воно спрямоване на обслуговування тваринництва. Із зернових культур переважають пшениця та сірі хліби: ячмінь, овес, із технічних – цукровий буряк, льон-довгунець, ріпак. Також вирощують картоплю, розводять фруктові сади. Основні райони землеробства – Східна та Південно-Східна Англія.

Країна забезпечує потреби населення в харчових продуктах лише наполовину. Імпортується 80 % вершкового масла, 60 % цукру, 50 % пшениці та бекону, 25 % яловичини та телятини.

Характерні риси просторової організації господарства.

Близько 80 % усього виробництва сконцентровано в Англії. В період індустріалізації на півдні та в центрі Англії сформувався великий промисловий пояс від Лондона до Ліверпуля. Внаслідок реіндустріалізації та структурної перебудови економіки цей пояс втратив своє лідерство в межах країни. Натомість сформувався новий великий осередок господарства з розвинутими третинним та вторинним секторами економіки – *Великий Лондон*. Для розвитку інших територій держава проводить регіональну політику.

Зовнішні економічні зв'язки. Велика Британія вирізняється негативним сальдо зовнішньої торгівлі. Імпорт країни становлять як промислова продукція, так і сировина, напівфабрикати, продовольство. Основну частку в експорті становлять машини та обладнання. Велика Британія є постачальником на світовий ринок авіаційного та навігаційного обладнання, турбореактивних двигунів, електроніки, тракторів, текстильного та гірничошахтного обладнання. Країна посідає одне з перших місць у світі за експортом зброї. Натомість суттєво зменшилася в експорті частка британських текстильних товарів.

Головними торговельними партнерами Великої Британії є країни Європейського Союзу та США. Сполучене Королівство здійснює до 10 % світового експорту послуг: банківських, страхових, брокерських, консультативних, а також у сфері комп'ютерного програмування. Левова частка англійських інвестицій припадає не на Старий Світ, а на США, країни Співдружності Націй, особливо Канаду, Австралію та інші колишні британські колоніальні володіння. Натомість понад 30 % іноземних прямих капіталовкладень в економіку Великої Британії контролюється корпораціями США. Важливе значення має також голландський, німецький та японський капітал.

Мал. 47. На англійській фермі

▶ Дослідіть, як змінилася спеціалізація старих промислових районів Великої Британії внаслідок структурної перебудови економіки.

Міжнародні зв'язки України з Великою Британією. Україна підтримує активні економічні, політичні та культурні відносин з Великою Британією. Сполучене Королівство експортує в Україну енергетичні генератори, виробниче обладнання, електронні пристрої, косметику, хімічні матеріали, харчові продукти. В експорті з України переважають метали, текстиль, олійні культури, телекомунікаційне обладнання, цукор, кондитерські вироби. Зміцнюються політичні контакти та організована співпраця у військовому, військово-технічному напрямках.

1. Назвіть домінуючі складники третинного сектору економіки Великої Британії. Порівняйте їх з Францією та Німеччиною. **2.** Як змінилася спеціалізація промислового виробництва Великої Британії внаслідок реіндустріалізації? Порівняйте з промисловим виробництвом Франції та Німеччини. **3.** Порівняйте особливості аграрного сектору Великої Британії, Франції та Німеччини. **4*.** Поясніть, як змінилася просторова організація господарства Великої Британії внаслідок деіндустріалізації та постіндустріального розвитку країни. **5*.** Поміркуйте, які традиційні для Великої Британії види економічної діяльності нині відчують занепад, а які продовжують успішно розвиватися. **6*.** У яких видах економічної діяльності можливе подальше співробітництво України з Великою Британією?

§ 17. ІТАЛІЯ

Офіційна назва – Італійська Республіка

Склад території – 20 областей, 5 з яких мають особливий статус (з автономною адміністративною та податковою системами)

Член міжнародних організацій – ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.

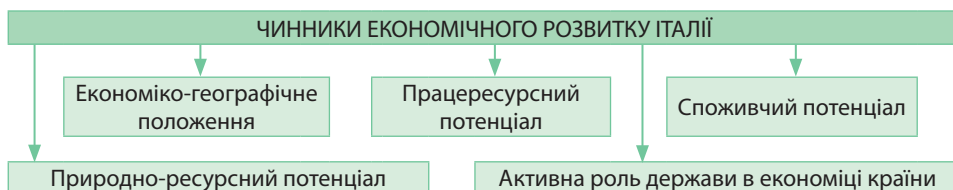
Офіційна мова – італійська

Релігія – християнство (католицизм)

Місце країни у світі та регіоні. Італія є однією з країн, що посідають важливі позиції в економічному та політичному житті сучасного світу. Проте й донині самі італійці кажуть, що їхня країна «остання серед перших, але й перша серед останніх».

Італія посідає 8-ме місце у світі та 4-те в Європі за ВВП, 15-те місце в світі та 4-те в Європі – за золотовалютними резервами. Характерною особливістю країни є значні диспропорції рівнів розвитку індустриальної Півночі країни та відсталого напіваграрного Півдня. Сучасна Італія – це легкові автомобілі та високошвидкісні залізниці, побутова техніка, туристичні потоки та виноградники на гірських схилах, брендовий одяг та університети з багатовіковою історією. Водночас це країна зі значною тіньовою економікою, організованою злочинністю, зростаючим рівнем безробіття та незаконної імміграції.

Місце Італії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 48). Основні з них: ЕГП, працересурсний, споживчий, природно-ресурсний потенціал, активна роль держави в економіці країни.

Мал. 48. Чинники, що визначають місце Італії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Італія займає півострівне положення у Південній Європі. Вона межує на півночі з Францією, Швейцарією, Австрією та Словенією. На території країни розміщено два анклави – Сан-Марино та Ватикан.

Італія розташована на перетині транзитних шляхів сполучення між Європою, Африкою та Азією, близько до Суецького каналу. Переважна більшість кордонів – морські. Найбільшим портом є Генуя. Сприятливим для країни є її наближення до мінерально-сировинних баз Північної Африки (нафтогазових родовищ Алжиру та Лівії) та Західної Азії (нафта Перської затоки).

Працересурсний потенціал. Для Італії характерний І тип відтворення населення (мал. 49). Народжуваність низька: 8,7 осіб/тис. Через те смертність перевищує народжуваність й становить 10,3 осіб/тис. Тому проблемою країни є депопуляція: від'ємний природний приріст -1,6 осіб/тис. Результатом депопуляції є «старіння нації». Середній вік населення – один з найвищих у Європі та світі – 45,1 року, середня тривалість життя – 82,12 року.

Нині країна переживає великомасштабну імміграцію. Там проживає понад 4,5 млн іноземців. Це й трудові мігранти з Китаю, України, Румунії, Польщі, й політичні біженці та незаконні переселенці з країн Африки та Азії. Внаслідок масової імміграції молодих людей за останні десятиліття в Італії спостерігається деяке зростання рівня народжуваності. Кількість дітей на одну жінку збільшилася від рекордно низького рівня 1,18 дитини в 1995 р. до 1,43 в 2015 р.

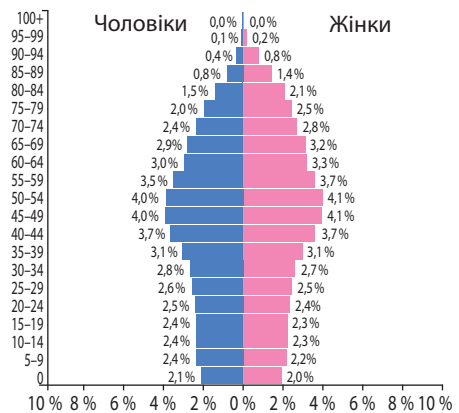
Через регіональні диспропорції економічного розвитку країні притаманні великомасштабні внутрішні міграції з сільських районів до промислових міст.

Італія – однонаціональна країна. 92% її населення становлять італійці, решта – румуни, араби, албанці, китайці та інші. В Італії проживає понад 150 тис. осіб українського походження.

Для трудових ресурсів Італії характерні низька продуктивність праці та низький рівень кваліфікації. У структурі зайнятості економічно активного населення переважає третинний сектор економіки (сфера послуг) – 67,8% (мал. 50). Поширена надомна праця, зайнятість у незареєстрованих підприємствах.

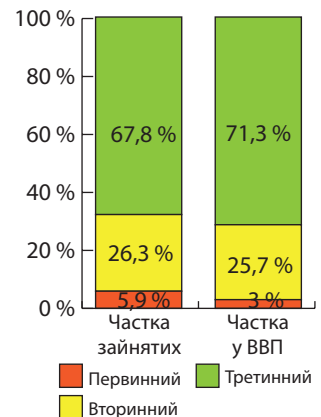
Природно-ресурсний потенціал. Природні умови Італії різноманітні. В рельєфі 80% площі займають молоді сейсмічно активні гори – Альпи та Апенніни. На території країни є діючі вулкани. Все це значно ускладнює освоєння території. Лише 20% площі займає на півночі Паданська низовина – головна житниця країни.

▶ Порівняйте ЕГП Італії та інших країн «великої сімки» Європи. Виявіть особливості положення кожної з країн.

Мал. 49. Статеві-вікова піраміда Італії, 2017 р.

▶ За статеві-віковою пірамідою Італії (див. мал. 49) з'ясуйте, чи загрожує країні дефіцит трудових ресурсів у найближчому майбутньому.

Мал. 50. Значення секторів економіки Італії, 2016 р.

Клімат Італії має риси субтропічного поясу: з вологою та теплою зимою та сухим спекотним літом. На Паданській низовині клімат помірний морський.

За умови значного розмаїття *мінеральних ресурсів* Італія забезпечена ними недостатньо. Більшість родовищ невеликі або незручні для розробки. Через те італійська економіка забезпечується сировиною переважно за рахунок імпорту. З рудної сировини на території країни є унікальні родовища *ртутних руд* на північному заході. Більш істотним є видобуток нерудних ресурсів: зокрема *білого мармуру* (Каррара), *самородної сірки*, *калійної та кухонної солей* на острові Сицилія.

Через особливості клімату *водні ресурси* країни обмежені. Річки невеликі, влітку сильно міліють, деякі пересихають. Лише річка *По* є повноводною протягом року. 60% гідроенергоресурсів Італії зосереджено в Альпах. Навколо багатьох озер споруджено курорти всесвітнього значення.

Земельні ресурси багаті: переважають коричневі, бурі лісові ґрунти та червоноземі. *Лісові ресурси* в Альпах мають переважно ґрунтозахисне значення. Своїми *природно-рекреаційними ресурсами* особливо вирізняються північно-західне узбережжя (*Італійська Рив'єра*) та *Альпи*. Унікальними є *культурно-історичні ресурси*.

Активна роль держави в економіці країни. Сучасна Італія має найбільший з усіх розвинутих країн державний сектор економіки, що контролює до половини італійської промисловості та 70% банківської системи. До того ж Італію називають «найбільш регульованою» державою Європи, в якій діють майже 150 тис. законів. Італійський уряд виступає за створення в країні соціально-ринкового типу економічної системи на зразок Німеччини та Франції. Держава надає усілякі пільги та кредити приватним компаніям.

Система розселення. Італія є однією з найбільш густозаселених країн світу. Середня *густота населення* становить 201,1 осіб/км². Майже половина населення розміщується на Паданській низовині. Найменш заселеними є Альпи, острів Сардинія та економічно відсталий Південь.

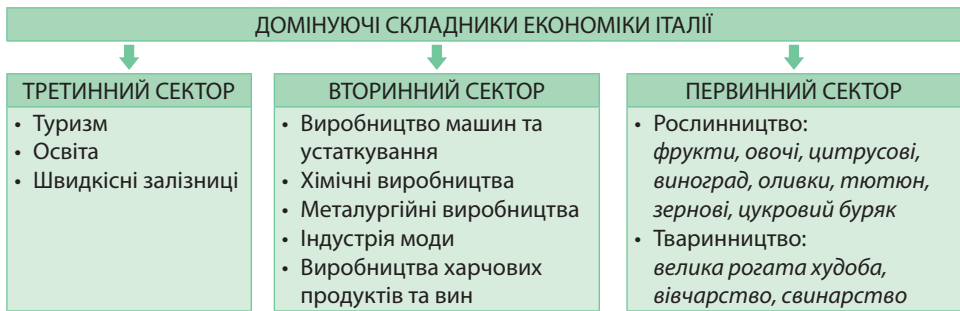
Італія – високоурбанізована країна. *Рівень урбанізації* становить 69%. В країні сформувалася поліцентрична система розселення. На півночі середні та великі міста розташовані на невеликій відстані одне від одного. Регіональним центром є *Мілан* (1,4 млн осіб) з великою агломерацією. Іншими великими містами регіону є *Турин* (891 тис. осіб), *Генуя* (608 тис. осіб) та *Венеція* (262 тис. осіб). На іншій території міська мережа більш розріджена. Центром розселення центральної частини є *Рим* (2,9 млн осіб), південної – *Неаполь* (960 тис. осіб) із сформованими агломераціями. На півдні Італії переважають малі містечка, які за характером зайнятості подібні до сіл, за що їх називають «селянськими містами». Найбільшим містом там є *Палермо* (656 тис. осіб) на острові Сицилія.

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Тривалий час за темпами економічного зростання Італія відставала від високорозвинутих країн. Після Другої світової війни в країні було здійснено глибокі перетворення, що сприяли швидкому зростанню економіки: щорічний приріст ВВП становив 5,7%. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної на індустріально-аграрну, а згодом й постіндустріальну країну. Виробництво сучасної Італії зорієнтоване на передові технології. Структура ВВП Італії подібна до інших європейських країн «великої сімки». У ній переважає сфера послуг (див. мал. 50).

▶ За малюнком 50 порівняйте значення різних секторів в економіці Італії та інших європейських країн «великої сімки».

Велике значення має малий та середній бізнес. Експорт продукції цих підприємств удвічі перевищує експорт аналогічних товарів із Франції. У фінансовій діяльності італійські банки є скромними за розміром порівняно з великими європейськими групами.

Домінуючі складники третинного сектору. Італійська сфера послуг представлена багатьма видами діяльності, з-поміж яких вирізняються туризм, освіта, швидкісні залізниці, а також торгівля, кредитно-банківська діяльність (мал. 51).

Мал. 51. Домінуючі складники економіки Італії

Італія – п'ята країна у світі та третя в Європі за обсягом іноземних туристичних потоків та четверта у світі за прибутками від *туризму*. Для Італії характерні різні види туризму за метою поїздки: пізнавальний, пляжний, спортивний, діловий, паломницький, шоп-тури, пов'язаний з певною подією та ін.

Пізнавальний туризм країни має першочергове значення. В Італії сконцентровано близько 60% культурних цінностей Європи. Кожне італійське місто є музеєм просто неба. Найбільш популярними серед туристів є Рим, Венеція, Флоренція, Неаполь, Піза. Станом на 2016 р. на території Італії розташовано більше об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, ніж у будь-якій країні світу – 51, та ще 40 є «кандидатами» на включення до цього списку. Уряд Італії вкладає мільярди євро в реконструкцію пам'яток архітектури.

Італія пропонує для *пляжного* туризму узбережжя п'яти морів. Це елітні курорти Лігурії, Адріатики, середземноморських островів. Північні гірські області Італії відомі *спортивним* туризмом. Відомі також футбольні тури до Мілана.

В Італії діє близько 2000 закладів для проведення ділових зустрічей: конгрес-центрів, виставкових комплексів, готелів. Усе це робить Італію країною *ділового* туризму, який найбільш розвинутий у Римі, Мілані, Неаполі, Флоренції, Турині, Генуї. *Паломницький* туризм відбувається на території Ватикану. Основними містами для здійснення *шоп-турів* є Мілан, Рим і Флоренція. В Італії щороку проходить багато фестивалів і карнавалів: міжнародний кінофестиваль, «Венеційська бієнале», Венеційський карнавал масок, Історична регата у Венеції. У цей час окремі міста країни стають осередками туризму, пов'язаного з певною *подією*.

У системі *освіти* Італії провідну роль відіграє держава, також значним є вплив на освіту католицької церкви. До топ-200 найкращих вишів Європи входять 19 італійських університетів *Пізи, Мілана, Болоньї, Рима, Падуї, Трієста, Турина, Флоренції, Верони* та ряду інших міст країни.

У третинному секторі економіки Італії чільне місце належить *залізничному транспорту*. З 16,5 тис. км італійських залізниць 1 тис. км – це високошвидкісні шляхи. Вони сполучають 10 великих міст північної та центральної частин країни: Турин, Мілан, Венецію, Падуя, Верону, Болонью, Флоренцію, Рим, Неаполь та Салерно. Високошвидкісний потяг категорії «Червона стріла» використовується на оновленій лінії Турин – Мілан – Флоренція – Рим – Салерно (мал. 52). Він замінив внутрішні авіаційні перельоти, набуваючи під час руху швидкості до 355 км/год. Ходять

Мал. 52. Високошвидкісний потяг «Червона стріла»

також потяги категорії «Срібна стріла», що використовуються як на високошвидкісних, так і звичайних лініях, досягаючи швидкості 250 км/год.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Характерними ознаками промисловості Італії є доволі низька частка високотехнологічних виробництв і висока їх працемісткість. Найважливішими є машинобудування, хімічні та металургійні виробництва, індустрія одягу, взуття, харчових продуктів та вин. Найбільша концентрація промислового виробництва характерна для Півночі країни.

Найбільш динамічним промисловим виробництвом в Італії є *машинобудування*. Виробництво *автомобілів* представлене транснаціональною компанією *Fiat Chrysler Automobiles* зі штаб-квартирою в Нідерландах (мал. 53). Продукцією компанії є легкові та комерційні автомобілі, мотоцикли, мопеди, велосипеди, будівельні та сільськогосподарські машини, трактори, двигуни. На території Італії компанія працює в Турині. Дочірніми компаніями є *Alfa-Romeo* (Неаполь), *Ferrari* (Мілан), *Lancia*, *Abarth*, *IVECO*. Автоскладальні виробництва автомобілів *Fiat* розміщені у багатьох країнах світу.

Італія також відома своєю *електронікою* та *електротехнікою*, зокрема брендами *Candy*, *Indesit*, *De'Longhi*. Відомі італійські бренди з виробництва зброї *Beretta*, *Benelli*.

Хімічна промисловість Італії спеціалізується на випуску барвників, засобів захисту рослин, мінеральних добрив. Найбільш швидкими темпами розвивається нафтохімія (національний нафтогазовий концерн *Eni*), виробництво шин (компанія *Pirelli*), пластмас, синтетичних волокон, фармацевтики, парфумів. Сировиною слугує як місцева сировина, так й імпортна нафта, газ, апатити. Виробництво тонкої хімії зосереджене на північному заході, продуктів нафтопереробки – на північному сході, продуктів неорганічної хімії – у центрі, хімії органічного синтезу та мінеральних добрив – на півдні.

Важливими для італійської економіки є *металургійні виробництва*. Так, країна посідає 10-те місце у світі та 2-ге в Європі (після Німеччини) за *виробництвом сталі* (2017 р.) та має тенденції до нарощування обсягів виробництва. Чорна металургія працює виключно на імпортній сировині. Це зумовлює її розміщення у портових містах: Таранто (найпотужніший металургійний комбінат Європи), Неаполі, Генуї. Переробні комбінати розміщено у великих індустріальних центрах, де є багато металобрухту (Турин, Мілан, Венеція). Найбільшими сталеплавильними компаніями є *Techint*, *Lucchini*, *Gruppo Riva*, *Danieli*. *Кольорова металургія* використовує переважно власну сировину. На її родовища зорієнтовано центри з виплавки свинцю, цинку, ртуті, на джерела електроенергії – алюмінію та магнію.

Вагому частку в економіці Італії становить *індустрія моди*. За обсягом виробництва шкіряного взуття та готового одягу Італія посідає 2-ге місце в світі. В індустрії моди працюють всесвітньо відомі компанії, що випускають брендовий одяг марок *Armani*, *Versace*, *Dolche&Gabbana*, *Gucci*, *Benetton*, *Diesel*, *Prada* та ін.

Традиційним для італійської промисловості залишається *виробництво харчових продуктів та вин*, що працює як на власній, так і довозній сировині.

Екскаватор
Case Construction

Комбайн
Case IH

Мікроавтобус
IVECO Daily

Легковий автомобіль
Fiat Croma II

Мал. 53. Продукція концерну Fiat

▶ Знайдіть на економічній карті основні промислові центри Італії. Визначте їх спеціалізацію та чинники, що її зумовлюють.

Спеціалізація аграрного сектору. Сільське господарство Італії лише на $\frac{3}{4}$ забезпечує внутрішні потреби у продовольстві. В рамках «спільного ринку» в Італію збільшується імпорт із країн ЄС пшениці, жита, м'яса, молочних продуктів і яєць, що становить конкуренцію для місцевої продукції. Водночас країна постачає на світовий ринок тонни овочів та субтропічних фруктів. Аграрне виробництво представлено в основному дрібними фермами. Через гірський рельєф важко використовувати техніку. За умов проведення державної аграрної політики відбувається перехід на капіталістичну форму господарювання.

Для центральної та південної частин країни характерний *південноєвропейський (середземноморський) тип* сільського господарства. У його виробничій структурі переважає *рослинництво*. З технічних культур поширені теплолюбні *оливки* та *тютюн* (1-ше місце в Європі за збиранням). Вирощується багато овочевих культур (у т. ч. й у теплицях), фруктів, цитрусових, мигдалю, волоських горіхів, фундука. Овочів в Італії вирощують більше, ніж у Франції, Німеччині та Великій Британії разом. Особливе значення має культура томатів. За збиранням *винограду* країна є світовим лідером (мал. 54). Із зернових культур у цих регіонах вирощують *тверду пшеницю* для виготовлення макаронів. Роль *тваринництва* незначна, передусім через нестачу кормів. Розводять *м'ясне поголів'я худоби, свиней, кіз, овець*.

Мал. 54. Виноградники в Тоскані

На півночі, на Паданській низовині, переважає *середньоєвропейський тип* сільського господарства. Там зосереджено основні площі родючих земель, на яких вирощують *зернові (пшеницю, кукурудзу, ячмінь, рис)* і *технічні (цукровий буряк, сою) культури*. За врожайністю рису Італія поступається лише Китаю. На півночі країни зосереджено половину усіх луків, на яких розводять *велику рогату худобу*.

Характерні риси просторової організації господарства. Північ Італії має потужний промисловий розвиток, а Південь вирізняється найвищим рівнем безробіття. З метою зменшення розриву в рівні економічного розвитку Півночі та Півдня італійський уряд проводить регіональну політику. В рамках регіональної політики з підйому італійського Півдня ще в середині 80-х рр. XX ст. поблизу міста Барі був створений перший у країні технопарк «Новус Ортус».

Зовнішні економічні зв'язки. Для країни характерне негативне сальдо зовнішньої торгівлі. В імпорті переважають сировина, паливо та напівфабрикати, деякі харчові продукти. Водночас Італія експортує автомобілі та інші транспортні засоби, побутову техніку, споживчі товари (взуття, одяг, меблі), фрукти, овочі, тощо. Понад 60% зовнішньоторговельного обігу Італії припадає на країни Євро-союзу, передусім на Німеччину, Францію та Велику Британію. Поза межами Європи країна має значні економічні зв'язки із США та країнами ОПЕК.

Важливе значення мають валютні надходження від туризму, перекази від сезонних робітників, які виїжджають на заробітки до країн Європи та Північної Америки, а також від емігрантів, які постійно проживають за межами Італії. Спостерігається значний приплив у країну іноземного капіталу у формі інвестицій та запозичень.

Міжнародні зв'язки України з Італією. Італія одна із перших у січні 1992 р. визнала суверенітет України. Того ж року в Києві відкрилося італійське посольство. Розпочато співробітництво на рівні малих та середніх підприємств. У зовнішньоторговельному обігу України частка Італії становить 3,9% (в експорті – 5,2%, імпорту – 2,6%).

1. Порівняйте чинники, що визначають місце в міжнародному поділі праці Італії та Франції. **2.** Чим вирізняється працересурсний потенціал Італії з-поміж інших

високорозвинутих країн Європи? **3.** Порівняйте системи розселення Італії та інших європейських країн «Великої сімки». **4.** Назвіть домінуючі складники третинного та вторинного секторів економіки Італії. Поясніть причини їх формування. **5.** Схарактеризуйте територіальні відмінності спеціалізації аграрного сектору Італії. **6.** Які характерні риси просторової організації господарства Італії? З чим пов'язані диспропорції у рівні економічного розвитку Півночі та Півдня країни? **7*.** Поміркуйте, що мають на увазі італійці, які кажуть: «Ми – останні серед перших, але й перші серед останніх».

§ 18. ПОЛЬЩА

Офіційна назва – Республіка Польща

Склад території – 16 воєводств

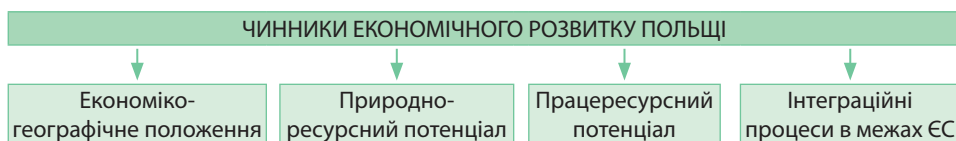
Член міжнародних організацій – ООН, НАТО, Європейський Союз та ін.

Офіційна мова – польська

Релігія – християнство (католицизм)

Місце країни у світі та регіоні. Польщу вважають справжнім європейським феноменом. Її називають «Китаєм Європи», який не припиняє свого динамічного розвитку. Нині Польщу відносять до країн середнього рівня розвитку. Вона посідає 23-тє місце у світі та 10-тє в Європі за ВВП. Серед країн Східної Європи Польща поступається за ВВП лише Росії. Польща посідає 21-ше місце в світі та 8-ме в Європі за золотовалютними резервами.

Місце Польщі в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 55). Основні з них: ЕГП, природно-ресурсний та працересурсний потенціал, інтеграційні процеси в межах ЄС.

Мал. 55. Чинники, що визначають місце Польщі в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Польща – держава Східної Європи. На заході країна межує з Німеччиною. Інші кордони проходять з країнами середнього рівня розвитку: Чехією, Словаччиною, Литвою, а також з країнами перехідною економікою: Україною, Білоруссю та Росією. Партнерами Польщі в ЄС та у військово-політичному блоці НАТО є Німеччина, Чехія, Словаччина та Литва.

Польща розташована на перетині транзитних шляхів сполучення між Західною, Північною та Східною Європою.

На півночі має широкий вихід до Балтійського моря (порти Гданськ, Гдиня, Щецин). Сприятливим для розвитку країни є наближення до мінерально-сировинних баз Східної Європи: нафтогазових родовищ Росії, залізних руд України, лісових ресурсів Росії та Білорусі.

Природно-ресурсний потенціал.

Більшу частину Польщі займає добре освоєна людиною Польська низовина.

20% території країни припадає на гори: на південному-заході підіймаються давні низькі Судети, на півдні – молоді середньовисотні Карпати з найвищою части-

▶ Дайте господарську оцінку ЕГП Польщі. Порівняйте ЕГП Польщі та України.

▶ Порівняйте природно-ресурсний потенціал Польщі та України.

ною *Татрами*. Клімат країни помірний, з надмірним зволоженням і невеликим сезонним коливанням температур.

Польща забезпечена окремими видами *мінеральних ресурсів*. З паливних корисних копалин вирізняються великі поклади *кам'яного та бурого вугілля* (*Верхньосілезький кам'яновугільний басейн*, з рудної сировини – родовище *мідних руд* біля м. Легниця. Значними також є поклади *поліметалічних руд* у Верхній Сілезії. З нерудних корисних копалин видобувають *самородну сірку* на південному сході, а також *бурштин, калійну та кухонну солі* – на півночі.

Водні ресурси країни є значними. Найбільшими річками є *Вісла та Одра*. Вони судноплавні лише на окремих ділянках. На півночі країни є багато дрібних озер. Цей район називають *Мазурським Поозер'ям*.

Земельні ресурси Польщі досить різноманітні. На півночі переважають кислі підзолисті та дерново-підзолисті ґрунти, на півдні – родючі бурі лісові. *Лісові ресурси* недостатні.

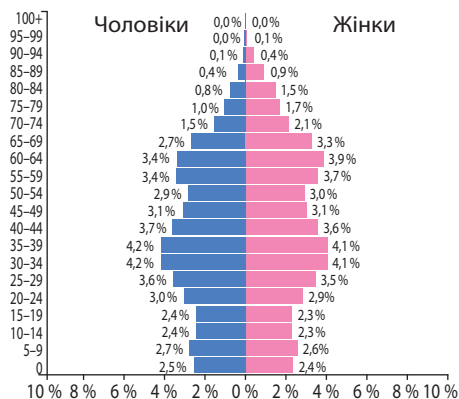
Своїми *рекреаційними ресурсами* вирізняються Балтійське узбережжя та північне Поозер'я. Польські міста (*Краків, Варшава*) приваблюють туристів своїми історичними пам'ятками. Гірськолижні курорти створено в горах.

Працересурсний потенціал. Для демографічної ситуації Польщі характерний I тип відтворення населення. Народжуваність у країні є низькою й становить 9,6 осіб/тис. Смертність перевищує народжуваність й становить 10,3 осіб/тис. Через те спостерігається депопуляція: від'ємний природний приріст -0,7 осіб/тис. Середня тривалість життя – 77,4 року. Статеві-вікова піраміда має ознаки скорочувального типу (мал. 56). Чисельність працездатного населення удвічі є більшою, ніж дітей та літніх людей разом. Таке співвідношення створює відносно низьке соціальне навантаження для суспільства.

Для країни характерне *негативне сальдо міграцій* або близьке до нуля. Багато поляків працюють у сусідніх розвинутих країнах Європи. Водночас Польща є привабливою для імміграції з України, Молдови, ряду країн Азії.

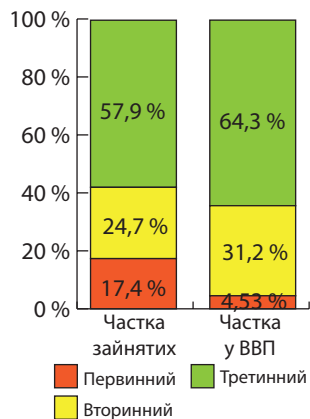
Польща достатньо забезпечена трудовими ресурсами (мал. 57). Польщі вдалося залучити понад 2 тис. іноземних компаній для організації виробничої діяльності. Через це країна посіла 3-тє місце в ЄС за числом робочих місць.

Повоєнний перегляд кордонів і численні міграції призвели до того, що сучасна Польща є однією з найбільш *однаціональних країн* світу: 96,7% її населення становлять *поляки*. Незначну частку становлять німці, білоруси, українці, цигани.

Мал. 56. Статеві-вікова піраміда Польщі, 2017 р.

► **1.** Порівняйте структуру зайнятості населення Польщі (мал. 56) та однієї з європейських країн «Великої сімки». **2.** Які спільні проблеми використання трудових ресурсів мають Україна та Польща?

Мал. 57. Значення секторів економіки Польщі, 2016 р.

Вплив інтеграційних процесів у ЄС на розвиток польської економіки.

Після вступу до Європейського Союзу у 2004 р. Польща переорієнтувала свою економіку на внутрішній ринок ЄС. Машинобудування та виробництво тканин поступилися місцем виробництву харчових продуктів, індустрії одягу та взуття, хімічним виробництвам. Посилилося значення видобування мінеральних ресурсів і металургії. Зросло експортне значення польського аграрного сектору.

Нині щорічне зростання ВВП країни становить майже 3,5%. За результатами 2016 р., співвідношення ВВП Польщі щодо інших високорозвинутих країн Європи перевищило 70%. Польща має великий внутрішній споживчий ринок. Через те експорт країни не перевищує 40% ВВП. Середній та малий бізнес, частка якого досягла майже половини ВВП, визначають темпи його подальшого зростання.

Система розселення. Польща має високу *густоту населення* – 122,8 осіб/км². Максимальних значень цей показник сягає у Верхній Сілезії – близько 700 осіб/км². *Рівень урбанізації* високий – 65%. Історично в країні склалася поліцентрична система міського розселення. Найбільшими містами країни є *Варшава* (1,7 млн осіб), *Краків* (756 тис. осіб), *Лодзь* (740 тис. осіб), *Вроцлав* (633 тис. осіб) і *Познань* (553 тис. осіб). Навколо міст утворилися міські агломерації. Найбільшими серед них є *Верхньосілезька* (охоплює близько 20 міст), *Гдансько-Гдинська*, *Варшавська*, *Лодзинська*, *Краківська*.

Особливості структури економіки країни. Після 45 років планової економіки Польщі темпи інфляції сягали майже 640%. Відчувався дефіцит товарів першої необхідності. У 1989 р. була створена експертна комісія під орудою міністра фінансів Лешека Бальцеровича, яка підготувала план реформ з переходу від планової до ринкової економіки. План Бальцеровича, або «шокова терапія», передбачав швидкі реформи з приватизації державних підприємств, підтримку малого та середнього бізнесу, лібералізацію цін. Країні була надана допомога Міжнародного валютного фонду (МВФ) для стабілізації економіки та Всесвітнього банку для модернізації підприємств. Внаслідок цього спад в економіці та рівень життя населення вже з 1992 р. змінилися стабільним підйомом.

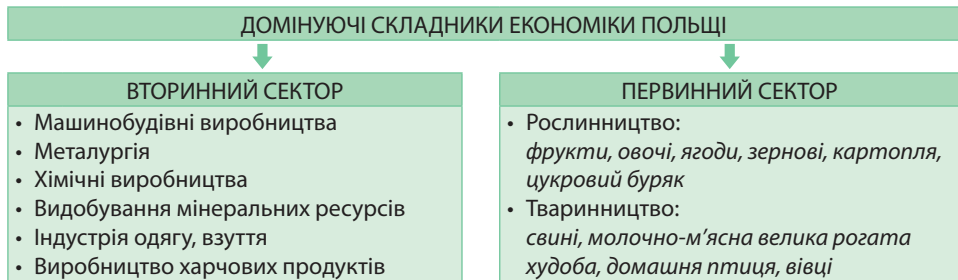
Нині Польща – це *індустріально-аграрна країна* з ринковою економікою. Істотну частку (понад 70%) становить приватний сектор економіки. За час проведення реформ було ліквідовано неринкові форми товарообігу, ефективно діє антимонопольне законодавство.

Прискорений розвиток третинного сектору. Сучасна транспортна система країни. Провідними видами діяльності у третинному секторі Польщі є транспорт, внутрішня та міжнародна торгівля, побутові послуги. За роки реформування економіки зросла роль фінансових послуг, готельного бізнесу, громадського харчування. Щорічно зростає число туристів, які приїжджають до Польщі, особливо в гірські райони та на узбережжя Балтійського моря.

Польща має сучасну транспортну мережу. В країні сформувалася інтегрована транспортна система *наземного транспорту*, що складається з автомобільних, залізничних й річкових шляхів. 85% усіх вантажів перевозять вантажні автомобілі. Територією країни проходять транзитні автомагістралі, що з'єднують європейські країни з азійськими. Залізничні дороги є власністю держави. Швидкісними залізницями з'єднано найважливіші транспортні вузли країни: Варшаву, Вроцлав, Познань, Гданськ. У Польщі добре розвинуте річкове судноплавство, що має зв'язок з Балтійським морем.

Першочергового значення для зв'язків Польщі зі світом набули *морські порти*: Гданськ, Щецин, Гдиня, Свиноуйсьце. Польща має великі морські торговий та рибальський флоти. *Авіаційний транспорт* важливий лише у зовнішніх пасажироперевезеннях. Найбільшим польським аеропортом є варшавський аеропорт «Окенце».

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Зростанню ВВП Польщі сприяє особлива увага держави до розвитку та модернізації промислових виробництв (мал. 58).

Мал. 58. Домінуючі складники економіки Польщі

Польське машинобудування зазнало суттєвих змін. У ньому зберігається велика частка старих металомістких видів виробництва, продукцією яких є дорожньо-будівельна техніка, турбіни та котли для електростанцій. У Варшаві, Познані, Любліні працюють дочірні підприємства автомобільних транснаціональних корпорацій «Форд», «Фольксваген», «Опель», «Деу», *Fiat Chrysler Automobiles*. У польське електротехнічне машинобудування та електроніку проникли транснаціональні корпорації «Філіпс», «Сіменс». Польська фірма *Brilux* виробляє освітлювальні прилади, компанія *Zelmer* – побутову техніку. Польща також випускає пасажирські й товарні вагони, локомотиви (Вроцлав, Познань, Зелена Гура). Поблизу моря сконцентровано центри суднобудування: Гданськ, Гдиня, Щецин. За часи реформ значення машинобудування поступилося першістю виробництву палива та енергії, а також харчових продуктів.

Натомість роль металургії зростає. *Чорна металургія* працює на власному коксівному вугіллі та переважно імпортних рудах. Найбільші металургійні комбінати зосереджено у Верхній Сілезії. За виплавою сталі Польща посідає 18-те місце в світі та 7-ме в Європі. Старі металургійні підприємства зазнали реконструкції й переведення на сучасні технології. *Кольорова металургія* представлена виплавою з власної сировини міді та срібла (Легниця), за обсягом яких Польща посідає 1-ше місце в Європі. У Верхній Сілезії плавлять з місцевих руд свинець і цинк.

Польща входить до топ-10 європейських країн за кількістю продукції *хімічної промисловості*. Країна відома виробництвом парфумів, синтетичного каучуку, автомобільних покришок, синтетичних волокон, пластмас. Польська компанія *Polpharma SA* входить до двадцятки найкращих фармацевтичних виробників світу.

Важливим у польській промисловості залишається *видобування мінеральних ресурсів*, особливо кам'яного вугілля та мідних руд.

Польське *виробництво харчових продуктів* відоме на ринках Європи. Особливо вирізняються молочне, м'ясопереробне, плодоовочеве, цукрове, кондитерське, борошномельне виробництва.

Спеціалізація аграрного сектору. Аграрний сектор є одним з найважливіших виробництв Польщі, на нього припадає 4,5 % ВВП. Економічні реформи з переходом до ринкової економічної системи наприкінці 80-х рр. XX ст. зміцнили приватний сектор на селі. Колишні великі радгоспи було подрібнено та приватизовано. За допомогою Всесвітнього банку на селі було створено сучасну інфраструктуру, модернізовано механізацію виробництва.

▶ Порівняйте виробничу структуру промисловості Польщі та України. Поміркуйте, у яких промислових виробництвах Україна може скласти конкуренцію Польщі.

Рослинництво є основним аграрним виробництвом у Польщі. Країна – один з найбільших у Європі виробників жита, цукрового буряку, картоплі. Освоєно виробництво заморожених овочів, свіжих яблук та яблучних консервів, свіжої полуниці. У рільництві найбільші площі зайнято під зерновими культурами (мал. 59, 60). На північному сході поширено посіви картоплі, жита, вівсу та льону, у центрі та на півдні – пшениці, цукрового буряку, хмелю. Навколо Варшави та у Прикарпатті поширене садівництво.

У тваринництві переважає свинарство. Крім того, розводять молочно-м'ясне поголів'я великої рогатої худоби, домашню птицю, вівців, бджіл, ставкову рибу.

Характерні риси просторової організації господарства. Розміщення господарства Польщі є достатньо рівномірним. Більша територіальна концентрація промисловості притаманна південній частині країни – *Верхній Сілезії*. Там працює кожний п'ятий поляк. У цьому регіоні сконцентровано найбільші підприємства добувної промисловості, металургії, машинобудування, хімічної промисловості.

Зовнішні економічні зв'язки. Польща активно підтримує зовнішні економічні зв'язки з багатьма країнами світу. Більша частина її товарообігу припадає на країни ЄС та держави Східної Європи. Для країни характерне позитивне сальдо зовнішньої торгівлі.

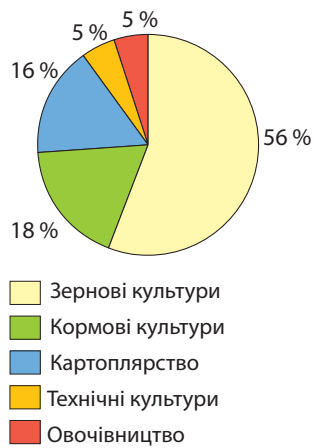
На світовий ринок Польща експортує мінеральну сировину (вугілля, мідні руди), сталь, хімікати, деякі машини та обладнання, харчові продукти, а також живу худобу. Польська побутова техніка, одяг та взуття орієнтовано на ринки країн Східної Європи.

Найбільшу частку в імпорті Польщі становлять поставки сирової нафти та природного газу, а також автомобільних запчастин. Щорічно зростає імпорт технологій та робочої сили. Польща є перспективною державою для іноземного інвестування завдяки низькому ризику фінансової кризи.

Міжнародні зв'язки України з Польщею. Усебічні зв'язки нашої держави з Польщею мають важливе значення. Це зумовлено спільністю політико-стратегічних інтересів, активним співробітництвом у всіх сферах суспільного життя між двома державами. Польща підтримує інтеграційні прагнення України щодо НАТО та Європейського Союзу.

У товарообігу між країнами польський експорт перевищує імпорт. Зв'язки між країнами розвиваються у сільському господарстві та переробці його продукції, машинобудуванні, енергетиці, військово-промисловому комплексі, фармації. Серед країн ЄС Польща посідає 2-ге місце в зовнішньоторговельному обігу України (після Німеччини).

- **1.** Які переваги ЕГП Польщі визначають її місце в міжнародному географічному поділі праці? **2.** Дайте господарську оцінку природно-ресурсного потенціалу Польщі. **3.** Порівняйте працересурсний потенціал Польщі та Італії. **4.** Порівняйте структуру економіки країни Польщі та європейських країн «Великої сімки». **5.** Яких змін зазнали промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Польщі в результаті реформування економіки країни? **6.** Яку спеціалізацію має аграрний сектор Польщі? **7.** Які причини економічного успіху Польщі?

Мал. 59. Структура сільгоспугідь у рільництві Польщі

Мал. 60. Збирання полуниці в Польщі

§ 19. БІЛОРУСЬ

Офіційна назва – Республіка Білорусь

Склад території – 6 областей і столичний округ

Член міжнародних організацій – ООН, СНД, ЄврАзЕС та ін.

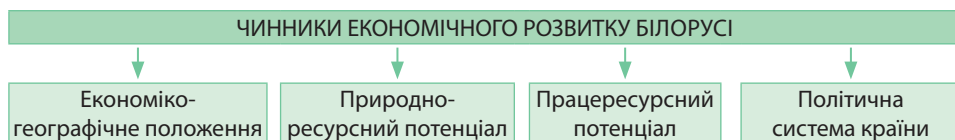
Офіційні мови – білоруська, російська

Релігія – християнство (православ'я)

Місце країни у світі та регіоні. Білорусь, як і Україна здобула незалежність у 1991 р. Вона зберегла найтісніші політичні та економічні стосунки з Росією. Це єдина з країн у регіоні, що не є членом Ради Європи.

Білорусь належить до країн з перехідною економікою. Вона посідає 81-ше місце у світі та 27-ме в Європі за ВВП. Разом з Україною Білорусь добровільно відмовилася від ядерної зброї та проголосила без'ядерний статус країни.

Місце Білорусі в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 61). Основні з них: ЕГП, природно-ресурсний та працересурсний потенціал, політична система.

Мал. 61. Чинники, що визначають місце Білорусі в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Білорусь розташована в Східній Європі. Вона межує на сході з Росією,

на півдні – з Україною, на заході – з Польщею, на півночі – з Литвою та Латвією. Україна є нейтральною позаблоковою країною. Польща, Литва та Латвія – члени НАТО. Росія – ядерна держава. Вона нав'язала Білорусі угоду про створення «союзної держави», а також втягла разом з Казахстаном й Вірменією до Євразійського Економічного Союзу (ЄврАзЕС).

Білорусь розташована на перетині важливіших транзитних шляхів сполучення між Західною та Східною Європою, але не має виходу до моря. Сприятливим для розвитку господарства країни є її наближення до важливих мінерально-сировинних баз Східної Європи.

Природно-ресурсний потенціал. Природні умови Білорусі мало сприяють розвитку господарства. Через надмірне зволоження та невисокі температури повітря понад третину площ країни заболочено. Рельєф рівнинний, представлений Поліською низовиною.

Білорусь дуже бідна на мінеральні ресурси. З паливних корисних копалин є лише достатні поклади торфу, з нерудної сировини – поклади кухонної солі (Мозир) та калійної солі (Солігорськ). Розробляється багато родовищ будівельної сировини, є джерела прісної та мінеральної води.

Водні ресурси країни багаті. Найбільшими річками є Дніпро, Західна Двіна, Німан. Річки судноплавні, але бідні на гідроенергоресурси. Земельні ресурси бідні: переважають кислі дерново-підзолисті та болотні ґрунти, що потребують значних заходів меліорації. Лісові ресурси значні: ліси займають майже 40% площі країни.

▶ Оцініть ЕГП Білорусі. Порівняйте ЕГП Білорусі та Польщі.

▶ Оцініть природно-ресурсний потенціал Білорусі та порівняйте його з іншими країнами Європи.

Працересурсний потенціал. Для демографічної ситуації Білорусі характерний I тип відтворення населення. Рівень народжуваності невисокий: 10,5 осіб/тис. Рівень смертності становить 13,3 осіб/тис. Природний приріст від'ємний: -2,8 осіб/тис. Середній вік населення становить 38,6 року, середня тривалість життя – 72,5 року. Проте в останні роки спостерігається тенденція до зростання народжуваності та скорочення смертності. Через те статеві-вікова піраміда має ознаки стабілізації кількості населення (мал. 62).

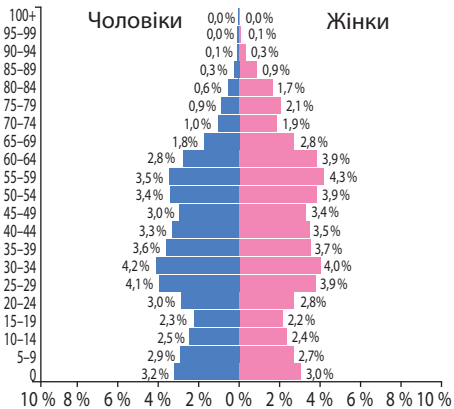
Для країни в цілому характерне невисоке позитивне сальдо міграцій. Більша частина іммігрантів прибуває з Росії, України, Казахстану, Туркменістану. Підвищення коефіцієнта міграційного приросту є частиною програми демографічної безпеки країни.

Трудові ресурси в Білорусі вирізняються високим рівнем освіти та низькою вартістю робочої сили. Кожний шостий білорус у віці понад 20 років має вищу освіту. У третинному секторі економіки зайнято менше людей, ніж у більшості країн Європи, а в первинному та вторинному секторах – більше (мал. 63).

Білорусь – *однаціональна країна*: майже 84% її населення становлять білоруси. Певну частку становлять росіяни (8,3%), поляки (3,1%) та українці (1,7%).

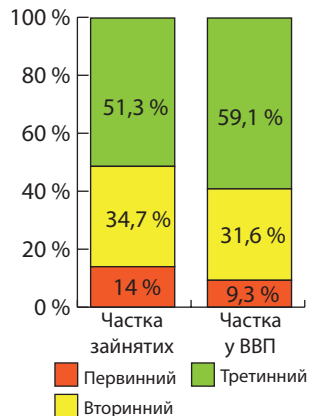
Політична система Білорусі. Основою політичної системи Білорусі є інститут президентської влади. Президент визначає стратегію розвитку країни, основні напрями її внутрішньої і зовнішньої політики. З початку 90-х рр. XX ст. поступ Білорусі відбувався в російському напрямі. Однак після енергетичного конфлікту з Росією наприкінці 2006 р. білоруський уряд активізував спроби диверсифікувати свою зовнішню політику. Відносини з країнами ЄС та НАТО є складними. Сучасна зовнішня політика Білорусі спрямована на активізацію та поліпшення відносин з такими азійськими країнами, як Індія, Китай, Іран, Туреччина, а також американськими – Венесуела, Бразилія, Еквадор.

Система розселення. Середня густина населення Білорусі невисока – 45,8 осіб/км². Рівень урбанізації значний – 77%. В країні існує 112 міст, у т. ч. 12 великих (понад 100 тис. осіб). Найбільшими містами країни є Мінськ (1,9 млн осіб), Гомель (483 тис. осіб), Могильов (358 тис. осіб), Вітебськ (348 тис. осіб), Гродно (328 тис. осіб), Брест (310 тис. осіб). Основні міста в країні розміщені вздовж транспортних магістралей, які разом утворюють урбанізаційно-комунікаційний каркас. Навколо столиці склалася велика Мінська міська агломерація.

Мал. 62. Статеві-вікова піраміда Білорусі, 2017 р.

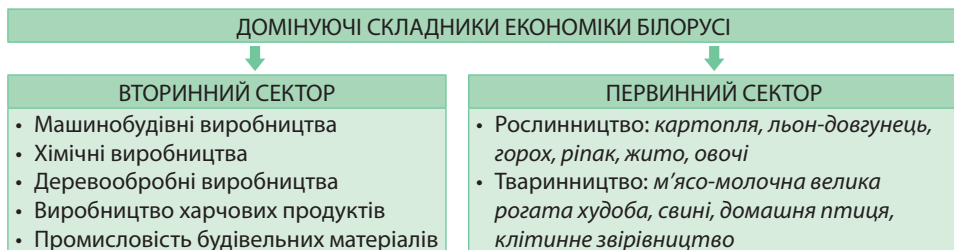
► 1. За малюнком 62 обчисліть частку в країні дітей (0 – 14 років), людей працездатного віку (15 – 59 років) та літніх (понад 60 років) людей. З'ясуйте, наскільки високим є соціальне навантаження для суспільства. 2. Порівняйте статеві-вікову структуру населення Білорусі та Польщі (див. мал. 56) та поясніть, які існують спільні демографічні проблеми в обох країнах.

Мал. 63. Значення секторів економіки Білорусі, 2016 р.

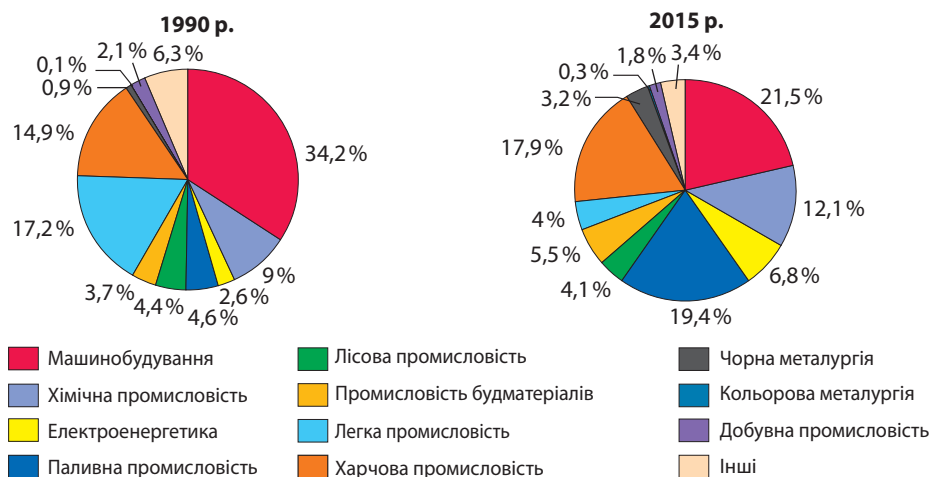
У країні є понад 23 тисячі сільських населених пунктів. Абсолютну більшість становлять малолюдні села (до 100 осіб). Є кілька тисяч сіл, де живе менш ніж 10 осіб.

Особливості економіки країни. Білорусь – *індустріально-аграрна країна*, що запровадила обмежену економічну реформу, за якої президент спрямував країну на особливий шлях «ринкового соціалізму». Уряд ренаціоналізував багато приватних компаній, через систему суворих перевірок втручається в роботу існуючих. Державна статистика вказує на високі темпи зростання ВВП – 10% на рік.

Мал. 64. Домінуючі складники економіки Білорусі

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Промисловість є провідним виробництвом в економіці Білорусі, незважаючи на зменшення її частки у ВВП країни з 37,9% у 1990 р. до 25,3% у 2015 р. (мал. 64). Найбільш важливими з-поміж них напрямками є машинобудування, хімічні й деревообробні виробництва, індустрія товарів для внутрішнього споживчого ринку (мал. 65).

Мал. 65. Частка продукції окремих промислових виробництв у загальному обсязі промислового виробництва Білорусі

Машинобудування є найважливішим промисловим виробництвом у країні. Для виробництва машин використовують переважно імпортні чорні та кольорові метали. Особливе значення мають виробництво машин й устаткування для сільського та лісового господарства, а також виробництво транспортерних засобів. Національними брендами у машинобудуванні є кар'єрні самоскиди «БелАЗ»

▶ За малюнком 65 дослідіть, як змінилося значення різних промислових виробництв у економіці Білорусі протягом останніх десятиліть. Назвіть найбільші за обсягом виробництва види промисловості.

(Жодіно), вантажні автомобілі «МАЗ» (Мінськ), трактори «Беларус» (Мінськ) (мал. 66), сільгосптехніка «Гомсельмаш», спецтехніка «Амкодора», холодильники та морозильне обладнання «Атлант», газові та електроплити «Гефест». Понад 60% білоруського машинобудування реалізується за кордоном, переважно в Росії та Казахстані.

БелАЗ-75710

Беларус-3522

Мал. 66. Продукція білоруського машинобудування

Роль *хімічної промисловості* в економіці Білорусі неухильно зростає. Її спеціалізацією є виробництво мінеральних добрив: калійних (Солігорськ), азотних (Гродно), фосфатних (Гомель); а також деяких полімерів, зокрема хімічного волокна, скловолокна (Могильов, Світлогорськ, Гродно), понад 300 типорозмірів шин (Бобруйськ) (мал. 67). Основні виробничі потужності хімічної промисловості Білорусі було зведено в 70-х рр. ХХ ст., тому вони суттєво застаріли та є екологічно небезпечними. Світлогорське ВО «Хімволокно» є найбільш високотехнологічними. Його інвестор – російський капітал. 83 підприємства з виробництва калійних добрив, хімічних волокон, синтетичних смол, пластмас, лаків, фарб входять до державного концерну «Белнефтехім», що виробляє й експортує понад 90% загального обсягу хімічної промисловості країни. Понад 80 країн світу імпортують білоруські хімікати. Зокрема, мінеральні добрива купують Китай, Індія, Бразилія, Німеччина, Норвегія; шини, пластмасову тару, синтетичні волокна – Росія, Україна, Польща. Водночас Білорусь закуповує гербіциди, синтетичний каучук, майже половину потрібних їй ліків. Останнім часом зріс попит на *білоруську косметику* (компанії «Вітекс» та «Беліта»), в якій використовують лише натуральні компоненти.

Мал. 67. Великогабаритна шина для автомобіля-вельетня «БелАЗ»

Суттєво зросла роль у країні паливної промисловості. Великими центрами *нафтопереробки* є Новополоцьк і Мозир, що розташовані на гілках нафтопроводів з Росії. У Новополоцьку працює підприємство «Нафтан», на якому в 1963 р. було добуто перший білоруський бензин. Нині підприємство виробляє понад 80 найменувань нафтопродуктів, 60% продукції з яких експортується до різних країн Європи.

Лісова промисловість представлена лісозаготівлею, деревообробним, целюлозо-паперовим та лісохімічним виробництвами.

Для внутрішнього споживчого ринку найбільш динамічно розвиваються виробництва харчових продуктів і будівельних матеріалів. Щодо задоволення потреб внутрішнього ринку пріоритетом є вітчизняний виробник.

Нині білоруська *харчова промисловість* одержала статус експортної. Країна відома молочними, м'ясними, кондитерськими виробами, що вирізняються високими смаковими якостями та конкурентною ціною.

Останнім часом модернізується *виробництво будівельних матеріалів*. Це сприяє зниженню собівартості, поліпшенню теплоізоляційних та естетичних властивостей продукції. Збільшується експертне значення: цементу, кахлю, керамічного граніту, покрівельних матеріалів, фарб.

В Білорусі проводиться планова робота з переведення економіки на «зелені» принципи, наріжним каменем яких є попередження негативного впливу на довкілля шляхом запровадження інноваційних технологій.

▶ Порівняйте виробничу структуру промисловості Білорусі та України. Поміркуйте, в яких промислових виробництвах Україна може конкурувати з Білоруссю.

Спеціалізація сільського господарства. Сільське господарство є найбільш дотованим з боку держави виробництвом. У сільськогосподарському обробітку перебуває 55% площі держави. Вирощують: *картоплю, льон-довгунець, горох, ріпак, жито, овочі*. За вирощуванням картоплі країна входить до топ-10 країн-виробників, а за збиранням картоплі на одну людину посідає 1-ше місце в світі.

У *тваринництві* розводять м'ясо-молочне поголів'я великої рогатої худоби, свиней, домашню птицю. Також відоме клітинне звірівництво: розводять норку, лисицю, песця.

▶ Порівняйте спеціалізацію сільського господарства та переважаючі форми власності в аграрному секторі Білорусі та Польщі.

Основу сільського господарства країни становлять старі форми підприємств – колгоспи та радгоспи, що прилаштовуються до ринкових відносин і діють за активної державної підтримки. Вони дають близько $\frac{2}{3}$ сільгосппродукції. Особисті підсобні господарства населення, що не користуються державною підтримкою, виробляють ще третину продукції аграрного сектору, в т. ч. основну частину картоплі, овочів і вовни. Приватні фермерські господарства не відіграють помітної ролі. Білорусь постачає сільгосппродукцію до 35 країн світу, в т. ч. близько 70% – Росії.

Особливості розвитку третинного сектору. Міжнародні транспортні коридори у Білорусі завантажено менш ніж на половину від їх пропускної здатності. Основними видами *транспорту* є залізничний, автомобільний та річковий. Енергоносії з Росії надходять трубопровідним транспортом, на який припадає понад половину вантажообігу в країні. Магістральні нафтопроводи є власністю російської акціонерної компанії «Транснефть». Повітряний транспорт розвинутий слабо.

За розвитком різних видів зв'язку Білорусь суттєво поступається країнам Європи за швидкістю, доступністю та кількістю користувачів Інтернету, ступенем покриття території стільниковим зв'язком, доступністю цифрового телебачення тощо. Подібні проблеми також стосуються *торгівлі, громадського харчування, побутових послуг, готельного бізнесу*, що стримує розвиток *міжнародного туризму*. У цих сферах спостерігаються недостатня забезпеченість закладами з надання послуг та низький рівень конкуренції. Для торгівлі також характерний слабкий розвиток логістики. До того ж у цих видах послуг є значна частка державної власності (10 – 40%), що робить їх малоефективними.

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій організації господарства країни простежуються дві особливості. З одного боку, спостерігається високий рівень концентрації найбільших сучасних підприємств різного призначення (машинобудування, хімічні та харчові виробництва) у небагатьох великих центрах. З іншого – розосередження середніх та невеликих підприємств (переважно металообробки, деревообробки, виробництва будівельних матеріалів, одягу та взуття) у багатьох малих містечках. До найбільших промислових центрів належать *Мінськ, Гомель, Могильов, Бобруйськ, Вітебськ, Новополоцьк, Гродно, Мозир, Брест*.

▶ За текстом підручника та тематичними картами атласу з'ясуйте спеціалізацію промисловості найбільших промислових центрів Білорусі.

Зовнішні економічні зв'язки. Економіка Білорусі значною мірою зорієнтована на зовнішні ринки. Понад 50% вироблених у країні товарів йдуть на експорт. Водночас до країни імпортуються мінеральні ресурси (передусім енергоносії), прокат чорних та кольорових металів, комплектуючі для машин, технологічне обладнання, споживчі товари. Основними торговельними партнерами Білорусі в сфері матеріального виробництва є *Росія* (понад третину експорту), а в сфері послуг – країни *Євросоюзу* (близько половини експорту). Білорусь підтримує економічні зв'язки з *Великою Британією, Німеччиною, Італією, Польщею, Литвою, Латвією, Чехією*.

Білорусь має серйозний інвестиційний потенціал і вважається однією з найбільш привабливих країн для інвестицій. Крім того, вона бере активну участь у різноманітних військових навчаннях як всередині країни, так і за її межами.

Міжнародні зв'язки України з Білоруссю. Для України Білорусь має стати важливим політичним, економічним і соціальним партнером. Обидві країни є важливими транзитними країнами, через які проходить «Балто-Чорноморська вісь» держав Східної Європи. Обидві країни потрапили у сферу геополітичного впливу Євросоюзу з його загальнолюдськими цінностями, з одного боку, та Росії з її неоімперськими інтересами, з іншого. За таких умов для двох країн найважливішою є співпраця в сфері економічної та енергетичної безпеки. Україна є третім за значенням економічним партнером для Білорусі. Крім того між нашими країнами розроблено програму співробітництва у сфері культури, діє угода про співробітництво. Погоджено продовження робіт із установами державного кордону між Україною та Білоруссю.

1. Назвіть переваги та недоліки ЕГП Білорусі. Як вони впливають на міжнародну спеціалізацію країни? **2.** Порівняйте природно-ресурсний потенціал Білорусі та Польщі. **3.** Дайте оцінку працересурсного потенціалу Білорусі. **4.** Як впливає на економічний розвиток країни політична система Білорусі? **5.** Порівняйте структуру економіки Білорусі та Польщі. **6.** Назвіть промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Білорусі. **7.** Поміркуйте, на основі яких видів товарів і послуг здійснюється зовнішня торгівля України та Польщі. Які можливі перспективи міжнародних зв'язків двох країн?

§ 20. РОСІЯ

Офіційна назва – Російська Федерація (РФ), Росія

Склад території – 83 суб'єкти: 21 республіка, 46 областей, 9 країв, 4 автономні округи, 1 автономна область, 2 міста федерального значення: Москва, Санкт-Петербург

Член міжнародних організацій – ООН, СНД, ЄвразЕС та ін.

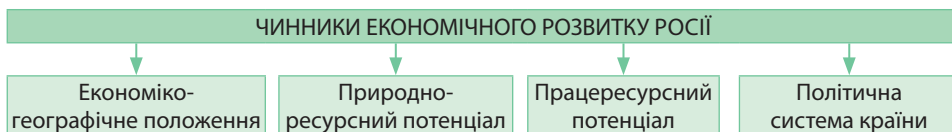
Офіційна мова – російська

Релігії – християнство (православ'я), мусульманство, буддизм (ламаїзм)

Місце країни у світі та регіоні. Росія – найбільша за площею держава світу. Вона має найдовший державний кордон – майже 61 тис. кілометрів.

Росія донині є великим геополітичним центром впливу. Вона належить до країн з перехідною економікою. Країна посідає 13-тє місце у світі за ВВП, 5-тє місце в світі за золотовалютними резервами. Росія – ядерна держава, постійний член Ради Безпеки. За військовою потужністю країна посідає 2-ге місце в світі після США. Російські збройні сили за чисельністю є п'ятою армією в світі. Росія – велика космічна держава.

Місце Росії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників: ЕГП, природно-ресурсний та працересурсний потенціал, політична система (мал. 68).

Мал. 68. Чинники, що визначають місце Росії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Росія має особливе географічне положення: $\frac{1}{3}$ її території географічно розташована в Східній Європі, $\frac{2}{3}$ – у Північній Азії. Межує по суходолу з 14-ма країнами, що мають різний рівень економічного розвитку. Найдовший кордон – з *Казахстаном* (7598,6 км), найкоротший – з *КНДР* (39,4 км).

Більшість країн-сусідів є нейтральними позаблоковими державами. До військово-політичного блоку *НАТО* входять *Норвегія, Естонія, Латвія, Литва* та *Польща*. *Китай* є ядерною державою. Територіальні претензії до Росії мають *Японія* (з приводу Курильських островів) та *Естонія* (на частину Псковської області).

$\frac{2}{3}$ кордонів Росії – морські. Вона має вихід до морів трьох океанів та омивається водами 14 морів. Морські транспортні коридори пов'язують Росію з країнами ЄС, США, Азійсько-Тихоокеанським регіоном.

Природно-ресурсний потенціал. *Природні умови* Росії дуже різноманітні. У *рельєфі* переважають рівнини, що займають 70% площі. Є гори різного віку: від давніх зруйнованих до молодих сейсмічно активних.

Росія розміщена у чотирьох кліматичних поясах. З півночі на південь *клімат* змінюється: від арктичного та субарктичного до помірного та субтропічного. У помірному поясі з заходу на схід клімат змінюється від помірно-континентального, континентального, різко континентального до мусонного. Зволоження зменшується з віддаленням від Атлантичного океану. Значні площі займає багаторічна мерзлота.

Країна багата на *мінеральні ресурси*. Росія має поклади усіх видів паливної сировини. Світового значення поклади *нафти* та *природного газу* сконцентровано в *Західносибірському* та *Волго-Уральському басейнах*. *Кам'яне вугілля* зосереджено у *Кузнецькому басейні* та кількох басейнах у Східному Сибіру та на Далекому Сході. Значними є родовища *бурого вугілля* та *торфу*.

Серед рудної сировини є значні запаси *залізної руди* (Кольсько-Карельська група родовищ, Курська магнітна аномалія – КМА, гори Південного Сибіру, виснажені поклади Уралу), *мідно-нікелевих, хромових, олов'яних, поліметалічних руд, бокситів, золота*.

Істотними є поклади нерудних корисних копалин: *апатитів, калійної та кухонної солей, графіту, алмазів, піриту, азбесту, бурштину*. Багата мінерально-сировина база забезпечує роботу власної добувної та переробної промисловості.

Країна багата на *водні ресурси*. В країні зосереджено найбільші в світі запаси прісних вод. Більшість річок є повноводними протягом року. Величезний гідроенергопотенціал мають сибірські річки, особливо Єнісей та Ангара.

Найбільш родючі чорноземні *грунти* розміщені на півдні Східноєвропейської та Західносибірської рівнин. Більшу частину Центральної Росії займають кислі підзолисті ґрунти, Сибіру та Далекого Сходу – мерзлотно-тайгові.

Країна має колосальні запаси *лісових ресурсів*, що є найбільшими у світі. Основну частину дерев становлять цінні хвойні породи: сосна, ялина, модрина, кедр. Однак їх освоєння стримує розташування лісонадлишкових районів (Сибіру, Далекого Сходу) у важкодоступних щодо транспорту умовах.

► Користуючись політичною картою, визначте країни, з якими межує Росія. Пригадайте, до яких соціально-економічних типів країн вони належать.

► Визначте переваги та недоліки ЕГП Росії. Дайте господарську оцінку ЕГП країни. Поміркуйте, величезна площа Росії – це її недолік чи перевага.

► З'ясуйте, наскільки сприятливими є природні умови Росії для розвитку її економіки. Визначте найбільш комфортні для проживання та господарської діяльності території, а також райони з екстремальними умовами.

► З'ясуйте, яку спеціалізацію господарства Росії зумовлюють її природні ресурси.

Унікальними є *рибні* запаси країни. Особливо вирізняються ними Охотське, Баренцове та Каспійське моря.

Працересурсний потенціал. Для Росії характерний I тип відтворення населення. Там майже однакові рівні народжуваності (12,87 осіб/тис.) та смертності (12,88 осіб/тис.). Природний приріст від'ємний: -0,01 осіб/тис. Середній вік населення становить 39,3 року. Показник середньої тривалості життя – 70,47 року. Статеві-вікова піраміда Росії має ознаки стабілізації кількості населення (мал. 69).

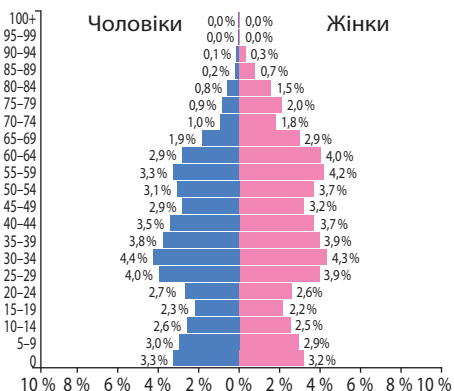
Для Росії характерне *позитивне сальдо міграцій*. Спостерігається приплив робітників із сусідніх країн до промислових районів Росії, особливо до нафтогазових родовищ і територій лісозаготівлі. В країні перебуває понад 300 тис. біженців з українського Донбасу.

Трудові ресурси в Росії характеризуються високим рівнем освіти та низькою вартістю робочої сили. У третинному секторі економіки Росії зайнято менше людей, ніж у більшості країн Європи, а в первинному та вторинному – більше (мал. 70).

Політична система Росії. На думку американського політолога Александра Мотилія, путінський режим – «це не просто авторитарний, це фашистський режим, з культом сильного лідера, і в цьому він подібний до режиму Муссоліні в Італії. Це надмірна централізація влади, за якої рішення приймає одна людина. Весь апарат держуправління стає заручником волі однієї людини».

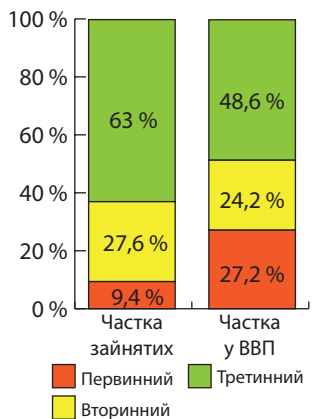
Політичний режим Росії використовує механізм створення зони «замороженого конфлікту», щоб не допустити країни Східної Європи до зближення із Заходом. Так було зроблено на території Молдови (Придністров'я) та Грузії (Абхазія, Південна Осетія). Ведеться гібридна війна на українському Донбасі. Окрім того, вперше після Другої світової війни Росія змінила визнані світовою спільнотою державні кордони, окупувавши український Крим та Севастополь. Після цього НАТО перестало сприймати Росією як військово-стратегічного партнера, а російська економіка потерпає від санкцій з боку високорозвинутих країн.

Національний склад населення. Росія – багатонаціональна країна, в якій налічується понад 160 націй та народностей (мал. 71). Більшість населення становлять *росіяни* (77,7%). Головними районами проживання національних меншин є Урал (*татари, башкири, чуваші, мордва, марійці, удмурти*), Кавказ (*чеченці, аварці, інгуші, осетини, черкеси*), Європейська Північ (*карели, комі, саами*), Сибір та

Мал. 69. Статеві-вікова піраміда Росії, 2017 р.

- ▶ 1. За статеві-віковою пірамідою Росії (мал. 69) порівняйте співвідношення жіночого та чоловічого населення різних вікових груп. Поясніть одержані дані.
2. Обчисліть частку працездатного населення Росії. Порівняйте її з частками дітей та літніх людей. З'ясуйте, наскільки високим є соціальне навантаження для суспільства.

Мал. 70. Значення секторів економіки Росії, 2016 р.

Далекий Схід (*якути, евенки, ненці, ханти, мансі, чукчі, буряти*). Дані останніх переписів населення Росії засвідчують, що в країні спостерігається зменшення частки «європейських» народів.

Державною мовою є російська. Народи Росії говорять більш ніж 100 мовами та діалектами. Кожна республіка має право на запровадження у своїй межі національної мови як другої офіційної.

Українська діаспора в Росії.

В Росії сформувалася найчисленніша в світі українська діаспора. За офіційними російськими джерелами, вона становить 1,9 млн осіб. Насправді українська діаспора в Росії може становити близько 5 млн осіб, людей українського походження – від 7 до 10 млн. З 1991 р. триває процес трудової еміграції українців до Росії.

Найбільш населеними українцями регіонами Росії є: *Слобожанщина* (області, що межують з Україною), *Малиновий Клин* (Кубань), *Жовтий Клин* (Поволжя), *Сірий Клин* (Західний Сибір), *Зелений Клин* (Приморський і Хабаровський краї, Сахалінська й Амурська області).

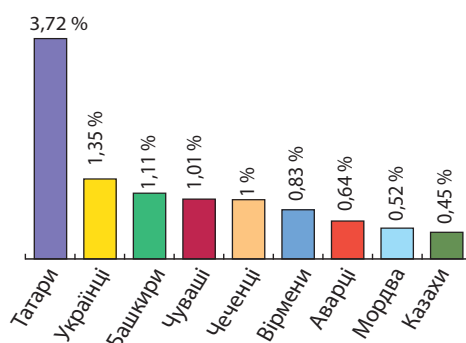
Триває швидка асиміляція українців. Відбувається переслідування російською владою українських організацій та культурних закладів: зупинено діяльність Українського освітнього центру, ліквідовано Бібліотеку української літератури в Москві.

Система розселення. Росія має низький показник *середньої густоти населення* – 8,6 осіб/км². ³/₄ населення проживає в європейській частині країни, де найбільш сприятливі природні умови. Найщільніше заселено Центральну Росію та Північний Кавказ (до 100 осіб/км²). В азійській частині Росії населення зосереджене на півдні уздовж Транссибірської магістралі та на території Кузнецького вугільного басейну. На значних площах Сибіру та Далекого Сходу майже немає постійних жителів.

Рівень урбанізації високий – 74%. В країні є 15 міст-мільйонерів, з яких 10 розташовані у європейській частині. Найбільшими містами Росії є *Москва* (12,4 млн осіб) і *Санкт-Петербург* (5,3 млн осіб).

Особливості економіки країни. Роль Москви в контролі та перерозподілі економічних ресурсів країни. Росія – індустріально-аграрна країна. Її економіка має надмірну спрямованість на видобуток мінеральних ресурсів та гостру залежність від експорту кількох їх видів (передусім природного газу й нафти), що забезпечує левову частку прибутків держави. При цьому потреба в товарах народного вжитку задовольняється завдяки імпорту, а власне переробне виробництво розвивається недостатньо.

У Росії спостерігаються диспропорції економічного розвитку. Близько половини ВВП країни дають лише 5 регіонів. Найбільш праце- та наукомісткі виробництва забезпечують майже 30% ВВП країни: Москва й Московська область (25% ВВП) та Санкт-Петербург (майже 4% ВВП). Ще по 10% ВВП дають завдяки видобутку мінеральної сировини Ямало-Ненецький та Ханти-Мансійський автономні округи.

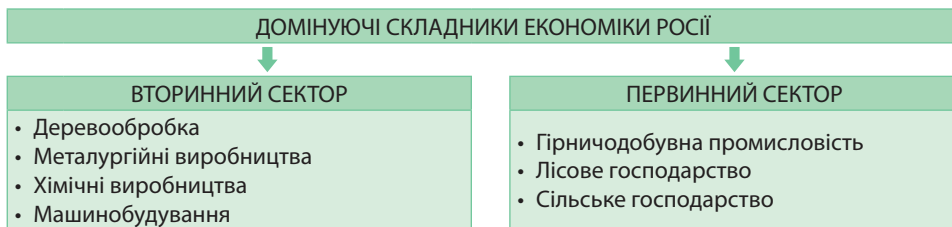

Мал. 71. Найчисленніші етнічні та національні меншини в Росії (за даними перепису 2010 р.)

► 1. Поясніть, які причини зумовили наявність численної української діаспори в різних регіонах Росії. 2. Підготуйте інформацію про українські діаспори одного з російських регіонів.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. В економіці Росії особливе значення мають виробництва важкої промисловості (мал. 72).

Мал. 72. Домінуючі складники економіки Росії

Гірничодобувна промисловість забезпечує близько чверті ВВП та 70% експорту Росії. У разі збереження сучасних обсягів видобутку майже всі нині відомі родовища виснажаться до 2025 р. Близько 80% гірничошахтного обладнання відпрацювало свій термін експлуатації і потребує заміни. Географічне розташування і геологічна будова родовищ утруднюють освоєння. Більша частина корисних копалин розміщується в азійській частині, де низька заселеність, суворий клімат створюють значні труднощі для видобування й транспортування сировини до місць її переробки та споживання в європейській частині Росії.

У гірничодобувній промисловості Росії найважливішим є *видобуток* усіх видів *паливних ресурсів* (*паливна промисловість*). Країна є лідером у світі за видобутком природного газу, разом з Саудівською Аравією посідає перші позиції за видобутком нафти і 6-те місце за видобутком кам'яного вугілля. Серед російських нафтодобувних компаній відомі «ЛУКОЙЛ», «ЮКОС», «Сібінефть», «Сургутнефтегаз» та газодобувна «Газпром». Найбільші центри *нафтопереробки* розміщуються на трасах трубопроводів.

Лісопромисловий комплекс Росії представлений усіма стадіями переробки деревини. Новим напрямом є виробництво пелет – екологічно чистого палива на експорт до країн Європи. Основними імпортерами російської продукції лісової промисловості є Китай, країни Європи, Близького Сходу та Північної Африки.

Усі лісові масиви перебувають у державній власності. *Заготівля деревини* та *деревообробка* мають найбільше значення на Європейській Півночі, у Сибіру та на Далекому Сході. *Виробництво целюлози* та *паперу* контролюють великі фінансово-промислові об'єднання. Виробництво налагоджене з орієнтуванням на водний та енергетичний чинники на Європейській Півночі та у Прибайкаллі.

Чорна металургія використовує як власну, так і імпортовану сировину (залізні руди з Казахстану). За виробництвом сталі Росія посідає 5-те місце у світі, близько 40% якої йде на експорт. В Росії склалися три металургійні бази: *Уральська, Центральна та Сибірська*.

Російська *кольорова металургія* є дуже потужною. Країна посідає провідні позиції у світі з виробництва нікелю, алюмінію, титанового прокату.

Основними районами потужної *хімічної промисловості* стали Поволжя, Урал, Центральна Росія та Західний Сибір. Там випускають різні види мінеральних добрив, пластмаси, синтетичні волокна, гуму, шини тощо.

Машинобудування Росії в останні роки вступило на шлях формування великих холдингів та фінансово-промислових груп (ФПГ). Найбільшого значення в російському машинобудуванні набуло виробництво транспортних засобів: автомобілів, суден, літальних апаратів, залізничних локомотивів і рухомого складу, військово-промисловий комплекс (ВПК).

Росія складає близько 1,6% *автомобілів* світу (2017 р.) й посідає 15-те місце за цим показником. В останні роки виробництво скоротилося на 60%. Провідним регіоном автомобілебудування залишається Поволжя. Там розміщуюся «АвтоВАЗ» (Тольятті: легкові автомобілі), «КамАЗ» (Набережні Човни: важкі автомобілі), група «ГАЗ» (Нижній Новгород). У Центральній Росії у Калузькій області та Москві діє цілий куц автопідприємств зарубіжних виробників: автомобільного альянсу *Peugeot – Citroen – Mitsubishi*, компаній *Volkswagen, Skoda, BMW, Ford, Renault, Toyota, Chevrolet, Nissan, Opel, Kia, Volvo*.

Виробництво *суден* у Росії найбільш технологічно розвинуто. Підприємства можуть складати судна будь-яких класу, типу та тоннажу. Основним регіоном розвитку є Північний Захід. На суднобудівних верфях будують військові та цивільні судна, техніку для вивчення континентального шельфу, підводні човни.

Виробництво *літальних апаратів* є найбільш наукомістким. Компанії з виробництва літаків, гелікоптерів, двигунів, агрегатів, авіаприладів включають промислові підприємства, наукові-дослідні інститути, конструкторські бюро. Відомі цивільні марки літаків ТУ, ІЛ, ЯК; військові СУ, МіГ, гелікоптери Мі. Підприємства з виробництва літальних апаратів сконцентровано в Поволжі та Сибіру. Росія є космічною державою й має потужну *ракетно-космічну промисловість*. Її частка на світовому ринку становить 15%. Російське агентство «Роскосмос» співробітничає з 19-та країнами світу: США, Японією, Індією, Бразилією, Швецією, Аргентиною та країнами, що входять у Європейського космічного агентства.

Росія має потужний *військово-промисловий комплекс*. Укладено угоди на постачання зброї у понад 60 країн світу, переважно Азії, Південної Америки, Африки.

Росія – один з лідерів *сільськогосподарського машинобудування*. Найбільшим є підприємство «Ростсельмаш» (Ростов-на-Дону), на яке припадає 65% російського ринку сільгосптехніки та 17% – світового.

Спеціалізація сільського господарства. Росія є значним експортером сільгосппродукції. Переважає *рослинництво*, на яке припадає 56% обсягу сільгоспвиробництва. На чорноземних ґрунтах Північного Кавказу, Поволжя, півдня Західного Сибіру вирощують пшеницю, соняшник, цукровий буряк, сою. На підзолистих ґрунтах Центральної Росії – льон-довгунець, картоплю, жито, гречку. У передмістях розвивають овочівництво, садівництво та ягідництво. Великі простори Півночі, Сибіру та Далекого Сходу не придатні для рослинництва.

Розвиток *тваринництва* залежить від кормової бази. Молочно-м'ясне скотарство та свинарство набули розвитку в Нечорноземній смузі й зоні чорноземів, вівчарство – на півдні Західного Сибіру та на Кавказі на природних пасовищах. З традиційних виробництв розвинуто розведення оленів на півночі, маралів – на Алтаї, яків і коней – у Бурятії. Росія посідає 4-те місце в світі за виробництвом м'яса.

Особливості розвитку третинного сектору. За часткою послуг у структурі ВВП Росія наближається до інших країн Європи. Протягом чверті століття її частка зросла з 33 до 69%. Провідними видами послуг у країні є торгівля, транспортні та зв'язок, фінансова діяльність, освіта, охорона здоров'я та ін.

Величезна площа Росії визначає важливість для неї різних видів *транспорту*. Першочергове значення мають *залізничний* та *трубопровідний*. Російські державні компанії «Транснефть» та «Газпром» володіють найбільшою в світі системою магістральних трубопроводів, якими надходить паливо до країн Європи та Азії.

Головну роль відіграють залізниці. За їх протяжністю Росія поступається лише США. В європейській частині країни працює швидкісна траса *Москва – Санкт-Петербург*, якою потяги рухаються зі швидкістю 250 – 280 км/год. Споруджується швидкісна лінія *Москва – Казань*. Через азійську частину країни проходять найдовші залізничні магістралі: *Транссибірська* та *Південно-Сибірська*. Останнім

реалізованим проектом стала *Амуру-Якутська магістраль*. Залізнична мережа країни вимагає подальшої модернізації.

За протяжністю автомобільних шляхів Росія посідає 8-ме місце, поступаючись не лише розвинутим країнам, а й Індії, Китаю та Бразилії. Найважливіші автомагістралі: *Москва – Санкт-Петербург* та *Білорусь – Урал – Уссурі*.

Найбільшими морськими портами країни є на Тихому океані *Владивосток*, на Північному Льодовитому – *Мурманськ*, на Атлантичному – *Калінінград* і *Санкт-Петербург*, на Каспійському морі – *Астрахань*. Найбільшим за вантажообігом морським портом Росії є *Новоросійськ* на Чорному морі.

У багатьох районах Півночі й Далекого Сходу єдиним видом транспорту є *авіаційний*. У країні працюють 232 аеропорти, 71 з яких мають статус міжнародного.

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій організації господарства Росії помітні великі диспропорції. В європейській частині сконцентровано майже 80% населення, 85% промислової та сільськогосподарської продукції. Там працює 90% наукового потенціалу держави. В азіяській частині країни (крім півдня) переважають добувна промисловість та лісове господарство. Основна частина населення сконцентрована в комфортних для життя південних частинах Сибіру та Далекого Сходу.

Зовнішні економічні зв'язки. Росія має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Основними торговельними партнерами є країни Європи, Китай, Індія, США, Японія. Для товарної структури російського експорту характерна сировинна спрямованість з перевагою енергоносіїв. Крім того, країна експортує певні види машин та обладнання, зброю, хімікати, лісоматеріали, тканини, рибу.

За кордоном діють тисячі фірм з російським капіталом, а також іноземні фірми мають свої філії на території Росії. Росія є постачальним кваліфікованої робочої сили за кордон. Водночас у самій Росії працюють тимчасові робітники переважно із сусідніх країн.

Міжнародні зв'язки України з Росією. У 1997 р. між Україною та Росією був підписаний Договір про дружбу, співробітництво та партнерство. У 2008 р. дію договору було подовжено на 10 років. Але із часу розпаду СРСР відносини між двома країнами були складними. Висловлювалися претензії щодо приналежності Кримського півострова, міста Севастополя та Чорноморського флоту. Було вирішено поділити Чорноморський флот, за його російською частиною зберегти право використовувати Севастополь як базу до 2017 р. У 2010 р. Харківські угоди подовжили термін до 2042 р. Значно погіршилися українсько-російські відносини після Помаранчевої революції 2004 р. Росія проводила перманентні «економічні війни»: «газовий конфлікт» 2005–2006 рр., «сирна війна» 2012 р., «шоколадна війна» 2013 р. тощо. Відносини між державами різко загострилися у 2014 р. після анексії Криму та військових дій на Донбасі. У 2017 р. Україна заблокувала товарообмін із тимчасово окупованими територіями Донецької і Луганської областей. Після зазначених подій у зовнішньоторговельному обігу України частка Росії різко скоротилася. З Росії припинено постачання природного газу. Припинено співробітництво в авіабудуванні, науковій та культурній сферах, немає прямого транспортного сполучення між двома країнами.

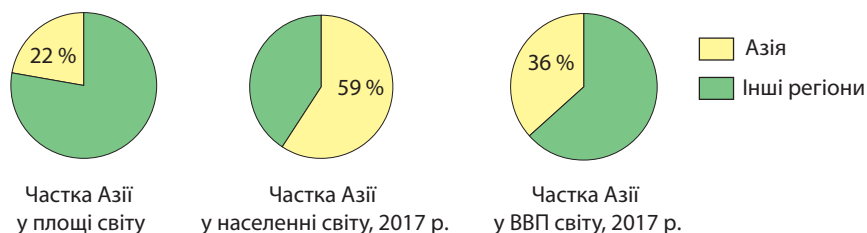

1. Які особливості ЕПП та природно-ресурсного потенціалу визначають спеціалізацію економіки Росії? **2.** Порівняйте працересурсний потенціал Росії та високорозвинутих країн Європи. **3.** Схарактеризуйте національний склад населення Росії. **4.** Які особливості промислової спеціалізації Росії відрізняють її від більшості країн Європи? **5.** Схарактеризуйте зональну спеціалізацію аграрного сектору Росії. **6.** Назвіть характерні риси просторової організації господарства Росії. З чим вони пов'язані? **7.** Поміркуйте, наскільки досконалою є існуюча спеціалізація економіки Росії.

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АЗІЇ

§ 21. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АЗІЇ

Особливості ЕГП Азії. Регіон Азія (за геосхемою ООН) є другим за площею (після Америки) та першим за кількістю населення регіоном світу. Його територія майже у 1,5 раза перевищує площу Європи й становить 32,7 млн км², або 22 % суходолу. Там проживає понад 4,4 млрд осіб, тобто 59,2 % населення планети, а виробляється 36,5 % світового ВВП (мал. 73). Протягом ХХ – ХХІ ст. населення Азії зросло у 4 рази. Усі суверенні країни Азії є членами ООН.

Мал. 73. Місце регіону Азія у світі

Транспортно-географічне положення азійського регіону має багато позитивних ознак. По-перше, Азія розташована на перетині важливих міжнародних транспортних шляхів. Регіон має вихід до трьох океанів: Тихого, Індійського та Атлантичного. В Азії працює понад 40 морських портів-велетнів, у т. ч. 11 – у Китаї, 7 – в Японії, 6 – у Республіці Кореї, 4 – в Індії. Три найбільші у світі з них – *Шанхай, Сінгапур, Тяньцзінь*. Деякі азійські країни мають острівне положення, є країни-архіпелаги. По-друге, в Азії існує 13 континентальних країн, що розташовані всередині материка, тобто не мають виходу до моря. Це може значно стримувати їх економічне зростання. Низка континентальних країн Азії має вихід до Каспійського моря-озера. По-третє, ряд країн Азії сусідять, що сприяє активізації економічних зв'язків.

Сприятливою рисою *сусідського положення* країн є те, що вони мають партнерські відносини в багатьох політичних і економічних міжнародних угрупованнях. Найбільш перспективним з них є *форум Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва*. Членом військово-політичного блоку *НАТО* є *Туреччина*. Країни західної частини Азії наближені до Європейського регіону, що сприяє налагодженню активних економічних зв'язків з цією розвинутою частиною світу.

▶ Порівняйте частку Азії та Європи у площі, кількості населення та ВВП світу. Зробіть висновки з одержаних даних.

▶ **1.** Використовуючи політичну карту світу, наведіть приклади азійських країн, що мають приморське, півострівне, острівне положення, країни-архіпелаги та континентальні країни. **2.** Порівняйте транспортно-географічне положення країн, що розташовані в різних частинах Азії.

Еколого-географічне положення різних азійських країн неоднакове. Екологічно «чистими» є південно-східні та центральні частини Азії. Територіями екологічної кризи є промислові райони *Японії, Північно-Східного Китаю, Східної*

Індії, країн Перської затоки, Казахстану. Район *Приаралля*, який охоплює території *Казахстану, Узбекистану та Туркменістану*, є зоною екологічної катастрофи.

Райони збройних конфліктів і проявів тероризму. Характерною ознакою *політико-географічного положення* азійського регіону є наявність багатьох осередків політичної нестабільності, значна частина яких пов'язана з колоніальним минулим. Більшість збройних конфліктів мають національне або релігійне підґрунтя. Мирне населення часто стає жертвою тероризму.

З повоєнних років триває протистояння між *Ізраїлем та Палестинською автономією*, між грецькою та турецькою громадами на *Кіпрі*. Періодично спалахують конфлікти між *Індією та Пакистаном*. Не розв'язане питання *курдів* – народу, який живе на межі трьох країн: Туреччини, Іраку та Ірану й прагне створити власну державу. Не встановлено миру в *Афганістані та Таджикистані*, де не вщухає війна після виведення радянських військ. Афганістан перетворився на центр виробництва наркотиків, «експорту» тероризму, підготовки ісламських екстремістів для бойових дій в інших державах.

Відстоюючи свої т. зв. геополітичні інтереси, Росія та США неодноразово розв'язували військові дії у різних країнах Азії, зокрема у В'єтнамі, Іраку, Сирії. Новим осередком геополітичного впливу стає *Китай*.

В Азійському регіоні є держави, що мають ядерну зброю. До «старих» ядерних держав належить *Китай*. Із часом з'явилися «молоді» ядерні держави: *Індія та Пакистан*. *КНДР* проголосила про випробовування ядерної зброї на її території. Нині ядерна зброя є й в *Ізраїлю*.

Склад регіону. За класифікацією ООН, до регіону Азія відносять 47 суверенних держав (табл. 8). На відміну від Європи в Азії існує багато великих за площею країн. Дві з них, *Китай та Індія*, належать до групи найбільших (понад 3 млн км²). Територія Китаю майже така, як всієї Європи (без європейської частини Росії), а Індії – як всіх країн Західної, Північної та Південної Європи разом. Водночас у регіоні існують карликові держави: *Сінгапур* (720 км²), *Бахрейн* (701 км²) та *Мальдіви* (298 км²).

Кількість населення двох країн Азії – Китаю та Індії – становить понад 1,3 млрд осіб у кожній. Ще у п'яти азійських державах мешкає понад 100 млн осіб (*знайдіть їх назви за табл. 6*). За ВВП лідерами є *Китай, Японія, Індія та Республіка Корея*, а за ВВП на 1 особу – *Катар, Сінгапур, Ізраїль та Японія*.

Внаслідок територіальних конфліктів на політичній карті Азії виникло 5 самопроголошених *невизнаних держав (квазідержав)*: *Тайвань*, який офіційно є частиною Китаю (визнало 24 країни світу); *Турецька Республіка Північного Кіпру (ТРПК)*, яка існує за підтримки турецьких військ; *Республіка Абхазія та Південна Осетія* (визнали 4 держави); *Республіка Нагірний Карабах (РНК)* (ніким не визнана).

▶ Проаналізувавши особливості ЕГП різних частин Азії, назвіть країни з найбільш сприятливим та найбільш проблемним для їх економічного розвитку розташуванням.

▶ 1. Дайте оцінку політико-географічного положення (ПГП) Азійського регіону.
2. Поміркуйте, чи впливає ПГП на встановлення економічних зв'язків між країнами.

▶ 1. За довідковою *таблицею 6* «Країни Азії» згрупуйте країни Азії за площею на *дуже великі* (5 країн: 1 – 3 млн км²), *великі* (6 країн: 500 тис. – 1 млн км²), *середні* (17 країн: 100 – 500 тис. км²), *малі* (6 країн: 50 – 100 тис. км²) та *найменші* (8 країн: 1 – 50 тис. км²). 2. Поміркуйте, чи усі великі за площею країни Азії є економічно успішними.

Країни Азії

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номинал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма прав- ління	Терито- ріаль- ний устрій	
1	Азербайджан (Баку)		86,6 9,7	36,2 3 783	78	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
2	Афганістан (Кабул)		647,5 33,4	17,5 521	169	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
3	Бангладеш (Дакка)		144,0 164,8	247 1 512	139	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
4	Бахрейн (Манама)		0,701 1,3	32,0 23 747	47	КМ	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
	Британська територія в Індійському океані		0,06 0,003	-	-	Залежна територія		«Заморська територія» Великої Британії
5	Бруней (Бандар-Сері-Бегаван)		5,8 0,428	10,1 23 557	30	АМ	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
6	Бутан (Тхімпху)		38,4 0,784	2,8 3 431	132	КМ	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
7	В'єтнам (Ханой)		329,6 95,6	218 2 327	115	ПлР	У	Країна з плановою економікою
8	Вірменія (Єреван)		29,7 3,0	11,2 3 729	84	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
	Гонконг/ Сянган (КНР) (Гонконг/ Сянган)		1,1 7,3	337 45 540	12	Спеціальний адміністративний район Китаю		Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
9	Грузія (Тбілісі)		69,7 3,7	15,4 4 192	70	ЗР	У	Країна з перехідною економікою
10	Ємен (Сана)		528,0 27,5	47,2 1 574	168	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
11	Ізраїль (Тель-Авів)		22,1 8,8	317 36 524	19	ПлР	У	Високорозвинута країна; переселенська країна
12	Індія (Нью-Делі)		3287,6 1342,5	2488 1 875	131	ПлР	Ф	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
13	Індонезія (Джакарта)		1904,6 263,5	1024 3 906	113	ПзР	У	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
14	Ірак (Багдад)		437,1 37,5	164 4 444	121	ПлР	Ф	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
15	Іран (Тегеран)		1648,0 79,0	409 5 027	69	ПзР	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
16	Йорданія (Амман)		89,4 7,0	42,3 5 932	86	КМ	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
17	Казахстан (Астана)		2724,9 18,1	135 7 418	56	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
18	Камбоджа (Пномпень)		181,0 15,8	21,0 1 312	143	КМ	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
19	Катар (Доха)		11,4 2,3	181 67 270	35	АМ	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
20	Киргизстан (Бішкек)		198,5 6,0	6,4 1 042	120	ПлР	У	Країна з перехідною економікою
21	Китай (КНР) (Пекін)		9599,0 1388,2	12 263 8 833	90	ПлР	У	Країна з плановою економікою
22	Кіпр (Нікосія)		92,5 0,848	19,8 23 352	33	ПзР	У	Високорозвинута, країна середнього рівня розвитку
23	КНДР (Пхеньян)		120,5 25,3	Немає даних 583***	Немає даних	ПлР	У	Країна з плановою економікою

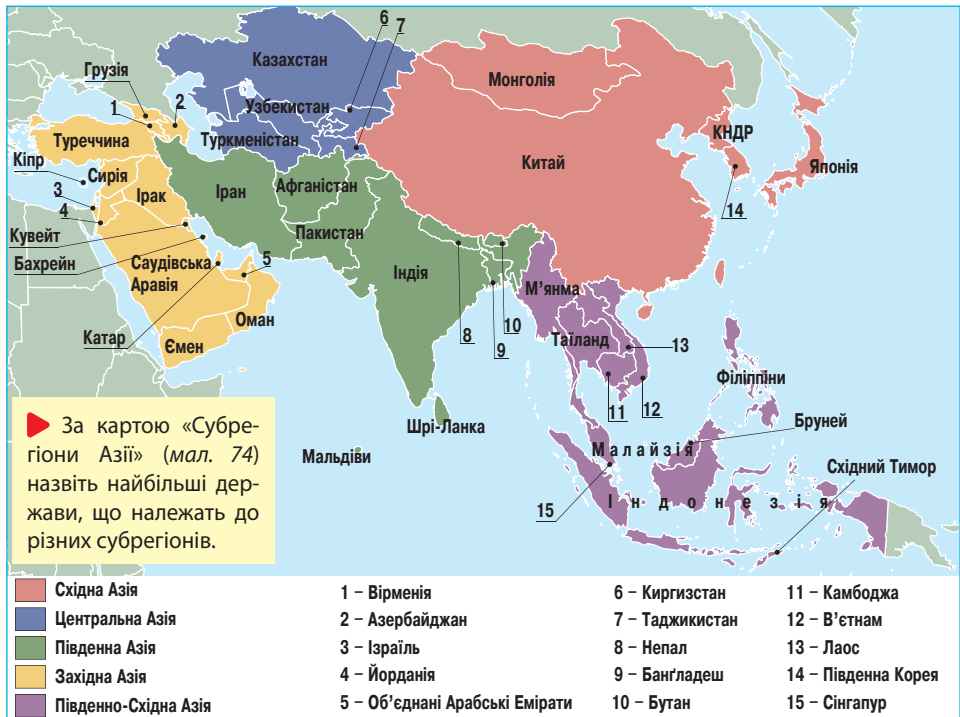
№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма прав- ління	Терито- ріаль- ний устрій	
	Кокосові острови (Вест-Айленд)		0,014 0,0006	-	-	Залежна територія		«Зовнішня територія» Австралії
24	Кувейт (Ель-Кувейт)		17,8 4,0	120 27 613	51	КМ	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
25	Лаос (В'єнтьян)		236,8 6,7	14,2 1 950	138	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
26	Ліван (Бейрут)		10,5 6,0	54,1 11 648	76	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
27	М'янма (Найп'їдо)		678,5 0,64	82,0 1 557	145	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
	Макао / Аоминь (КНР) (Макао/ Аоминь)		0,025 0,641	44,8 61 365	Немає даних	Спеціальний адміністративний район Китаю		Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
28	Малайзія (Куала-Лумпур)		329,8 31,7	345 10 757	59	КМ	Ф	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
29	Мальдіви (Мале)		0,298 0,341	3,5 9 721	105	ПзР	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
30	Монголія (Улан-Батор)		1566,6 3,1	12,1 3 959	92	ЗР	У	Країна з перехідною економікою
31	Непал (Катманду)		140,8 28,9	24,8 800	144	ПлР	Ф	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
32	ОАЕ (Абу-Дабі)		82,9 9,3	357 35 237	42	КМ	Ф	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
33	Оман (Маскат)		309,5 4,1	56,3 13 812	52	АМ	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
34	Пакистан (Ісламабад)		803,9 196,7	284**** 1 468****	147	ПлР	Ф	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
	Палестина (Газа)		6,2 4,8	12,8*	114	Автономія в межах Ізраїлю		Частково визнана державна
35	Республіка Корея (Сеул)		100,2 51,7	1379 27 023	18	ПзР	У	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
	Рідва Острів (Сеттльмент)		0,135 0,002	-	-	Залежна територія		«Зовнішня територія» Австралії
36	Саудівська Аравія (Ер-Ріяд)		2149,7 32,2	660 20 202	39	АМ	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
37	Сінгапур (Сінгапур)		0,72 5,5	304 54 053	5	ПлР	У	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
38	Сирія (Дамаск)		185,2 18,6	34,2* 1606***	149	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
39	Східний Тимор (Ділі)		14,9 1,2	2,4 1 959	133	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
40	Таджикистан (Душанбе)		143,1 8,7	5,7 643	129	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
41	Таїланд (Бангкок)		514,0 65,3	430 6 205	87	КМ	У	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
	Тайвань (Китайська Республіка) (Тайбей)		36,0 23,5	525 22 230	Немає даних	Формально – провінція Китаю, фактично – неза- лежна держава		Країна, що розвивається, нова індустріальна країна

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номинал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма прав- ління	Терито- ріаль- ний устрій	
42	Туреччина (Анкара)		780,6 79,8	791 9 970	71	ПзР	У	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
43	Туркменістан (Ашгабат)		491,2 5,4	38,8 6 818	111	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
44	Узбекистан (Ташкент)		447,4 32,1	61,5 1 940	105	ПзР	У	Країна з перехідною економікою
45	Філіппіни (Маніла)		299,8 103,8	345 3 249	116	ПзР	У	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
46	Шрі-Ланка (Шрі-Джаяварде- непура-Котте)		65,6 20,8	91,9 4 295	73	ПзР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
47	Японія (Токіо)		377,8 126,0	451,4 35 794	17	КМ	У	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка; ДР – республіка, директорія; КМ – конституційна монархія; АМ – абсолютна монархія. Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

*Дані 2015 р. **ІЛР: – дуже високий (понад 0,9);   – високий (0,8 – 0,9);   – середній (0,5 – 0,8);   – низький (>0,5). ***Дані 2013 р. ****Дані 2016 р.

За геосхемою ООН, Азія поділена на 5 субрегіонів (мал. 74): Східна Азія (5 держав), Південно-Східна Азія (11 держав), Південна Азія (9 держав), Західна Азія (17 держав) та Центральна Азія (5 держав).

Мал. 74. Субрегіони Азії

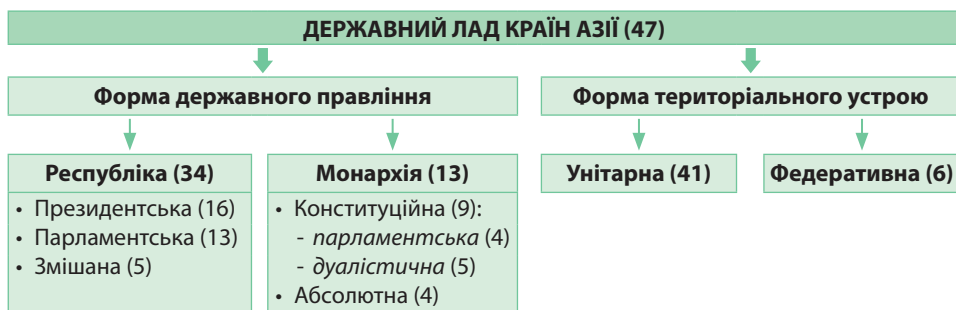

Форми державного правління й територіального устрою країн Азії.

За формою правління понад $\frac{2}{3}$ держав Азії є *республіками* (див. табл. 6). В Азії традиційно багато *президентських республік*, в яких президент є не лише головою держави, а й очолює уряд (наприклад, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, Туреччина, Іран, Вірменія). *Парламентськими республіками*, де уряд очолює прем'єр-міністр, в Азії, зокрема, є Ізраїль, Індія, Сінгапур, Ірак. Особливу групу серед парламентських республік Азії становлять Китай, В'єтнам, Лаос та КНДР, в яких єдина політична партія має законодавчу владу. *Змішаних республік* серед азійських країн небагато: Грузія, Ліван, М'янма, Монголія та Сирія.

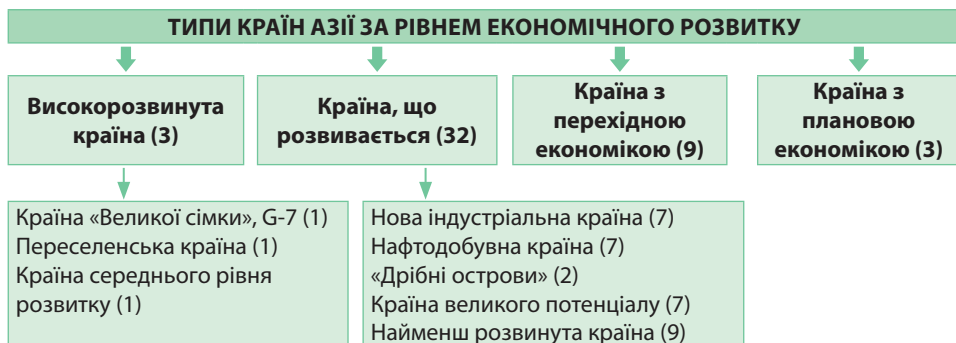
В Азії існує достатньо багато *монархій* – 13. Із них *абсолютних монархій* 4: Катар, Оман, Бруней, Саудівська Аравія. *Конституційними монархіями* є Японія, Непал, Бутан, Таїланд, Камбоджа, Малайзія, Йорданія та ряд інших країн.

За територіальним устроєм $\frac{4}{5}$ держав Азії є *унітарними*. Федеративних держав в Азії – 6. На їх території поряд з єдиними законами існують автономні територіальні одиниці: в Індії – 25 штатів, Пакистані – 4 провінції, Непалі – 5 регіонів, Іраку – 18 провінцій та Автономний Район Курдистан. Унікальними є азійські федеративні монархії: Малайзія та Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) (мал. 75).

Мал. 75. Державний лад країн Азії

Типи країн Азії за рівнем економічного розвитку. За рівнем економічного розвитку в Азії є всі типи держав: високорозвинуті країни, країни, що розвиваються, країни з перехідною економікою та країни з плановою економікою (мал. 76).

Мал. 76. Типи та підтипи країн Азії за рівнем економічного розвитку

Лише 3 азійські держави відносять до типу *високорозвинутих країн*: Японію – країну «Великої сімки», Ізраїль – переселенську країну та Кіпр – країну середнього рівня розвитку.

32 держави Азії відносять до країн, що розвиваються. Найбільших успіхів у розвитку виробництва серед них досягли *нові індустріальні країни (НИК)*, економі-

ка яких перебуває у фазі стрімкого підйому. Перша хвиля індустріалізації охопила т. зв. далекосхідних тигрів: *Республіку Корею, Сінгапур, Тайвань, Гонконг (Сянган)*. У другу хвилю до них приєдналися *Малайзія, Таїланд, Індонезія*, а у третю – *Туреччина та Філіппіни*. Завдяки швидкому реформуванню господарства темпи економічного зростання НІК були найвищими в світі – 7 – 12% на рік. Показники ВВП на душу населення становлять в середньому 15 000 – 25 000 доларів США на рік на людину. Рівень ІЛР високий (0,8 – 0,9) або середній (0,5 – 0,8). Міжнародною спеціалізацією НІК є виробництво товарів народного вжитку, автомобілів та суден.

До групи *нафтодобувних країн з високими прибутками* в Азії відносять країни *Перської затоки та Бруней*. Їх показники ВВП на душу населення сильно коливаються від \$5 000 до \$60 000 на рік на людину. ІЛР високий або середній. Основна частка ВВП у цих країнах створюється завдяки експорту нафти.

Країни-«дрібні острови» вирізняються спеціалізацією у сфері послуг: туристичному бізнесі та банківській справі. Як наслідок цього вони мають показники ВВП на душу населення від \$9 000 до \$25 000 на рік на людину. У Південній Азії до таких країн належать *Мальдівські Острови*. Одним з найбільших нових фінансових центрів на Близькому Сході вважається *Бахрейн*.

До азійських країн великого потенціалу відносять, зокрема, *Індію, Пакистан, Ліван, Йорданію, Шрі-Ланку*. Їх показники ВВП на душу населення коливаються від \$1 500 до \$11 000 на рік. ІЛР – середній. У більшості з них переважає сільське господарство. Промисловість представлена гірничодобувною, харчовою та легкою.

За статистикою ООН, до групи *найменш розвинутих країн* включено 9 азійських держав: *Афганістан, Бангладеш, Бутан, Ємен, Камбоджу, Лаос, М'янму, Непал, Східний Тимор*. У них на одного жителя припадає \$500 – \$1 500 на рік, питома вага обробної промисловості становить 10%, частка письменного дорослого населення є менш ніж 20%. ІЛР низький або середній. Економіка дуже слабка.

До країн з *перехідною економікою* відносять усі держави *Центральної Азії* та три країни *Західної Азії (Грузію, Вірменію, Азербайджан)*.

Особливий тип становлять *країни з плановою економікою*. Головною формою власності є державна. За характером перетворень держави поділяють на *країни з елементами ринкової економіки*, є спеціальні економічні зони з особливим економічним порядком (*Китай, В'єтнам*); та *країна з централізовано керованою економікою (КНДР)*.

Міжнародні організації в Азії. Потужним регіональним геополітичним та економічним угрупованням є *Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)*. Нині до неї входять 10 країн (мал. 77). Країни АСЕАН проголосили своєю метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку країн-учасниць, забезпечення спільної оборони, а також надання країнам-учасникам змоги мирного розв'язування спірних питань. Між країнами було створено зону вільної торгівлі, що надала систему тарифних

► **1.** Знайдіть на політичній карті та назвіть нафтодобувні країни Перської затоки. **2.** Які ви вбачаєте позитивні та негативні риси виробничої структури економіки нафтодобувних країн?

Мал. 77. Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

переваг для сприяння вільному потоку товарів у межах АСЕАН.

З метою захисту незалежності та обстоювання інтересів арабських країн було створено регіональну міжнародну організацію *Ліга арабських держав (ЛАД)*. Нині до неї входять 22 країни Західної Азії, Північної та Східної Африки (мал. 78). Штаб-квартира розташована у Каїрі (Єгипет). Ліга арабських держав зіграла важливу роль у підвищенні ролі жінок в арабському суспільстві, сприянні соціального захисту дітей, збереженні арабської культурної спадщини, зростанні рівня грамотності населення. Ліга пропонує заходи щодо боротьби із злочинністю та наркоманією.

Мал. 78. Ліга арабських держав (ЛАД)

1. Схарактеризуйте особливості ЕГП різних частин азійського регіону. Як вони впливають на рівні економічного розвитку країн? **2.** В яких країнах Азії є райони збройних конфліктів і проявів тероризму? З чим пов'язане їх існування? **3.** Назвіть та покажіть на карті межі субрегіонів Азії. **4.** Наведіть приклади різних за формами державного правління та територіального устрою азійських країн. Покажіть їх на карті. **5.** Який тип країн за рівнем економічного розвитку й чому переважає в Азії? Покажіть на карті приклади азійських країн, що належать до різних типів і підтипів країн. **6*.** Порівняйте ступінь впливу чинника ЕГП на економічний розвиток країн Азії та Європи.

§ 22. ПРИРОДНІ УМОВИ, ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТА НАСЕЛЕННЯ АЗІЇ

Природні умови Азії. За особливостями рельєфу Азія – найвища частина світу: гори, нагір'я та плоскогір'я займають $\frac{3}{4}$ її площі. Гірські системи тягнуться трьома великими поясами: на півдні та сході – молоді сейсмічно активні гори Альпійсько-Гімалайського та Тихоокеанського поясів, у центрі – давні різні за висотою хребти Урало-Монгольського поясу. Між ними лежать великі за площею рівнини: на сході – Велика Китайська рівнина, в Індії – плоскогір'я Декан, у Саудівській Аравії – Аравійське плоскогір'я, в країнах Середньої Азії – Туранська низовина.

Величезна протяжність суходолу зумовлює різноманітні кліматичні умови в регіоні. Азія (без урахування території Росії) простягається від помірного кліматичного поясу на півночі до екваторіального – на півдні. Із просуванням від узбережжя Тихого та Індійського океанів вглиб материка клімат змінюється від мусонного (з вологим літом і сухою зимою) до дуже посушливого континентального. На крайньому заході спостерігається субтропічний середземноморський тип клімату із спекотним сухим літом та теплою вологою зимою. Восени поблизу східноазійських берегів нерідко проходять тропічні циклони (тайфуни), що супроводжуються ураганними вітрами й зливами.

1. Використовуючи фізичну карту Азії, з'ясуйте, які країни в регіоні є переважно рівнинними, гірсько-рівнинними, переважно гірськими. **2.** Дайте господарську оцінку рельєфу різних субрегіонів Азії.

Наведіть приклади країн Азії, для яких притаманні різні типи клімату: мусонний, континентальний, середземноморський, екваторіальний. Як впливають різні кліматичні умови на господарську діяльність людини: сільське господарство, добувну промисловість, будівництво?

Природну перешкоду для освоєння окремих територій Монголії та Китаю створює *багаторічна мерзлота*, що займає майже чверть площі Азії.

Мінеральні ресурси. В Азії зосереджено понад 40% світових запасів нафти та природного газу, $\frac{2}{3}$ олов'яних та вольфрамових руд, значна частка хромітів, нікелевих руд, сурми. Значна частка видобутої сировини експортується. Лише кілька азійських країн цілковито залежать від імпорту мінеральної сировини, зокрема Японія, Республіка Корея.

У регіоні знайдено величезні поклади *паливних ресурсів*, передусім *нафти та природного газу*. 3-поміж топ-30 країн світу за розвіданими запасами нафти 15 країн розташовані в Азії, а за запасами природного газу – 17. Найбільшим нафтовим районом світу є *басейн Перської затоки*, в якому розміщено 15 унікальних родовищ: кожне з них має запаси понад 1 млрд тонн. Якість нафти дуже висока. Є багато фонтануючих родовищ. Собівартість нафти Перської затоки – найнижча в світі.

Великі поклади нафти та природного газу концентруються в *Зондському басейні* на території Індонезії та Брунею. Великими запасами природного газу вирізняється *Середньоазійський басейн*, де його видобуток ведуть Туркменістан, Казахстан, Узбекистан. Під дном *Каспійського моря* є значні родовища нафти, розробкою яких займається *Азербайджан*.

Деякі азійські країни багаті на *кам'яне вугілля*. Найбільшими його запасами відомі Китай (*Північно-Східний басейн*), Індія (*Східний*, або «*Індійський Рур*»), Казахстан (*Карагандинський та Екібастузький басейни*). Великі родовища *бурого вугілля* відомі в Китаї, Індонезії, Казахстані, Туреччині.

Рудні ресурси Азії досить різноманітні. Поклади *залізних руд* і родовища *марганцевих руд* виявлено в Китаї, Індії та Казахстані. В Альпійсько-Гімалайському поясі знайдено поклади *хромових, поліметалічних, мідних, молібденових, сурм'яних, ртутних руд*. У Тихоокеанському поясі переважають родовища *олов'яних* (Китай, Малайзія, Індонезія, Таїланд) та *вольфрамових* (Китай) *руд*. До давнього Урало-Монгольського поясу приурочено запаси *поліметалічних і мідних руд* (Казахстан), а також унікальні поклади *мідно-молібденових руд* (Монголія). *Алюмінієві руди* залягають у давній корі вивітрювання на території *Індії, Індонезії, Китаю, В'єтнаму*. З *нерудних ресурсів* найбільш відомі поклади *калійних солей* Мертвого моря (Ізраїль), *фосфоритів* (Ізраїль, Йорданія, Сирія, Казахстан), *слюди* (Індія), *графіту* (Шрі-Ланка), *самородної сірки* (Туркменістан, Туреччина), *алмазів* (Індонезія), *коштовного каміння* (Індія, М'янма, Камбоджа). У Червоному морі та Перській затоці видобувають *перлини та корали*.

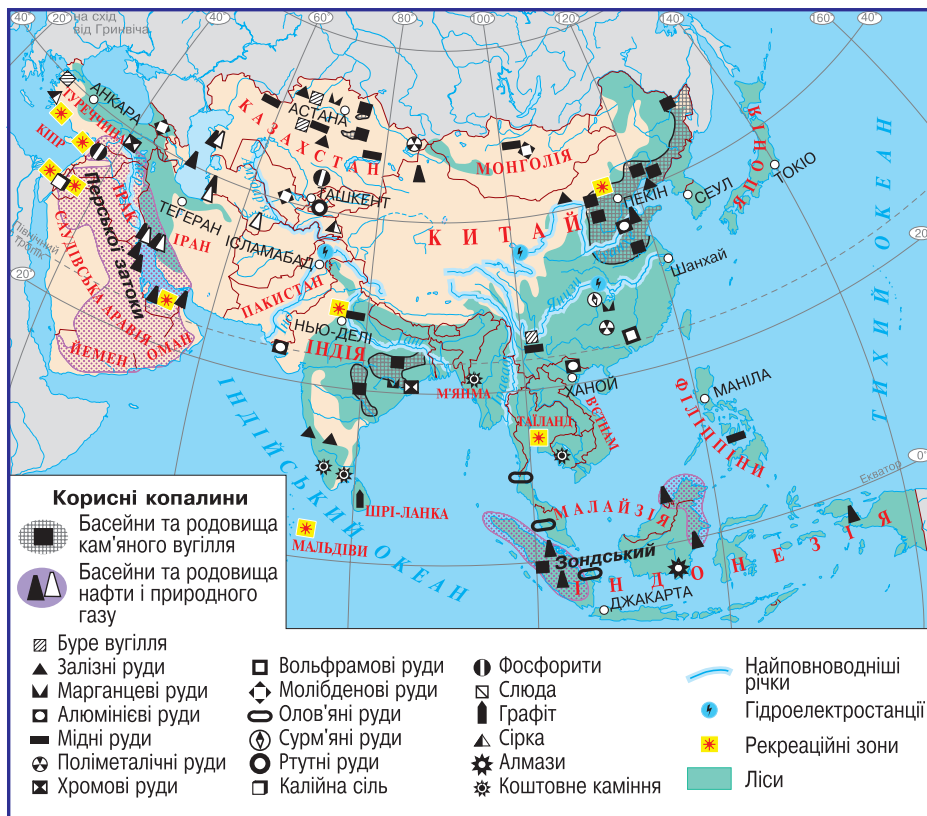
▶ Проаналізувавши карту природних ресурсів Азії (мал. 79), визначте, які країни мають найбагатшу мінерально-сировинну базу та які виробництва можуть розвиватися на її основі.

Водні ресурси. Територія Азії пронизана потужними річковими системами. Найкраще ними забезпечено східні, південні та південно-східні райони. Великі проблеми з водопостачанням відчувають промислово розвинуті райони Японії, Сінгапур, Сянган. Через те 80% прісної води Сінгапур купує в Малайзії, а Сянган – третину в Китаї, а ще третину отримує внаслідок опріснення морської води.

Найважливішими джерелами водопостачання є річки Китаю (*Янцзи, Хуанхе*), Індії (*Ганг*), Пакистану (*Інд*), Бангладеш (*Іраваді*), Іраку (*Тигр*), Туркменістану та Узбекистану (*Амудар'я*). Багаті на гідроенергоресурси річки Тибету (Китай), плоскогір'я Декан (Індія), гір Центральної Азії.

Земельні ресурси. Різноманітні природні умови Азії відбилися на розмаїтті *земельних ресурсів*. У регіоні сконцентровано майже $\frac{1}{3}$ ріллі, $\frac{1}{5}$ пасовищ та $\frac{2}{3}$ зрощуваних площ світу. Понад 90% ріллі сконцентровано в мусонних облас-

тях, де сформувалися родючі *червоноземи*, *жовтоземи* та *бурі лісові* (Китай), а також *чорні тропічні ґрунти* (Індія). Найкращі *чорноземні ґрунти* розміщені у степовій зоні на півночі Казахстану, частково – в Китаї. Родючими є також землі середземноморських областей – *коричневі* (Туреччина).

Мал. 79. Природні ресурси Азії

Біологічні ресурси. Лісовими ресурсами країни Азії забезпечено не однаково. Територією регіону проходять обидва лісові пояси: *північний* з переважанням хвойних порід (північно-східна частина Китаю) та *південний*, в якому домінують цінні листяні породи (Індонезія, Малайзія, Таїланд, М'янма).

Рекреаційні ресурси. Своїми природно-рекреаційними ресурсами вирізняються Туреччина, Кіпр, Ізраїль, ОАЕ, Таїланд, Мальдіви. Великими культурно-історичними пам'ятками відомі Ізраїль, Йорданія, Китай, Індія.

▶ За картою (див. мал. 79) та враховуючи забезпеченість природними ресурсами, а також рівень економічного розвитку азійських країн, зробіть висновок про можливості розвитку різних видів господарської діяльності в різних субрегіонах Азії.

Особливості демографічних процесів і працересурсний потенціал. Для демографічної ситуації більшості азійських країн тривалий час був характерний II тип відтворення населення. У повоєнні роки рівень смертності знизився вдвічі. Це було спричинено міжнародною допомогою, створенням системи охорони здоров'я тощо. За умов слабкої економіки «демографічний вибух» зіграв негативну роль у соціально-економічному розвитку країн. Завдяки ефективній демографічній політиці у багатьох країнах (Китаї, Сінгапурі, Ірані, В'єтнамі, КНДР) «демографічний вибух» вдалося приборкати, й нині природний приріст має тенденцію до

спаду. Менш ефективними виявилися заходи з регулювання народжуваності в Індії та більшості арабських країн. В останніх й донині залишаються високими показники природного приросту (понад 20 осіб/тис.).

В останні роки ряд країн Азії перебувають на різних стадіях демографічного переходу від II до I типу відтворення населення. Раніше за інші азійські країни перейшла до I типу відтворення *Японія*. Нині в країні відбувається депопуляція з від'ємним природним приростом населення: $-1,8$ осіб/тис. У країні зростає середня тривалість життя. Останнім часом до I типу відтворення також з низьким природним приростом перейшли *Грузія* (1,6 осіб/тис.), *Республіка Корея* (2,6 осіб/тис.), *Таїланд* (3,2 осіб/тис.), *Вірменія* (3,9 осіб/тис.), *Кіпр* (4,7 осіб/тис.), *Китай* (4,7 осіб/тис.), *Сінгапур* (4,9 осіб/тис.), *КНДР* (5,3 осіб/тис.). За показником смертності завершився, а за показником народжуваності триває демографічний перехід у Монголії, Індонезії, Ірані, Лівані, В'єтнамі, Туреччині, Кувейті, ОАЕ.

Міграції населення за межі Азійського регіону були інтенсивними у другій половині XIX ст. Тоді вихідці з Китаю та Індії у пошуках роботи виїздили до Америки та островів Океанії. У XX ст. поширилися міждержавні міграції у межах самої Азії. Зокрема, *економічні причини* призвели до переселення китайців до країн Південно-Східної Азії, а індійців – на Шрі-Ланку. Тривають *релігійні* міграції між Індією та Пакистаном. З *політичних* міркувань люди виїжджають із районів політичного напруження, утворюючи потоки біженців. Це характерно, зокрема, для Сирії, Йорданії, Палестини, Афганістану, Камбоджі, КНДР.

Азійські країни мають високий *працересурсний потенціал* з низькою вартістю робочої сили. Швидка індустріалізація та модернізація виробництва багатьох азійських країн, зростаюче застосування новітніх технологій зумовлюють швидке створення нових робочих місць у містах. Випереджальний розвиток сфери послуг, у т. ч. освіти, сприяє поступовому підвищенню кваліфікації економічно активного населення. На селі зростає продуктивність праці на тлі відставання в соціально-економічному розвитку. Це призводить до збільшення надлишкової робочої сили в сільській місцевості та переміщення величезних мас селян до міст.

Національний та релігійний склад населення. На території Азії проживає понад 1100 націй та народностей, які перебувають на різних ступенях етнічного розвитку. Їхні мови належать до багатьох (близько 15) мовних сімей. Там є дуже малі етноси, а поряд з ними проживають найчисленніші народи світу: китайці, хіндустанці, бенгальці та японці. Через те більшість азійських країн за *національною структурою* населення є багатонаціональними. Понад 150 націй та народностей проживає в Індії та Індонезії, близько 75 – на Філіппінах, понад 55 – у Китаї та В'єтнамі, понад 30 – в Ірані, Афганістані, М'янмі, Таїланді. Часто межі розселення народів (наприклад, курдів, пенджабців, азербайджанців) розчленовано державними кордонами, що спричиняє багато складних міжетнічних проблем. Однонаціональних країн небагато. Це *Японія, Республіка Корея, КНДР, Бангладеш, Вірменія, арабські країни Західної Азії*. Двонаціональною країною є *Кіпр*.

Дуже складним є мовний склад населення Азії. Найбільша кількість населення говорить мовами *китайсько-тибетської* (китайська, мови народів Тибету та М'янми), *індоєвропейської* (гінді, бенгальська, пенджабська, вірменська, таджицька, фарсі, пушту), *семіто-хамітської* (арабська, єврейська) та *алтайської* (турецька, казахська, монгольська, корейська, японська) мовних сімей. *Кавказьку* мовну сім'ю утворюють грузинська, абхазька та інші мови. У Південно-Східній Азії проживають народи *австронезійської* мовної сім'ї. Деякі мови народів Азії належать до найбільших за кількістю її носіїв: китайська (Китай, Тайвань, Сінгапур, Малайзія), гінді (Індія), бенгальська (Бангладеш), японська, корейська, в'єтнамська, тамільська (Шрі-Ланка), турецька, пенджабі (Пакистан) та інші.

В Азії зародилися всі три світові релігії. Більшість держав Азії сповідують *мусульманство (іслам)*. Іслам поширений переважно в Західній, Центральній, частково Південній (Іран, Афганістан, Пакистан, Бангладеш) та Південно-Східній Азії (в Індонезії, Малайзії, Брунеї). *Буддизм* сповідують переважно у Східній та Південно-Східній Азії. Прихильників *християнства* в Азії небагато: католицизм поширене на Філіппінах, православ'я – у Грузії, частково на Кіпрі. Азія також породила багато національних релігій: *їудаїзм* в Ізраїлі, *індуїзм* в Індії, Непалі, на Шрі-Ланці, *конфуціанство* в Китаї та Кореї, *даосизм* у Китаї, *синтоїзм* у Японії. Традиційні племінні вірування збереглися переважно у внутрішніх гірських районах Індії, Китаю і країнах Південно-Східної Азії.

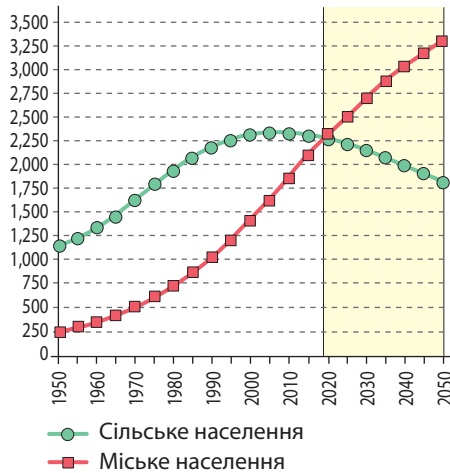
Розселення. Середня *густота населення* Азії – 134,6 осіб/км². Там спостерігається найбільша в світі густота сільського населення – понад 60 осіб/км². Однак населення в Азії розміщене вкрай нерівномірно. Існують держави, що входять до топ-10 з найбільшою густиною населення: Сінгапур (7638,9 осіб/км²), Бахрейн (1854,5 осіб/км²), Бангладеш (1144,5 осіб/км²), Мальдіви (1144,3 осіб/км²). Малозаселено Центральну та частково Західну Азію. Найбільш високогірні частини Тибету та Гімалаїв взагалі не мають постійного населення. Монголія є найменш заселеною країною в світі (менш ніж 2 особи/км²).

Урбанізаційні процеси. Протягом другої половини ХХ ст. частка міського населення в усіх країнах Азії мала тенденцію до зростання. Основним чинником зростання міського населення був високий природний приріст у самих містах (мал. 92). Згодом індустріалізація азійських країн значно посилила урбанізаційні процеси. Спершу цей процес охопив Японію, пізніше – Республіку Корею, Сінгапур, Тайвань, а згодом й нафтодобувні країни Західної Азії та Туреччину, Китай.

Нині середній рівень урбанізації Азійського регіону становить 59,5%. Він значно поступається усім, окрім Африки, регіонам світу. Для ряду країн Азії вже характерний високий рівень урбанізації. Зокрема, це *Сінгапур* (100%), *Японія* (91,3%), *Ізраїль* (92,1%), *Республіка Корея* (83,2%), *Монголія* (71,2%), *КНДР* (60,3%), *Казахстан* (55,1%), *Китай* (52,6%), а також арабські країни (зокрема, *Катар* – 99,2%, *Кувейт* – 97%) і держави Закавказзя. Водночас низький рівень урбанізації мають *Шрі-Ланка* (18,3%) та *Непал* (18,2%). У більшості країн Азії темпи урбанізації випереджають темпи приросту промисловості, будівництва та сфери послуг, через те виникає явище *хибної урбанізації*.

В багатьох азійських країнах відбувається модернізація села, що призводить до процесу *рурбанізації*. По-перше, на село переносяться, розширюються й модернізуються підприємства з переробки сільськогосподарської сировини. По-друге, в селах – відносно дешева робоча сила. Там з'являються швейна та взуттєва промисловість, складальні підприємства з електроніки та електротехніки, виробництва сувенірів, простих

▶ З'ясуйте причини нерівномірності заселення Азії.

Мал. 80. Динаміка міського та сільського населення Азії (1950–2050 рр.)

▶ Поясніть причини неоднакового рівня урбанізації азійських країн.

виробів з пластмас або металів. Наприклад, у селах на півдні Китаю сконцентровано 80% світового виробництва гудзиків і застібок. Так, у сільській місцевості багатьох країн Азії (Таїланду, Філіппін, Індонезії, Малайзії) формуються «агропромислові міста».

Світові міста, міські агломерації та мегаполіси в Азії. Із 50 відомих у світі міст-мультимільонерів в Азії розташовано 36, у 14 з яких проживає понад 10 млн осіб. До найбільших міст світу належать китайські Чунцин (30,2 млн осіб), Шанхай (24,2 млн осіб) і Пекін (21,1 млн осіб). Всього в Китаї є 17 міст-мультимільонерів, в Індії – 4, у В'єтнамі та Пакистані – по 2; у Бангладеш, Індонезії, Іраку, Ірані, Республіці Кореї, М'янмі, Саудівській Аравії, Сінгапурі, Таїланді, Туреччині, Японії – по 1.

Із переліку 173 світових міст в Азії розташовано – 37 (табл. 7). Їх найбільше всього в Індії та Китаї.

Таблиця 7

Світові міста в Азії

Місце в світі	Місто	Тип	Країна	Місце в світі	Місто	Тип	Країна
3	Гонконг	Альфа+	Китай	67	Гуанчжоу	Бета	Китай
5	Сінгапур	Альфа+	Сінгапур	70	Хошімін	Бета	В'єтнам
6	Токіо	Альфа+	Японія	74	Ченнай	Бета	Індія
7	Шанхай	Альфа+	Китай	77	Карачі	Бета	Пакистан
9	Дубай	Альфа+	ОАЕ	80	Ер-Ріяд	Бета	Саудівська Аравія
12	Пекін	Альфа	Китай	83	Абу-Дабі	Бета-	ОАЕ
16	Мумбай	Альфа	Індія	84	Нікосія	Бета-	Кіпр
23	Куала-Лумпур	Альфа	Малайзія	89	Колката	Бета-	Індія
24	Сеул	Альфа	Республіка Корея	96	Манама	Бета-	Бахрейн
26	Джакарта	Альфа	Індонезія	106	Шеньчжень	Бета-	Китай
33	Нью-Делі	Альфа-	Індія	111	Осака	Бета-	Японія
35	Стамбул	Альфа-	Туреччина	115	Ханой	Гамма+	В'єтнам
42	Бангкок	Альфа-	Таїланд	119	Доха	Гамма+	Катар
43	Тайбей	Альфа-	Тайвань (КНР)	120	Лакхор	Гамма+	Пакистан
54	Маніла	Бета+	Філіппіни	122	Джидда	Гамма+	Саудівська Аравія
58	Тель-Авів	Бета+	Ізраїль	124	Амман	Гамма+	Йорданія
59	Бангалор	Бета+	Індія	125	Хайдарабад	Гамма+	Індія
65	Бейрут	Бета	Ліван	129	Ель-Кувейт	Гамма+	Кувейт
				138	Алмати	Гамма	Казахстан

Навколо міст виникли найбільші у світі міські агломерації. З топ-10 найбільш населених агломерацій світу 8 розміщено в Азії. Найпотужнішими з-поміж них є Токійсько-Йокогамська (37,9 млн осіб), Джакарта (31,8 млн осіб), Делі (26,5 млн осіб), Маніла (24,2 млн осіб) та Сеул-Інчхон (24,1 млн осіб).

В Японії та Китаї виникли найбільші форми міського розселення – мегаполіси. Так, в Японії сформувався мегаполіс Токайдо. Він займає площу 70 тис. км², де живе понад 70 млн осіб, що становить 56% населення країни. Два мегаполіси сформувалися на південно-східному узбережжі Китаю: Дельта річки Янцзи та Гонконг/Сянган – Гуанчжоу (охоплює 11 агломерацій з населенням майже 50 млн осіб).

 1. Схарактеризуйте природні умови Азійського регіону. **2.** Покажіть на карті основні басейни видобутку наливних ресурсів в Азії та поясніть причини їх формування. **3.** Дайте господарську оцінку водним, земельним, лісовим та рекреаційним ресурсам різних субрегіонів Азії. **4.** Які особливості характерні для демографічних процесів у Азії. Порівняйте з Європою. **5.** Схарактеризуйте особливості урбанізаційних процесів і розміщення населення в Азії. **6.*** Порівняйте працересурсний потенціал країн Азії та Європи. **7.*** Чим можна пояснити той факт, що за найвищих темпів урбанізації Азія залишається одним з найменш урбанізованих регіонів світу?

§ 23. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АЗІЇ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Особливості економіки країн Азії.

У повоєнні роки в Азії у сільському господарстві працювало 80% економічно активного населення і там створювалося понад половину ВВП, нині частка аграрного сектору суттєво скоротилася. Натомість у кілька разів зросла частка працюючих у промисловості та сфері послуг. У країнах Азії спостерігається подальше зростання абсолютної кількості зайнятих у промисловості (мал. 81). Основною сферою поглинання вивільненої із сільського господарства робочої сили стала сфера послуг, у якій продуктивність праці поки що нижча, ніж у промисловості.

Переважно аграрними залишаються М'янма, Камбоджа, Лаос. Промисловість в них представлено переважно обробкою деревини, коштовного каменю та переробкою аграрної сировини: каучуку, рису, джуту.

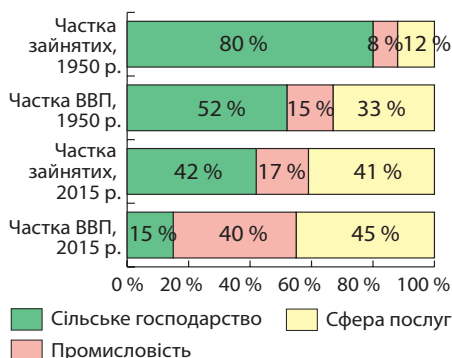
В Азії сформувалося кілька моделей економічного розвитку країн. Найвідомішою є японська (східноазійська) модель. Її економічними засадами є державне регулювання економікою, експортна орієнтація, широке залучення іноземних інвестицій та впровадження науково-технічних досягнень, створення національних монополій для підтримки конкурентоспроможності національної продукції на світовому ринку. У Японії таку модель розвитку економіки запозичили країни Східної та Південно-Східної Азії й швидко досягли значних успіхів.

Китайська модель економічного розвитку поєднує ринкові відносини з командно-адміністративними методами планового керування під ідейно-політичним керівництвом комуністичної партії. У країні поліпшуються макроекономічні показники розвитку, темпи зростання економіки є одними з найвищих у світі (до 10% щорічного приросту ВВП), триває інтеграція країни зі світовим економічним співтовариством, підвищується рівень життя населення.

Південноазійська модель економічного розвитку поєднує в собі напівфеодальні пережитки з модернізацією суспільно-економічного життя та впровадженням новітніх науково-технічних досягнень у виробництво. Стрімкому економічному зростанню перешкоджають політична нестабільність, релігійно-етнічні та військово-політичні конфлікти, демографічні проблеми.

Економічна модель близькосхідних країн, що експортують нафту пов'язана з використанням достатнього й навіть надлишкового капіталу, отриманого від експорту нафти для різних потреб. Валютні надходження дали змогу не лише ускладнити вузьку сировинну спеціалізацію країн, а й закупати продовольство, забезпечити фінансування енергетики, аграрного сектору, сфери послуг, інфраструктури. В економіку країн широко залучаються зарубіжний капітал та іноземна робоча сила.

Турецька модель економічного розвитку пов'язана з певним орієнтуванням на Європу. Економічні успіхи країни ґрунтуються на вдалому ЕГП, наявності трудових ресурсів, ліберальній економіці, залученні іноземних інвестицій, гнучкій зовнішньоекономічній стратегії уряду та відносній демократизації суспільства за збереження основних ісламських цінностей.

Мал. 81. Динаміка частки різних сфер економіки азійських країн (1950, 2015 рр.)

Північнокорейська модель економічного розвитку полягає в жорсткому командно-адміністративному плануванні розвитку з боку держави, ізоляції від світового економічного співтовариства (автаркції), значній мілітаризації суспільства.

Первинний сектор економіки. Добувна промисловість. Одним із складників первинного сектору економіки країн Азії є добувна промисловість. Світовими лідерами в експорті скрапленого газу є Індонезія та Малайзія. Серед інших великих постачальників вирізняються Бруней, Оман, Катар та ОАЕ.

Таблиця 8

Країни Азії з найбільшим видобутком мінеральних ресурсів

Країна (за алфавітом)	Паливна сировина			Рудна сировина		Нерудна сировина
	Нафта, млн т (2016)	Природний газ, млрд м ³ (2016)	Вугілля, млн т (2015)	Залізні руди, млн т (2015)	Руди кольорових металів	
Бруней	5,9	11,1	–	–	–	–
В'єтнам	16,0	9,3	81,7	–	Al, Sn	–
Індія	40,2	31,1	605,1	73,5	Al, Cu, Mn	Слюда
Індонезія	43,0	74,9	421,0	–	Cu, Sn, Al	Алмази
Ірак	218,9	1,1	–	–	–	–
Іран	216,4	226,9	–	12,4	Cr	–
Казахстан	79,3	22,0	114,7	14,9	Cu, Mn, Cr	Фосфорити
Катар	79,4	182,8	–	–	–	–
Китай	199,7	136,6	3680,0	224,0	Al, Cu, Sn, W, Mn	Фосфорити, калійна сіль
Малайзія	32,7	64,4	3,4	–	Sn	–
ОАЕ	182,4	61,1	–	–	–	–
Саудівська Аравія	585,7	110,9	–	–	–	–
Таїланд	17,6	38,9	18,0	–	Sn	–
Туреччина	–	–	88,2	4,4	Cr	Самородна сірка
Туркменістан	12,7	81,8	–	–	–	Самородна сірка
Філіппіни	–	4,0	8,8	–	Cr	–

Активно функціонує створена у 1960 р. Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), яка контролює ціни на нафту.

В останні десятиліття Азії зробила велетенський крок уперед, створивши власну базу для геологічної розвідки. Завдяки цьому було відкрито нові родовища мінеральної сировини, детальніше досліджено будову земної кори азійських докембрійських платформ. За останні півстоліття частка Азії у світовому видобутку корисних копалин зросла у 4 рази й нині становить більш ніж 40 % від світового показника.

Сільське господарство. На орні землі в Азії припадає лише 17 % поверхні, а на одну людину в середньому – 0,15 га ріллі. Цей показник ще нижчий в Індії (0,14 га/особу), Китаї (0,1 га/особу), Республіці Кореї (0,04 га/особу). Непродуктивних земель в Азії більше, ніж у будь-якому іншому регіоні світу. Ситуацію пом'якшує той факт, що у багатьох країнах регіону збирають по 2–3 врожаї на рік. Добре забезпечені орними землями лише окремі країни, зокрема Казахстан (1,5 га/особу), Туреччина, Іран. В умовах малоземелля невеликими є й площі фер-

► **1.** За таблицею «Країни Азії з найбільшим видобутком мінеральних ресурсів» (табл. 8) знайдіть і назвіть по три країни регіону, що видобувають найбільше нафти, природного газу, вугілля та залізних руд. **2.** Розподіліть країни, що видобувають найбільше мінеральної сировини згідно їх положенням у різних субрегіонах Азії.

мерських господарств (1 – 2 га), що суттєво відрізняє аграрний сектор Азії від Європи та Америки. Малі ферми зазвичай використовують ручну малопродуктивну працю. Проте в Японії малі ферми показали себе як прогресивні, хоч їх середня площа становить лише 1,4 га.

Справжнім проривом в агросфері стала *зелена революція*. Був зроблений акцент на запровадженні високопродуктивних сортів швидкостиглих рослин (спершу пшениці, згодом рису) та порід тварин, механізацію праці, використання добрив, зведення зрошувальних систем тощо. В результаті зеленої революції за другу половину ХХ ст. виробництво сільгосппродукції в Азії зросло у 4,8 раза, а населення – лише у 2,6 раза. Найбільших успіхів у розвитку аграрного сектору досягли Республіка Корея, Таїланд, Китай, Тайвань.

Азійські країни є важливими постачальниками технічних культур на світовий ринок. Наприклад, із семи найбільших виробників бавовнику в світі п'ять розміщуються в Азії (Китай, Індія, Пакистан, Узбекистан, Туреччина).

Неабияких успіхів у сільському господарстві досягли нафтодобувні країни Західної Азії. Саудівська Аравія прибутки від нафти почала частково спрямовувати на сільське господарство. Країна стала лідером на Близькому Сході у розвитку зернового господарства та експорту пшениці (мал. 82). Аналогічні проекти реалізують у Кувейті, Бахреїні, Катарі.

Нині в аграрних відносинах азійських країн існують високо- та дрібнотоварний сектори. Перший спеціалізується на вирощуванні експортних культур (чаю, бавовнику, джуту, цукрової тростини, гевеї, спецій, кокосової пальми, тропічних фруктів), другий постачає продукцію на внутрішній ринок (рис, пшеницю, просо, сою, батат). Основними типами господарств у високо-товарному секторі є приватні ферми або плантації.

У структурі сільського господарства переважає *рослинництво*. В *мусонних областях* на червоноземах, жовтоземах і чорних тропічних ґрунтах зосереджено основні райони землеробства Азії. Із зернових культур там вирощують *рис* і *пшеницю*, переважно для власних потреб. Країни Азії дають 90 % світового збору рису, під яким зайнято понад 50 % ріллі. Світовими лідерами за збором рису та пшениці є Китай та Індія (мал. 83). Із технічних культур вирощують та експортують *чай* (найбільші плантації у Китаї, Індії та Шрі-Ланці), *каву* (В'єтнам, Індія), *бавовник* (Китай, Індія, Пакистан), *джут* (Бангладеш, Індія, Пакистан), *цукрову тростину* (Індія, Таїланд, Китай, Індонезія), *тютюн* (Китай), *прянощі* (Індія, Малайзія, Шрі-Ланка, Індонезія, Філіппіни, Таїланд). Для власного споживання вирощують *сою* та *бульбоплідні культури*.

У *континентальних областях* на чорноземах і сіроземах пустель на зрошенні культивують *пшеницю* (Казахстан, Іран) та *бавовник* (Узбекистан). Для власного споживання сіють *просо* та *сорго*. Саудівська Аравія відома вирощуванням *кави-мокко*, Афганістан, Пакистан, Іран – *опійного маку*.

Середземноморські області з коричневими ґрунтами спеціалізуються на вирощуванні *винограду*, *цитрусових*, *олив*, *садівництві* (Туреччина, Сирія, Ізраїль). Із зернових переважає *пшениця*.

Для *екваторіального* типу клімату характерним є вирощування багаторічних дерев. На країни Південно-Східної Азії припадає понад 90 % виробництва натурального каучуку в світі, що його добувають із соку *гевеї* (Малайзія, Індонезія,

Мал. 82. Пшеничне поле в Саудівській Аравії

Мал. 83. Рисові поля в Китаї

Таїланд) та *копри* – сушеної м'якоти кокосового горіха (Філіппіни). Тут є також плантації *кави* та *какао* (Індонезія).

Завдяки зеленій революції в аграрному секторі азійських країн зросла частка продукції *тваринництва*. Наприклад, на Китай припадає 53% світового виробництва *свинини*. В Індії також було проведено *білу* та *блакитну революції*. Перша передбачала успіхи в молочному скотарстві, друга – у сфері рибальства. Під пасовищами зайнято 22% території Азії. Найчастіше розводять *овець*. За їх поголів'ям вирізняються Китай, Індія, Туреччина, країни Центральної Азії, Монголія. Там з овець одержують вовну, м'ясо, каракуль, шкіру. Туреччина відома доглядом за *ангорськими козами*. За поголів'ям *великої рогатої худоби* є лідером Індія. На Тибеті для одержання молока вирощують *яків*. У пустельних районах важливим є розведення *верблюдів*. Як тяглову силу розводять *буйволів* (країни Південно-Східної Азії) та *слонів* (Індія). Традиційним залишається *шовківництво* та *бджільництво*.

▶ За текстом підручника та тематичними картами атласу порівняйте спеціалізацію аграрного сектору однієї з країн Південно-Східної та Західної Азії.

Лісове господарство. Ліси поширені в регіоні вкрай нерівномірно. Найбільше територій вкрито лісом у Південно-Східній (Лаос – 72%, М'янма – 64%) і частково у Східній Азії (Японія – 76%, Республіка Корея – 64%). Натомість країни Західної Азії практично позбавлені лісу. Азія посідає 1-ше місце з-поміж регіонів світу за заготівлею лісу-кругляку та деревини листяних порід. Ліси промислового призначення концентруються на північному сході Китаю. Ця країна є значним виробником паперу, дерев'яних меблів і пиломатеріалів. Найбільшими країнами-експортерами деревини є Індонезія, Малайзія та Філіппіни. Цінні породи дерев екваторіальних і тропічних лісів йдуть на виробництво якісних меблів та паркету. Нині в країнах Південно-Східної Азії розвивається деревообробка. Основні імпортери лісу в межах регіону – Японія й Південна Корея.

Великих збитків лісовому господарству в Азії надало неконтрольоване використання деревини. Зважаючи на це, уряди країн приділяють багато уваги лісовідновленню.

1. Схарактеризуйте основні риси сучасного стану економічного розвитку країн Азії. **2.** Обґрунтуйте розміщення основних районів видобування мінеральних ресурсів в Азії. **3.** Назвіть та покажіть на карті найбільші басейни з видобутку нафти і природного газу, кам'яного вугілля в країнах Азії. Назвіть країни зі значними обсягами видобутку залізних руд і руд кольорових металів. **4.** Використовуючи тематичні карти, порівняйте спеціалізацію сільського господарства різних кліматичних областей в Азії. **5*.** Поясніть, як змінилося значення аграрного сектору в національних економіках країн Азії внаслідок проведення аграрних реформ. **6*.** Порівняйте продовольчий кошик жителів Казахстану та Туреччини.

§ 24. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Розвиток вторинного сектору економіки. З другої половини ХХ ст. в азійських країнах зростає роль вторинного сектору. Спершу зростала частка важкої промисловості: металургійних, хімічних та машинобудівних виробництв. Високими темпами розвивається електронний складник машинобудування: створено виробничу базу інформаційних технологій, включаючи виробництво побутової техніки, розробку програмового забезпечення, виробництво напівпровідникової мікроелектроніки.

Найбільшими темпами індустріалізація нині відбувається в нових індустріальних країнах другої та третьої хвилі. На першому етапі в цих країнах промис-

ловість мала дуже вузьку спеціалізацію. Наприклад, підприємства електроніки в Таїланді випускали дисководи для ПК (мал. 84), одержуючи комплектуючі з інших країн Південно-Східної Азії: Малайзії, Філіппін, Таїланду. Потім ці пристрої експортувалися до Китаю та на Тайвань для складання комп'ютерів. На наступному етапі в країнах склалися виробництва повного циклу. Нарешті відбувається диверсифікація промисловості, яка вже охопила Таїланд, Малайзію, Індонезію, Філіппіни, Туреччину. Близько третини їх ВВП забезпечують металургійне та хімічне виробництва, машинобудування, виробництво харчових продуктів, будівельний сектор. Високою конкурентоспроможністю вирізняється виробництво тканин та одягу в Туреччині та Індонезії.

Мал. 84. На підприємстві електроніки в Таїланді

Вазійській промисловості традиційно значну роль відіграють дрібне кустарне виробництво та ремісництво, виробляючи металеві вироби, ювелірні прикраси, сувеніри, електричні прилади, будівельні інструменти, килими. Малі підприємства оснащуються сучасним обладнанням, а великий бізнес одержує економію на капітальних витратах та оплаті праці.

Основними виробництвами переробної промисловості в країнах Азії є електроенергетика, металургія, машинобудування, хімічна промисловість, легка та харчова промисловість, а в окремих країнах – лісова. Основними промисловими районами в Азії стали: *Тихоокеанський* в Японії, *Північно-Східний* у Китаї, *«Індійський Рур»* на Сході Індії. Цілі промислові регіони сформувалися у *Південно-Східній Азії, країнах Перської затоки, на півночі Казахстану.*

Виробництво електроенергії. Лідером у світі та регіоні за обсягами одержання електроенергії є *Китай* (23,8 % світового виробництва). В країні запущена на річці Янцзи найпотужніша електростанція – ГЕС *«Сань-Ся»* («Три ущелини») (мал. 85). Її проектна потужність становить 22,4 млн кВт. До лідерів з виробництва електроенергії у регіоні також належать *Індія* (5,6 % світового виробництва), *Японія* (4,0 %), *Республіка Корея* (2,2 %), *Саудівська Аравія* (1,2 %).

Мал. 85. ГЕС «Сань-Ся» в Китаї

Найбільшу частку електроенергії у регіоні одержують на ТЕС. Зростає зацікавленість країн у використанні відновлюваних джерел енергії. У Китаї започатковано використання енергії вітру, сонця та біомаси, в Індії – вітру, в Японії та Туреччині – сонця, на Філіппінах і в Індонезії – внутрішнього тепла Землі.

Металургійне виробництво. *Чорна металургія* у більшості країн зорієнтована на сировинний чинник і розміщується біля басейнів з видобутку залізних, марганцевих руд, коксівного вугілля. Світовим лідером за приростом чорної металургії є *Китай* (49,2 % світового виробництва). Серед країн Азії до світових топ-10 за виправкою сталі також належать *Японія* (6,5 %), *Індія* (6%), *Республіка Корея* (4,3%) та *Туреччина* (2%). Збільшується кількість країн, які плавлять сталь з імпортової сировини або металобрухту.

У країн Азії розвивається *кольорова металургія*. Виробництво алюмінію та міді набуло поширення в *Індії, Китаї, ОАЕ, Бахреїні, Японії, Республіці Кореї та Казахстані*. Більшість з них (окрім Казахстану та частково Китаю) працюють на імпортній сировині.

Виробництво машин та устаткування. Багатопрофільне машинобудування розвинуто в *Японії, Китаї, Індії, Республіці Кореї, КНДР, В'єтнамі, Казахстані, авто-*

мобілі виробляють майже у 20 країнах регіону. Найбільше автомобілів власних брендів складають *Китай* (29,8% світового виробництва), *Японія* (10,0%) та *Республіка Корея* (4,2%). Автоскладальні заводи на імпортованих деталях використовують дешеву робочу силу в нових індустріальних країнах: *Таїланді, Туреччині, Індонезії, Малайзії, Пакистані*, на *Філіппінах*. Найбільшими у світі виробниками суден стали *Китай* (38% світового виробництва), *Республіка Корея* (33%) та *Японія* (близько 25%). Ці ж самі країни виробляють швидкісні локомотиви та космічну техніку, побутову техніку, комп'ютери та комплектуючі до них. Для машинобудування *Ізраїлю* характерна висока частка військово-промислового комплексу, авіабудування, точне машинобудування (медичне обладнання, електротехніка).

Хімічне виробництво. Швидкими темпами розвивається хімічна промисловість *Китаю*, яка спеціалізується переважно на виробництві мінеральних добрив. Країна забезпечує 34% усього виробництва мінеральних добрив світу та контролює 21% їх експорту. Зростає роль хімічної промисловості *Індії*. Країна стала одним зі світових лідерів у виробництві азотних добрив та фармацевтичних препаратів. Із початку 90-х рр. ХХ ст. на основі нафтових родовищ сформувався новий регіон хімічної промисловості – країни *Перської затоки*, в яких розвинуто *нафтохімію* та *синтез мінеральних добрив*.

Виробництво тканин, одягу, взуття. Спираючись на дешеву робочу силу та власну сировину, країни Азії одними з провідних зробили виробництва тканин, одягу та взуття. Нині 70% усіх тканин виробляється в Азії. *Китай, Індія* вийшли на перші місця у світі за виробництвом бавовняних й вовняних (15%) тканин. Бавовняне виробництво набуває усе більшого значення в *Індонезії, Пакистані*; вовняне – у *Туреччині, Республіці Кореї*; шовкове – в *Індії* та *Китаї*. «Швейним цехом» розвинутих країн стали азійські країни: *Туреччина, Китай, Індонезія, В'єтнам, Філіппіни, Малайзія, Індія*.

1. Характеризуйте основні риси сучасного розвитку вторинного сектору економіки країн Азії. **2.** Назвіть найбільші промислові райони в Азії. Обґрунтуйте чинники їх формування. **3.** Порівняйте чинники розміщення підприємств чорної металургії в країнах Азії та Європи. **4.** Які особливості машинобудування притаманні новим індустріальним країнам Азії? **5.** Які старі та нові виробництва вторинного сектору притаманні азійським країнам? **6*.** Поясніть, чи можна назвати азійські країни сучасною «майстернею світу». **7*.** Поміркуйте, який досвід промислового розвитку азійських країн може запозичити Україна.

§ 25. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ. НЕРІВНОМІРНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНІВ АЗІЇ

Прискорений розвиток третинного сектору. Найбільшими темпами сфера послуг розвивається у *Сянгані/Гонконгу*, де на неї припадає понад 85% ВВП. У *Сінгапурі, Республіці Кореї*, на *Тайвані* темпи зростання були найвищими в останні два десятиліття й нині перевищують 65% ВВП. Вже понад половину ВВП створює сфера послуг навіть у таких, у минулому аграрних, країнах, як *Індія, Бангладеш, Пакистан, Шрі-Ланка*. У цих країнах переважають прості послуги, розраховані на некваліфіковану робочу силу, передусім роздрібна торгівля та особистісні послуги.

Транспорт. У країнах Азії транспорт розвивається дуже динамічно, часто запозичуючи європейські технології. Ще у середині ХХ ст. на Азію (разом з Японією) припадало лише 8% залізниць світу. Нині цей показник збільшився утричі. З небувалим розмахом зводяться залізниці в Китаї. У 2006 р. було введено в

експлуатацію найбільш високогірну залізницю у світі на Тибеті. Споруджуються високошвидкісні залізниці, світовим лідером за мережею яких є Китай (понад 20 тис. км). Там працюють найдовші у світі високошвидкісні залізниці: *Пекін – Шанхай, Пекін – Гуанчжоу*. У країні також діє перша у світі високошвидкісна магістраль поїздів на магнітній подушці – Шанхайський маглев, що досягає швидкості понад 430 км/год. Є швидкісні залізничні лінії у Японії (з 1964 р.), Республіці Кореї (Сеул – Пусан), на Тайвані, в Узбекистані (Ташкент – Самарканд), Туреччині. Однак з розвитком автомобільного, морського та авіаційного транспорту питома вага залізниць у перевезенні вантажів і пасажирів поступово скорочується. Є й держави, де залізниці зовсім немає: Бутан, Ємен, Кіпр, Мальдіви, Оман, Східний Тимор.

Морське судноплавство в Азії виконує роль головного вантажоперевізника. Нині кількість портів-велетнів в Азії – 41. Серед найбільших за вантажообігом морських портів світу є *Сінгапур*; китайські порти *Шанхай, Тяньцзінь, Нінбо-Чжоушань, Гонконг/Сянган*; на Тайвані – *Гаосюн*; у Республіці Кореї – *Пусан*; японські порти *Нагоя, Осака, Токіо*; в Індії – *Мумбай*. До країн з найбільшим морським флотом належать Японія, Китай, Республіка Корея, Гонконг/Сянган, Сінгапур, Тайвань, Іран, Малайзія, Саудівська Аравія.

У ряді країн Азії й донині переважають ґрунтові дороги, на яких часто використовується гужовий та в'ючний транспорт. Але саме азійські країни очолюють рейтинг Всесвітнього економічного форуму за якістю автомобільних шляхів: ОАЕ, Сінгапур, Гонконг/Сянган та Японія.

В останні десятиліття в країнах Азії активно розвивається авіаційний транспорт. Лише в Китаї за п'ять останніх років було збудовано 45 великих аеропортів. Авіакомпанії Китаю, Сінгапуру, Гонконгу/Сянгану та арабських країн-нафтоекспортерів стали найбільшими замовниками повітряних суден і наземного навігаційного обладнання. Аеропорти-хаби працюють у таких містах, як *Пекін, Дубай (ОАЕ), Токіо, Гонконг/Сянган, Стамбул (Туреччина), Шанхай (Китай), Сінгапур, Гуанчжоу (Китай), Джакарта, Бангкок*.

Зв'язок та комп'ютерне програмування. Країни Східної Азії за короткий період значно поліпшили забезпеченість населення й господарства сучасними засобами зв'язку. Піонерами в розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в Азії стали Японія та нові індустріальні країни. Республіка Корея випередила США за часткою громадян, які користуються Інтернетом.

Завдяки новітнім засобам зв'язку Індія змогла вдвічі збільшити експорт програмового забезпечення. Місто Бангалор набув всесвітньої слави як центр інформаційних технологій. Бурхливо розвивається сектор, що працює на зарубіжних замовленнях при міжнародному аутсорсингу ділових паперів. Переваги індійського аутсорсингу очевидні: середня зарплата оператора обробки замовлень в Індії майже в 7 разів нижча, ніж у США.

Завдяки електронному зв'язку лікарі Індії, Пакистану або Бангладеш ставлять діагнози та обслуговують пацієнтів із розвинутих країн. Китайські програмісти обслуговують користувачів ПК в Японії, а художники виконують замовлення мультиплікаційних студій США.

Фінансові послуги. Державні комерційні банки домінують у Китаї, на Тайвані, в Індії, Сирії, Республіці Кореї. У багатьох мусульманських країнах банківські справи ведуть з дотриманням принципу відмови від стягнення банківського відсотка. Оплата послуг й кредитів зазвичай відбувається за допомогою різних схем розділення з банком прибутку промисловців і торговців, унаслідок фінансування їх проектів. Існують й різноманітні форми заохочення вкладників. Наприклад, банк може оплатити фізичним особам витрати на хадж (паломництво) до Мекки. У Сінгапурі, Малайзії, Сянгані/Гонконгу лідерами ринку є приватні банки. У більшості азійських країн

окрім комерційних функціонують банки розвитку, задачею яких є фінансування важливих національних проектів з довготривалою окупністю. Трапляються й сільські банки та кредитні кооперативи.

В Азії в останні десятиріччя зросли т. зв. нові міжнародні фінансові центри. Гонконг/Сянган – головний діловий та фінансовий центр Азії, надпотужний успішний регіональний бізнес-центр Сходу (мал. 86). Міжнародними фінансовими центрами в Азії вважають також Сінгапур, Токіо, Сеул, Дубай, Шанхай.

Туризм. Швидкими темпами в останні десятиліття розвивається міжнародний туризм. Для економіки невеликих країн він має виключне значення (Мальдіви, Бахрейн, Бутан, Непал). Суттєвою є його роль для країн Західної Азії: Туреччини, Йорданії, ОАЕ, Сирії. До топ-10 країн світу за кількістю іноземних туристів увійшли такі країни, як Китай, Туреччина й Таїланд.

Зі зростанням статків населення важливим став внутрішній туризм. Він добре розвинутий у Китаї, Японії та Республіці Кореї.

Освіта і наука. В азійських країнах постійно зростають державні витрати на розвиток освіти та науки. У переважній більшості країн вони становлять 5 – 7 % від ВВП. А в Малайзії, Саудівській Аравії, Республіці Кореї, Сінгапурі ці витрати значно більші. Це сприяє зростанню професійної підготовки робочої сили. За останні півстоліття рівень грамотності дорослого населення зріс з 35 до 70 %.

Спершу засоби виробництва азійським країнам доводилося купувати за кордоном. Потім були спроби копіювання та відтворення техніки та технологій розвинутих країн. Це з успіхом робили Японія, нові індустріальні країни, Китай, Індія. Таку практику назвали «зворотним інжинірингом». Але потім зі створенням власної наукової бази азійські країни почали створювати власні технології й реалізувати техніку під власними торговими марками. Нині Китай, Індія, Сінгапур, Республіка Корея та Тайвань перетворилися на науково-технічні та дослідно-промислові центри провідних міжнародних корпорацій.

«Відплив розуму» є гострою проблемою азійських країн. З метою запобігання економічним збиткам від цього проводять стажування фахівців в інших країнах, навчання громадян у зарубіжних університетах, реалізують спільні освітні програми з іноземними партнерами.

Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії. Азія – найбільш контрастна та багатоманітна частина світу. Неоднорідність географічного положення, наявність природних ресурсів, культурні особливості населення, історичне минуле – усе це призвело до нерівномірності економічного розвитку різних субрегіонів Азії та визначило особливості їх участі в міжнародному поділі праці (мал. 87).

Країни Західної Азії називають ще *Близьким Сходом*, оскільки країни територіально найбільш наближені до Європи. Їх національні економіки спрямовано на тісні економічні зв'язки з європейськими країнами. Економіка багатьох держав спирається на видобуток та експорт нафти. Активно розвиваються хімічна промисловість, металургія, машинобудування, фінансові послуги та міжнародний туризм.

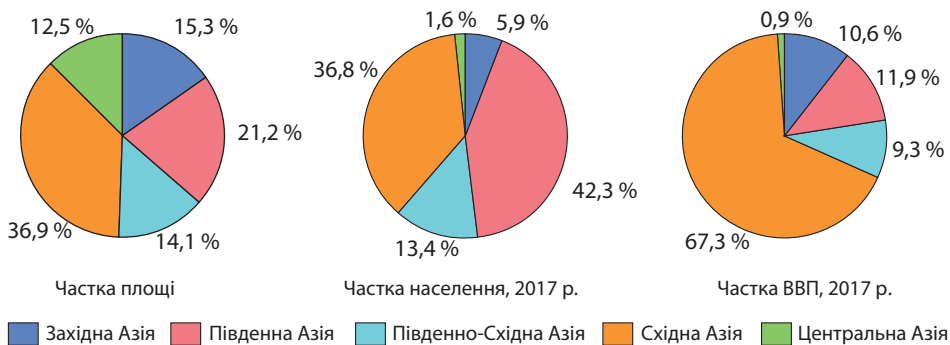
У Південній Азії, незважаючи на швидку індустріалізацію, важливе значення має сільське господарство та промислові виробництва, що пов'язані з переробкою сільгоспсировини. Економічним осередком субрегіону є Індія.

Мал. 86. Фінансовий центр Гонконгу

▶ За малюнком 74 (с. 96) пригадайте, на які субрегіони, за геосистемою ООН, поділено територію Азії. Покажіть їх межі на політичній карті регіону.

Мал. 87. Економічний розвиток субрегіонів Азії

Південно-Східна Азія охоплює нові індустріальні країни. Ще не так давно типовим краєвидом цього субрегіону були плантації цукрової тростини, кокосової пальми, гевеї, чаю та кави. Згодом до них додалися нафтодобувні вишки та шахти з видобутку олов'яних руд. Нині до них долучилися сучасні підприємства електроніки та електротехніки, автоскладальні заводи, швейні та взуттєві фабрики. Велике значення має морський транспорт, туристичні та фінансові послуги.

Найбільш економічно розвинутим субрегіоном є Східна Азія. Там розташовані країни, що вирізняються найбільшим у світі обсягом ВВП. Поряд зі світовими економічними лідерами Японією, Китаєм, Республікою Кореєю – віддалена від осередків цивілізації Монголія та закрита залізною завісою для усього світу КНДР.

Субрегіон Центральна Азія складається з країн з перехідною економікою. Після розпаду Радянського Союзу в спадок лишилися розвинуте машинобудування, металургія, хімічна та легка промисловість. А разом з ними й економічні проблеми. Процеси трансформації економіки в Центральній Азії відбуваються за китайським зразком. Місцеві авторитарні режими проводять жорсткий курс на перебудову економічних систем, що сприяє встановленню економічної стабільності.

Зв'язки України з країнами Азії. Азійський регіон стає новим осередком світового господарства, куди переміщується центр політичної та економічної активності з Європи та Північної Америки. У політичному вимірі Китай та Індія стають новими центрами геополітичного впливу. Японія та Південна Корея – потужні інвестиційні гравці на ринку фінансових послуг. За низького інвестиційного клімату в Україні перспективним є залучення фінансів цих держав для розвитку аграрного сектору, у сферу транспорту, інфраструктурних проектів нашої держави. Для України азійський напрям є одним з найважливіших у стратегічних планах встановлення міжнародних зв'язків. Найважливішими торговельними партнерами України з-поміж країн Азії є *Китай, Туреччина, Індія, Республіка Корея, Японія, Ізраїль та Саудівська Аравія*. Основу експорту становлять продукція сільського господарства та її переробки, чорні метали, продукція хімічної промисловості та машинобудування. В імпорті домінують побутова техніка, фармацевтична продукція, полімерні матеріали, харчові продукти, одяг та взуття, трикотаж, каучук, гума. Тенденції активізації торгово-економічних відносин свідчать про реальну можливість України співпрацювати з ринками багатьох азійських країн.

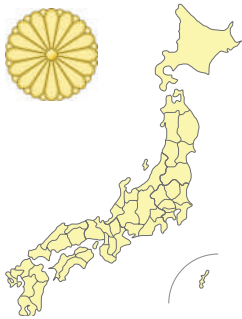
▶ Користуючись текстом підручника, тематичними картами атласу та додатковими джерелами інформації, складіть економіко-географічну характеристику кожного із субрегіонів Азії (за групами). Під час складання характеристики доцільно дотримуватися такого плану: ЕГП та склад регіону, природні умови та ресурси, населення та працересурсний потенціал, участь у міжнародному поділі праці (міжнародна спеціалізація).

1. З чим пов'язаний прискорений розвиток третинного сектору в економіці азійських країн? **2.** Схарактеризуйте провідні види транспорту країн Азії. Назвіть найбільші морські порти та аеропорти-хаби в регіоні. **3.** Як вплинули сучасні засоби зв'язку на промисловий розвиток країн Азії? **4.** Назвіть найбільші фінансові центри Азії та поясність чинники їх формування. **5.** Що спричинило необхідність прискореного розвитку освіти і науки в азійських країнах? **6.** Порівняйте спеціалізацію господарства субрегіонів Азії. Назвіть причини нерівномірності їх економічного розвитку. **7.** Чи вичерпано можливості Азійського регіону щодо подальшого економічного зростання нових країн? Які, на вашу думку, країни Азії можуть стати новими індустріальними країнами наступної хвилі індустріалізації?

ТЕМА 2. КРАЇНИ АЗІЇ

§ 26. ЯПОНІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ, ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

Офіційна назва – Японія

Склад території – 47 префектур

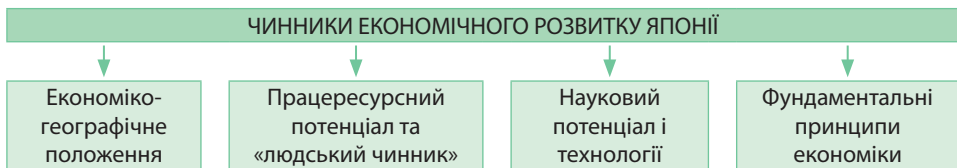
Член міжнародних організацій – ООН, АТЕС та ін.

Офіційна мова – японська

Релігії – буддизм, синтоїзм

Місце країни у світі та Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Японія – третя у світі та друга в Азії (після Китаю) країна за ВВП, країна, яка набула статусу наддержави з потужною наукомісткою промисловістю та високоінтенсивним аграрним сектором, і є однією з найбільших експортерів та імпортерів капіталу.

Японія відіграє визначальну роль в економічному розвитку Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), у межах якого взаємодіють понад 30 країн із різними економічними, політичними та соціокультурними параметрами. У списку торговельних партнерів Японії головне значення мають країни АТР: зокрема, Китай, Республіка Корея та країни АСЕАН. Сучасні успіхи японської економіки забезпечено дією низки чинників, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці (мал. 88).

Мал. 88. Чинники, що визначають місце Японії у міжнародному поділі праці

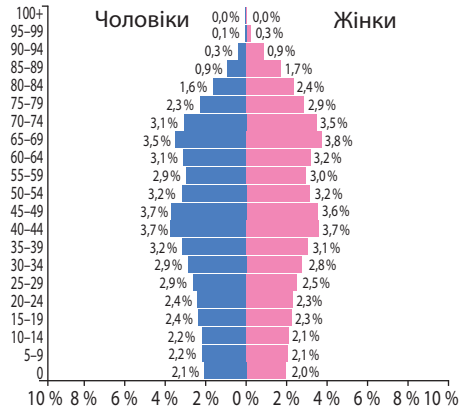
Економіко-географічне положення. Японія – це країна-архіпелаг у Східній Азії, що простягнулася вигнутою смугою з півночі на південь майже на 3,5 тис. км. До її складу входять чотири великі острови, що їх японці називають «основною землею»: Хоккайдо, Хонсю, Сікоку та Кюсю. Острівне положення далеко на сході призводило до тривалої ізоляції країни від зовнішнього світу. Тепер море з'єднало країну, вкрай бідну на природні ресурси, з торговельними партнерами.

Японія розміщена в центрі АТР. Це дає країні широкі можливості участі в міжнародному поділі праці. Японія користується зручністю свого транспортно-географічного положення.

Японія прагне зберегти дружні відносини з усіма державами й цілеспрямовано здійснює курс на посилення своєї політичної ролі у світі. З Росією ускладнюється політичне співробітництво через територіальні претензії щодо чотирьох південних островів з групи Курильських, що їх японці досі вимагають повернути.

Працересурсний потенціал та «людський чинник».

Демографічна ситуація в Японії суттєво відрізняється від інших азійських країн. Держава вже давно перейшла від II до I типу відтворення населення. За останні півстоліття рівень народжуваності знизився у 3,5 раза! Нині її показник найнижчий серед країн Азії та один з найнижчих у світі – 7,8 осіб/тис. Одночасно в 2,5 раза зменшився й рівень смертності. Скорочення дитячої смертності навіть назвали «японським дивом»: вона зменшилася у 15 разів! Природний приріст у країні від’ємний: –1,8 особи/тис. Такі стрімкі зміни у відтворенні населення Японії одержали назву «демографічної революції». Основною їх причиною є активна демографічна політика (мал. 89).

Мал. 89. Статеві-вікова піраміда Японії, 2017 р.

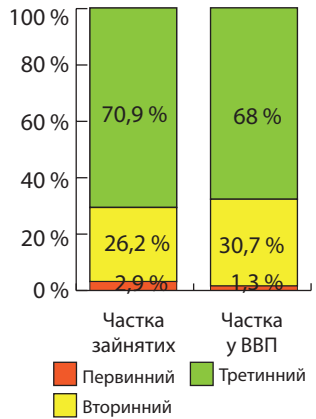
Відбувається процес «старіння нації». Якщо у 50-х рр. ХХ ст. частка літніх людей становила 5 %, то нині – понад 27 %. За середньою тривалістю життя (84,74 року) Японія поступається лише Монако. Середній вік населення – 46,9 року. Темпи японського «старіння нації» є найвищими на планеті. Очікується, що за нинішніх темпів депопуляції кількість японців до 2050 р. зменшиться до 100 млн осіб, а до 2100 р. – до 64 млн. Це є загрозою для японської економіки.

Японія – *однаціональна держава*. 99,7% становлять японці, мова яких настільки специфічна, що не належить до жодної з мовних сімей.

Трудові ресурси країни вирізняються дуже високим рівнем кваліфікованості. Широко застосовується як чоловіча, так і жіноча праця. Рівень безробіття низький – близько 3,3%. Переважна частка економічно активного населення зайнята у третинному секторі господарства (мал. 90).

Однією з причин японського «економічного дива» є «людський чинник» як специфічна особливість японця-працівника: традиційний спосіб мислення й поведінки, культурно-духовна орієнтація, колективістська ментальність (відданість родині, фірмі тощо), виховання у молоді працелюбності та трудової дисципліни, неформальна японська «система довічного найму». Все це разом із працею правлячих кіл сприяло позитивному результату в економічному розвитку Японії.

Високий матеріальний рівень життя людей стимулював постійне розширення внутрішнього споживчого ринку, а отже, потужне виробництво товарів,

Мал. 90. Значення секторів економіки Японії, 2016 р.

послуг і необхідних благ для великої кількості споживачів. 80–83% всіх вироблених в Японії товарів і послуг споживаються на внутрішньому ринку.

Науковий потенціал і технології. Японська економіка завжди була спрямована на створення великої технологічної бази. На перших етапах стрімкого економічного зростання у 50–70-х рр. ХХ ст. країна пішла шляхом перейняття в інших країнах (США, Німеччині, Франції) їх науково-технічного досвіду, придбання патентів і ліцензій.

Згодом ділові кола країни розробили політику, метою якої було домінування Японії у сфері розробок технологічних інновацій. Це відбувалося поступово. Спершу запозичені технології зазнавали якісної переробки. Тоді в Японії з'явилося більше, ніж у США промислових роботів і гнучких автоматизованих систем. Згодом на порядок денний постало завдання технологічної незалежності. Всіляко заохочувався експорт із країни наукомісткої продукції, а пізніше – електронної техніки власного виробництва. В результаті країна з «чистого» імпортера перетворилася на виключного експортера новітньої техніки та передових технологій.

Нині Японія є лідером за видатками на розвиток наукових досліджень – до 4% ВВП. Стратегічною метою держави є здійснення програм, відповідно до якої по всій території буде створено мережу із 19 технополісів.

Фундаментальні принципи економіки. У бідній на природні ресурси країні традиційно культивується принцип: «Наше багатство – людські ресурси». Для Японії характерним є сприйняття підприємства як «виробничої родини». До найпоширеніших напрямів корпоративної соціальної відповідальності працівників належать такі: система довічного найму на роботу на великих підприємствах, допомога в придбанні житла, стимулювання родинних династій, навчання спеціалістів, фінансова допомога в разі народження дітей, а потім в їхньому навчанні, щедрі вихідні допомоги, корпоративні пенсії.

Фундаментальні принципи японської економіки склалися ще в повоєнні роки. Перший з них – тісна співпраця підприємств, постачальників, дистриб'юторів, банків і великих фінансових груп, що утворюють *кейрецу* (буквально: «система», «серія», «ряд», «ієрархічний порядок») – великі корпоративні конгломерати і холдинги. Зазвичай кейрецу групуються навколо потужного банку, що забезпечує фінансування всіх компаній групи. Типовим прикладами кейрецу є, зокрема, група *Mitsubishi*. Вона сформувалася навколо банку *Mitsubishi UFJ Bank* та об'єднала майже 30 членів групи, які діють у сфері фінансів, будівництва, торгівлі, електроніки, харчової, автомобільної, суднобудівної, нафтопереробної, хімічної, металургійної, паперової промисловості. В Японії великі групи кейрецу існують поряд з малими підприємствами (індивідуальними, родинними, партнерськими), зміцнюються взаємозв'язки великого та малого бізнесу.

Іншими традиційними фундаментальними принципами японської економіки є кооперація роботодавців і профспілок робітників та службовців.

Природно-ресурсний потенціал. Японія – країна-архіпелаг, тому море в її житті відіграє особливу роль. Воно з'єднує острови між собою та державу з материком. Але водночас це й страшенні цунамі, й потужні урагани, що приносять немало лиха.

Японія – країна гір. Близько 80% території займають молоді середньовисотні сейсмічно активні гори – *Японські Альпи*, найвищою точкою яких є вулкан *Фудзіяма* (3777 м) (мал. 91). Щорічно реєструється до 1000 підземних поштовхів різної сили. У країні є 150 вулканів, 15 з яких діючі. На рівнини припадає лише 20% території, проте на них живе 80% населення країни. Найбільшою є рівнина *Канто*, що простяглася вздовж Токійської затоки.

Мал. 91. Вулкан Фудзіяма

Клімат Японії мусонний. Він втричі вологіший та значно тепліший, ніж на материку. Зима в країні посушлива, літо вологе. У липні – серпні над островами проходять тайфуни, приносячи тривалі зливи та ураганні вітри. Температурні контрасти різних частин країни уможливають вирощування різноманітних сільськогосподарських рослин: на півночі – швидкостиглі зернові культури, у центрі – збирати 3 врожаї за 2 роки теплолюбних культур помірного поясу, на півдні – одержувати 2–3 врожаї на рік рису, чаю та цитрусових, а у найтепліших районах культивувати навіть банани та цукрову тростину.

Японія бідна майже на всі види природних ресурсів, мало забезпечена *мінеральними ресурсами*. Японська промисловість працює майже повністю на імпортній сировині. Завдяки новітнім технологіям рентабельним стає використання мінеральних ресурсів Океану.

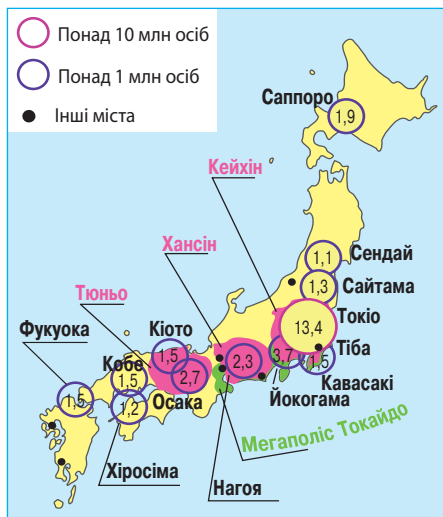
Країна недостатньо забезпечена *водними ресурсами*. Річки порожисті, бурхливі, не придатні для судноплавства, але мають великий гідроенергопотенціал, використовуються для лісоплавлу та на півдні в сухий сезон для зрошення. Озера невеликі, але мальовничі, тому є містами відпочинку та туризму. Для водопостачання міст часто застосовують підземні води. Вкрай обмеженими є й *земельні ресурси*. Понад третину території зайнято малородючими підзолистими ґрунтами, решта – бурі лісові ґрунти, червоно- й жовтоземи. Показник ріллі на душу населення в Японії є одним з найнижчих у світі – 0,04 га/особу.

Особливу цінність мають *ліси*, що вкривають майже $\frac{2}{3}$ площі. Але більшість з них у горах мають ґрунто- та водозахисне значення і тільки менш ніж третина лісових масивів дає промислову деревину.

Система розселення. Японія – одна з найбільш густозаселених країн у світі. Середня густина населення становить 338,5 осіб/км². На рівнині Канто вона зростає до 2,5 тис. осіб/км², а у містах – до 10 тис. осіб/км²; у горах знижується до 40 осіб/км².

Рівень урбанізації дуже високий (91,3%) й продовжує зростати. В країні існує близько 650 міст, серед яких міст-мільйонерів 12 (мал. 92). Найбільшими серед них є *Токіо* (13,4 млн осіб), *Йокогама* (3,7 млн осіб), *Осака* (2,7 млн осіб), *Нагоя* (2,3 млн осіб). До світових міст належать *Токіо* та *Осака*. Міста оточили «супутники», утворивши разом великі міські агломерації: столичну *Кейхін* (у складі Токіо, Йокогама, Кавасака, Тіба та десятка інших населених пунктів), *Хансін* (Осака, Кобе, Кіото та понад 100 інших міст) і *Тюньо* (Нагоя та 80 населених пунктів). Збільшуючись, вони утворили мегаполіс *Токайдо*, в якому живе понад 70 млн осіб – понад половину населення країни.

▶ Враховуючи ступінь забезпеченості країни природними ресурсами, поясніть, чому майже всі великі міста Японії з потужним виробництвом сконцентровано на морських узбережжях.

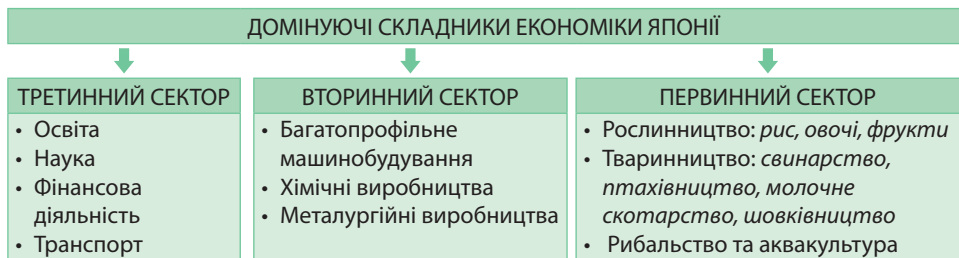
Мал. 92. Найбільші міста та міські агломерації

▶ 1. Поміркуйте, які проблеми виникли в Японії у зв'язку з явищем урбанізації.
2. Порівняйте процеси урбанізації в Японії та у країнах Європи.

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. З початку 90-х рр. XX ст. Японія проводить структурну перебудову економіки, спрямовану на розширення внутрішнього ринку, зростання сфери послуг, розвиток власного науково-технічного потенціалу. У структурі ВВП Японії на сферу послуг припадає 68 %, на переробну промисловість та будівництво – 30,7 %, на сільське, лісове та рибне господарство – лише 1,3 %.

В японській промисловості непинно збільшується частка новітніх наукомістких виробництв, особливо електроніки, програмового забезпечення, інформатики, фармацевтики, біотехнології, промислових роботів, інформаційних систем.

Домінуючі складники третинного сектору. В Японії широко представлено практично всі існуючі види послуг (мал. 93). Відбувається процес софтизації економіки, тобто зростає роль нематеріальних ресурсів: інформації та зв'язку. Особливе місце посідають торгівля, фінансові та банківські послуги. Набуває великого значення надання ділових послуг, що пов'язані з обслуговуванням виробництва: консалтинг, інжиніринг, маркетинг.

Мал. 93. Домінуючі складники економіки Японії

Особливе значення для економіки Японії має *освіта*. Японцям здавна властиве прагнення до набуття знань, повага до навчання і вченості. Лише робітники з високим рівнем освіти в змозі забезпечити високу продуктивність праці. Японія – це країна суцільної грамотності. Якщо перед Другою світовою війною середню і вищу освіту здобували тільки 10 % японців, у середині 70-х рр. XX ст. – половина, то нині – практично усі. Японія може слугувати прикладом здійснення таких загальних принципів сучасної освіти, як пріоритетність, безперервність та висока якість. В Японії функціонує понад 500 університетів. Серед японських вишів 10 належать до найкращих у світі, в т. ч. університети *Токіо* та *Осаки*.

В Японії неухильно зростає роль *науки*. До початку 80-х рр. XX ст. країна помітно відставала від США та більшості країн Європи за розвитком науки. Для ліквідації такої ситуації японська держава та приватні компанії зосередили зусилля на розвитку власних наукових досліджень з метою створення вітчизняних технологій. Пріоритетними напрямками досліджень є біотехнологія, медицина, інформаційні системи, створення нових матеріалів. Для успішного впровадження новітніх наукових досягнень у виробництво в Японії побудовано спеціальні міста – *технополіси*. Розвиток науково-виробничої сфери має високий рівень концентрації: 60 % розробок здійснюється в агломерації Токіо–Йокогама. Іншими важливими осередками науки є Осака, Кіото, Нагоя.

Банківський сектор становить в Японії основу для здійснення *фінансових послуг*. Центральний банк Японії – це перший, державний рівень банківської системи. Інші, приватні банки: це 10 міських і 45 регіональних банків. Основним ринком вивезення японського капіталу є Північна Америка, а також країни Південно-Східної та Східної Азії. Столиця Японії Токіо є великим міжнародним валютним ринком завдяки величезному щоденному обігу іноземної валюти. Токійська фондова біржа – одна з найбільших бірж світу.

Транспортна система країни.

В Японії добре розвинуто всі види транспорту, за винятком внутрішнього водного та трубопровідного.

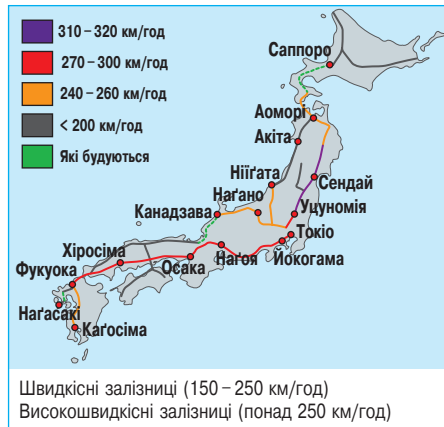
Швидкісні залізничні магістралі, що проходять уздовж східного та західного узбереж острова Хонсю, формують лінійну основу транспортної мережі країни (мал. 94). Коротші поперечні дороги пов'язують між собою східний та західний береги. Між собою усі великі острови з'єднано багатокілометровими мостами або підводними тунелями. Нині в країні працюють 6 основних швидкісних ліній, що їх об'єднано в єдину мережу «Сінкансен» (з японської – «нова магістраль»). Власником цих доріг є компанія *Japan Railways*. В Японії існують монорейкові дороги, на яких працюють швидкісні потяги на магнітному підвісі, що досягли світового рекорду швидкості руху – 581 км/год (мал. 95). Густота залізниць в країні є однією з найбільших у світі (75 км/тис. км²).

Молодший для країни *автомобільний транспорт* успішно конкурує із залізничним. За пасажирообігом він уже вдвічі випередив залізницю. У вантажообігу значна роль належить великим вантажним автомобілям. За протяжністю автошляхів Японія посідає 6-те місце в світі. Водночас за густотою автодорожньої мережі (3130 км/тис. км²) вона поступається лише Бельгії та Сінгапуру. Автомобільні траси зазвичай проходять паралельно залізницям, утворюючи т. зв. полімагістралі.

Морський транспорт виконує каботажні та майже всі зовнішньоторговельні перевезення. Японські фірми або безпосередньо володіють, або контролюють приблизно $\frac{1}{10}$ світового тоннажу морського флоту, $\frac{2}{5}$ цього тоннажу припадає на танкери. В країні існує понад тисячу морських портів, 19 з них мають міжнародне значення, в т. ч. 7 належать до категорії світових універсальних портів-велетнів: *Нагоя, Тіба, Йокогама, Кітакюсю, Кобе, Осака, Токіо*.

Авіаційний транспорт Японії відіграє важливу роль у міжнародних та внутрішніх перевезеннях пасажирів. До найбільших аеропортів-хабів світу належить *Міжнародний аеропорт Токіо*, що обслуговує 80 млн пасажирів на рік. Основні міжнародні лінії йдуть із Японії до Південно-Східної Азії, Австралії, Європи, на Близький Схід.

 1. Які чинники вплинули на міжнародну спеціалізацію Японії? **2.** Проаналізуйте статеву-вікову структуру населення Японії, користуючись статеву-віковою пірамідою та оцініть працересурсний потенціал країни. **3.** Порівняйте рівень та темпи урбанізації Японії та Європи. **4.** Які особливості має система міського розселення в Японії? Покажіть на карті найбільші міста країни. **5.** Які особливості сучасного постіндустріального розвитку Японії? **6.** Назвіть домінуючі складники третинного сектору економіки Японії та чинники, що визначили їх прискорений розвиток. **7.** Які недоліки і переваги ЕПП Японії як країни-архіпелагу? **8.** Оцініть роль фундаментальних принципів економіки в розвитку Японії.

Мал. 94. Швидкісні залізниці Японії

Мал. 95. Японський потяг на магнітній підвісі маглев MLX01-1

§ 27. ЯПОНІЯ: ВТОРИННИЙ ТА ПЕРВИННИЙ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Японія виробляє значну частку промислової продукції світу. В її структурі переважають новітні виробництва, які ґрунтуються на передових технологіях. Промислові виробництва, що визначають спеціалізацію країни, – це насамперед багатопрофільне машинобудування, хімічні та металургійні виробництва, електроенергетика.

Машинобудування. Країна дає 15% світового виробництва машин кількох тисяч найменувань. Експорт машин у 9 разів перевищує їх імпорт. Широко застосовується роботизація підприємств. Нині японське машинобудування являє собою поєднання старих, нових і новітніх виробництв, серед яких найбільше значення мають автомобілебудування, електроніка, верстатобудування, робототехніка та суднобудування.

Японія є одним зі світових лідерів з *виробництва автомобілів*. Країна випускає близько 10% автомобілів світу, поступаючись лише Китаю. $\frac{3}{4}$ з усіх складених автомобілів легкові, решта – вантажні. Крім того, виробляються мотоцикли, скутери, велосипеди. В Японії автомобільний сегмент ринку поділений між 11 компаніями. Найвідоміші серед них *Toyota, Mitsubishi, Nissan, Honda, Mazda* та *Suzuki*. Робота цих компаній – це чітко налагоджений механізм взаємодії між базовими підприємствами та субпідрядниками. Японія випускає найбільш екологічно чисті автомобілі. Проте країні важко конкурувати в галузі автомобілебудування з новими індустріальними країнами та навіть США, в яких зарплата робітників є значно нижчою. Окрім того, висока вартість землі, на якій працюють заводи, ще більше підвищує собівартість продукції. Через те виникла тенденція завозити в Японію японські автомобілі, що їх зібрано за кордоном на дочірніх підприємствах.

До числа новітніх, найбільш наукомістких японських виробництв належать *електронна промисловість*. За її масштабами Японія поступається лише США, а за обсягом експорту посідає 1-ше місце в світі. Електроніка в країні вирізняється високим ступенем монополізації: в ній діють такі великі компанії, як «Мацусіта», «Хітачі», «Тошиба», «Соні» та ін. Раніше країна була відома на світовому ринку переважно побутовою електронікою, особливо аудіо- та відеоапаратурою. Згодом перейшла на випуск складнішої продукції, зокрема персональних комп'ютерів. Країна також випускає обладнання для обслуговування торговельних закладів і готелів; контрольную апаратуру для залізниць, автотранспорту та метрополітену; машини для моніторингу стану навколишнього середовища; медичну апаратуру; електронні навчальні системи.

Щодо японського *верстатобудування та робототехніки*, то міжнародною спеціалізацією країни у цій сфері є верстати з числовим програмовим управлінням, а рівних країні у складанні промислових роботів немає у світі. Машинобудівні корпорації складають людиноподібних роботів. Відомий робот Вакамару виробництва компанії *Mitsubishi* (мал. 96). Корпорацією *Honda* був складений робот-андроїд Асімо, який може розрізняти людей за спеціальними картками, ходити зі швидкістю руху людини по східцях, бігати, тиснути руку, вітатися з людиною, відгукуватися

Робот Асімо

Робот-собака Аїбо

Робот Вакамару

Робот Міїм

Мал. 96. Японські роботи

на своє ім'я, обертатися на тривожні звуки тощо. Спільними зусиллями кількох установ був створений робот-астронавт Кіробо, який був виведений на орбіту й виконував роль компаньйона японського астронавта та підтримував зв'язок із Землею. Компанією *Sony* був створений робот, який імітує щеня Аїбо. Він може бачити предмети, розпізнавати команди та обличчя, проявляти емоції. Робот Міїм має реалістичні риси обличчя й тіла людини, може співати, танцювати, розпізнавати слова, має міміку.

Серед традиційних виробництв японського машинобудування відоме в світі *суднобудування*. Із середини ХХ ст. Японія утримувала в ньому світову першість. У країні складають кожне четверте морське судно в світі. Підприємства машинобудування розміщені у багатьох містах. Кожне з них є багатопрофільним. У суднобудуванні виділяються Йокогама, Кобе, Куре та Наґасакі. В автомобілебудуванні лідирує район Наґої (компанія «Тойота»). Електронна промисловість розвивається у великих містах мегалополіса Токайдо та на острові Кюсю.

Хімічне виробництво. Японія входить до трійки світових лідерів разом з Китаєм та США за обсягом продукції хімічних виробництв. Приділяється увага розробці екологічно чистих, енерго- і ресурсозберезувальних технологій. Три чверті виготовленої хімічної продукція експортують до інших країн Азії, по 10 % – до країн Європи та Північної Америки. Основу експорту становлять синтетичний каучук, хімічні волокна, пластмаси, фармацевтика, ароматичні вуглеводні, органічні та неорганічні сполуки. У сучасних умовах багато уваги приділяється розвитку виробництва вуглецевих волокон і композитних матеріалів для атомної та авіаційної промисловості. Найбільшими центрами хімічної промисловості є морські порти Кавасакі, Йокогама, Токіо, Наґоя.

Металургійні виробництва. Металургійні виробництва Японії належать до найпотужніших у світі, хоча працюють цілком на імпорتنій сировині. Сама Японія є одним з найбільш потужних споживачів чорних та кольорових металів у світі. Країна частково споживає метали власного виробництва, а частково імпортує.

Чорна металургія хоча й є одним із давніх промислових виробництв країни, вирізняється високим рівнем використання новітніх технологій та екологічності: 70 % виробництва сталі припадає на кисневі конвертори, а решта 30 % – на електродугові печі. Комбінати оснащено найновітнішим обладнанням, значно кращим, ніж у США та країнах Європи. На них найвищий рівень автоматизації. На початку 90-х рр. ХХ ст. Японія стала світовим лідером за виплавою сталі та її великим експортером. Але з 1996 р. вона міцно утримує 2-ге місце, поступившись першістю Китаю. Основними напрямками експорту японського металу є США, країни Південно-Східної Азії та Китай. Експерти визнали Японію головним постачальником на світовий ринок металопродукату для потреб суднобудування.

Для японської чорної металургії характерний дуже високий рівень її територіальної концентрації. Майже всі провідні центри зосереджено на східному березі острова Хонсю. Розміщення комбінатів поблизу або безпосередньо у великих містах зумовлене споживчим чинником: підприємствами машинобудування – значними споживачами сталі.

Значно реорганізовано японську *кольорову металургію*, що стрімко розвивається у зв'язку зі зростанням попиту на її продукцію в літако- та ракетобудуванні, електроніці. Розвиваються виробництва міді, свинцю, цинку, алюмінію, нікелю, титану. Переробні підприємства розміщуються практично в усіх провідних центрах Тихоокеанського промислового поясу. Багато старих заводів кольорової металургії взагалі припинили своє існування. Найбрудніші виробництва з первинної плавки металів було розміщено в країнах, що розвиваються.

Японія – великий переробник руд рідкісних металів (кадмію, селену, телуру, індію, германію, талію, ренію). Їх добувають під час утилізації промислових відходів.

Електроенергетика. За загальним виробництвом електроенергії Японії посідає 5-те місце у світі, а в Азії поступається лише Китаю та Індії. Основу електроенергетики становлять *теплові електростанції* (ТЕС), що виробляють 87% електроенергії. На 90% Японія залежить від імпорتنих енергоносіїв. Більш ніж по 40% енергобалансу ТЕС припадає на імпорتنі газ та вугілля, близько 14% – на привізну нафту.

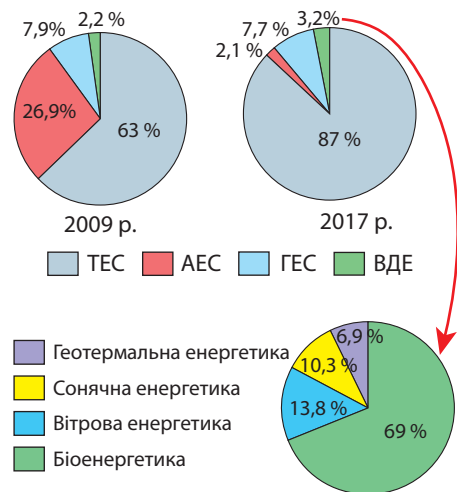
Оскільки країна значною мірою залежить від імпортного палива, з 70-х рр. ХХ ст. *атомна енергетика* була національним стратегічним пріоритетом. До катастрофи на АЕС «Фукусіма», що сталася внаслідок землетрусу в 2011 р., Японія мала 17 АЕС, на яких діяли 54 атомних реактори й виробляли 26,9% електроенергії. Після аварії в Японії посилювався антиядерний рух. Під його тиском за три наступні роки роботу усіх АЕС було призупинено.

Гідроенергопотенціал японських річок уже використаний на 84%. Незважаючи на це, частка *гідроенергетики* в енергобалансі країни становить лише 7,7%. Велика гідроенергетика – традиційне для Японії джерело енергії. Міні-ГЕС просуваються вглиб країни: від великих річок до малих і струмків.

В Японії був запроваджений закон про обов'язкове використання *відновлювальних джерел енергії* (ВДЕ), які нині дають 3,2% електроенергії (мал. 97). *Біоенергетика* є найбільш перспективним з-поміж нових видів енергії в Японії. До 20% біопалива, що його одержують з відходів цукрової тростини, лісу, будівельного сміття або внаслідок переробки водоростей, використовує японський транспорт, що зменшує викиди вуглекислого газу в атмосферу. В Японії є технології з виробництва газу метану з органічних відходів і стічних вод. Його застосовують у кухонних плитах та для виробництва електроенергії. Ще одним напрямом японської біоенергетики є спалювання побутового сміття та промислових відходів.

В Японії зростає потужність *вітрової енергетики*. ^{1/3} частина території країни розташована в зоні вітру з достатньою швидкістю для встановлення вітрових турбін. Якщо забудувати усі ці території вітровими установками, то вони покриють 20% річних потреб Японії в енергії.

Сонячну енергію в Японію використовують за двома напрямками: фотогальванічна та сонячна термальна енергетика. Перша з них є візитівкою країни на світовому ринку відновлюваної енергетики. Фотогальванічні елементи дають змогу перетворювати сонячне світло безпосередньо в електричну енергію. В країні концентрується їх понад третину від світових. Сонячні термальні системи

Мал. 97. Структура електроенергетики Японії до і після «Фукусіми»

► Проаналізуйте діаграми, що показують зміни в структурі електроенергетики Японії протягом останнього десятиліття (мал. 97). Поясніть причини зміни значення різних традиційних джерел електроенергії.

застосовують для обігрівання домашніх господарств, лікарень, гарячого водопостачання та виробничих процесів у харчовій та текстильній промисловості, де потрібна гаряча вода. Такі системи часто вмонтовують у дахи будинків.

Геотермальна енергетика в Японії використовується давно для опалення приватних будинків, шкіл, лікарень та інших громадських установ. В країні існує 4 геотермальні поля із 37 світових, а також низка підземних гарячих джерел і вулканів. Однак через високу собівартість ГеоЕС подальші розробки в цьому напрямі просуваються повільно, а фінансування скорочується. Найбільш перспективною в країні вважається мала геотермальна енергетика.

Традиції і технології у сільському господарстві. Сільське господарство забезпечує більш ніж половину потреб населення у продовольстві. Існують підприємства різних форм власності. Традиційно основою японської агросфери є дрібні фермерські господарства сімейного типу. Поряд з ними працюють великі підприємства сільськогосподарських корпорацій. Крім того, існує велика сільськогосподарська кооперація, яка є однією з найпотужніших серед високорозвинутих країн.

Нині у спеціалізації японської агросфери сформувалися три повідні напрями. *Перший* – це традиційне *рисосіяння*, під яким зайнято майже половина ріллі. Новітні технології передбачають впровадження ранньостиглих високоврожайних сортів. «Рисовий пояс» склався на північному сході острова Хонсю та узбережжі Японського моря. *Другий* – це *овочівництво* та *садівництво*, що використовують найновітніші досягнення техніки під час створення теплиць, овочевих плантацій та садів. Значну частину виробництва білокачанної капусти зосереджено навколо столиці; яблук, груш, слив – на півночі й у центрі острова Хонсю; мандаринів, персиків, хурми, каштанів, чаю, полуниці – на субтропічному півдні Хонсю. *Третій* – це *тваринництво*. Головними постачальниками м'яса є свинарство та птахівництво. Новим напрямом стало молочне скотарство. Зберігають значення *декоративне садівництво* та *квітникарство*. Поступово зменшується роль традиційного для країни *шовківництва*.

З кінця ХХ ст. для Японії характерне швидке скорочення площ орних земель. Причинами є перехід японців від традиційного до західного способу харчування: зменшення споживання рису і збільшення в раціоні пшеничних виробів, м'яса, молочних продуктів. Так, імпортується близько 85% пшениці, вся кукурудза, 80% цукру, близько 20% жирів, 30% м'яса. Іншою причиною є урбанізація.

Японці вживають у їжу багато морепродуктів, що їх традиційно називають «рибою», тому для острівної Японії характерне *рибальство*. Окрім риби видобувають молюсків, крабів, морських їжаків, їстівні водорості. Набула розвитку *аквакультура* – розведення водних організмів у морських лагунах, гірських озерах, на рисових полях. Для одержання перлин біля м. Нагоя розводять молюсків-перлівниць (мал. 98).

Мал. 98. Аквакультура в Японії

Характерні риси територіальної організації господарства: Тихоокеанський пояс, мережа технопарків і технополісів. У територіальній організації економіки Японії помітні нерівномірності в розміщенні господарських об'єктів.^{4/5} промислової та половини сільськогосподарської продукції виробляють у *Тихоокеанському поясі*, який займає лише $\frac{1}{3}$ території, але концентрує $\frac{2}{3}$ населення країни та $\frac{4}{5}$ усіх зайнятих у промисловості. Там здійснюється $\frac{3}{4}$ торгово-фінансових операцій, концентрується половина усіх банківських вкладів, навчається $\frac{2}{3}$ студентства. За його межами розташована *Периферійна зона*, в якій переважають лісозаготівля, невелика добувна промисловість і туризм.

У країні склалася мережа технополісів, що мають як наукову, так і суто виробничу спрямованість. Біля Токіо був спеціально збудований найбільший у країні технополіс *Цукуба*, який об'єднує 47 науково-дослідних організацій, де працює 40% усіх науковців. У цьому науковому оазисі зосереджено науково-дослідні лабораторії багатьох відомих компаній. Одним з найбільш успішних технополісів є *Oiima* на острові Кюсю. Там працюють філії найбільших компаній, зокрема *Sony*, *Canon*, *Matsushita*, *Nihon MRC*, *Toshiba*. Нині у Японії технополіси трансформуються у досить великі (наприклад, Хамамацу), середні (Нагаока) і малі міста (Ямагуті, технополіс, що виник із кількох сіл).

У Тихоокеанському поясі формується мережа *технопарків*, на території яких розміщено інноваційні компанії.

Зовнішні економічні зв'язки. В Японії розвиваються всі форми зовнішніх економічних зв'язків. Основною їх формою залишається зовнішня торгівля.

Торговий баланс Японії традиційно має позитивне сальдо. Однак за рівнем відкритості економіки Японія поступається більшості країн Європи, оскільки її експортна квота становить лише 14% загального обсягу ВВП. У структурі експорту 98% припадає на промислові товари. Серед них найбільше значення мають транспортні засоби, машини, електроніка, хімічні та електрохімічні товари, чавун і сталь, оргтехніка. Провідне значення в імпорті мають мінеральна сировина та паливо. Завозять електроніку, електротехніку, продукцію сільського господарства, хімічні товари, метали та їх руди.

На відміну від багатьох розвинутих держав у японській зовнішній торгівлі велике значення мають країни, що розвиваються, як за експортом, так і особливо за імпортом. Японська промислова зовнішня торгівля охоплює всі великі регіони світу. Особливе значення має Китай. Японія веде активну торгівлю із США, країнами Перської затоки, Європи. Неухильно зростає частка Австралії. На цю країну нині припадає близько $\frac{1}{2}$ всього японського імпорту кам'яного вугілля і залізної руди, значна частина імпорту вовни.

Велике значення має експорт японського капіталу, що пов'язано зі зростанням золотовалютних резервів країни. В Японії сконцентровано найбільші банки планети. Експорт капіталу з Японії проявляється у кількох формах: позики на пільгових умовах, різноманітні гранти, прямі закордонні інвестиції. Японія є лідером у світі за розмірами надання фінансової допомоги іншим країнам.

Міжнародні зв'язки України з Японією. Українсько-японські зв'язки було започатковано в 1992 р. Однак донині двосторонні відносини між країнами розвинуто недостатньо. Основними формами зв'язків залишаються експорт японського капіталу у формі фінансової допомоги Україні та позики. Культурно-наукові зв'язки перебувають на рівні ознайомлювальних виставок.

► Складіть схему товарної структури експорту та імпорту Японії. Вкажіть основні напрямки вантажопотоків японських товарів та країни надходження до неї сировини та готових товарів.

1. Назвіть домінуючі складники вторинного та первинного секторів економіки Японії та чинники, що визначили їх розвиток. **2.** Покажіть на карті промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти, фінансові центри Японії та поясніть причини їх формування. **3.** Поясніть причини нерівномірності економічного розвитку різних частин Японії. **4.** Схарактеризуйте структуру експорту та імпорту товарів та послуг Японії. **5*.** Які зрушення у виробничій структурі сільського господарства Японії відбуваються в наш час? З чим це пов'язано? **6*.** Спрогнозуйте перспективи розширення економічних зв'язків України з Японією. **7*.** Оцініть позитивні та негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі Японії.

§ 28. КИТАЙ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ, ЕКСПОРТНА ОРІЄНТАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

Офіційна назва – Китайська Народна Республіка (КНР)

Склад території – 23 провінції; 5 автономних районів; 4 міста центрального підпорядкування: Пекін, Шанхай, Тяньцзінь, Чунцін; 2 спеціальні адміністративні райони: Сянган/Гонконг та Аоминь

Член міжнародних організацій – ООН, АТЕС, БРИКС та ін.

Офіційна мова – китайська

Релігії – буддизм, конфуціанство, даосизм

Місце країни у світі та Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Китай – це друга економіка світу, ВВП на душу населення становить лише одну десяту частку від аналогічного показника високорозвинутих країн. Через те за міжнародними стандартами Китай є країною, що розвивається, а за типом економічної системи – країною з плановою економікою.

Сучасний Китай – це ракетно-ядерна держава, яка є постійним членом Ради безпеки ООН. На початку XXI ст. Китай став третьою космічною наддержавою, яка має власну пілотовану космонавтику.

Китай дедалі виразніше заявляє про свою роль як регіонального лідера в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР). Першочергова увага приділяється нарощуванню обсягів торгівлі та інвестиційного співробітництва з країнами Південно-Східної Азії. Вживаються заходи із інтеграції виробничих і транспортних систем Китаю з країнами АСЕАН. У сферу геополітичного впливу Китаю увійшла Монголія, що її китайський уряд розглядає як продовження своєї території. Але керівництво Монголії орієнтоване переважно на США та Японію. Китай не полишає мрії щодо повернення до свого складу Тайваню.

Елементом менталітету китайців є ідея про перетворення їхньої країни на провідну економічну державу до 2049 р. – століття народної китайської революції. Цьому сприяє низка чинників, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці (мал. 99).

Мал. 99. Чинники, що визначають місце Китаю в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Китай є величезною державою у Східній Азії. Його площа становить майже чверть території Азії та ледь не досягає площі всієї Європи. Державний кордон тягнеться на 21,5 тис. км, що більш ніж половина довжини екватора.

Китай межує суходолом з 13 країнами. Морські межі сягають 15 тис. кілометрів.

Сусідні країни ядерного Китаю є нейтральними позаблоковими країнами. Складними залишають стосунки з *Тайванем*. Після соціалістичної революції 1949 р. та проголошення Китайської Народної Республіки на острів переселилися не задоволені новим режимом політичні сили і проголосили незалежність.

▶ Використовуючи політичну карту Азії, назвіть країни, які межують з Китаєм суходолом і морем. Пригадайте, до яких типів країн за рівнем економічного розвитку вони належать. Як це впливає на економічний розвиток держави?

На сході Китай має широкий вихід до морів Тихого океану та важливих міжнародних шляхів сполучення. Там на узбережжі створено спеціальні економічні зони (СЕЗ). До найбільших у світі універсальних морських портів належать 11 китайських, у т. ч. й топ-лідери *Шанхай, Тяньцзінь та Гуанчжоу*.

Працересурсний та споживчий потенціал, «людський чинник». Кожний п'ятий житель планети є громадянином Китаю. Величезна кількість населення, з одного боку, передбачає наявність велетенських трудових ресурсів, а з іншого – стає перешкодою для підвищення прибутків населення, загострює продовольчу та житлову проблеми, знижує можливості працевлаштування.

Китай має величезний внутрішній споживчий ринок з його майже півтора мільярдним населенням. Інвестування в китайську економіку є однією зі стратегій іноземних підприємств для одержання доступу на китайський ринок. Саме ця причина, а не пільговий інвестиційний режим у країні, стала головною для приходу в Китай більшої частини (400 з 500 найбільших) ТНК світу.

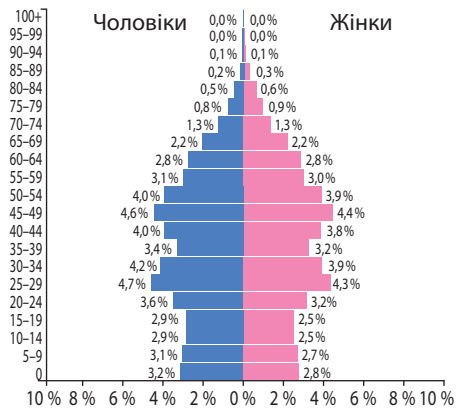
З 60-х рр. ХХ ст. в країні проводилася демографічна політика. Вона виявилася ефективною: природний приріст скоротився втричі. Для природного руху населення характерні зниження коефіцієнтів народжуваності та смертності. Нині вони становлять відповідно 12,4 осіб/тис. та 7,7 осіб/тис. Природний приріст зменшився до 4,6 осіб/тис. На одну жінку припадає усього 1,6 дитини. Китайці почали пізніше брати шлюб: чоловіки – в середньому в 26 років, жінки – у 24 роки. Демографічний перехід спричиняє низку проблем: «старіння нації», потребу в додаткових робочих руках на селі, виховання в родині дитини-одиначка. Середній вік населення менший, ніж в Японії або країнах Європи, й становить 37,1 року. Тривалість життя – 75,4 років. Нині з боку держави офіційних обмежень на кількість дітей немає. Однак державні дотації надаються лише на перших двох дітей.

У Китаї великого значення набули *внутрішні міграції*. Вони мають переважно економічні причини. Люди переселяються із сіл до міст, з освоєних східних районів до малозаселених північно-західних. *Зовнішні міграції* з Китаю мали широкий розмах у ХІХ – ХХ ст. Нині китайці є майже в усіх країнах світу, проте найбільше їх у Південно-Східній Азії. Багато китайців оселилося на західному узбережжі США та Канади. Сальдо міграцій у Китаї й донині залишається від'ємним.

Китай є *багатонаціональною державою*. Хоча китайці становлять 91,6% від всього населення, вони живуть лише на 40% площі у східній частині країни. Окрім китайців у країні, переважно західній її частині, живе 56 інших націй та народностей. Серед них *тибетці, монголи, уйгури, казахи, узбеки, киргизи* та інші.

Трудові ресурси Китаю вирізняються весь час зростаючим професійно-освітнім рівнем. У країні розвивається власна система освіти, уряд сприяє навчанню

► Порівняйте ЕГП Східного та Західного Китаю. Зробіть висновок про вплив ЕГП на економічний розвиток різних частин країни.

Мал. 100. Статеві-вікова піраміда Китаю, 2017 р.

► Порівняйте статеві-вікові піраміди Китаю (мал. 100) та Японії (див. мал. 89). Поміркуйте, які спільні проблеми мають обидві країни у зв'язку зі статеві-віковою структурою населення.

китайських студентів за кордоном, особливо в США та Японії. Надлишок робочої сили дає змогу підтримувати на низькому рівні заробітну плату. Країна залишається практично необмеженим резервом дешевої робочої сили.

Докорінно змінилася структура зайнятості. Багатомільйонна маса людей перемістилася із сільського господарства у промисловість, будівництво та сферу послуг: майже в 8,5 раза збільшилася кількість працюючих у місті і тільки в 2,7 раза – на селі. За розрахунками економістів Китаю, оптимальне співвідношення зайнятих у первинному, вторинному та третинному секторах має становити 34% : 32% : 34% (мал. 101).

Природно-ресурсний потенціал. За особливостями природних умов суттєво вирізняються східна прибережна, добре освоєна людиною, та західна, з ландшафтами гір та пустель, частини Китаю.

Клімат східних районів країни мусонний. Західні частини Китаю розміщені в умовах континентального, посушливого клімату. Там панують пустелі.

Китай надзвичайно багатий на різноманітні *мінеральні ресурси*. На північному сході в чохлах давньої платформи виявлено величезні поклади *кам'яного вугілля*. Основним районом видобутку *нафти* залишається Північно-Східний басейн. Крім того, розвідано запаси на північному заході. Родовища *природного газу* значно менші. Чисто газові родовища розміщені на південному заході у провінції Сичуань.

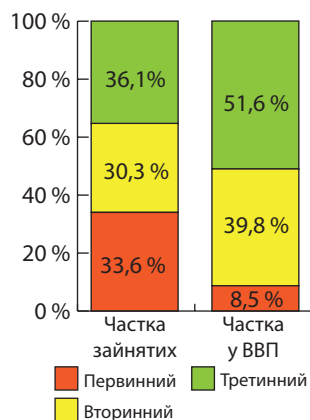
На північному сході країни щити давньої Китайської платформи багаті на сировину для чорної металургії: *залізни та марганцеві руди*. Покладами руд для кольорової металургії вирізняється пояс низьких гір на південному сході та півдні країни. Там сконцентровано 80% світових запасів *вольфрамівих та 60% олов'яних руд*. Крім того, розробляються *ртутні, мідні, поліметалічні, алюмінієві руди*. На території країни зосереджено 37% світових покладів руд рідкісноземельних металів: молібдену, ванадію, сурми.

З нерудної сировини в країні відомі значні ресурси *кухонної солі* у провінції Сичуань. На півночі є поклади *графіту та калійних солей*, на півдні *азбесту – та фосфоритів*.

Китай має значні запаси *водних ресурсів*. Проте через кліматичні особливості майже 90% їх припадає на Східний Китай. Найбільші китайські річки *Янцзи та Хуанхе* використовуються для зрошення, виробництва гідроенергії, судноплавства. Важливе значення в господарстві мають підземні води. У Західному Китаї майже немає постійних водойм.

Східний Китай багатий на *земельні ресурси*. Там ґрунти змінюються від багатих бурих лісових і кислих підзолистих на північному сході до родючих червоно- та жовтоземів на південному сході. Особливе місце посідають т. зв. рисові землі, що виникли внаслідок тривалого вирощування на них цієї культури.

Лісовими ресурсами відомий Північно-Східний Китай, де збереглися великі масиви тайги. На сході та південному сході тропічні ліси сильно вирубані під ріллю. Лише подекуди там трапляються бамбукові зарості.

Мал. 101. Значення секторів економіки Китаю, 2016 р.

▶ Порівняйте рельєф та клімат Східного й Західного Китаю. Зробіть висновок про можливості господарського освоєння різних частин країни.

▶ Дайте оцінку мінерально-сировинної бази Китаю. За картами атласу з'ясуйте, в яких частинах країни розміщуються вдалі поєднання родовищ різної сировини для розвитку промисловості.

Імпорт технологій. Китай відчуває нестачу власних технічних і фінансових можливостей для модернізації національної економіки. Уряд заохочує імпорт технологій, що сприяють розвитку таких прогресивних секторів економіки, як виробництво програмового забезпечення, нових матеріалів, телекомунікаційна індустрія, біотехнологія, охорона здоров'я. В районі міста Хайдань, північніше столиці, створено китайську «Силіконову долину», а в ряді великих міст працюють понад 120 сучасних національних індустріально-технологічних парків. У сфері біотехнології дослідження спрямовані на зростання кількості харчових продуктів, попередження та лікування важких хвороб. Важливими напрямками наукових робіт є освоєння нових видів енергії, розвиток безвідходних виробництв, розвідування корисних копалин, пошук нових видів зв'язку тощо.

Політична система. Різкий злет промислового виробництва Китаю, що розпочався наприкінці ХХ ст., зумовлений передусім розумною й поміркованою державною політикою щодо розвитку економіки. В країні проголошено побудову «ринкового соціалізму», або «соціалізму з китайською специфікою» під керівництвом Комуністичної партії на основі п'ятирічних планів. Принцип розподілу за працю (соціалістичний принцип) поєднується з принципом розподілу за вкладеним капіталом (капіталістичний принцип). Іноземні компанії розмістили на території Китаю підприємства складальні виробництва, зорієнтовані на експорт.

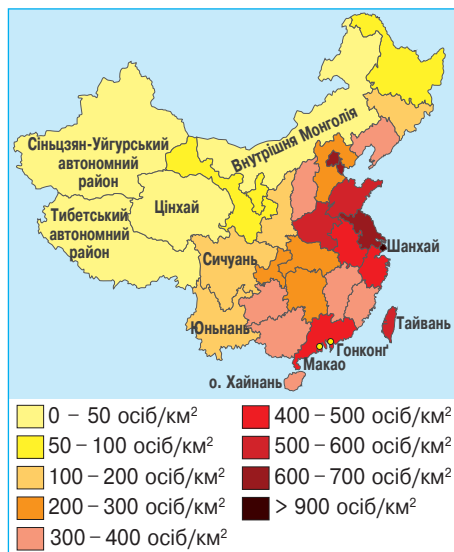
Система розселення. Для системи розселення Китаю характерна висока густота населення, що в середньому становить 144,8 осіб /км². Проте у східній частині країни на 40 % площі концентрується 97 % всього населення, а його густота зростає до 200–1000 осіб/км². Західні території заселено мало. В окремих місцях навіть є «білі плями» (мал. 102).

Процес урбанізації у Китаї має певні особливості. Офіційно рівень урбанізації становить 52,6 %. За прогнозами ООН, частка міського населення в Китаї зростає до 2030 р. до 59,1 % і в цілому досягне середньосвітового значення.

Загальна кількість міст у Китаї перевищує 1600, серед них міст-мільйонерів 123, у т. ч. 17 міст-мультимільйонерів. Очолують рейтинг світових міст-гігантів китайські Чунцін (30,2 млн осіб), Шанхай (24,2 млн осіб), Пекін (21,1 млн осіб) та Тяньцзінь (14,4 млн осіб). Щоправда, ООН не визнає першості Чунціна, оскільки реально в ньому разом з передмістями живе 7,5 млн осіб, тоді як інша частина – у селах і навіть інших містах. До переліку світових міст належать 5 китайських: Гонконг/Сянган, Шанхай, Пекін, Гуанчжоу, Шеньжень.

Основними центрами економічного зростання в Китаї стали два велетенські мегаполіси, що сформувалися на південно-східному узбережжі Китаю: Дельта річки Янцзи та Гонконг/Сянган – Гуанчжоу. В них разом проживає 10 % населення країни.

Експортна орієнтація економіки. Відкритість китайської національної економіки, що переважно зорієнтована на експорт, сприяє швидкій інтеграції Китаю зі світовою економікою. Отже, китайська економіка дуже залежна від зо-

Мал. 102. Карта густоти населення Китаю

внiшнього ринку. За обсягом експорту Китай посiдає 1-ше мiсце в свiтi. Експорт дає 80% валютних надходжень. На зовнiшнiй ринок вивозиться близько 20% валової продукцiї промисловостi та сiльського господарства, а перелiк експортних товарiв налiчує 50 тисяч найменувань.

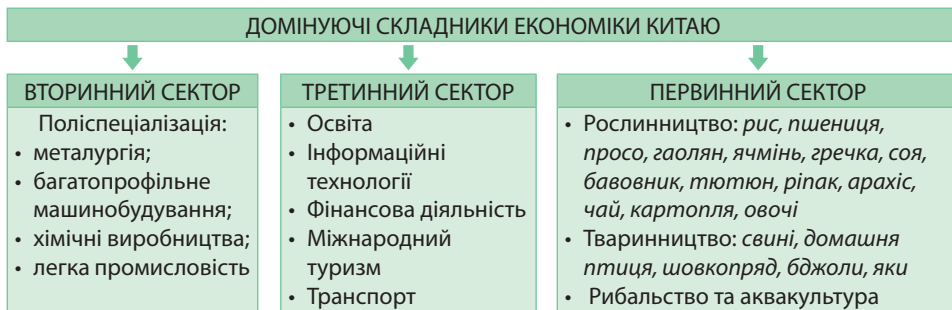
Китайськi товари рiзної якостi постачаються майже до всiх країн свiту. Паралельно склалися начебто «двi економiки Китаю». Поруч з промисловими велетнями iснують тисячi дрiбних i найдрiбнiших кустарних пiдприємств. Продукцiя з найвищими стандартами якостi надходить до високорозвинутих країн, особливо Японiї, США та країн Європи, на якi припадає 55% зовнiшньоторговельного обiгу країн. Найбiльш конкурентоспроможною продукцiєю є одяг, взуття, iграшки. Зростає в експортi роль електронiки, автомобiлiв, будiвельних машин. В останнє десятилiття Китай став лiдером за обсягами високотехнологiчного експорту, зокрема офiсного та телекомунiкацiйного обладнання. До країн третього свiту потрапляють низькоякiсні й дешевi товари китайського виробництва, що їх вироблено на кустарних пiдприємствах.

1. Порiвняйте чинники, що вплинули на мiжнародну спецiалiзацiю Китаю та Японiї. **2.** Дайте оцiнку ресурсозабезпеченостi Китаю. **3.** Порiвняйте працересурсний потенцiал Китаю та Японiї. **4.** Поясніть, у чому полягає модель «ринкового соцiалiзму» китайської економiки. **5.** Якi особливостi мають процеси урбанiзацiї в Китаї? **6.** Якi ви вбачаєте переваги та недолiки експортної орієнтацiї економiки Китаю?

§ 29. КИТАЙ: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості розвитку й розміщення виробництв первинного й вторинного секторів. На початку ХХІ ст. Китай став першою свiтовою iндустрiальною наддержавою з дуже широкою спецiалiзацiєю (мал. 103).

Мал. 103. Домiнуючi складники економiки Китаю

За загальною кiлькiстю фабрик i заводiв Китай посiдає 1-ше мiсце в свiтi. Активно розвиваються металургiйне, автомобiльне та фармацевтичне виробництва. Створено такi сучаснi галузi, як електронiка, нафтохiмiя, авiабудування, металургiя рiдкiсних i розсiяних металiв. Китай є надпотужним виробником абсолютної бiльшостi видiв промислової продукцiї у свiтi: коксу, чавуну, сталi та сталевих труб, алюмiнiю, цинку, олова, нiкелю, автомобiлiв, телевізорiв, радіоприймачiв, мобiльних телефонiв, пральних i швейних машин, велосипедiв, годинникiв, фотоапаратiв, мiнеральних добрив, цементу, бавовняних i шовкових тканин, взуття.

Електроенергетика. За загальною кiлькiстю виробленої електроенергiї Китай вийшов на 1-ше мiсце в свiтi. Він виробляє 23,8% електроенергiї. Проте через швидкий розвиток економiки електроенергiї та енергоносiїв власного видобутку не вистачає. У країнi переважають *тепловi електростанцiї*, що дають 81% електроенергiї (мал. 104). У паливно-енергетичному баланси лiвова частка належить

кам'яному вугіллю. Частки нафти та природного газу є незначними. Бурхливе економічне зростання робить Китай все більш залежним від імпорتنних енергоносіїв. Якщо наприкінці ХХ ст. Китай забезпечував енергоресурсами не лише себе, а й Японію та Республіку Корею, то нині навпаки – він став другим у світі (після США) імпортером нафти. Величезний китайський споживчий ринок суттєво впливає на світові ціни на енергоресурси та енергетичну політику інших країн.

Гідроенергопотенціал річок Китай використовує поки лише на 18%. ГЕС дають 15% електроенергії. У країні у 2012 р. було введено в експлуатацію найпотужнішу електростанцію у світі – «Сань-Ся» («Три ущелини»). Будівництво тривало впродовж 20 років.

3% електроенергії дають атомні електростанції. Китай планує надалі нарощувати потужності АЕС і до 2030 р. стати найбільшим у світі споживачем цього виду енергії.

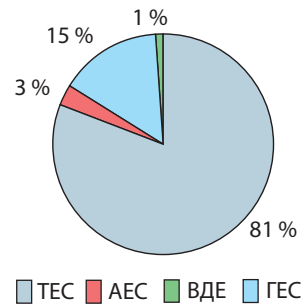
За загальною потужністю ВДЕ Китай поступається лише США. В країні використовуються вітрові, припливні, геотермальна (на Тибеті), сонячні електростанції. Зростає роль біоенергетики.

Металургія. За рівнем розвитку *чорної металургії* Китай вийшов на 1-ше місце в світі. Він виплавляє майже половину сталі у світі. Виробництво сталі значно перевищує внутрішні потреби. За обсягом експорту сталевих виробів Китаю немає рівних у світі. Чорна металургія в країні ґрунтується на покладах власної мінеральної сировини: є середні за якістю залізні руди, руди легувальних металів, коксівне вугілля. Китай змушений імпортувати високоякісну руду з Австралії, Бразилії та Індії. Іншим чинником розвитку чорної металургії є постійно зростаюча потреба в чорних металах. Працює близько 1,5 тис. підприємств чорної металургії. Основна група – це великі державні підприємства: комбінати повного циклу, сталеплавильні та прокатні заводи. Вони зазнали значної модернізації. Підприємства оснащені найсучаснішим високоефективним обладнанням: основну частину сталі отримують у кисневих конверторах й електросталеплавильних печах. На більшості прокатних станів застосовують технологію безперервного розливу сталі. Такі комбінати концентруються переважно в двох районах: *Північно-Східному* (Аньшань, Фушунь, Далянь) та *Східному* (Баошань, Ухань). Найбільшим центром чорної металургії Китаю є *Баошань*. Залізну руду високої якості довозять з Австралії та Бразилії. Другу групу становлять кілька сотень дрібних підприємств. Взято курс на їх поступову ліквідацію.

Кольорова металургія в Китаї розвивається високими темпами на основі покладів руд кольорових металів. Працюють як матеріаломісткі (вольфрам, мідь, свинець, цинк), так й енергомісткі (алюміній) виробництва. Деякі метали експортуються, частину інших постачають з-за кордону.

З виробництва первинного алюмінію, цинку, свинцю, олова, сурми, вольфраму, висути країна вийшла на 1-ше місце в світі; молібдену, магнію, ванадію – на 2-ге; титану, золота, срібла – на 3-тє; міді та літію – на 4-те місце.

Машинобудування. Китайське машинобудування вбирає в себе практично усі відомі виробництва. Така багатопрофільна структура склалася історично, виходячи з першочергових потреб країни. До початку 80-х рр. ХХ ст. індустріалізація вимагала випуску обладнання для важкої та текстильної промисловості. Економічні реформ 80–90-х рр. зумовили швидке зростання виробництва това-

Мал. 104. Структура електроенергетики Китаю, 2016 р.

рів широкого вжитку: годинників, радіоприймачів, телевізорів, пральних машин тощо. Запровадження на селі сімейного підряду вимагало швидкого зростання випуску малих тракторів, мотоблоків та інших механізмів для роботи в родинних господарствах. Зацікавленість у місцевій дешевій робочій силі іноземних інвесторів сприяла суттєвому зростанню виробництва автомобілів, морських суден та інших транспортних засобів. Також зросла роль електроніки та електротехніки. Останнім часом у зв'язку з піднесенням геополітичної ролі Китаю значну роль відіграє *авіакосмічна промисловість та військово-промисловий комплекс*. Китай виробляє усі види зброї, у т. ч. й термоядерне. Будуються підводні човни з балістичними ракетами, створюється ракетна та стрілецька зброя для себе та на експорт.

Найбільшими центрами машинобудування є Шанхай, Харбін, Пекін, Шеньян, Тяньцзінь, Далянь, Чунцін, Нанкін, Гуанчжоу та ін.

Загальне машинобудування працює на задоволення внутрішніх потреб. Виробництва енергетичного, металургійного, гірничодобувного обладнання зорієнтовано на споживчий чинник. Через те вони набули розвитку переважно у великих промислових містах на північному сході (Харбін, Шеньян) та сході країни. За виробництвом верстатів Китай входить до числа провідних виробників світу. Країна забезпечує себе верстатами середньої складності та експортує їх. Натомість складні сучасні верстати Китай імпортує із США, Японії, країн Європи.

Особливе місце має *транспортне машинобудування*. В країні складають майже 30% автомобілів світу, 87% з яких – легкові. Це більш ніж у США, Японії та Німеччині разом. Близько половини вироблених автомобілів припадає на місцеві бренди (*BYD – Build Your Dreams*, англ. – будуємо вашу мрію (мал. 105), *Lifan, Chang'an, Chery, Great Wall, Brilliance* та ін.). Більша частина вироблених у Китаї автомобілів реалізується всередині країни. Також Китай відомий як лідер з виробництва *велосипедів, річкових та морських суден* (38% цієї продукції світу).

Мал.105. Автомобіль BYD S6

Авіаційна промисловість Китаю розвивається швидкими темпами. Державний авіапромисловий гігант *Aviation Industry Corporation of China (AVIC)* налічує сотні тисяч співробітників. Основним напрямом роботи є створення власного пасажирського авіабудування.

Уряд Китаю підтримує новітні виробництва високих технологій. Переважна більшість усіх компонентів сучасної *електроніки* (радіодеталі, материнські плати, відеокарти і т. п.) виробляють у Китаї. Майже всі світові бренди електроніки (*Apple, Dell, HP*) виготовляють, а часто й розробляють у Китаї. Створюються також власні моделі електронних пристроїв, що не поступаються за якістю популярним аналогам, але зазвичай мають проблеми з надійністю роботи. Паралельно розгорнулася велика індустрія копій, підробок під світові бренди та контрафакту. Китай став законодавцем моди на ринку смартфонів і комп'ютерів, символами яких є компанії *Lenovo, Huawei, ZTE, Meizu, Xiaomi* та ін. Найбільшим центром розвитку електронної та електротехнічної промисловості світу є місто *Шеньчжень*. Місто визнане одним з найбільш технологічних у світі.

Хімічна промисловість. Підприємства хімічної промисловості Китаю займаються не лише виробничою, а й науково-дослідною роботою. Найбільшу увагу приділяють хімії для сільського господарства, нафтохімії, синтезу органічних сполук, фармацевтиці. Китай вирізняється найбільшим у світі обсягом виробництва мінеральних добрив. Китай увійшов до першої десятки країн за випуском пластмас, хімічних волокон та синтетичного каучуку. Відомою у світі є продукція китайської *фармацевтичної промисловості*. Ліки – важлива стаття експорту країни.

Легка промисловість. Традиційно провідні місця в китайській економіці посідає текстильна промисловість. 25 % виробленої продукції експортується до більшості країн світу. Виробництво тканин добре забезпечене власною сировиною й дешевою робочою силою. За сумарним виробництвом усіх видів тканин Китай посідає 1-ше місце в світі. Переважна більшість вироблених тканин – бавовняні. Китай виробляє їх більш ніж Індія, США та Японія, разом узяті. Китай є батьківщиною шовківництва. Натуральні шовкові тканини китайського виробництва цінуються в усьому світі. Китай знаний на світовому ринку виробництвом одягу, взуття, килимів, вишивкою та малюнками по шовку, різьбленням по дереву та каменю.

Сільське господарство. За обсягом виробництва продукції сільського господарства Китаю немає рівних у світі. Після здійснення економічних реформ в аграрному секторі основною виробничою одиницею на селі стало «селянське подвір'я». Вони ведуть спільне господарство на орендованій у держави землі, одержують урожай та реалізують його. Найбагатші подвір'я використовують найману працю.

За вартістю продукції переважає *рослинництво*. Площ під ріллею небагато. Освоєно усі придатні для використання землі. Терасовано навіть круті схили, де зволоження є достатнім. В умовах мусонного клімату Східного Китаю існує висока залежність від кількості опадів. Китай посідає 1-ше місце у світі за площами зрошуваних земель: вони становлять близько половини ріллі. В країні створено десятки тисяч водосховищ, що забезпечують зрошення. Індустріалізація країни дала змогу забезпечити землеробство не лише водою, а й необхідною кількістю мінеральних добрив. Механізовано найважчі роботи завдяки випуску міні-техніки.

За різноманітністю сільгоспкультур Китаю немає рівних: вирощується понад 50 видів польових, понад 80 городніх і понад 60 садових культур. Основним у рослинництві є зернове господарство. На рис припадає приблизно 33 % вартості продукції рослинництва, на пшеницю – 21 %, на кукурудзу – 20 %. Китай вийшов на 1-ше місце в світі за виробництвом *рису, бавовнику, тютюну, чаю, ріпаку, овочевих та баштанних культур*. Вирощують також *гречку, просо, гаолян, ячмінь, сою, арахіс, бавовник, цукровий буряк та цукрову тростину*.

Положення Китаю в межах трьох кліматичних поясів і багатовіковий досвід китайських селян сформували зональну спеціалізацію сільського господарства, створили технології для його розвитку в умовах різного рельєфу та місцевих природних особливостей.

Тваринництво хоча й поступається рослинництву, але набуває все більшого значення. Воно спирається на природну кормову базу. На заході країни, де умови є мало придатними для культивування рослин, розводять *овець, кіз, яків, коней, верблюдів*. На сході концентрується 40 % світового поголів'я *свиней*. У передмістях швидко розвивається *птахівництво*. Давніми традиційними виробництвами китайського тваринництва залишаються *шовківництво та бджільництво*. Останнім часом розводять на морських узбережжях *креветок, моллюсків і водорості*. За виловом *риби* країна є світовим лідером. Для розведення риби широко використовуються рисові поля.

Домінуючі складові третинного сектору. На початку 90-х рр. XX ст. в Китаї була запроваджена нова корпоративна політика, почали працювати нормативні акти щодо захисту авторських прав. Це активізувало притік інвестицій у сферу послуг з Японії, США, країн Європи.

Китай має потужну *фінансову систему*. Країна володіє половиною усіх світових запасів валюти. Народний банк Китаю залишається центральним банком країни, відповідаючи за стабільність національної валюти. Втручання в його діяльність з боку центральної і місцевої влади мінімізовано. Народний банк оголосив про повну відмову від долара в міжнародних взаєморозрахунках.

Банківська система Китаю в першу чергу кредитує державний сектор економіки. На приватний бізнес припадає менш ніж 1 % кредитів. Відбувається роздержавлення банків. Китайські банки поступово виходять на світовий рівень. Так, 16 китайських банків створили понад 1000 зарубіжних структур: дочірніх банків, філій, представництв та організацій у 49 країнах світу. До трійки найбільших міжнародних фінансових центрів світу належить китайський Гонконг/Сянган – головний діловий та фінансовий центр Азії. Гідну конкуренцію йому становлять Шанхай, Пекін, Гуанчжоу та Шеньчжень.

В останні десятиліття важливим складником третинного сектору Китаю став міжнародний туризм. За кількістю міжнародних туристичних відвідувань та за валютними надходженнями від них Китай посідає 1-ше місце серед країн Азії та 4-те в світі. Туристів у Китаї приваблюють природні об'єкти (національні парки, водоспади, печери, ущелини), пам'ятники історії та культури (Великий Китайський мур, Шаолінь – батьківщина китайського дзен-буддизму, траса Великого шовкового шляху), а також об'єкти національних традицій (фестивали, обряди, екзотичні племена). Так, для прийому туристів збудовано понад 10 тисяч готелів із «зірковим» рейтингом, зведено й сертифіковано за міжнародними стандартами ресторани, прокладено якісні дороги тощо.

Пріоритетність розвитку освіти та інформаційних технологій. Запорукою економічного успіху Китаю в останні десятиліття став розвиток системи освіти. Пріоритетність розвитку освіти, її випереджаючі темпи росту порівняно з економічним розвитком прописано в державних законах. У ментальність народу надійно закладено, що процвітання держави залежить від рівня освіти громадян.

Нині Китай фактично виконав завдання створити найбільш грандіозну систему освіти. Спершу зусилля уряду були спрямовані на суцільне поширення неповної середньої освіти. Згодом Китаю вдалося лише за 5 років охопити населення повною середньою освітою з 12% у 1980 р. до 80% в наш час. У сфері середньої освіти було запозичено американську модель 12-річної школи. В країні склалася практично з нуля система вищої освіти. Прийом до китайських вишів щороку збільшується на 20 – 30%. Випускники вишів працевлаштовуються самостійно.

У Китаї працює понад 3 000 вишів: дві третини є державними, решта – приватними. До топ-200 найкращих вишів світу входять 7 навчальних закладів Китаю. Найвідомішими є Пекінський університет, університет Цінхуа, Гонконзький університет.

Керівництво країни вважає, що Китай має долучитися до країн, які постачають на світовий ринок новітні технології. Через те ще одним пріоритетним напрямом розвитку третинного сектору стали *інформаційні технології*. Для цього в програмах китайських вишів переважають природно-технічні й прикладні дисципліни. Зміст навчальних програм перебуває під суворим державним контролем.

Для перепідготовки фахівців, які мають вищу освіту в галузі природничих наук, існує можливість одержати додаткову платну освіту в галузі інформаційних технологій. Підприємства, що працюють в галузі інформаційних технологій, мають певні пільги. Основним напрямом у розвитку інформаційних технологій є *програмування*. В країні зведено центри програмування на зразок технопарків, в яких працюють численні компанії по 3–500 співробітників. Навколо центрів створено житлову інфраструктуру. Одна з провідних задач таких центрів – зорієнтувати роботу на експорт. Китайські програмісти працюють, переважно виконуючи замовлення Японії та Республіки Кореї.

Транспортна система країни. З огляду на велику площу Китаю розвиток транспорту має пріоритетне значення. У внутрішніх перевезеннях основна роль належить залізницям, на які припадає $\frac{3}{4}$ усіх вантажів і понад половину пасажирів. Хоча за загальною протяжністю залізниць Китай поступається США та

Росії, нині у країні діє найбільша в світі мережа швидкісних і високошвидкісних залізниць, перевищуючи за протяжністю Японію та країни Європи разом. У країні вже експлуатується майже 20 тис. км таких доріг та майже стільки само споруджується (мал. 106). До 2050 р. уряд Китаю планує збільшити мережу високошвидкісних залізниць у 15 разів.

У країні діють одні з перших у світі комерційних ліній для руху поїздів на магнітній подушці – маглеви, що розвивають швидкість понад 430 км/год (мал. 107). Потяг їде без машиніста. Керування його рухом здійснюється за допомогою комп'ютерів зі спеціального центру. Нині маглев є у трьох містах: Шанхаї, Чанші та Пекіні.

Швидко розвивається *автотранспорт*. Після Другої світової війни протяжність автомобільних доріг зростає у 50 разів. Нині за їх протяжністю Китай поступається лише США та Індії. Швидкісні магістральні автошляхи збудовано за передовими технологіями й цілком відповідають світовим стандартам якості.

Велике значення мають *водні види транспорту*. У зовнішніх перевезеннях провідна роль належить морському транспорту. В країні існує понад 2 000 морських портів, 130 з яких приймають іноземні кораблі, 11 з них належать до найбільших у світі. Нині на Китай припадає більш ніж 40% обсягу світових водних перевезень. Річкове сполучення має важливе значення на річці Янцзи.

Мережа *трубопроводів* сполучає місця видобування сировини та її переробки. Найбільш протяжною є мережа газопроводів. Їй у 1,5 раза поступаються нафтопроводи. Традиційно використовується *велосипедний* та *гужовий* транспорт. Велике значення в перевезеннях пасажирів має *повітряний* транспорт. У країні бурхливо розвивається цивільна авіація. За кількістю аеропортів Китай серед країн Азії поступається лише Індонезії, а в світі посідає 14-те місце. В країні працює понад 500 аеропортів. Є позакласові аеропорти-хаби, що обслуговують понад 10 млн пасажирів на рік. Найбільші серед них – *Пекін Столичний* (94 млн осіб), *Пудун* (біля Шанхаю, 66 млн осіб), *Байюнь* (у Гуанчжоу, 59,7 млн осіб).

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій структурі господарства Китаю спостерігаються значні диспропорції. Склався суттєвий (майже в 10 разів) розрив у рівнях економічного розвитку між найбільш розвинутим приморським Східним Китаєм та відсталим, віддаленим від моря, внутрішньоконтинентальним Західним Китаєм. *Східний Китай* концентрує 87% промислового та більшу частину сільськогосподарського виробництва країни.

У *Західному Китаї* переважає одержання значної частки палива та електроенергії, хімічних продуктів, сировини та напівфабрикатів. Для сільського господарства характерне екстенсивне тваринництво. Важливим є транспортне освоєння слабозаселених і малоосвоєних територій.

Мал. 106. Залізнична мережа Китаю

Мал. 107. Шанхайський маглев

Спеціальні економічні зони. Особливе місце посідають створені китайським урядом у середині 80-х рр. т. зв. спеціальні економічні зони (СЕЗ). Вони стали першими експериментальними полігонами із залучення іноземного капіталу, запозичення міжнародного досвіду та впровадження його в елементи ринкової економіки країни. Усього таких СЕЗ у Китаї близько 30 (мал. 108). Усі СЕЗ розташовано на східному узбережжі країни, що зручно для залучення потоків прямих іноземних інвестицій із Гонконгу, Тайваню та США. Їх робота показала свою ефективність. СЕЗ мають власні законодавства та кордони, тобто є своєрідними «державами в державі». На перших етапах необхідна інфраструктура в цих зонах створювалася на державні кошти, але потім їх розвиток забезпечував приплив іноземних інвестицій. Рівень зарплати в СЕЗ у десятки разів вищий, ніж на сусідніх територіях; промислове виробництво зросло в сотні разів, території спеціалізуються на товарах народного вжитку: електроніці, легкій та харчовій промисловості, парфумерії. Небаченого розвитку зазнала соціальна інфраструктура. Окрім СЕЗ було відкрито 14 прибережних міст і портів, через які західні інвестори мають доступ до великих внутрішніх ринків Китаю. Згодом до них приєдналося ще 18 міст з надлишком дешевої робочої сили. Туди перемістилися цілі заводи та сучасні виробничі комплекси ТНК із сучасними технологіями.

Зовнішні економічні зв'язки. Китайська економіка – це значуща і невід'ємна частина світової економіки й глобальної системи торгівлі. Хоча Китай веде торгівлю зі 180 країнами світу, головними її партнерами є Японія, США та Республіка Корея.

Китай утримує 2-ге місце (після США) за щорічним залученням іноземного капіталу до розвитку господарства. На його території зареєстровано понад 300 підприємств з іноземними інвестиціями. Три з чотирьох країн-«азійських тигрів» (Гонконг, Тайвань, Сінгапур) фактично є економіками етнічних китайців. Водночас щорічно зростає обсяг китайських інвестицій в економіку інших держав. За останні 15 років він зріс майже в 50 разів. Китай фінансує та здійснює десятки найрізноманітніших проектів у африканських країнах. Найбільшим з них є будівництво залізниці, що сполучить кілька східноафриканських країн.

Китай посилює міжнародну роль своєї валюти – юаня. Юань готовий набути статусу резервної валюти, що зробить долар менш запитаним.

Міжнародні зв'язки України з Китаєм. Між Україною та Китаєм ухвалено понад 50 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих документів, що створюють необхідне правове підґрунтя для співробітництва між двома країнами.

Мал. 108. Спеціальні економічні зони та відкриті порти Китаю

▶ Поміркуйте, яким досвідом китайських СЕЗ може скористатися Україна в період розбудови економіки.

Економічна співпраця між країнами регулюється Угодою між урядом України та урядом Китайської Народної Республіки про торговельно-економічне співробітництво. В українськoу експорті важливе місце посідають сировина та продукція металургії. Зростає експорт української продукції до Китаю рослинного походження, переважно зернових, жирів та олій. Однак найбільш позитивним є зростання експорту машин та устаткування. Китайська сторона зацікавлена в науково-технічному діалозі з Україною в галузях космонавтики, сільського господарства, військово-промислового комплексу.

1. Які особливості розвитку та структури виробництв вторинного сектору в економіці Китаю? **2.** Назвіть провідні промислові виробництва економіки Китаю. Порівняйте їх склад і чинники розміщення з Японією. **3.** Схарактеризуйте зональну спеціалізацію сільського господарства Китаю. **4.** З чим пов'язана пріоритетність розвитку освіти та інформаційних технологій у третинному секторі економіки Китаю? **5.** Поясніть причини нерівномірності економічного розвитку Східного та Західного Китаю. **6.** Що таке спеціальні економічні зони Китаю? Де та з якою метою їх було створено? **7.** Схарактеризуйте структуру експорту та імпорту товарів і послуг Китаю. **8*.** Доберіть рейтинги показників соціально-економічного розвитку Китаю для обґрунтування його місця у світі та регіоні.

§ 30. ІНДІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – Республіка Індія

Склад території – 25 штатів, 7 союзних територій

Член міжнародних організацій – ООН, Співдружності Націй, СААРК, БРІКС, БІМСТЕК, План Коломбо

Офіційні мови – гінді, англійська та ін. (усього 22 мови)

Релігія – індуїзм

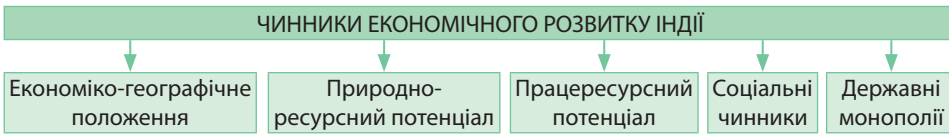
Місце країни у світі та регіоні. Індія є однією з країн-велетнів світу в географічному та демографічному сенсі. Водночас вона є достатньо типовою країною, що розвивається, з притаманними їй контрастами розвитку. З одного боку, Індія посідає 7-ме місце у світі та 3-тє в Азії (після Китаю та Японії) за ВВП, 6-те місце в світі та 4-те в Азії – за золотовалютними резервами. За військовою потужністю Індія – четверта держава світу, а в Азії – друга після Китаю. З іншого боку, країна перебуває у другій сотні за ВВП на душу населення, значна частина її населення залишається неписьменною та перебуває за межею бідності. Реформи, що почалися в Індії у 1991 р., перетворили економіку країни на одну з тих, що розвиваються найбільш швидкими темпами у світі.

У XIX – першій половині XX ст. Індія разом з Пакистаном та Бангладеш входили до складу великої колонії Британська Індія. Після її розпаду у 1947 р. було утворено дві держави за релігійною ознакою. До 1950 р. Індія була домініоном Великої Британії, а потім проголошена республікою, яка стала членом Співдружності Націй.

Сучасна Індія є важливим регіональним економічним та політичним лідером. У 1974 р. Індія здійснила підземні випробовування ядерної зброї й стала, таким чином, новим членом «ядерного клубу», а у 1980 р. приєдналася до світового «космічного клубу».

Особливості індійської економіки забезпечено дією низки чинників, які визначають місце країни в міжнародному поділі праці (мал. 109).

Мал. 109. Чинники, що визначають місце Індії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Індія є великою півострівною державою в Південній Азії. Вона межує на заході з *Пакистаном* та *Афганістаном*, на півночі – з *Китаєм*, *Непалом* та *Бутаном*, на сході – з *Бангладеш* і *М'янмою*. Морем країна межує із *Шрі-Ланкою* та *Мальдівами*.

Напруженими залишаються відносини з *Пакистаном* через його територіальні претензії щодо північної частини штату *Джамму* і *Кашмір*. Неприятливими є й кордони з *Афганістаном*, на території якого протягом кількох десятиліть триває громадянська війна. Складними є стосунки Індії з *Китаєм* через неврегульованість кордону в Гімалаях та деякі політичні суперечки. Існують спірні ділянки кордону з *Бангладеш*. Всередині самої Індії політична ситуація є дуже нестабільною. Особливо це стосується штату *Пенджаб*, жителі якого вимагають незалежності та проголошення власної держави.

Найбільші морські порти розміщено в штучних бухтах (*Мумбай*, *Ченнай*) та гирлах річок (*Колката*).

Природно-ресурсний потенціал. Індія є переважно рівнинною країною. Її більшу частину становить плоскогір'я *Декан*, розташоване на давній платформі. На півночі плоскогір'я переходить у *Індо-Гангську низовину*, сформовану річковими наносами. На крайньому півночі розкинулася система молодих гір *Гімалаїв*.

Клімат країни субекваторіальний мусонний. Агрокліматичні умови на більшій її частині сприятливі й дають змогу займатися землеробством протягом усього року. В Індії виділяють три сезони: *сухий прохолодний* (листопад – лютий), *сухий жаркий* (березень – травень) та *вологий жаркий* (червень – жовтень). Понад 40% орних земель зрошуються.

Індія багата на *мінеральні ресурси*. До осадового чохла платформи приурочено великі родовища *паливних ресурсів*, перш за все – *кам'яного вугілля*. $\frac{3}{4}$ його видобутку припадає на *Східний басейн*, який називають «*Індійським Руром*». *Нафту* та *природний газ* видобувають на північному сході та шельфі Аравійського моря. Свої потреби в нафті та природному газі Індія задовольняє лише частково.

На щитах платформи ведеться розробка *рудних ресурсів*. Індія відома значними запасами *залізних* та *марганцевих руд*. Їх родовища концентруються в східній та центральній частинах країни.

Покладів руд кольорових металів значно менше. Індія входить до топ-5 країн світу за запасами *бокситів*. Їх родовища є на сході країни. Там також відомі поклади *хромових* та *цинкових руд*, на півночі – *мідних руд*.

▶ Проаналізуйте особливості ЕГП Індії. Виявіть його позитивні та негативні риси. Зробіть висновок про те, як впливає ЕГП на економічний розвиток держави.

▶ Завдяки високим температурам протягом року в Індії можна одержувати 2–3 врожаї на рік. Проте слід зважати на сухі та вологий сезони. Поміркуйте, які культури треба висівати перед початком сухого сезону, а які – перед початком вологого.

▶ Зробіть висновок про ступінь забезпеченості Індії мінеральними ресурсами. Порівняйте забезпеченість корисними копалинами Індії та Китаю.

Індія має багаті поклади деякої *нерудної сировини*. Зокрема країна дає $\frac{4}{5}$ світового експорту *слюди*. Є також поклади *графіту* (на північному сході) та *кухонної солі* (на північному заході).

Великі запаси *водних ресурсів* концентруються в річках, однак їх рівень сильно коливається протягом року. Головною річкою є *Ганг*. Порожисті річки Гімалаїв та плоскогір'я Декан багаті на гідроенергоресурси.

Індія дуже багата *земельними ресурсами*. Структура земельного фонду вирізняється надзвичайно високим (56%) рівнем розораності. За загальними площами оброблюваних земель країна поступається лише США. Понад половину ріллі припадає на родючі ґрунти, що сформувалися на річкових наносах Індо-Гангської низовини. Дуже родючі тропічні чорні ґрунти (регури) поширені на плоскогір'ї Декан.

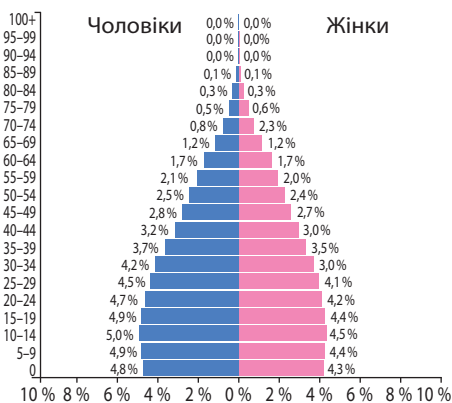
Лісові ресурси країни вкрай виснажено. Нині вони вкривають лише 20% території країни і переважно збереглися на сході.

Працересурсний потенціал. Кожний шостий житель планети – індієць. Населення країни можна порівняти з сумарною кількістю людей, які проживають в Африці та Австралії. Щорічний абсолютний природний приріст населення Індії залишається найбільшим у світі (у 2,5 раза перевищує Китай).

Демографічна політика спрямована не лише на зменшення рівня народжуваності, а й на поліпшення матеріального забезпечення родини. За останні півстоліття показник народжуваності знизився майже удвічі. Нині він становить 19,3 осіб/тис. Рівень смертності скоротився до 7,3 осіб/тис. Природний приріст – 12,0 осіб/тис. Зросла й середня тривалість життя: з 27 років (у 30-х рр. XX ст.) до 68,13 року (у 2016 р.). Індійці почали пізніше брати шлюб у середньому на 8–10 років: чоловіки – у 28 років, жінки – у 22 роки. На одну жінку припадає 2,5 дитини (в минулому було 5–6). У країні наявні ознаки II типу відтворення населення. Населення Індії значно молодше, ніж Китаю або Японії: його середній вік 27,6 року.

Трудовим ресурсам притаманні низька вартість оплати праці та поступово зростаючий рівень кваліфікації. Це сприяє розвитку працевістких виробництв, до яких залучаються іноземні інвестиції. Близько 49% економічно активного населення зайнято в первинному секторі економіки, зокрема в сільському господарстві; 20% – у вторинному (переробній промисловості, в т. ч. й у кустарному виробництві) та 31% – у третинному (мал. 111).

► Поміркуйте, які види ресурсів визначили господарську спеціалізацію Індії. Як можна оцінити забезпеченість країни природними ресурсами?

Мал. 110. Статеві-вікова піраміда Індії, 2017 р.

► **1.** Поясніть, як за статеві-віковою пірамідою Індії (мал. 110) помітне згасання «демографічного вибуху» в країні. **2.** Обчисліть частки дітей (до 15 років), працевістких людей (15–65 років) і літніх людей (понад 65 років). Порівняйте їх з показниками початку XXI ст.: відповідно 42, 52 та 6%. **3.** Спрогнозуйте тенденції розвитку демографічної ситуації в Індії у найближчому майбутньому. Порівняйте із ситуацією в Китаї та Японії.

► Пригадайте, що собою являє явище «відпливу розуму». Які негативні наслідки воно має для країни, яку залишають кваліфіковані фахівці?

Високий рівень безробіття спричинив ще з 30-х рр. XIX ст. великі еміграційні потоки з Індії до різних регіонів світу. У повоєнні роки посилилася еміграція до США, Канади та Великої Британії.

За національним складом населення Індія – найбільш багатонаціональна країна світу. На її території проживає понад 150 націй та народностей. З них дві нації належать до найбільших – хіндустанці та бенгальці. У важкодоступних районах Гімалаїв живе близько 400 племен. Англійська мова використовується в ділових колах, освіті, особливо вищій.

Релігійний склад населення Індії є досить складним. Там сповідують індуїзм (80% людей), мусульманство (14%), буддизм, сикхізм, джайнізм, християнство, місцеві традиційні вірування. Релігія й досі має вплив на життя в країні. На суспільство значно впливають масштабні релігійні зіткнення між мусульманами та індусами, між індусами та сикхами. Індуїзм закріпив поділ людей на стани – групи, які пов'язані зі спадково закріпленими професіями та правилами поведінки.

Соціальні чинники розвитку економіки. Хоча за конституцією Індії поділ людей на стани офіційно скасований, традиції є настільки стійкими, що реально стани продовжують існувати й чинити вплив на соціальний та матеріальний стан людей.

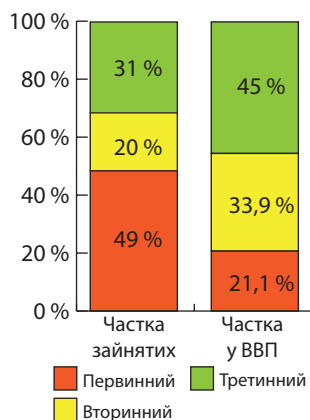
Стійке економічне зростання Індії сприяло розв'язуванню найгостріших соціальних проблем. Проте основні з-поміж них – викорінення бідності та поліпшення якості життя – залишаються пріоритетними завданнями й надалі. Зрушення в цьому напрямі є істотними. Частка індійців, які живуть за межею бідності, за останні півстоліття скоротилася більш ніж удвічі: з 55 до 24% населення, а ВВП на душу населення зріс майже втричі. Особлива роль у подальшому розвитку національної економіки Індії належить зростаючому середньому класу.

Державні монополії. В індійській економіці існує значна частка державного сектору. У промисловості третина підприємства перебувають у державній власності. На частку державних підприємств припадає більшість видобутку та переробки нафти, видобутку вугілля, виробництво електроенергії, сталі. Крім того, державний сектор контролює оборонну промисловість, атомну енергетику, залізничний транспорт, авіаційний і морський транспорт, зв'язок. Приватний сектор переважає в машинобудуванні, сільському господарстві, легкій, харчовій і медичній промисловості, будівництві, торгівлі, автомобільному транспорті.

В Індії існують державні монополії на здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Це повний контроль держави над імпортом та експортом певних видів товарів. Такі монополії, контролюючи ввезення і вивезення товарів, розв'язують проблему збалансування платежів. В Індії три державні торговельні монополії контролюють імпорт текстильної сировини (бавовнику, шовку, джуту), дві – чорних і кольорових металів, дві – хімічної продукції, по одній – зерна, фруктів, нафтопродуктів.

Система розселення. Індія є густозаселеною країною (406,1 особи/км²). Через природні причини найбільше заселена Індо-Гангська низовина – понад 500 осіб/км², найменше – гірські райони півночі – 2–4 осіб/км².

Рівень урбанізації – середній: 31,3%. Нині в країні є понад 300 міст. Темпи урбанізації – високі. Населення концентрується здебільшого у великих містах. Якщо на початку XXI ст. в Індії

Мал. 111. Значення секторів економіки Індії, 2016 р.

▶ Які особливості урбанізації притаманні більшості країн, що розвиваються. Що таке хибна урбанізація? Які соціальні та економічні проблеми вона спричиняє?

було 35 міст-мільйонерів, то нині їх 54, з них 4 міста-мультимільйонери: Мумбай (12,5 млн осіб), Делі (11,0 млн осіб), Бангалор (8,4 млн осіб) та Ахмадабад (5,6 млн осіб). До категорії світових належать 6 міст: Мумбай, Нью-Делі, Бангалор, Ченнай, Колката та Хайдарабад. Найбільші з міських агломерацій – Делійська (26,5 млн осіб), Мумбайська (22,9 млн осіб), Колкатська (15,0 млн осіб). Витіснене з перенаселеної сільської місцевості незайняте населення осідає насамперед у великих міських агломераціях, утворюючи на околицях міст великі квартали нетрів (мал. 112). Понад $\frac{2}{3}$ населення Індії живе в селах.

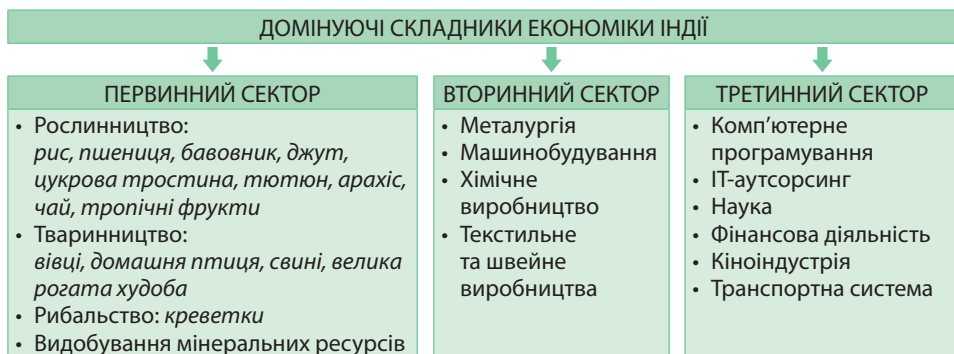

Мал. 112. Нетрі на околиці Мумбаю

- 1.** Порівняйте вплив чинника ЕГП на формування міжнародної спеціалізації Індії та Китаю. **2.** Дайте оцінку ресурсозабезпеченості Індії. **3.** Поясніть, як впливають сучасні зміни в демографічній ситуації Індії на її працересурсний потенціал. **4.** Поясніть, чому Індія є привабливим об'єктом для іноземних інвестицій. **5.** Порівняйте те процеси урбанізації в Індії та Китаї. **6*.** Поясніть, чому Індія є привабливим об'єктом для іноземних інвестицій.

§ 31. ІНДІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості структури економіки країни, що розвивається. Індія є аграрно-індустріальною країною зі значним контрастами економічного розвитку. Сучасна Індія з країни легкої та харчової промисловості перетворилася на країну з розвинутою важкою промисловістю та високотехнологічними виробництвами (мал. 113). За виробництвом деяких видів продукції Індія успішно конкурує з провідними країнами світу. Водночас майже усюди поширені кустарні ремесла: ручне ткацтво, ручна обробка рису та інших зернових, кустарне виробництво цукру, гончарство, обробка шкур, виробництво сірників тощо.

Мал. 113. Домінуючі складники економіки Індії

Уряд країни виділяє 5 пріоритетних напрямів розвитку економіки та соціальної сфери. Перший – це сільське господарство; другий – випереджальний розвиток електроенергетики, в т. ч. атомної. Третім пріоритетним напрямом розвитку є інвестиції в освіту і охорону здоров'я. Четвертий напрям – прискорений розвиток інформаційних технологій як ядра нової економіки. Нарешті, п'ятий – пріоритетна увага до промислових виробництв, що їх називають стратегічними: оборонно-промисловий комплекс, електроніка, авіабудування, аерокосмічна промисловість, телекомунікації.

Уряд країни проводить політику економічної лібералізації. Істотним джерелом надходжень твердої валюти є капіталовкладення індійської діаспори.

Спеціалізація сільського господарства. Основу економіки країни становить багатоукладне сільське господарство, в якому в землеволодінні переважає приватний сектор. У сільському господарстві Індії й дотепер існують великі контрасти: великі поміщицькі плантації, що забезпечують товарне виробництво, розташовані поряд із дрібними селянськими господарствами, в яких вирощують продукцію для власного споживання. Багато селян змушені орендувати землю в поміщиків і віддавати за землекористування від $\frac{1}{2}$ до $\frac{2}{3}$ урожаю. У сільському господарстві зайнято 49 % робочої сили, а воно забезпечує 19,9 % ВВП. Частка сільгосппродукції продукції в експорті Індії становить 15 %. В аграрному секторі широко проводилася «зелена революція», яка сприяла значному зростанню виробництва основних зернових і технічних культур.

У виробничій структурі сільського господарства Індії яскраво виражена рослинницька спрямованість, що пов'язана з вегетаріанством та релігійними причинами. Рослинництво забезпечує понад 75 % всієї вартості сільськогосподарської продукції. Індія увійшла до першої трійки країн світу за вирощуванням *пшениці, рису, чаю, цукрової тростини, арахісу, тютюну, картоплі*. Вона випереджає всі держави світу за збором *просу, джуту, бавовника та бананів*. Рослинництво в Індії вирізняється високою працевісткістю. Незважаючи на проведені аграрні реформи та піднесення аграрного виробництва, механізація все ще недостатня. У більшості сіл немає електрики. Проте позитивними наслідками «зеленої революції» стали застосування високоврожайних сортів, добрив, спеціальної техніки, зрошуваних земель. За їх площами Індія поступається лише Китаю.

Продовольчими культурами зайнято $\frac{3}{4}$ посівних площ. Основними споживчими культурами Індії є *рис, пшениця та просо*. Важливе місце у продовольстві належить також *картоплі та кукурудзі*.

Основними технічними культурами в Індії є волокнисті: *бавовник та джут*. Низькоякісні сорти бавовнику культивують на плоскогір'ї Декан, високоякісні – на поливних землях Індо-Гангської низовини. Джут росте в дуже вологій дельті Гангу. Із цукристих переважає *цукрова тростина*. Країна посідає 2-ге місце в світі (після Бразилії) за виробництвом цукру. Важливе значення мають олійні, що їх культивують практично повсюдно: *арахіс, ріпак, гірчиця, соя, соняшник*. З тонізуючих культивують *чай* (майже $\frac{1}{3}$ його світового збору) та *каву*, з каучуконосних – *гевею*. Окрім того, вирощують та експортують багато видів тропічних фруктів: *апельсини, манго, папайю, ананаси, банани*. Разом з тим їх споживання в країні невелике.

На території Індії виділяють три основні *сільськогосподарські райони: північний, східний та центральний*. У північному головною рослиною є пшениця, а також вирощують цукрову тростину та олійні культури (арахіс, гірчицю, ріпак). У східному районі основні площі зайнято рисом, а також велике значення має культивування джуту та чаю. Центральний сільськогосподарський район спеціалізується на вирощуванні проса та бавовнику, на морському узбережжі – прянощів і кокосової пальми.

Роль *тваринництва* є другорядною. За поголів'ям великої рогатої худоби (15 % світу) Індія є безперечним лідером через релігійні догмати індуїзму, однак за споживанням м'яса – посідає одне з останніх місць у світі. Велика рогата худоба використовується головним чином як тяглова сила на польових роботах.

Видобування мінеральних ресурсів. Вступ Індії на шлях індустріалізації підвищив роль видобувної промисловості. Головним виробництвом паливної промисловості є кам'яновугільна, що розвинута на сході країни. За видобутком кам'яного вугілля Індія поступається лише Китаю та США. Значно зріс видобуток нафти та природного газу, але й нині Індія забезпечує потреби власної економіки

▶ Порівняйте спеціалізацію сільського господарства Індії та Китаю. Що є причинами подібності та відмінностей його виробничої структури?

в цих видах ресурсів лише на 20%. Через те найбільші центри нафтопереробки склалися в морських портах, куди довозять імпорту нафту, переважно з країн Перської затоки. Це морські порти *Мумбай*, *Колката*, *Ченнай*. Особливе значення має видобуток залізних руд, що за останні півстоліття зріс у 10 разів. Нині за видобутком залізних руд Індія посідає 5-те місце в світі.

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Швидкими темпами розвивається переробна промисловість. За часткою у виробництві ВВП вона вже зрівнялася із сільським господарством. Найдавнішою є *харчова промисловість*. Провідними її напрямками є кустарне та заводське виробництво цукру, борошна, рослинної олії, тютюнових виробів, пакування чаю, обробка горіхів кеш'ю тощо. Із часів британського панування в Індії склалася *алмазна промисловість*. Індія – єдина країна, яка виробляє дрібні діаманти; їх називають «індійськими». За рівнем розвитку *атомної енергетики* Індія є лідером серед країн, що розвиваються: в країні працює 10 ядерних реакторів на 5 АЕС.

Металургія. *Чорна металургія* демонструє високі темпи зростання: 3–7% на рік. За останнє десятиліття за виробництвом сталі країна піднялася з 8-го на 3-тє місце в світі, нині поступаючись лише Китаю та Японії. На індійських металургійних підприємствах освоєно виробництво широкого асортименту сталюного прокату та виробів із сталі. Найбільшим металургійним районом став східний (*Бокаро*, *Дурганур*, *Джамшедпур*). Найбільший комбінат чорної металургії країни збудовано в центральній частині міста *Бгілаї*.

Основним у *кольоровій металургії* є виробництво *алюмінію*. Індійська компанія *Birla Corper* належить до найбільших у світі з виробництва рафінованої *міді*. У країні виплавляють також свинець, цинк та інші метали. Для потреб машинобудування Індія довозить від 20 до 60% різних кольорових металів.

Машинобудування. Виробнича структура машинобудування Індії стрімко змінюється. Поряд із старими виробництвами важкого металомісткого машинобудування розвиваються праце- та наукомісткі виробництва, що використовують місцеву дешеву робочу силу. Підприємства, на яких складають мотоцикли, велосипеди, побутову техніку, розробляють комп'ютерні програми, розвиваються у великих містах: *Мумбаї*, *Ченнаї*, *Колкаті*, *Бангалорі*, *Хайдарабаді*. Швидкими темпами зростає індійське *автомобілебудування*. З кінця 90-х років інтенсивно збільшується випуск автомобілів марки *Maruti Suzuki* за участі японського капіталу. Нині Індія посідає 5-те місце в світі та 3-тє в Азії (після Китаю та Японії) за кількістю складених автомобілів – 4,8 млн на рік (2017 р.), з яких майже 80% становлять легкові. Вкладаються інвестиції в літакобудування, електроніку, телекомунікації.

Швидко розвивається *радіоелектронна промисловість*. Частину машин та обладнання довозять з-за кордону.

Хімічне виробництво. Індія належить до країн із середнім рівнем розвитку хімічної промисловості. Головним виробництвом є синтез мінеральних добрив. Хімія полімерів на основі нафтопереробки розвивається в *Мумбаї*.

В останні десятиліття країна досягла значних успіхів у розвитку національної *фармацевтичної промисловості*, продукція якої успішно експортується. В країні виробляється великий спектр ліків.

Текстильне та швейне виробництва. Текстильна промисловість, що використовує дешеву робочу силу має важливе експортне значення. Вона представлена *бавовняною* та *джутовою* промисловістю. В Індії також виробляють тканини та одяг з натурального

▶ Порівняйте виробничу структуру промисловості Індії, Японії та Китаю. Які подібні промислові виробництва розвиваються в усіх трьох країнах? В чому ви бачите специфіку виробничої структури промисловості кожної з названих країн?

шовку та вовни. Розвинутими є шкіряно-взуттєва промисловість, килимарство. Індія – експортер тканин і взуття.

Особливості розвитку третинного сектору. В країні стрімко зростає роль сфери послуг. Найбільше уваги приділяється реалізації державних програм розвитку комп'ютерного програмування та ІТ-аутсорсингу.

Особливе значення приділяється розвитку вітчизняної науки. Країна виділяє близько 1% ВВП на науково-дослідницьку діяльність. У світі все частіше говорять про «індійське технологічне диво». Понад третину співробітників компанії *Microsoft* є вихідцями з Індії. Через низьку вартість робочої сили країна стала лідером в галузі комп'ютерного програмування. Одним із високоприбуткових напрямів розвитку індійського господарства є постачання на світовий ринок високоякісних комп'ютерних програм, експорт яких забезпечує країні створення близько 6% ВВП.

Індія посідає домінуюче положення на глобальному ринку *ІТ-аутсорсингу* – передачі спеціалізованим компаніям повністю або частково функцій, що пов'язані з інформаційними технологіями. *Офшорне програмування* – розробка програмового забезпечення на замовлення іноземних компаній – посідає значну частину загального обсягу ринку індійського ІТ-аутсорсингу. Індійські кол-центри зосереджено у великих містах – Нью-Делі, Мумбаї та Бангалорі.

З початком масштабної лібералізації економіки на початку 90-х рр. ХХ ст. виробництво та експорт програмового забезпечення та ІТ-послуг було остаточно визначено національним пріоритетом. Технопарки розміщено по всій країні майже у 50 населених пунктах, зокрема у *Бангалорі* (називають «Силіконовою долиною» Індії), *Ченнаї*, *Хайдарабаді*, *Мумбаї*, *Колкаті*. Це комплексні науково-дослідні центри із розвинутою інфраструктурою, найсучаснішими засобами для наукових досліджень в галузі електроніки та можливостей швидкого запровадження передових технологій і ноу-хау у виробництво.

Темпи зростання обсягів експорту індійського програмового забезпечення дуже високі й становлять близько 30% на рік. Основними ринками збуту індійської ІТ-продукції є США (дає 65% прибутків) та країни Європи.

У країні зростає роль *освіти*. Державні витрати на освіту становлять 3,8% ВВП. Рівень писемності дорослого населення за півстоліття виріс утричі й нині становить 71,2%. Через релігійні забобони рівень письменних чоловіків значно вищий, ніж жінок. Середня тривалість освіти – 12 років. У країні працює найбільша кількість університетів у світі – близько 380; 5 індійських технологічних інститутів і 4 інститути управління мають особливу, світову репутацію.

В Індії сформувалася система *фінансових послуг*. Переважна більшість фінансового капіталу зосереджена у великих промислово-фінансових групах. Вони створили промислові об'єднання. У Мумбаї розташована найстаріша в Азії та найбільша в Індії Бомбейська фондова біржа.

Мумбаї є центром *кіноіндустрії*. На місцевій кіностудії знімають найбільше фільмів у світі – до 1 000 на рік.

В Індії сформувалася потужна *транспортна система*. Головну роль у перевезеннях виконує залізничний транспорт. За протяжністю залізниць Індія поступається США, Росії та Китаю. 40% залізниць електрифіковано. Головні залізничні магістралі з'єднують чотири найбільші міста держави: Мумбаї, Колкату, Делі та Ченнаї. Міста також сполучаються автошляхами, проте вихід до доріг з твердим покриттям мають далеко не всі поселення.

Індія – морська держава. До найбільших морських портів світу належать *Мумбаї* та *Ченнаї*. Зростає роль авіатранспорту. В країні діють 346 аеропортів. Міжнародні аеропорти розташовані у «великій четвірці» міст. Найбільшим серед них аеропортом-хабом є *Міжнародний аеропорт імені Індіри Ганді* в Делі (46 млн осіб). Мережа *трубопроводів* сполучає місця видобутку сировини та її

переробки. За їх протяжністю Індія на 10-му місці в світі. Традиційно використовується *гузовий* транспорт.

Характерні риси просторової організації господарства. «Коридори зростання». У зв'язку з відносно зрілою економікою та особливостями адміністративного поділу в розміщенні економіки Індії немає домінування одного центру. Каркас промисловості становить «велика четвірка» міст: *Мумбай, Колката, Ченнай* та *Делі*. Вони є головними індустриальними вузлами, а також виконують функції найбільших адміністративних, культурних та релігійних центрів. Основні центри промислового виробництва з'єднано транспортною інфраструктурою, уздовж якої склалися т. зв. коридори зростання (мал. 114). Вони являють собою ряд промислових центрів, формування яких пов'язано з транспортним або сировинним чинниками.

Мал. 114. «Коридори зростання» Індії

Зростає значення міста *Бангалор* як осередку високотехнологічних виробництв. Там відбуваються міжнародні авіасалони, розвиваються космічні дослідження, працюють обчислювальні центри, складають літаки, засоби зв'язку, зброю.

Зовнішні економічні зв'язки. Роль Індії у світовій торгівлі постійно зростає. Мала вартість робочої сили зробила індійські товари досить конкурентоспроможними. Імпортовані з Індії товари часто витісняють із ринків місцеві товари. Так, на індійські тканини настільки зріс попит у США та країнах Європи, що там довелося вживати спеціальних заходів щодо скорочення споживання текстилю з Індії.

Основа індійського експорту становлять сільськогосподарська й промислова сировина, продовольчі товари, тканини та одяг, фармацевтика, коштовне каміння та ювелірні вироби, машини й устаткування, побутова техніка, сталь та металовироби, а також продукція програмового забезпечення. Провідні статті індійського імпорту – це нафта й нафтопродукти, машини та устаткування, транспортні засоби, прокат кольорових металів, електронні комплектуючі, мінеральні добрива. Найбільші торговельні партнери Індії – *Китай, США, ОАЕ, Сінгапур, Велика Британія, Швейцарія*.

Міжнародні зв'язки України з Індією. За роки незалежності Україна та Індія налагодили співробітництво в економічній, політичній, науково-технічній, оборонній, культурній сферах. Україна відіграє важливу роль у забезпеченні Індії зброєю. Серед індійських товарів в Україні найбільш відома фармацевтична продукція. Організоване міжнародне співробітництво з навчання студентів обох держав. Відбуваються культурні обміни, спортивні заходи, міжнародні конкурси, конференції тощо.

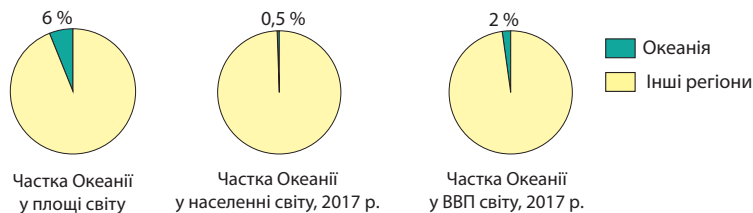

1. Які пріоритетні напрями розвитку економіки Індії?
2. Як вплинула «зелена революція» на сільське господарство Індії?
3. Порівняйте промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію Індії та Китаю.
4. Поясніть, чому домінуючими складовими третинного сектору економіки Індії стали комп'ютерне програмування та IT-аутсорсинг.
5. Схарактеризуйте риси просторової організації господарства Індії. Як склалися в країні «коридори зростання»?
6. Порівняйте структуру експорту та імпорту товарів і послуг Індії та Китаю.
- 7*. Чому Індію, незважаючи на високі темпи зростання промислового виробництва, не відносять до нових індустриальних країн?

Розділ III ОКЕАНІЯ

Океанія займає понад 8,5 млн км² (6 % площі суходолу) (мал. 115). Це у 2,5 раза менше за площу Європи та 3,5 раза менше за площу Азії. Там проживає 41,2 млн осіб. На політичній карті регіону – 14 суверенних держав і близько 15 залежних територій, що належать Франції, США, Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії.

Мал. 115. Місце регіону Океанія у світі

Історія відкриття та дослідження Океанії європейцями почалася у XVI ст. з першої навколосвітньої подорожі Фернана Магеллана. Згодом там було засновано перші колонії, які належали Іспанії. Із середини XIX ст. з'явилися колонії Великої Британії, Франції, Німеччини. Наприкінці XIX ст. після іспано-американської війни більша частина володінь Іспанії перейшли до США.

Деколонізація Океанії розпочалася на початку XX ст., коли Австралія та Нова Зеландія одержали статус домініону Великої Британії, а у 1931 р. здобули повну незалежність. За геосхемою ООН, Океанія поділена на 4 субрегіони: Австралія та Нова Зеландія (Австралазія), Мікронезія, Меланезія, Полінезія (мал. 116).

До високорозвинутих переселенських країн відносять Австралію та Нову Зеландію (табл. 9). 4 країни включено ООН до переліку найменш розвинутих країн світу: Вануату, Кірибаті, Соломонові Острови та Тувалу. Частка країн Океанії у ВВП світу – 2 %, з яких 85 % припадає на Австралію та 12,2 % на Нову Зеландію.

Таблиця 9

Країни Океанії

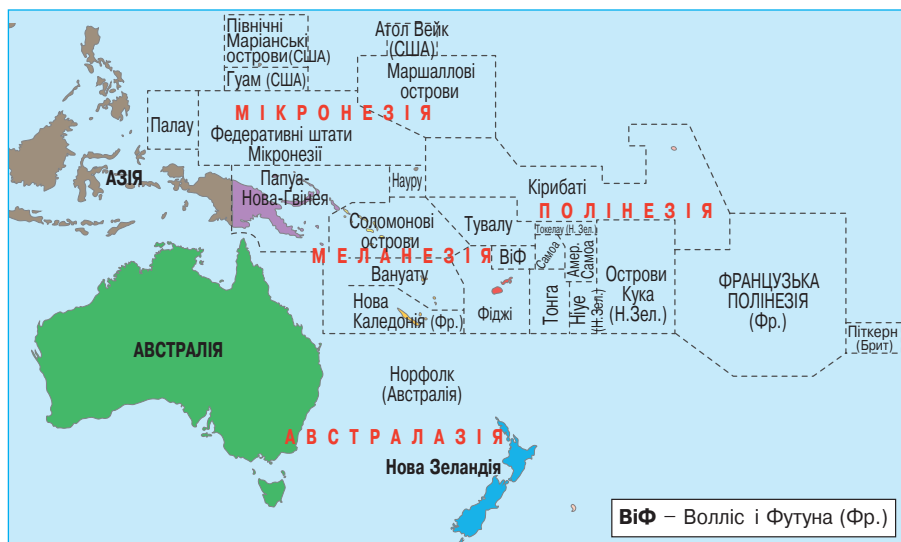
№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР*, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
АВСТРАЛІЯ І НОВА ЗЕЛАНДІЯ								
1	Австралія (Канберра)		7 692,0 25,5	1262 50795	2	ДС	Ф	Високорозвинута; переселенська країна
2	Нова Зеландія (Веллінгтон)		268,7 4,6	178 37679	13	ДС	У	Високорозвинута; переселенська країна
1	Острів Норфолк (Кінгстон)		0,034 0,002	Немає даних	Немає даних	Зовнішня територія Австралії		Залежна територія Австралії
МІКРОНЕЗІЯ								
1	Гуам (Хагатна)		0,541 0,172	Немає даних	Немає даних	Неприєднана організована територія США		Залежна територія США
1	Кірибаті Південна Тарава		0,811 0,114	0,16 1388	137	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
2	Маршаллові Острови (Маджуро)		0,181 0,053	0,19 3346	155**	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
3	Федеративні Штати Мікронезії (Палікір)		0,702 0,105	0,33 3207	127	ЗР	Ф	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР*, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
4	Науру (Ярен)		0,021 0,019	0,10 7824	164**	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
5	Палау (Нгерулмуд)		0,458 0,022	0,33 17813	60	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
2	Північні Маріанські острови (Сайпан)		0,464 0,055	Немає даних	Немає даних	Співдружність із внутрішнім самоврядуванням		Залежна територія США
3	Атол Вейк		0,0074 -	-	-	Неінкорпорована неорганізована територія		Залежна територія США
МЕЛАНЕЗІЯ								
1	Вануату (Порт-Віла)		12,2 0,270	0,86 3050	134	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
1	Нова Каледонія (Нумеа)		18,6 0,268	10,2 Немає даних	Немає даних	Заморська спільнота з особливим статусом		Залежна територія Франції
2	Папуа-Нова Гвінея (Порт-Морсбі)		462,8 7,8	17,0 2095	154	ДС	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
3	Соломонові Острови (Хоніара)		28,5 0,595	1,26 2059	156	ДС	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
4	Фіджі (Сува)		18,3 0,898	5,2 5806	91	ПлР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
ПОЛІНЕЗІЯ								
1	Острови Кука (Аваруа)		0,236 0,021	0,31 Немає даних	Немає даних	Державне утворення у вільній асоціації з Новою Зеландією		Володіння Нової Зеландії
3	Ніуе (Алофі)		0,261 0,0016	Немає даних	Немає даних	Державне утворення у вільній асоціації з Новою Зеландією		Володіння Нової Зеландії
4	Острів Піткерн (Адамстаун)		0,047 0,000049	Немає даних	Немає даних	Заморська спільнота Великої Британії		Володіння Нової Британії
5	Французька Полінезія (Панеєте)		4,2 0,286	5,62 Немає даних	Немає даних	Заморська спільнота Франції		Залежна територія Франції
6	Американське Самоа (Паго-Паго)		0,199 0,056	Немає даних	Немає даних	Острівна територія США		Володіння США
1	Самоа (Апіа)		2,9 0,195	0,88 4491	104	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
7	Токелау -		0,01 0,0014	Немає даних	Немає даних	Територія під управлінням Нової Зеландії		Володіння Нової Зеландії
2	Тонга (Нукуалофа)		0,748 0,107	0,43 4127	101	КМ	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
3	Тувалу (Фунафуті)		0,026 0,009	0,03 3077	168	ДС	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
8	Волліс і Футуна (Мата-Уту)		0,274 0,013	Немає даних	Немає даних	Заморська спільнота Франції		Залежна територія Франції

Форма правління: ПЗР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, ДР – республіка, директорія; КМ – конституційна монархія; АМ – абсолютна монархія; ДС – держава у складі Співдружності [Націй] (Брит.).

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава. *ІЛР: – дуже високий (понад 0,9);

– високий (0,8–0,9); – середній (0,5–0,8). **Країни не враховано в raporті ООН 2016 р. Останні дані 2008 р.

Мал. 116. Субрегіони Океанії (за геосхемою ООН)

ТЕМА 1. АВСТРАЛІЯ

§ 32. АВСТРАЛІЯ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – Австралія

Склад території – 6 штатів, 2 території

Член міжнародних організацій – ООН, Форум

Тихоокеанських островів та ін.

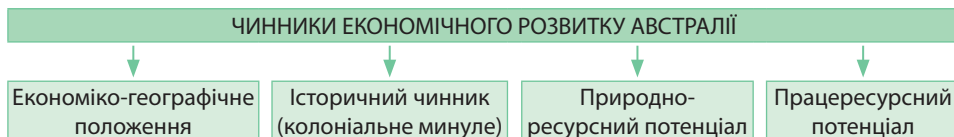
Офіційна мова – англійська

Релігія – християнство (протестантизм, католицизм)

Місце країни у світі та регіоні. Австралія є однією з високорозвинутих країн. Це 14-та за розмірами ВВП економіка світу й 13-та – за ВВП на душу населення. Протягом останніх років за індексом людського розвитку (ІЛР) Австралія є першою у світі, посідаючи найвищі позиції за якістю життя, охорони здоров'я, економічної свободи, захисту громадянських свобод і політичних прав. Австралія є регіональним лідером, очолюючи організацію *Форум тихоокеанських островів*. Австралія надає допомогу багатьом країнам, що розвиваються. Уряд Австралії виступає за підтримку добросусідських відносин з іншими країнами-регіональними лідерами: Китаєм, Японією, Індонезією. Посилюються зв'язки з країнами АСЕАН та Новою Зеландією. Пріоритетними залишаються стосунки з традиційними союзниками країни – США та Великою Британією.

Австралія й нині живе, наче озираючись на Велику Британію. Проте поступово Австралія торує свій особистий шлях, позбуваючись колишніх традицій. Так, у країні відбувся перехід від британської системи мір та вагів до метричної, здійснено заміну австралійського фунта на австралійський долар, а британського гімну «Боже, бережи королеву!» власним австралійським «Вперед, прекрасна Австраліє!».

Місце Австралії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 117).

Мал. 117. Чинники, що визначають місце Австралії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Австралія – єдина в світі держава, що займає цілий однойменний материк і ряд сусідніх островів. Через те країна має лише морські кордони. Особливістю ЕПГ країни є її значна віддаленість від усіх регіонів світу, що в минулому ускладнювало зв'язки з більшістю держав. Біля її берегів починаються найдовші морські траси: Мельбурн – Санкт-Петербург (22,5 тис. км), Сідней – Лондон (21 тис. км), Сідней – Нью-Йорк (18 тис. км). Нині віддаленість від Європи та Америки перестала бути вирішальним чинником географічного положення країни. Технічний прогрес на транспорті та в засобах зв'язку наблизив Австралію до інших регіонів світу.

▶ За картами атласу визначте, які країни розміщені поблизу Австралії. Яке місце в типізації ООН вони посідають?

Історичний чинник. Незважаючи на світове лідерство за багатьма критеріями, Австралія залишається за своєю спеціалізацією переселенською країною. Країна має подвійний характер економіки. З одного боку, як високорозвинута країна вона вирізняється високим рівнем розвитку економіки. З іншого, – має аграрно-сировинну спеціалізацію.

Природно-ресурсний потенціал. Природні умови Австралії достатньо одноманітні. У рельєфі переважають рівнини. Низькі давні гори – Великий Вододільний хребет займають лише 5 % території на сході.

Клімат країни дуже посушливий та жаркий. Близько 40 % площі займають пустелі. Ділянки з достатнім зволоженням займають лише незначні території на південному сході та південному заході. Це головні райони концентрації населення та землеробства країни.

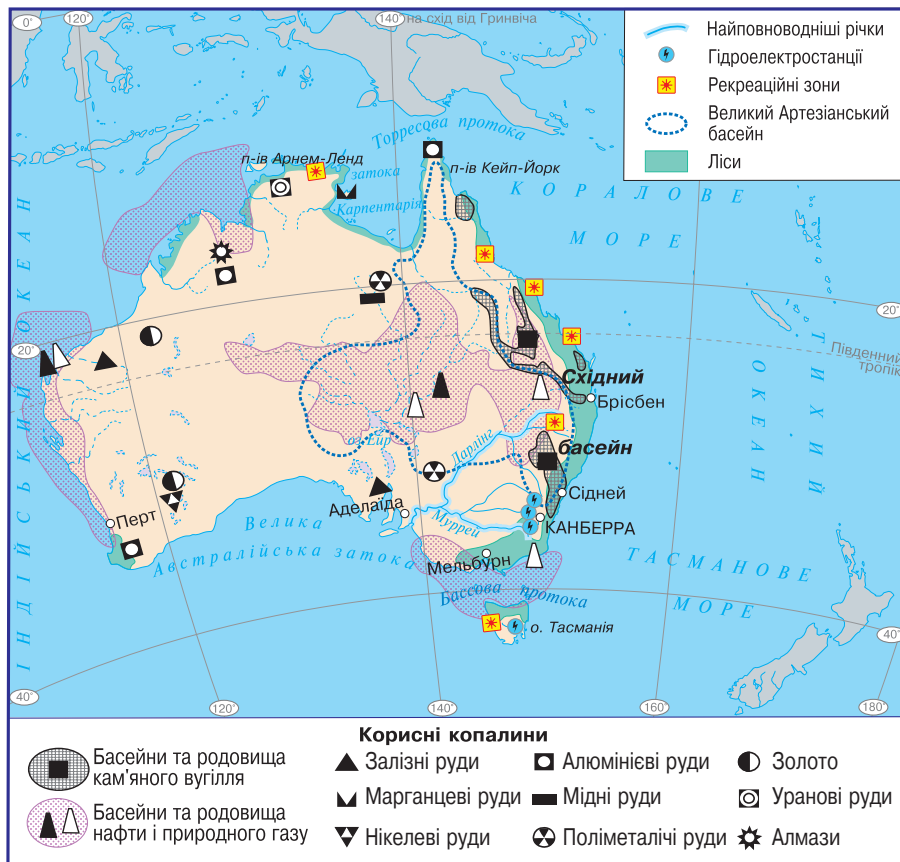
Основне природне багатство Австралії – її мінеральні ресурси (мал. 118). Забезпеченість Австралії корисними копалинами у 20 разів вища від середньосвітового показника.

З паливних корисних копалин держава має великі поклади якісного кам'яного вугілля коксівних та енергетичних сортів. За запасами кам'яного вугілля Австралія посідає 6-те місце в світі. Геологічні дослідження виявили в надрах материка та на шельфі значні родовища нафти та природного газу. Їх басейни розміщені у багатьох частинах країни: на Центральній низовині, у Бассовій протоці, на шельфі біля північно-західних берегів.

Австралія має унікальні запаси рудних ресурсів. Їх родовища пов'язані з магматичними породами фундаменту давньої Австралійської платформи. За покладами залізних руд країна не має собі рівних у світі. Основні райони залягання залізних руд розташовані у штатах Західна Австралія та Південна Австралія. Країна посідає 2-ге місце в світі (після Гвінеї) за покладами алюмінієвих руд бокситів. На країну припадає третина світових запасів бокситів. Австралія також є світовим лідером за покладами уранових руд (1/3 світових запасів), що розміщені на півночі країни. Також є значні поклади мідних та поліметалічних, марганцевих, нікелевих руд. Країна посідає 4-те місце в світі за покладами золота і срібла. Родовища золота сконцентровано у штаті Західна Австралія.

Водні ресурси Австралії характеризуються обмеженістю поверхневих і багатством підземних вод. Єдина річка, що не пересихає протягом гору, – Муррей. Гір-

ські витoki Муррею багаті на гідроенергоресурси. Найбільш розвинута річкова мережа на острові Тасманія. Річки там повноводні протягом року, мають великі запаси гідроенергії. На материковій частині Австралії для потреб сільського господарства широко використовуються артезіанські басейни.

Мал. 118. Природні ресурси Австралії

Нині у багатьох частинах Австралії склалася напружена ситуація з прісною водою. Через те в країні існують офіційні обмеження на використання води. Наприклад, у сухі місяці заборонено мити автомобілі зі шланга (дозволено лише з відра), наповнювати басейни, поливати асфальт або газони в певні години доби. У штаті Південна Австралія споруджуються крупні водопріснювальні споруди для забезпечення водою столиці штату.

Родючі червоно-бурі та коричневі ґрунти розміщуються на південному сході та південному заході материка. Більша частина країни вкрита тропічними пустельними ґрунтами. Австралія вирізняється багатством *кормових ресурсів* більшої частини країни, які стали основою для розвитку вівчарства.

Країна має багаті *рекреаційні ресурси*. Природні ландшафти та чудові пляжі східного узбережжя країни є основою для розвитку екологічного, рекреаційного, спортивного (дайвінг, віндсерфінг) та пригодницького (яхтинг, риболовля) туризму.

▶ Дайте господарську оцінку природних умов і природних ресурсів Австралії. Поміркуйте, які види господарської діяльності є основними в країні.

Працересурсний потенціал.

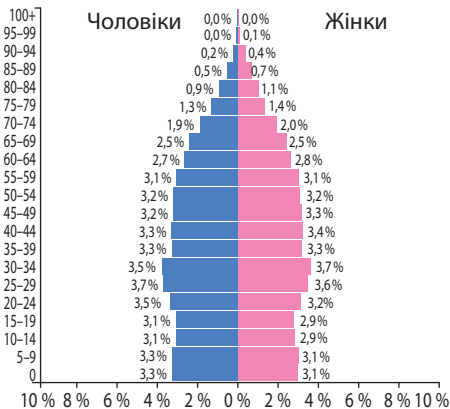
Для демографічної ситуації країни характерний I тип відтворення населення. Рівень народжуваності в Австралії дещо вищий, ніж у більшості країн Європи, але один з найнижчих в Океанії й становить 12,1 осіб/тис. Він має тенденцію до зменшення. Рівень смертності низький – 7,2 осіб/тис. Природний приріст невисокий: 4,9 осіб/тис. Кількість дітей на одну жінку становить 1,9 дитини, що більше, ніж у Європі. Наслідком I типу відтворення населення є «старіння нації». Середній вік населення Австралії становить 38,6 року. Тривалість життя в країні висока – 82,15 року. Демографічні прогнози Австралійського бюро статистики показують, що продовження спадання рівня народжуваності в поєднанні зі зростанням рівня смертності через «старіння населення» призведуть до від’ємного природного приросту в середині 30-х років XXI ст.

Австралія – однонаціональна країна, $\frac{3}{4}$ її населення становлять англоавстралійці, решта – іммігранти останньої хвилі. Корінні жителі країни – аборигени Австралії становлять 2,5 – 5,0 % населення, вони й нині живуть племенами та ведуть кочовий спосіб життя.

Окремі райони Австралії відчувають нестачу трудових ресурсів. До 60-х рр. ХХ ст. імміграційні служби проводили політику «білої Австралії», що обмежувала в’їзд до країни кольорового населення.

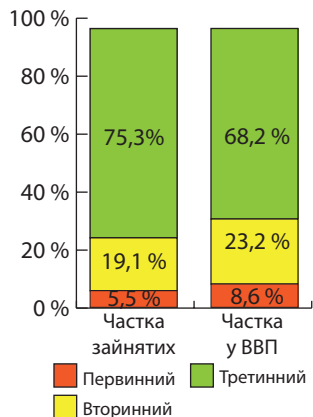
Зайнятість економічно активного населення у господарстві Австралії розподіляється таким чином (мал. 120): у первинному секторі (аграрне, лісове і рибне господарства, добувна промисловість) – 5,6%; обробна промисловість і будівництво – 19,1%; сфера послуг – 75,3%. Рівень безробіття становить 6,2% працездатного населення.

Система розселення. Країна має дуже низький показник середньої густоти населення – 3,3 особи/км² (мал. 121). З природних причин понад 90% населення концентрується на південному сході. Понад 85% австралійців проживають на відстані не більш ніж 80 км від моря. Австралійська столична територія є найбільш густозаселеним суб’єктом у складі Австралії. Там густота населення перебільшує 150 осіб/км². Окремі осередки згущення населення спостерігаються у промислових районах на південному заході та півдні країни. Найменш заселена Північна територія – 0,16 осіб/км². У внутрішніх пустельних районах населення сконцентроване навколо гірничопромислових центрів.

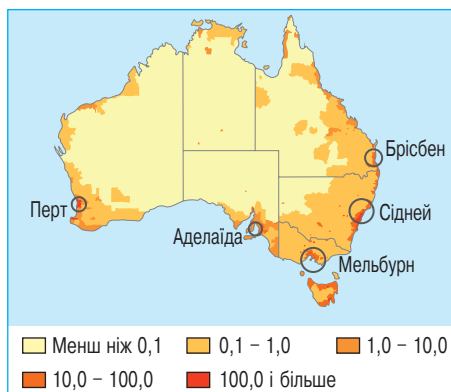
Мал. 119. Статеві-вікова піраміда Австралії, 2017 р.

► **1.** За статеві-віковою пірамідою Австралії (мал. 119) обчисліть, скільки осіб працездатного віку припадає на 1 непрацездатну особу. Проаналізуйте одержані дані. **2.** Порівняйте статеві-вікові піраміди Австралії та Великої Британії (див. мал. 50). З’ясуйте, яка з країн має кращі перспективи щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому.

Мал. 120. Значення секторів економіки Австралії, 2016 р.

Австралія є однією з найбільш урбанізованих країн світу. Рівень урбанізації становить 89,3 %. Серед міських поселень Австралії виокремлюють три основні групи. Перша – невеличкі гірничі містечка, що розкидані по всій країні та є невід’ємним складником її господарства, зорієнтованого на експорт мінеральних ресурсів. Друга група – це столиці штатів, які є багатофункціональними містами, виконуючи не лише адміністративні та політичні, а й економічні, комерційні, наукові та культурні функції. Столиці усіх штатів (окрім Тасманії) є містами-мільйонерами: Сідней (4,9 млн осіб), Мельбурн (4,5 млн осіб), Брісбен (2,3 млн осіб), Перт (2,0 млн осіб) та Аделаїда (1,3 млн осіб). Усіх їх визнано світовими містами. Третя група міст – це середні за розмірами поселення, що виникли поруч зі столицями, прийнявши на себе функції центрів різних промислових виробництв.

Мал. 121. Карта густоти населення Австралії

Особливу роль відіграє столиця країни Канберра, в якій проживає 423 тис осіб. Разом з невеликою сільськогосподарською зоною та Національним парком Намаджі вона утворює Австралійську столичну територію. Канберра – це т. зв. штучна столиця – місто, що було спеціально збудовано як адміністративний центр; воно не виконує інших функцій.

Українська діаспора в Австралії. В Австралії живе нечисленна українська діаспора (близько 34 тис. осіб). Масова еміграція українців до Австралії розпочалася після Другої світової війни. Це були переважно т. зв. переміщені особи з німецьких таборів. Австралійський уряд вимагав від емігрантів два роки фізичної праці у визначених ним місцях. Зазвичай це були багаті на ресурси, але малозаселені штати Західна Австралія та Південна Австралія. Після повернення із призначених місць праці українці селилися переважно у великих містах на сході країни. Згодом у столицях усіх шести штатів утворилися українські громади, що об’єдналися в Союз українських організацій в Австралії. Почали працювати молодіжні організації «Пласт» та «Спілка української молоді» («СУМ»), утворилися спортивні Товариства копаного м’яча та відбиванки, літературні клуби, театральні гуртки, музичні та танцювальні групи, відкрилися українські школи.

Сучасне розселення українців в Австралії пов’язане з історією формування місцевої української спільноти. Нині найбільші українські громади мешкають на околицях великих австралійських міст на сході та півдні країни: Сіднея, Мельбурна, Аделаїди, Брісбена. Мешкають українці й у столиці Австралії та на її околицях, а також на острові Тасманія.

1. Які чинники визначили місце Австралії у міжнародному поділі? **2.** Покажіть на карті основні райони залягання рудних, паливних та нерудних корисних копалин на території Австралії. **3.** Проаналізуйте динаміку природного та механічного руху населення країни. **4.** Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості системи розселення в межах країни. **5***. Спроектуйте вплив демографічних і міграційних процесів на працересурсний потенціал Австралії.

▶ Відшукайте на економічній карті Австралії міста, які належать до кожної із зазначених груп. Визначте їх спеціалізацію.

§ 33. АВСТРАЛІЯ: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості сучасного розвитку країни. За невеликий історичний проміжок часу Австралія пройшла значний шлях економічного розвитку, перетворившись з аграрно-сировинного придатка Великої Британії на розвинуту індустріально-аграрну країну. Причинами швидкого зростання стали: розвинуті економічні відносини, завезені переселенцями, багатство природних ресурсів і відсутність війн. Провідними експортними сферами діяльності залишаються гірничодобувна промисловість (експортує 50–90 % видобутої сировини) та сільське господарство.

Держава володіє електростанціями і мережею електропередачі, іригаційними спорудами, автомобільними й залізничними шляхами, газо- і водопостачанням, телефонним і поштовим зв'язком, міським транспортом, а також водосховищами, частиною радіо- і телекомунікацій, земельними ресурсами. Майже усі сфери економіки контролюються потужними монополіями, зокрема промислове виробництво, сільське господарство, банківська справа, страхування та інші фінансові операції, оптова й роздрібна торгівля, а також газети, радіо і телебачення.

Домінуючі складники третинного сектору. Важливе значення мають *фінансові послуги*. Австралійська валюта є в обігу не лише всередині країни, а й у ряді інших країн Океанії (Кірибаті, Науру, Тувалу). *Мельбурн* – найбільший фінансовий та банківський центр в Австралії. Австралійська фондова біржа у *Сіднеї* – найбільший бізнес-майданчик країни з торгівлі акціями.

Важливе значення має *освіта*. Майже 18 % дорослого населення мають університетську освіту. В країні існує 37 державних і 3 приватні університети. Найвідоміші університети, що потрапили до топ-50 найкращих вишів світу, розміщуються у Сіднеї, Мельбурні, Аделаїді. Крім університетів існує розгалужена система професійної освіти.

Зростає роль *інформаційних технологій*. У 90-х роках ХХ ст. поруч з Аделаїдою виник «Хай-тек-Сіті» – багатофункціональний технополіс з австралійськими і японськими науковцями.

Велика площа Австралії та потужні зовнішні економічні зв'язки потребують розвитку *транспорту*. За протяжністю автомобільних шляхів Австралія посідає 9-те місце у світі та 7-ме – за протяжністю залізниць. Автомобільні та залізничні магістралі простягаються паралельно південному узбережжю країни, з'єднуючи найбільші міста. До центру країни прокладено шосейну дорогу. Трансавстралійською вважається лише одна залізниця, що з'єднує Південну та Західну Австралію. 75 % перевезень вантажів і пасажирів здійснюються автотранспортом.

Австралія майже не має свого морського флоту, тому морський транспорт країни використовує судна іноземних компаній. До найбільших морських портів належать залізорудні порти *Порт-Хедленд* і *Дампір*, кам'яновугільні *Ньюкасл*, *Хей-Пойнт*, *Гладстон*. Столиці багатьох штатів є універсальними вантажними портами: *Сідней*, *Мельбурн*, *Перт*, *Брісбен*.

Повітряний транспорт має велике значення як у внутрішніх, так і у зовнішніх зв'язках. У країні існує 480 аеропортів. Найбільші з них розташовані в Сіднеї, Мельбурні, Брісбені та Перті. Існує транзитний аеропорт у Дарвіні. Авіація широко використовується для зв'язків усередині країни не тільки між містами, а й між окремими фермами.

Велике значення має трубопровідний транспорт. Особливе значення мають водопроводи значної протяжності.

Набуває популярності *міжнародний туризм*. Країну щороку відвідує до 5 млн іноземних туристів, переважно з Нової Зеландії, Японії та країн Південно-Східної Азії. Стимувальний чинник розвитку іноземного туризму – це висока вартість

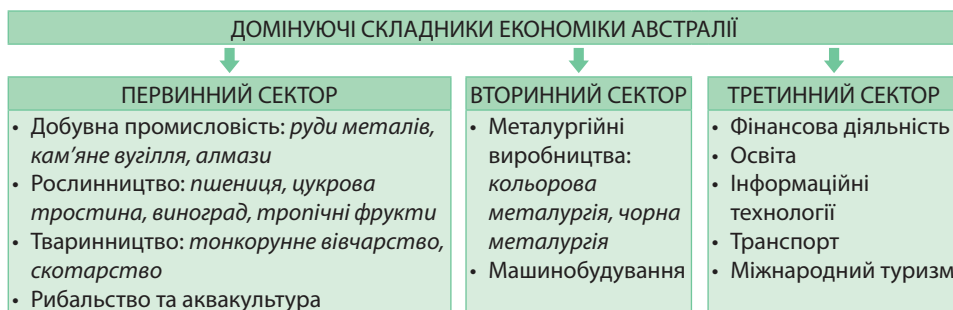
авіаперельотів із Західної Європи та США. Туристична база Австралії складається як із природних, так і історико-культурних об'єктів. Серед природних найбільш популярними є національні парки «Великий Бар'єрний риф» та «Улуру». Найпопулярніша курортна зона – «Золотий Берег» у штаті Квінсленд (мал. 122). Збільшенню кількості туристів до Австралії сприяють традиційні міжнародні ярмарки у Сідней, гонки «Формули-1» в Аделаїді, кінні та водні змагання, відкритий чемпіонат Австралії з тенісу. Цікавлять туристів й австралійці-аборигени, змагання з метання бумеранга.

Мал. 122. Курортна зона «Золотий Берег»

Австралія бідна старожитностями, але сучасні комплекси культурних закладів у столицях штатів відповідають найвищим світовим стандартам.

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Видобування палива, рудної та нерудної сировини. Видобувна промисловість завжди мала першочергове значення в економіці Австралії й нині переживає справжній бум (мал. 123).

Мал. 123. Домінуючі складники економіки Австралії

Вона входить до п'яти найбільших виробників мінеральної сировини у світі та дає понад третину усієї промислової продукції країни. Значна перевага добувного сектору над переробним сприяла зростанню австралійської економіки.

Більшість прибуткових родовищ Австралії залягають близько до поверхні, що сприяє зниженню собівартості їх розробки. Переважна частина добувної промисловості в країні перебуває під контролем іноземного капіталу. Найбільше значення має видобування *кам'яного вугілля*, яке забезпечує близько 10 % австралійського експорту. За видобутком цієї сировини Австралія поступається лише Китаю, США та Індії, а за експортом країні немає рівних у світі. Головними покупцями австралійського вугілля є Японія та країни Європи. *Східний кам'яновугільний басейн* вирізняється високою якістю сировини. Є поклади коксівного вугілля. Частину родовищ розробляють шахтним способом, іншу частину – кар'єрним.

Важливе значення серед добувних виробництв та первинної обробки сировини мають видобуток *бокситів* (1-ше місце в світі) та виробництво *глинозему* (2-ге місце після Китаю). Підприємства з виробництва глинозему зосереджено в місцях видобування бокситів переважно на півночі та південному заході країни. Більша частина глинозему експортується до Японії, Республіки Кореї та Китаю.

За видобутком *залізних руд* Австралія є лідером у світі. Австралійські залізні руди домінують на ринках країн Східної та Південно-Східної Азії внаслідок сприятливого географічного положення, стійких торговельних зв'язків та високої якості сировини. Руди усіх родовищ, що залягають у межах щита Австралійської

платформи, розробляються відкритим способом й не потребують збагачення, що забезпечує високу рентабельність виробництва та гарантує стабільні ринку збуту.

Чільне місце в економіці Австралії посідає видобуток *мідних руд*. Група великих родовищ сконцентрована на півночі країни в місцях близького залягання до поверхні фундаменту платформи. Там у глибоких шахтах видобувають якісні руди з високим умістом міді (до 4 %). За видобутком мідних руд Австралія посідає 5-те місце в світі.

Австралія – основний світовий виробник свинцю (2-ге місце в світі) та цинку (3-тє місце), а також значний виробник срібла, що його вилучають з *поліметалічних руд*. Нині на Австралію припадає понад 10 % світового видобутку золота. За цим показником країна поступається лише Китаю. Головними районами його видобутку є штат Західна Австралія (78 % видобутку) та Північна територія.

З нерудної сировини значним в Австралії є видобуток *алмазів*. Основні родовища розміщуються у північно-східній частині штату Західна Австралія. Більша частина алмазів має промислове значення. Крім того, в країні видобувають багато коштовного та виробного каменю. Зокрема, відомі австралійські *сапфіри*, що їх видобувають на південному сході.

Металургія. *Чорна металургія* Австралії працює на власній сировині. Завдяки високому технологічному рівню виробництва, а також багатству та зручності залягання сировини австралійська сталь є однією з найдешевших у світі. Це виробництво склалося у трьох районах: *Східному* (Порт-Кембла, Ньюкасл), *Південному* (Уайалла) та *Південно-Західному* (Куїнана). З кінця ХХ ст. співвідношення цих трьох районів чорної металургії змінюється. У 2016 р. країна посіла 26-те місце в світі за виробництвом сталі.

В Австралії склалася потужна *кольорова металургія*. Провідним є виробництво *алюмінію*, за виплавою якого Австралія посідає високе 6-те місце у світі. Нині основні потужності алюмінієвої промисловості сконцентровано у штаті Західна Австралія, де склалися підприємства усіх послідовних стадій виробництва.

За виплавою *міді* Австралія на 5-му місці в світі. Підприємства з її виробництва зосереджено в районах видобування мідної руди або в портових містах, з яких її експортують. Найдавнішим у кольоровій металургії Австралії є виробництво *свинцю і цинку*. Поряд із невеликими підприємствами, що склалися біля місць видобування поліметалічних руд, функціонують великі на Тасманії та у штаті Південна Австралія.

Машинобудування. Машинобудування є важливим промисловим виробництвом країни. У зв'язку з потребами власного виробництва провідну роль у ньому відіграють *важке та сільськогосподарське машинобудування*. Основні підприємства *сільськогосподарського машинобудування* розміщено у промислових містах півдня та південного сходу, а дрібні – у внутрішніх землеробських частинах Австралії.

В останні роки скоротилося значення транспортного машинобудування. Ще не так давно Австралія була однією з небагатьох країн, що мала власні компанії, які займалися розробкою та виробництвом *автомобілів*. «Обличчям» австралійської автомобільної промисловості була відома компанія *Holden*, заводи якої розміщувалися в Мельбурні та Аделаїді. У 2017 р. компанія закрила свій останній завод, переорієнтувавшись на продаж і гарантійну підтримку автомобілів *General*

▶ Порівняйте спеціалізацію та місце добувної промисловості в національних економіках Австралії, Китаю, Індії та Росії.

▶ Використовуючи економічну карту Австралії, поясніть чинники розміщення центрів чорної металургії у різних частинах країни.

Motors, вироблених за межами Австралії. До числа головних причин закриття заводів керівники автоконцерну, що весь час існував завдяки державній підтримці, відносять істотне подорожчання виробництва та зростаючу конкуренцію з боку іноземних компаній.

Важливим залишається *суднобудування*. Найбільші суднобудівні заводи розміщено в портових містах поблизу Сіднея, Мельбурна, у Брісбені, Ньюкаслі. Відомою є австралійська компанія *Austal*, що спеціалізується на проектуванні й будівництві алюмінієвих суден: пасажирських і вантажних поромів, яхт класу люкс, військових кораблів. Компанія окрім Австралії має виробництво на Філіппінах та у США.

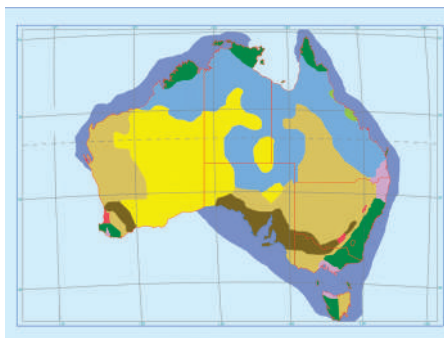
Крім того, в Австралії розвинуто виробництва устаткування для харчової промисловості, локомотивів, електроустаткування, електронної апаратури, побутової електротехніки та приладів, військової техніки.

Аграрний сектор. Як експортер сільськогосподарської продукції Австралія поступається на світових ринках лише США, Нідерландам та Франції. Держава ініціює наукові дослідження, регулює рівень цін, допомагає фермерам під час засух і повеней, стимулює розвиток екологічно безпечних систем виробництва.

На півночі та у внутрішніх частинах країни сільське господарство екстенсивне через наявність великих земельних площ (мал. 124). Провідними виробництвами австралійського аграрного сектору є вівчарство та зернове господарство.

У виробничій структурі сільського господарства переважає *тваринництво*. На заході та в центрі країни розвивається *вівчарство тонкорунного напрямку*. Приблизно $\frac{3}{4}$ усього поголів'я становлять австралійські мериноси з високоякісною вовною (мал. 125). На одну вівцю припадає від 1,6 до 12 га пасовищ. Для їхнього успішного функціонування застосовують новітні засоби агротехніки (зрошення підземними водами, штучні опади, підсівання трави). Кількість поголів'я коливається з року в рік залежно від погодних умов і попиту на вовну та м'ясо. В Австралії утримується 14 % усього світового поголів'я овець, тому країна є найбільшим у світі постачальником вовни: близько третини її кількості на світовому ринку має австралійське походження.

У передмістях на південному сході та південному заході набули розвитку *молочне скотарство, свинарство, птахівництво, бджільництво*, що зорієнтовані переважно на внутрішній ринок. М'ясну рогату худобу розводять переважно у тропічних районах у великих скотарських господарствах – ранчо. Експорт м'яса з Австралії почався ще наприкінці XIX ст., коли з'явилися пароплави-холодильники. Нині за експортом яловичини, телятини та баранини Австралія посідає одне з перших місць у світі.

- Рибальство
- Велика рогата худоба
- Лісове господарство
- Садове господарство
- Пасовища
- Овочівництво
- Необроблювані землі
- Тваринництво
- Аквакультура

Мал. 124. Сільське, лісове та рибне господарство Австралії

Мал. 125. Австралійські мериноси

Рослинництво Австралії вирізняється високим рівнем механізації. Три чверті посівних площ переважно на південному сході та південному заході зайнято під *пшеницею*. Пшеницю вирощують у кожному штаті, при цьому експортується від 70 до 80 % врожаю. В умовах надмірного зволоження на північному сході культивують *цукрову тростину, ананаси, манго, банани*; на Тасманії та південному сході – *картоплю*. На сході та південному сході розвинуто *овочівництво*.

На південному сході та південному заході зростають *цитрусові, яблука, груші, абрикоси*. Експортним товаром є ізом, апельсини, груші й яблука. На сході на зрошуваних землях вирощують *бавовник, тютюн, кукурудзу*. В усіх штатах розвинуто *виноградарство*.

► Складіть продовольчий кошик англо-австралійця.

У портах розвиваються експортні виробництва харчових продуктів і напівфабрикатів: м'ясна, маслосироробна, цукрова, борошномельна промисловість.

Рибальство та аквакультура. Традиційно у південних та східних океанічних водах розвинуто *рибальство*. У вилові риби переважають блакитний тунець, австралійський лосось, кефаль, акули, а з ракоподібних – креветки, омари, лангусти. Промисел устриць і гребінців орієнтований переважно на внутрішній ринок. Із 80-х років ХХ ст. інтенсивно розвивається *аквакультура* – розведення і вирощування водних організмів: устриць, тунця, лосося, креветок, гребінців.

Характерні риси просторової організації виробництва товарів і послуг. Сучасну економіку Австралії характеризують як «економіку двох швидкостей». Найбільш освоєні та економічно розвинуті східні та південні штати Австралії – *Новий Південний Уельс, Вікторія, Квінсленд, Південна Австралія та Тасманія*. На них припадає понад 70 % переробної промисловості та сфери послуг. Там склалися найбільші промислові осередки Австралії: *Південно-Східний та Південно-Західний*. З початку 70-х рр. ХХ ст. економіка цих штатів зазнає уповільнення темпів зростання, а також економічної та соціальної трансформації. Місце старих сфер діяльності займають нові: інформаційні технології, фінансові послуги, страхування, операції з нерухомістю, міжнародний туризм, аерокосмічний сектор.

Інше значення мають штат *Західна Австралія та Північна територія*. У цих регіонах спостерігається різке економічне зростання завдяки значним потужностям добувної промисловості та ресурсозалежних виробництв. За останні десятиліття там було проведено диференціацію (тобто сформувався широкий набір) видобутку корисних копалин, що убезпечило залежність економіки від коливання світових цін на певні види сировини. Економіка цих регіонів є більш капіталомісткою, ВВП на душу населення вищий, ніж в інших територіях. Спостерігається стійке зростання будівництва та сфери послуг.

Зовнішні економічні зв'язки. Роль зовнішньої торгівлі в економіці Австралії дуже велика. Експорт є одним з головних джерел отримання іноземної валюти. 45 % вартості експорту Австралії припадає на мінеральну сировину (кам'яне вугілля та руди металів), 35 % – на сільськогосподарську сировину (високоякісну вовну, м'ясо, молочні продукти, пшеницю, цукор з тростини). Частка в експорті продукції обробної промисловості зросла до 20 %. Країна імпортує машини та обладнання, хімікати, товари народного вжитку.

У другій половині ХХ ст. економіка країни переорієнтовується з країн Європи на країни Східної та Південно-Східної Азії. До країни Східної і Південно-Східної Азії Австралія вивозить продовольчі товари, деякі види машин, текстиль, взуття. Імпорт з цих країн в основному становлять натуральний каучук, нафта, чай, кава, пакувальні матеріали. Обсяг торгівлі Австралії з країнами Океанії невеликий.

Міжнародні зв'язки України з Австралією. Між Україною та Австралією склалася тісна співпраця в політичній, торговельно-економічній, науково-техніч-

ній, культурно-гуманітарній сферах. Основними статтями українського товарно-го експорту до Австралії є мінеральні добрива, ядерні реактори, котли, машини. З Австралії в економіку України надходять інвестиції до сфер оптової та роздрібно-ї торгівлі, ремонту автотранспортних засобів, інформації та телекомунікацій, новітніх технологій та інформаційних систем.

Між Україною та Австралією налагоджене науково-технічне співробітництво, особливо у сфері освоєння космічного простору.

1. Назвіть домінуючі складники первинного та вторинного секторів економіки Австралії та чинники, що визначили їх розвиток.
2. Покажіть на карті райони видобування корисних копалин на території Австралії, найбільші промислові осередки та найбільші морські порти країни.
3. Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості розміщення виробництва товарів і послуг у межах Австралії.
4. Поясніть особливості спеціалізації сільського господарства різних частин Австралії.
5. Які причини нерівномірності економічного розвитку окремих районів країни?
6. Обґрунтуйте основні напрямки експорту сировини та імпорту капіталу й технологій Австралії.
- 7*. Зіставте позитивні та негативні наслідки діяльності ТНК в Австралії.
- 8*. Складіть комплексну економіко-географічну характеристику Австралії.

ТЕМА 2. МІКРОНЕЗІЯ. МЕЛАНЕЗІЯ. ПОЛІНЕЗІЯ

§ 34. ОСТРІВНІ КРАЇНИ ОКЕАНІЇ

Держави та залежні території, що входять до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії. Безкраї простори Тихого океану зайнято тисячами невеликих островів. Частина з них безлюдні, найбільші – заселені людьми. За етнічним складом населення та історико-географічними умовами серед них виокремлюють три субрегіони: Полінезію, Мікронезію та Меланезію (див. мал. 116).

Мікронезія («дрібні острови») – центральна й найменша за площею суходолу частина острівної Океанії, що розташована найближче до Азії. До її складу входять понад 1,5 тисячі дрібних островів переважно вулканічного походження. Там розташовано 5 суверенних держав та 3 залежні території США.

Меланезія («чорні острови») – західна й найбільша за площею суходолу частина Океанії. 85,6% Меланезії займає *Папуа-Нова Гвінея*. Усього в субрегіоні є 4 суверенні держави, а також залежні території Франції – *Нова Каледонія*.

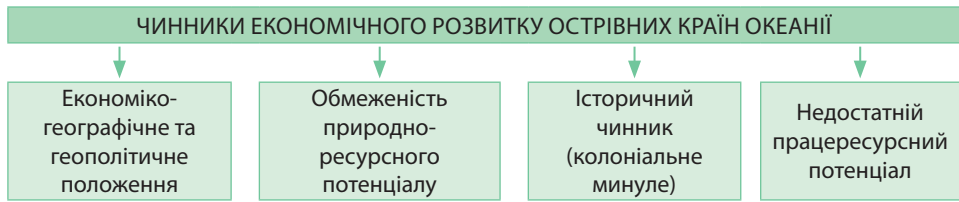
Полінезія («багато островів») – східна й найбільша за акваторією частина Океанії, що складається з кількох сотень островів вулканічного та коралового походження. На них існує 3 суверенні держави (*Самоа, Тонга та Тувалу*) та 8 залежних територій, що перебувають під контролем різних країн.

Усі острівні суверенні держави Океанії є членами ООН. Членами *Співдружності Націй* є 9 країн, що перебували у складі колоніальної імперії Великої Британії: *Вануату, Кірибаті, Науру, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Фіджі*.

Основні чинники, що визначають місце країн у міжнародному поділі праці. Основними чинниками, що порушують економічну стабільність країн, є нега-

▶ Використовуючи таблицю 9 «Країни Океанії» (с. 145–146), виконайте такі завдання: **1.** Наведіть приклади суверенних держав, що їх включено до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії. **2.** Назвіть залежні території на островах Океанії. З'ясуйте, під контролем яких країн вони перебувають та який мають офіційний статус.

тивні природні процеси (тропічні урагани, землетруси) і коливання цін на світових ринках. Спеціалізацію острівних країн Океанії визначає ряд чинників (мал. 126).

Мал. 126. Чинники, що визначають місце острівних країн Океанії у міжнародному поділі праці

Особливості географічного положення. Значним гальмом соціально-економічного розвитку острівних країн Океанії є їх положення на периферії світового ринку, географічна розпорошеність території більшості острівних територій, віддаленість країн одна від одної.

Віддаленість від основних ринків збуту продукції призводить не тільки до високих транспортних витрат, перешкоджає міжнародній мобільності чинників виробництва, а також не сприяє проникненню в країни Океанії різноманітних комерційних і технічних ноу-хау. Однак з розвитком транспорту та глобалізаційних процесів географічне положення країн Океанії поліпшується, хоча в цілому країни ще залишаються доволі ізольованими від світу.

Країни Меланезії розташовані ближче до високорозвинутих країн (Австралії та Нової Зеландії), площі островів більші, вони лежать ближче один до одного. Країни Мікронезії лежать на дрібних островах, що розкидані на значних відстанях один від одного, але найбільш наближені до азійських країн, які мають великі темпи економічного розвитку. Натомість країни Полінезії лежать на малих за площею островах, що відокремлені значними водними просторами від основних економічних осередків світу.

Острівні країни Океанії розташовані у стратегічно важливому місці в західній частині Тихого океану. Це сприяло розгортанню на островах військово-морських баз США та Франції.

Природно-ресурсний потенціал.

Острівне положення країн Океанії зумовило своєрідність її природних умов. Рельєф великих материкових островів Меланезії переважно гірський. Острови Мікронезії та Полінезії є вершинами підводних вулканів. У тропічних та екваторіальних водах переважають коралові острови, в т. ч. атоли.

Клімат острівних країн Океанії морський. Кліматичні відмінності на островах мало помітні. В цілому клімат теплий, з незначною різницею добових температур, сприятливий для проживання людини. Неприятливим кліматичним явищем є тайфуни, що руйнують будівлі, ламають дерева, хвилі зносять в океан результати багаторічної праці людей.

Острівні країни Океанії мають обмежені природні ресурси. *Мінеральні ресурси* розвідано недостатньо. Паливні ресурси країн незначні. Є лише невеликі родовища нафти та природного

▶ За *таблицею 9* «Країни Океанії» (с. 145–146) виконайте такі завдання: **1.** З'ясуйте, до якого типу та підтипів країн належать острівні країни Океанії за типізацією ООН. **2.** Схарактеризуйте форми правління та територіальний устрій країн Мікронезії, Меланезії та Полінезії.

▶ Порівняйте природно-ресурсний потенціал країн Мікронезії, Меланезії та Полінезії. Як особливості природних умов та природних ресурсів впливають на спеціалізацію країн різних субрегіонів Океанії?

газу у шельфовій зоні Папуа-Нової Гвінеї та, ймовірно, Фіджі. Найбільш багаті й різноманітні рудні ресурси материкових і вулканічних островів Меланезії. У Папуа-Новій Гвінеї виявлено значні запаси мідних, залізних, марганцевих, нікелевих, молібденових руд, золота, срібла, платини. У Новій Каледонії розвідано найбільші у світі поклади нікелевих руди (чверть світових запасів). Є поклади залізних руд, руд хрому, кобальту, марганцю, срібла, золота, свинцю, міді. На Фіджі виявлено поклади золота, руд міді, олова, свинцю, цинку, залізного пісковіку. У Вануату є марганцеві руди.

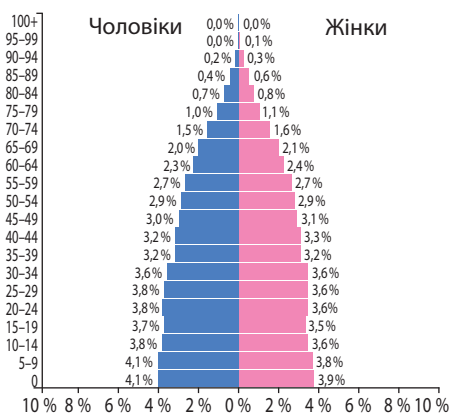
Найбагатші *земельні ресурси* є на материкових і вулканічних островах. Існують значні обмеження для розвитку сільського господарства на коралових островах через малі площі атолів і бідність ґрунтів. *Лісовими ресурсами*, що вирізняються цінними породами дерев, відомі країни Меланезії.

Історичний чинник. Країни Океанії тривалий час були колоніальними володіннями високорозвинутих країн. У зв'язку з тривалим періодом колоніального панування у переважній більшості країн Океанії економіка не набула належного рівня розвитку. Переважного розвитку набули ті види сільськогосподарського виробництва, в яких були зацікавлені колоніальні держави, зокрема вирощування кокосової пальми. В результаті господарювання колонізаторів країни Океанії перетворилися на сировинні придатки країн-метрополій. Використовуючи економічну відсталість країн, відсутність у них коштів для фінансування власного господарства, розвинуті держави й надалі вкладають свої капітали в розвиток вигідних їм виробництв.

Працересурсний потенціал. Для демографічної ситуації більшості країн Океанії притаманний II тип відтворення населення. Рівень народжуваності високий й коливається у межах 15–25 осіб/тис. Рівень смертності низький: 4–8 осіб/тис. Природний приріст перебуває у межах 10–20 осіб/тис. й має тенденцію до зменшення. До I типу відтворення перейшли *Палау* та деякі залежні території Франції та Нової Зеландії. Показники середньої тривалості життя коливаються від 65 до 75 років, що на 5–15 років нижче, ніж у більшості країн Європи. Для більшості країн притаманне від'ємне сальдо міграцій.

Острівні країни Океанії відчувають дефіцит трудових ресурсів. Залучення емігрантів (як одного з чинників розвитку виробництва), грошових переказів і грошової допомоги інших держав (фінансових трансфертів) вітаються урядами держав. У більшості країн Океанії частка економічно активного населення порівняно невелика. Вона найбільша в *Науру*, на острові *Гуам*, у *Новій Каледонії*. Серед жінок частка економічно активного населення набагато менша, ніж серед чоловіків.

Населення складається з корінних та прибулих народів. У більшості країн до 90% населення становлять корінні жителі островів: папуаси (Папуа-Нова Гвінея), меланезійці (Фіджі, Соломонові Острови, Вануату), канаки (Нова Каледонія), мікро-

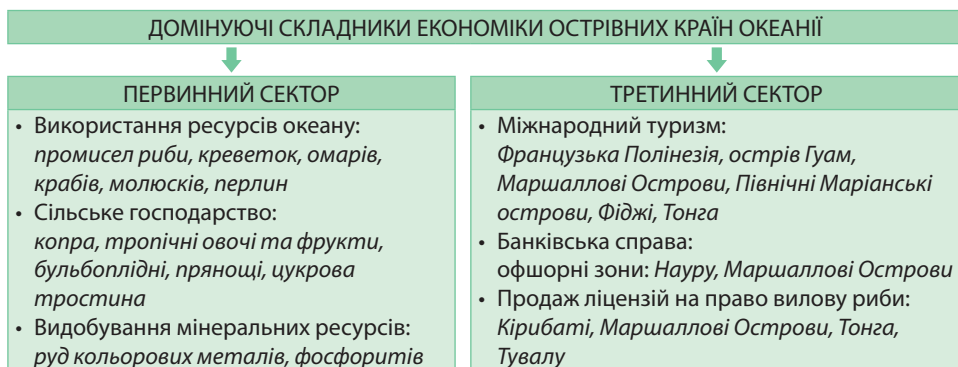
Мал. 127. Статеві-вікова піраміда острівних країн Океанії, 2017 р.

▶ **1.** За мал. 127 з'ясуйте, до якого типу (зростаючого, скорочувального чи омолоджувального) належить статеві-вікова піраміда острівних країн Океанії. **2.** Порівняйте статеві-вікові піраміди острівних країн Океанії та Австралії (див. мал. 119).

незійці (Науру, Федеративні Штати Мікронезії, Маршаллові Острови), полінезійці (Французька Полінезія, Західне та Американське Самоа, Острови Кука). Прибуле населення там представлене американцями США, французами, фіджі-індійцями.

Види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країн. Економічна відсталість острівних країн Океанії безпосередньо пов'язана з тим, що до 80% усього працездатного населення зайнято в натуральному та напівнатуральному господарстві. Незважаючи на те, що в традиційному секторі економіки вирощують і товарні культури, основні потреби сільського населення забезпечують традиційні види місцевого продовольства: хлібне дерево, батат, таро, ямс, банани тощо. Фінансовий вплив на розвиток регіону мають компанії Австралії, Японії, США, Франції.

Для країн, в яких розвідано поклади корисних копалин, характерна *добувна промисловість*. В окремих країнах розвинуто *лісозаготівлю та лісовий промисел*. Традиційно зберігаються *кустарні промисли та ремесла* (мал. 128). В останні десятиліття в регіоні зростає роль окремих складових *третинного сектору економіки*. Передусім це *міжнародний туризм*. Крім того, жителі деяких держав і залежних територій зайняті *обслуговуванням військово-морських та військово-повітряних баз США та Франції*.

Мал. 128. Види господарської діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію острівних країн Океанії

Промисловий розвиток острівних країн стримується нестачею енергоносіїв. Постачання електроенергії підприємствам у багатьох країнах здійснюється дрібними тепловими станціями і різного роду енергоустановками, оскільки переважна частина їх працює на привізній сировині. Лише деякі острови мають можливості для виробництва гідроенергії, наприклад у Папуа-Новій Гвінеї. Проте будівництво гідроелектростанцій там утруднено через нестачу фінансових коштів і технічного досвіду. Проектується будівництво комплексу гідроелектростанцій за технічного сприяння Австралії та Японії.

Використання ресурсів океану. Більшість країн спеціалізуються на вилові морської риби та її експорті в замороженому стані. У деяких країнах (Фіджі, Науру, Самоа) працюють рибопереробні заводи, що виробляють на експорт рибні консерви. Найбільш популярним є промисел тунця.

Окрім риби ведеться промисел креветок, омарів, крабів. У *Кірибаті* та *Маршаллових Островах* є морські ферми з розведення істівного молюска тридакни. В окремих країнах розвинутий промисел *перлин*, а також існують ферми з їх штучного вирощування (*Тонга, Острови Кука, Маршаллові Острови, Французька Полінезія*). Ціна перлини зазвичай пропорційна її масі чи розміру. Заняттям

населення деяких країн (*Французька Полінезія, Острови Кука*) є видобування перламутрових черепашок, з яких виготовляють сувеніри для туристів.

Сільське господарство. У більшості країн основу економіки становлять натуральні або напівнатуральні селянські господарства жителів островів, де вирощують для власних потреб тропічні овочі та фрукти, розводять домашню птицю та худобу. Лише незначна частина виробленої продукції йде на продаж.

У багатьох країнах існують також великі приватні плантаційні господарства, на яких використовують найману дешеву робочу силу й вирощують екзотичні культури, що йдуть на експорт.

Головною сільськогосподарською культурою тихоокеанських островів є *кокосова пальма*, а товарною – *копра* (мал. 129). Її виробляють з маслянистого ендосперму горіхів кокосової пальми й широко використовують у харчовій промисловості. Копру та кокосові горіхи експортують більшість країн Океанії.

Мал. 129. Копра

У багатьох країнах вирощують на експорт *тропічні овочі та фрукти*. Найбільший спектр їх культивують у країнах Мікронезії. Там відомі банани, ананаси, папая, хлібне дерево, кавуни, томати, баклажани тощо. У ряді країн вирощують *бульбоплідні культури*. Окрім картоплі до них належать місцеві традиційні коренеплоди; їх не лише вживають у їжу, а й використовують у виробництві крохмалю, борошна, спирту, цукру. Це ямс, таро, маніок, батат.

Ряд країн славляться *прянощами*. Стручковий та червоний перець вирощують на Маршаллових Островах, ваніль – у Французькій Полінезії, імбир та чорний перець – у Тонга.

Деякі сільськогосподарські культури було завезено на острови Океанії за часів їх колонізації. Їх вирощують донині.

Продукція *тваринництва* має переважний попит на внутрішніх ринках країн. Здебільшого розводять свиней, кіз, курей, велику рогату худобу. Деякі країни експортують м'ясні консерви (Вануату). У Федеративних Штатах Мікронезії та Французькій Полінезії (острови Туамоту) традиційно розводять собак на м'ясо. З метою продажу іноземним туристам одержують мед на острові Піткерн.

Видобування мінеральних ресурсів. У ряді острівних країн Океанії, переважно в Меланезії, розвинута добувна промисловість, продукція якої спрямована на експорт. Вона контролюється капіталом США, Франції, Великої Британії, Японії, Австралії. Найбільш різноманітною є добувна промисловість *Папуа-Нової Гвінеї*. 38% ВВП країни забезпечує видобуток золота, срібла, платини, міді, нікелю, молібдену, нафти та природного газу. Розробками рудної сировини відома *Нова Каледонія*. Там ведуться розробки нікелевих та залізних руд. Протягом останнього півстоліття видобувають марганцеву руду в *Вануату*.

У результаті хижацького використання мінеральних багатств острівних країн Океанії за часів колоніалізму деякі з корисних копалин виснажено або перебувають на межі повного виснаження. Так, повністю виснажено запаси фосфоритів у Кірибаті, які в минулому давали 85% вартості експорту країни. Вапнякова порода острова *Науру* була вкрита потужною товщею фосфоритів, що сформувалися, ймовірно, з екскрементів морських птахів. За понад сто років експлуатації їх запаси майже вичерпано, і країна залишилася без головного фінансового джерела. Донині ведеться видобування фосфоритів на *Соломонових Островах*.

Сфера послуг. Останнім часом у регіоні зростає роль окремих складових *третинного сектору економіки*. Передусім це *туризм*. У зв'язку з особливостями

природних умов острівні країни Океанії відомі оздоровчим, пригодницьким та екзотичним туризмом. На туристів очікують дайвінг (підводне плавання), кайтсерфер, віндсерфінг, парасейлінг, спортивна риболовля, яхтинг. Туристичними країнами є *острів Гуам* (США), *Маршаллові Острови*, *Тонга*, *Північні Маріанські острови* (США), *Фіджі*. Відвідують тихоокеанські острови переважно туристи з Нової Зеландії, Австралії, Японії, США. Чверть ВВП туризм приносить *Французькій Полінезії*. Там розташовано понад десять острівних курортів. Найбільш відомими з них є острови *Таїті* та *Бора-Бора*.

Джерелом прибутків деяких країн в останні роки став продаж *ліцензій на право вилову риби* в їх морських економічних зонах. У такий спосіб одержують прибутки *Кірибаті*, *Маршаллові Острови*, *Тонга*, *Тувалу*.

Острів Піткерн – це єдина заморська територія Великої Британії у Тихому океані. Основна стаття прибутків – продаж колекційних *поштових марок* і продукції кустарного виробництва суднам, курс яких лежить з Великої Британії до Нової Зеландії через Панамський канал. З 1988 р. на островах карбуються *колекційні монети*. Важливим джерелом поповнення бюджету Кірибаті є також друк *поштових марок*, що цікавлять філателістів усього світу.

Розташування військових баз іноземних держав. Жителі деяких островів зайняті обслуговуванням військово-морських та військово-повітряних баз США (острів *Гуам*, атол *Вейк*) та Франції (атол *Муруроа* у Французькій Полінезії). На цих територіях навіть не розвинуто сільське господарство. Харчові продукти привізні. Місцями випробовування ядерної зброї США та Франції слугують окремі острови в акваторії *Маршаллових Островів*, *Кірибаті*, *Французької Полінезії*.

Зовнішні економічні зв'язки. У багатьох країнах імпорт у декілька разів перевищує експорт. Основними статтями експорту країн є копра, тропічні овочі та фрукти, морожена та консервована риба, морепродукти, цукор з тростини, мінеральні ресурси, деревина та лісоматеріали, ремісничі вироби. В імпорті переважають продовольчі та промислові товари, транспортні засоби, енергоносії, хімікати. В окремі країни (Науру) завозять питну воду. Основними торговельними партнерами острівних країн Океанії є Австралія, Нова Зеландія, Китай, Японія, Республіка Корея, країни Південно-Східної Азії. Для країн Мікронезії традиційно важливими залишаються економічні зв'язки із США.

У національних економіках країн «працюють» інвестиції австралійського, японського та американського капіталу. Французькі заморські володіння одержують фінансові субсидії від своєї метрополії. Роль держави в економіці країн Океанії постійно зростає. Особливу увагу уряди приділяють зменшенню залежності країн від іноземного фінансування. Актуальною проблемою є зменшення диспропорцій між виробництвом матеріальних благ та їх перерозподілом і споживанням, між експортом та імпортом країн.

 1. Назвіть та покажіть на карті приклади країн, що їх включено до складу Мікронезії, Меланезії та Полінезії. **2.** Поясніть, під дією яких чинників склалася міжнародна спеціалізація острівних країн Океанії. **3.** Поясніть, з якими чинниками пов'язаний низький рівень економічного розвитку більшості країн Океанії. **4.** Схарактеризуйте види господарської діяльності, що визначають спеціалізацію острівних країн Океанії. **5***. Оцініть перспективи подальшого економічного розвитку острівних країн Океанії.

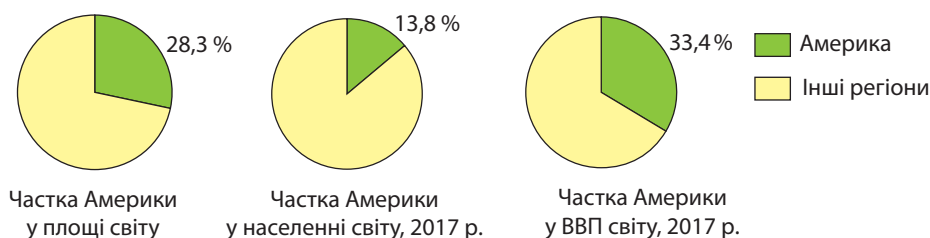

Мал. 130. Атол Муруроа, після останніх ядерних випробувань

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АМЕРИКИ

§ 35. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АМЕРИКИ

Особливості економіко-географічного положення Америки. Америка – найбільший з регіонів світу. Він велетенською дугою, довжиною понад 14 тис. км, тягнеться через Західну півкулю Землі з півночі на південь від холодних островів Канади та Гренландії до суворого архіпелагу Вогняна Земля. Загальна площа Америки становить 42,4 млн км², тобто 28,3% суходолу планети. Його офіційне відкриття приписують Христофору Колумбу, європейці там побували принаймні ще за 500 років до нього. В Америці проживає 996,4 млн осіб, або 13,8% населення світу, а виробляється 33,4% світового ВВП (мал. 131), з яких 73,4% припадає на США.

Мал. 131. Місце регіону Америка у світі

Політико-географічне положення Америки визначається наявністю в її межах єдиної у світі наддержави США, що є провідним геополітичним осередком. Ця наймогутніша в економічному та військовому аспектах країна володіє ядерною зброєю й виступає гарантом миру та безпеки в регіоні та світі. Сусідство із США призвело до проникнення їх монополій у національні економіки країн регіону ще наприкінці XIX ст. Сполучені Штати є осередком *Організації американських держав (ОАД)*, що об'єднує 30 країн регіону.

Усі суверенні країни Америки є членами ООН. У країнах Америки розміщено штаб-квартири ряду міжнародних організацій. Найбільше їх зосереджено у *Вашингтоні, Нью-Йорку, Монреалі, Монтевідео, Лімі*. Так, у Нью-Йорку розміщується штаб-квартира ООН, у Вашингтоні – штаб-квартири Світового банку та Міжнародного валютного фонду.

Транспортно-географічне положення характеризується розташуванням більшості держав Америки на перетині найважливіших транзитних шляхів, які сполучають Атлантичний океан з Тихим. На узбережжях виник ряд універсальних морських портів-велетнів. Переважна їх більшість розміщується на території США (зокрема, *Х'юстон, Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна*) та Бразилії (наприклад, *Сан-Луїс, Сантус, Ріо-де-Жанейро*). Важливе значення у транспортному сполученні мають морські порти в Канаді (*Ванкувер, Монреаль*), Колумбії (*Картахена*), Перу (*Кальяо*), Еквадорі (*Гуаякіль*), Чилі (*Сан-Антоніо*), Аргентині (*Буенос-Айрес*). Особливе значення для регіону має *Панамський канал*, яким

проходять головні міжнародні морські шляхи сполучення. На території Панами працюють великі морські порти *Бальбоа* та *Колон*. Лише дві країни в регіоні, *Болівія* та *Парагвай*, є континентальними державами, тобто не мають виходу до моря.

Країни сполучені трансконтинентальними магістралями. Переважну більшість країн зв'язує *Панамериканське шосе*, яке проходить через їхні столиці та найбільші міста. Через амазонську сельву прокладено *Трансамазонську магістраль*, що з'єднала східне та західне узбережжя Південної Америки.

Характерною ознакою *сусідського положення* країн Америки є наявність ряду інтеграційних регіональних угруповань: *Андське співтовариство націй*, *Центральноамериканський спільний ринок*, *Карибське співтовариство* та ін. Більшість країн беруть участь у роботі економічних організацій, які в результаті інтеграційних процесів об'єднали ринки США й Канади з внутрішнім ринком країн Центральної та Південної Америки. При цьому США використовують сусідів для обслуговування своїх економічних потреб, а саме: для переробки привізної нафти, реекспорту нафтопродуктів, виробництва алюмінію. До портів Панами приписано більше торговельних суден Сполучених Штатів, ніж до всіх портів усередині США. Багато компаній США перетворилися на великі промислово-фінансові групи, що об'єднують до декількох десятків компаній у найрізноманітніших сферах.

Останнім часом держави регіону намагаються звільнитися від опіки США та збільшити свою частку прибутку від експлуатації власних ресурсів. Активізація боротьби країн за економічну незалежність змушує американські ТНК шукати нових форм проникнення, прийнятних для держав регіону.

Еколого-географічне положення регіону погіршується. Негативного впливу зазнає навколишнє середовище: Амазонії, де відбувається процес знищення вологих екваторіальних лісів; приморських промислових районів, де найактивніше здійснюється господарська діяльність; прикордонних територій США.

Склад регіону. В Америці налічується 54 країни (табл. 10). З них суверенних держав – 35. У регіоні розташовані три держави, що їх відносять до групи найбільших за площею (понад 3 млн км²): *Канада*, *США* та *Бразилія*. На них припадає 66,8% території Нового Світу. Територія перших двох лише трохи поступається площі Європи (без європейської частини Росії). Водночас у Карибському морі існують 7 карликових острівних держав площею менш ніж 1 тис км²: *Сент-Кітс і Невіс* (261 км²), *Гренада* (344 км²), *Сент-Вінсент і Гренадини* (389 км²), *Барбадос* (430 км²) та ін.

У трьох американських державах кількість населення перевищує 100 млн осіб. Це *США*, *Бразилія* та *Мексика*. В них сконцентровано 66,1% населення регіону.

Усі сучасні держави Америки – колишні колонії європейських держав. Після офіційного відкриття Америки з кінця XV ст. різні частини регіону було розділено переважно між чотирма європейськими державами. Південна та Центральна Америка були завойовані Іспанією та Португалією, Північна Америка – Англією та Францією. Окремі території відійшли до Нідерландів, Данії, Російської імперії, Швеції.

Першою державою в Америці, що здобула незалежність після визвольної боротьби в 1776 р., стали Сполучені Штати Америки.

▶ Дайте оцінку ЕГП країн Америки. Порівняйте з ЕГП Азійського регіону.

▶ Поміркуйте, як колоніальне минуле відбилося на формуванні расового, етнічного та мовного складу населення, а також провідних виробництвах регіону.

Країни Америки

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
1	Ангілья (Брит.) (Валлі)		0,091 0,015	0,31		Самоврядна заморська територія		Залежна територія Великої Британії
1	Антигуа і Барбуда (Сент-Джонс)		0,442 0,093	1,40 15221	62	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
2	Аргентина (Буенос-Айрес)		2780,4 43,1	448 10167	45	ПЗР	Ф	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
2	Аруба (Нідерланди) (Ораньєстад)		0,180 0,104	2,66		Складова частина Королівства Нідерландів		Залежна територія Нідерландів
3	Багамські Острови (Нассау)		13,9 0,392	9,2 24692	58	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
4	Барбадос (Бриджтаун)		0,430 0,285	4,7 16566	54	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
5	Беліз (Бельмопан)		23,0 0,388	1,9 4974	103	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
3	Бермудські острови (Брит.) (Гамільтон)		0,054 0,062	5,60		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
6	Болівія (Сукре)		1098,6 11,4	37,3 3122	118	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
7	Бразилія (Бразилія)		8514,9 208,2	1556 7495	79	ПЗР	Ф	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
8	Венесуела (Каракас)		912,1 31,6	150 4686	71	ПЗР	Ф	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
4	Віргінські Острови (Брит.) (Род-Таун)		1,051 0,031	0,90		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
5	Віргінські Острови (США) (Шарлотта-Амалія)		1,9 0,106			Острівна територія		Залежна територія США
9	Гаїті (Порт-о-Пренс)		27,8 10,9	7,7 705	163	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
10	Гайана (Джорджтаун)		215,0 0,802	3,5 4545	127	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
6	Гваделупа (Фр.) (Бас-Тер)		1,6 0,404			Заморський департамент		Залежна територія Франції
11	Гватемала (Гватемала)		108,9 16,2	72,1 4218	125	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
12	Гондурас (Тегусігальпа)		112,1 8,7	20,9 2374	130	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
13	Гренада (Сент-Джорджес)		0,344 0,107	1,05 9765	80	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
7	Гренландія (Данія) (Нуук, або Готхоб)		2166,1 0,056	2,44		Автономна провінція Королівства Данії		Залежна територія Данії
14	Домініка (Розо)		0,751 0,073	0,6 7739	96	ПлР	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
15	Домініканська Республіка (Санто-Домінго)		48,7 10,6	75,4 7384	98	ПЗР	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
16	Еквадор (Кіто)		283,6 15,7	91,2 5433	89	ПЗР	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
8	Кайманові острови (Брит.) (Джорджтаун)		0,264 0,061	3,48		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
17	Канада (Оттава)		9984,7 35,5	1531 41921	10	ДС (Брит.)	Ф	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)
18	Колумбія (Богота)		1138,9 49,5	279 5651	95	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
19	Коста-Ріка (Сан-Хосе)		51,1 4,8	60,8 12249	66	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
20	Куба (Гавана)		110,9 11,4	87,1 6790	68	СР	У	Країна з плановою економікою
9	Кюрасао (Нід.) (Віллемстад)		0,444 0,159	3,16		Самоврядне держ. утворення Королівства Нідерландів		Залежна територія Нідерландів
10	Мартиніка (Фр.) (Фор-де-Франс)		0,001 0,381			Заморський департамент		Залежна територія Франції
21	Мексика (Мехіко)		1964,4 123,5	1167 8959	77	ПЗР	Ф	Країна, що розвивається, нова індустріальна країна
11	Монтсеррат (Брит.) (Плімут)		0,102 0,005	0,06		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
22	Нікарагуа (Манагуа)		130,4 6,2	13,7 2135	124	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
23	Панама (Панама)		75,4 3,8	60,5 14517	61	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
24	Парагвай (Асунсьйон)		406,8 7,1	27,9 4003	110	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
25	Перу (Ліма)		1285,2 31,5	190 5765	87	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
12	Півд. Джорджія та Південні Сандвічеві Острови (Брит.) (Грютвікен)		0,004 0,00002			Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
13	Пуерто-Ріко (США) (Сан-Хуан)		0,014 3,5	99,5 28663		Вільно асоційована держава		Залежна територія США
26	Сальвадор (Сан-Сальвадор)		21,0 6,1	28,5 4439	117	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
14	Сен-Бартелемі (Фр.) (Густавія)		0,021 0,009			Заморська спільнота		Залежна територія Франції
15	Сен-Мартен (Фр.) (Маріго)		0,054 0,036			Заморська спільнота		Залежна територія Франції
16	Сен-П'єр і Мікелон (Фр.) (Сен-П'єр)		0,242 0,006			Заморська спільнота		Залежна територія Франції
27	Сент-Вінсент і Гренадини (Кінгстаун)		0,389 0,110	0,8 7435	99	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
28	Сент-Кітс і Невіс (Бастер)		0,261 0,056	1,0 17332	74	ДС (Брит.)	Ф	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
29	Сент-Люсія (Кастрі)		0,616 0,186	1,5 8313	93	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
30	Суринам (Парамарибо)		163,8 0,548	4,7 8304	97	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
31	США (Вашингтон)		9826,7 326,6	19285 58952	11	ПЗР	Ф	Високорозвинута країна «Великої сімки» (G-7)
17	Теркс і Кайкос, острови (Брит.) (Коберн-Таун)		0,948 0,035	0,80		Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
32	Тринідад і Тобаго (Порт-оф-Спейн)		5,1 1,4	25,3 18450	65	ПЗР	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»
33	Уругвай (Монтевідео)		176,2 3,4	54,9 15976	55	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
18	Фолклендські острови (Брит.) (Порт-Стенлі)		0,0012 0,003			Заморська територія		Залежна територія Великої Британії
19	Французька Гвіана (Фр.) (Каенна)		0,834 0,255			Заморський департамент		Залежна територія Франції
34	Чилі (Сантьяго)		756,1 18,0	244 13266	38	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
35	Ямайка (Кінгстон)		11,0 2,9	14,6 5117	94	ДС (Брит.)	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»

Форма правління: ПЗР – президентська республіка; ПЛР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, ДР – республіка, директорія; СР – соціалістична республіка; ДС (Брит.) – держава у складі Співдружності [Націй] (Брит.).

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

*Дані 2015 р.

**ІЛР: ■ – дуже високий (понад 0,9); ■ – високий (0,8–0,9); ■ – середній (0,5–0,8); ■ – низький (>0,5).

У сучасних межах суверенні американці держави існують із 40-х рр. ХХ ст. Нині в Америці залишилося близько 20 залежних територій, що мають різний статус. Переважна більшість з них розташовані на островах Карибського моря. Вони належать Франції (Мартиніка, Гваделупа, Французька Гвіана), Великій Британії (Кайманові острови, Бермудські острови, Віргінські Острови (Брит.), Фолклендські/Мальвінські острови), Нідерландам (Аруба), США (Пуерто-Ріко, Американські Віргінські Острови). У регіоні розташована найбільша за площею залежна територія Гренландія, яка офіційно вважається автономною провінцією Данії.

У зв'язку з колоніальним минулим в Америці утворилися два історико-географічні субрегіони: Англо-Америка (або Північна Америка) та Латинська Америка. Так історично склалося, що більша частина населення Північної

▶ За довідковою таблицею «Країни Америки» (табл. 10), згрупуйте країни Америки за площею: найбільші (3 країни: понад 3 млн км²), дуже великі (5 країн: 1–3 млн км²), великі (2 країни: 500 тис. – 1 млн км²), середні (9 країн: 100–500 тис. км²), малі (2 країни: 50–100 тис. км²), найменші (7 країн: 1–50 тис. км²) та країни-карлики (7 країн: менш ніж 1 тис. км²).

▶ За довідковою таблицею 10 «Країни Америки» назвіть залежні території у регіоні та відшукайте їх на політичній карті світу. З'ясуйте, яким країнам-метрополіям вони належать та який мають офіційний статус.

Америку говорять англійською, а переважна частина віруючих – протестанти. Частина населення Канади говорить французькою.

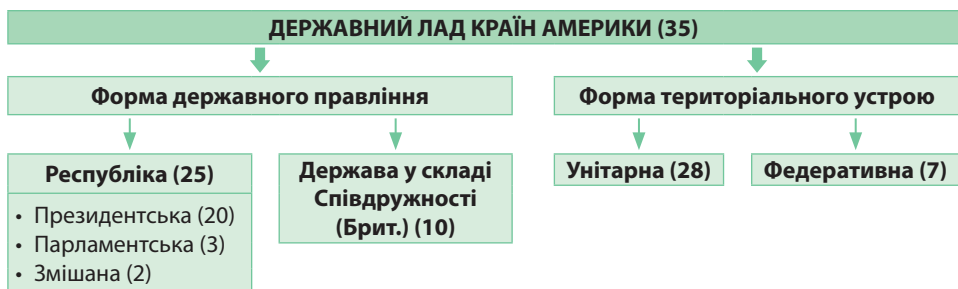
За сучасною геосхемою регіонів ООН, у межах Американського регіону виокремлюють 4 субрегіони (мал. 132): *Північна Америка* (2 держави та 3 залежні території), *Центральна Америка* (8 держав), *Південна Америка* (12 держав та 3 залежні території) та *Карибський басейн*, або *Кариби* (13 держав та 13 залежних територій).

Форми державного правління і територіального устрою країн. Америка – регіон «молодої демократії» (мал. 133). Там немає жодної монархії. За формою правління майже три чверті американських країн є *республіками*. В Америці (подібно до Азії) переважають *президентські республіки*, в яких президент є не лише головою держави, а й очолює уряд (*США, Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі*). *Парламентських республік*, в яких роль президента є переважно представницькою, а уряд очолює прем'єр-міністр, в Америці небагато. Це *Домініка та Тринідад і Тобаго*. Особливою серед парламентських республік є *Куба*, в якій єдина політична партія має законодавчу владу. *Змішаних республік* в Америці дві: *Гайана та Суринам*.

Мал. 132. Субрегіони Америки (за геосхемою ООН)

▶ За картою «Субрегіони Америки» (мал. 132) наведіть приклади країн, що належать до різних субрегіонів.

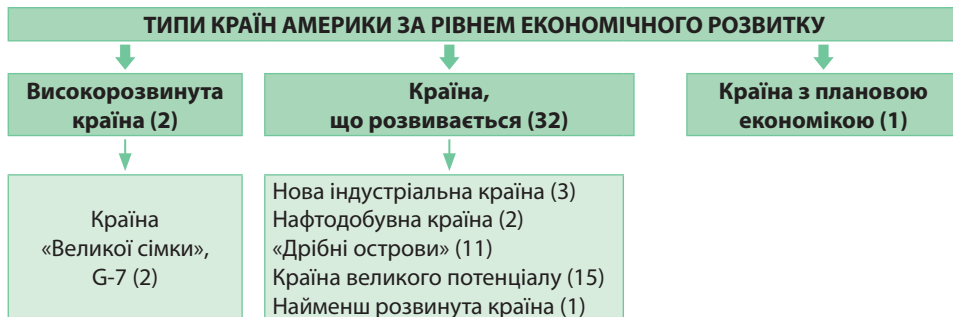
Мал. 133. Державний лад країн Америки

Десять країн в Америці мають особливу форму правління й традиційно вважають себе *державами у складі Співдружності (Брит.)*. Вони обрали для себе главою держави, символом вищої влади королеву Великої Британії. «Де-юре» вона очолює державу. У країнах є її представник – генерал-губернатор. «Де-факто» ці країни мають власний уряд, який керує державою та самостійно розв'язує всі питання. Таку своєрідну форму правління мають, наприклад, *Канада, Беліз, Ямайка, Барбадос, Гренада, Багамські Острови* та ін.

За адміністративно-територіальним устроєм більшість держав Америки унітарні, з єдиними органами законодавчої та виконавчої влади, єдиною для всієї країни конституцією та системою державних органів.

Типи країн за рівнем економічного розвитку. В Америці існують поряд країни з різним рівнем економічного розвитку: від країни-світового лідера за розміром ВВП Сполучених Штатів Америки до однієї з найменш розвинутих країн світу Гаїті (мал. 134).

Мал. 134. Типи та підтипи країн Америки за рівнем економічного розвитку

До типу високорозвинутих країн належать США та Канада. Обидві є країнами «Великої сімки» (G-7). Вони виробляють майже 80% ВВП Американського континенту. Майже всі держави Південної Америки відносять до країн, що розвиваються. Вони різняться за рівнем економічного розвитку. До нових індустріальних країн (НІК) належать Бразилія, Мексика та Аргентина. На них припадає 13,4% ВВП країн Америки. Завдяки передовим технологіям, іноземним інвестиціям і кредитам високорозвинутих країн вони досягли значних успіхів у створенні сучасного промислового виробництва. Показники ВВП на душу населення нижчі, ніж в азієських НІК й становлять 8 500 – 12 500 доларів США на рік на людину. Помітним є значний розрив між прибутками найбагатших та найбідніших верств населення. Рівень ІЛР середній або високий.

До нафтодобувних країн в Америці належать Еквадор і Венесуела. Показники ВВП на душу населення коливаються від \$6000 до \$9000 на рік на людину.

До групи країн-дрібних островів з високими прибутками належать більшість острівних країн Карибського басейну, відомих своїми курортами та банківським бізнесом: зокрема Багамські Острови, Барбадос, Ямайка.

Майже половина Американського регіону – це країни великого потенціалу, які мають значні природно-ресурсні та працересурсні можливості. До них, зокрема, належать Чилі, Перу, Колумбія, Уругвай, Гаїана, Суринам, а також країни Американського Перешийку.

До групи найменш розвинутих країн відносять в регіоні лише Гаїті – найбіднішу державу всією Західної півкулі, де 85% населення живе за межею бідності, а понад 60% громадян є безробітними та неписьменними.

Куба є країною з плановою економікою. В ній збереглася командно-адміністративна економічна система.

Міжнародні організації в Америці. У 1989 р. США і Канада підписали Угоду про Північноамериканську зону вільної торгівлі (прийняте скорочення за англійською назвою – НАФТА). У 1991 р. до них приєдналася Мексика. Метою організації є усунення усіх обмежень у торгівлі між трьома країнами, взаємне відкриття ринків для державних закупівель, спільний захист інтелектуальної власності. Згідно з цією Угодою сформувався найбільший у світі ринок. У стратегічній перспективі НАФТА розглядається як основне ядро Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР).

Найбільш динамічним інтеграційним блоком у Південній Америці є економічний союз *МЕРКОСУР* («Об'єднаний ринок країн південного конусу»). До нього входять *Аргентина, Бразилія, Венесуела, Парагвай* та *Уругвай*. Асоційованими членами є *Чилі, Колумбія, Перу, Еквадор, Гайана* та *Суринам*, а спостерігачами – *Мексика* та *Нова Зеландія*. Метою угоди є сприяння вільній торгівлі, гнучкому руху товарів, населення та валюти країн-учасників. Для всіх учасників запроваджено єдиний зовнішній митний тариф на продукцію. МЕРКОСУР охоплює майже 30% території та населення Америки та близько 10,7% ВВП регіону. Об'єднання являє собою за розмірами та економічним потенціалом другий (після ЄС) митний союз і третю (після ЄС і НАФТА) зону вільної торгівлі.

З 29 країн-членів *НАТО*, або *Організації Північноатлантичного договору*, в Америці розміщуються дві: *США* і *Канада*. Решта перебувають на території Європи. Головним принципом організації є система колективної оборони.

1. *Схарактеризуйте особливості ЕПП Америки. Як вони впливають на економічний розвиток регіону?*
2. *Назвіть та покажіть на карті субрегіони Америки та приклади держав і залежних територій, що належать до кожного з них.*
3. *Наведіть приклади країн з різних субрегіонів Америки, що мають різні форми державного правління, належать до різних типів і підтипів за рівнем економічного розвитку.*
- 4*. *Який вплив мають інтеграційні процеси в Америці на економічний розвиток країн регіону?*

§ 36. ПРИРОДНІ УМОВИ І ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. НАСЕЛЕННЯ АМЕРИКИ

Природні умови. Америка – найбільш різноманітний за природними умовами регіон, який простягається від арктичних пустель та тундри на півночі Канади, через вологі екваторіальні ліси Бразилії, до степів та напівпустель Аргентини.

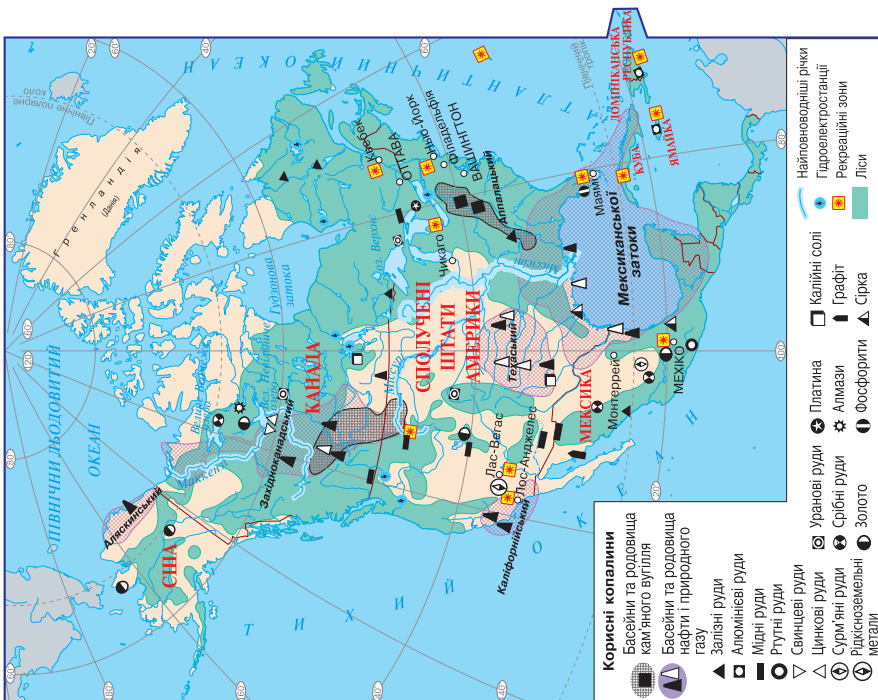
Рельєф регіону достатньо різноманітний. На заході, від Канади до Чилі, тягнеться пояс сейсмічно активних гір *Кордильєри – Анди*. На сході США розташовані давні зруйновані гори *Аппалачі*. Ділянки давніх платформ, що розташовані в центральній частині Північної Америки (між Кордильєрами та Аппалачами) та східній частині Південної Америки, зайнято величезними рівнинами. У Канаді *Лаврентійська височина* на півдні переходить на території США у *Центральні* та *Великі рівнини*. На півночі Південної Америки *Орінокська низовина* (у межах Колумбії та Венесуели), лісисте *Гвіанське плоскогір'я* змінюються на півдні на важкодоступну, порослу екваторіальними лісами, *Амазонську низовину* та вкрите саванами та рідколіссям *Бразильське плоскогір'я* (на території Бразилії). Ще південніше лежать безкраї степи (пампа) *Ла-Платської низовини* в Парагваї та Аргентині, що поволі переходять у напівпустельне *плато Патагонії*.

Територія Америки лежить у межах усіх *кліматичних поясів*. Вони дзеркально повторюються від екватора в бік полюсів: від екваторіального (на території Бразилії) на північ до арктичного (на півночі Канади) та на південь до помірного (на території Аргентини та Чилі).

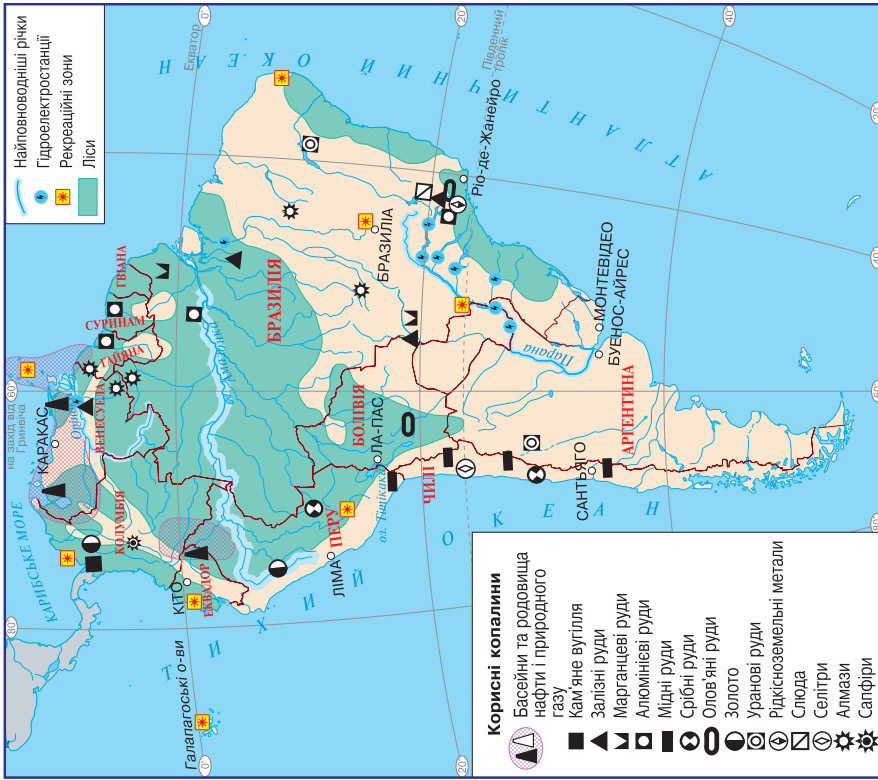
Природні ресурси. Країни Америки багаті на різні види *природних ресурсів* (мал. 135, 136). Завдяки багатству різноманітних ресурсів регіон називають «корморою світу». В Америці виявлено майже всі відомі види *мінеральної сировини*.

З *паливних ресурсів* ряд країн Америка вирізняється величезними запасами *нафти* та *природного газу*. До найбільших нафтогазоносних басейнів в Америці

▶ Дайте господарську оцінку рельєфу та клімату різних субрегіонів Америки. Як їхні природні умови визначають спеціалізацію сільського господарства та впливають на освоєння території в цілому?

Мал. 135. Природні ресурси Північної Америки, Центральної Америки та Карибського басейну

Мал. 136. Природні ресурси Південної Америки

Тема 2. Країни Америки

належать *Центральноамериканський* (Венесуела – 1-ше місце у світі за запасами нафти і 8-ме – газу; Еквадор, Колумбія, Перу, Тринідад і Тобаго); *Техаський, Аляскінський, Каліфорнійський* (на території США – 5-те місце у світі за запасами газу, 10-те – нафти); Мексиканської затоки (США, Мексика); *Західноканадський* (Канада – 3-тє місце у світі за запасами нафти, 19-те – газу).

Покладами *кам'яного вугілля* в регіоні вирізняються США, які посідають 1-ше місце у світі за його запасами (23,3% світових). Найбільший з діючих басейнів у країні *Аппалацький*. Значно менші поклади є на території Колумбії (10-те місце у світі; 1,3%) та Канаді (*Західний басейн*, 14-те місце у світі; 0,7%). Промислові поклади *уранових руд* є на території *Канади* (3-тє місце в світі; 12% світових покладів), *Бразилія* (7-ме місце) та *Аргентина*.

В Америці є велетенські запаси *рудних ресурсів*. Одним зі світових світових лідерів за їх покладами є *Бразилія*. Залізні руди там вирізняються дуже високим умістом металу та майже не потребують збагачення. Значні запаси залізних руд також мають *Канада* та *США*, менші – *Венесуела* та *Мексика*.

Великі поклади *марганцевої руди* сформувалися в давній корі вивітрювання на щиті Південноамериканської платформи на території Бразилії. *Руди кольорових металів* залягають у поясі складчастості Кордильєр – Анд, та на щитах давніх платформ. В Америці відомі значні поклади руд *міді* (Чилі – 1-ше місце у світі, Перу – 3-тє, Мексика – 4-те, США – 5-те, Канада – 10-те), *срібла, свинцю та цинку* (Перу – 1-ше місце за покладами срібла у світі, Чилі, Мексика, Канада, США), *олова* (Болівія – 3-тє місце у світі, Бразилія), *золота* (США, Канада, Перу, Мексика, Колумбія), *платини* (США, Канада), *сурми та ртуті* (Мексика), *рідкісноземельних металів* (США, Бразилія). Америка також надзвичайно багата на *алюмінієві руди*. Провідні місця в світі за їх покладами посідають *Бразилія, Ямайка, Гайана, Суринам, Домініканська Республіка*.

Ряд країн Америки відомі значними покладами *нерудних ресурсів*. Так, у *Канаді* є запаси *калійних солей* (1-ше місце в світі) та *алмазів*; *Мексиці* – самородної сірки, графіту, миш'яку, флюориту; *Чилі* – калійної та натрієвої селітри; *Бразилії* – алмазів, гірського кришталю, слюди; *Колумбії* – сапфірів; *Венесуелі* та *Гайані* – алмазів; *США* – фосфоритів, самородної сірки, калійної солі.

В Америці сконцентровано *водні ресурси* світового значення. Величезні запаси прісної води містяться в повноводних річках (*Амазонка, Парана, Оріноко, Міссісіпі, Міссурі, Маккензі*) та озерах (*Великі Американські, Великі Канадські озера*). Хоча в регіоні багато річок, придатних для судноплавства, вони мало застосовуються для таких потреб. В Америці сконцентровано близько $\frac{1}{10}$ гідроенергопотенціалу планети, що використовується не достатньо. Найбільш активно він освоєний у США (на 82%), Канаді (на 65%), Бразилії (на 44%), Парагваї, Венесуелі, де створено гідровузли із одними з найпотужніших гідроелектростанцій у світі.

Земельні ресурси Америки представлено різноманітною гамою ґрунтів: від родючих чорноземів Канади, США, Аргентини та Уругваю до бідних щебенюватих ґрунтів гірських пустель. Земельні ресурси Америки освоєно недостатньо. Найбільш розорано степові масиви Канади, США та Аргентини.

Надзвичайно важливі для окремих країн Америки *лісові ресурси*. В регіоні зосереджено близько 40% площ лісових масивів світу. В окремих країнах лісистість території є досить високою: у Суринамі – 95%, у Гайані – 94%, Белізі – 88%, Бразилії – 66%, Канаді – 40%. Амазонська сельва – найбільший у світі масив вологих екваторіальних лісів. За запасами цінних тропічних деревних порід із твердою

▶ Проаналізувавши карту природних ресурсів Америки (див. мал. 135, 136) визначте, які країни мають значну мінерально-сировинну базу для розвитку чорної металургії, кольорової металургії, хімічної промисловості.

красивою деревиною *Бразилії* немає рівних у світі. Там зростають, зокрема, червоне дерево (махагоні), бальсове дерево з надзвичайно легкою деревиною, бавовникове дерево (сейба), каучукове дерево (гевея), дерево какао, хінне дерево та багато інших. Надзвичайно багаті лісові ресурси *Канади* та *США*, що мають великі площі хвойних лісів, які є сировиною для виробництва целюлози та паперу.

Центральна та *Південна Америка* набувають популярності своїм екологічним туризмом. До країн, що реалізують грандіозні екотуристичні проекти, належать *Бразилія*, *Перу*, *Венесуела*, *Беліз*, *Гватемала*. У межах *Карибського басейну* розташована переважна більшість «країн-дрібних островів» світу, що існують завдяки пляжному туризму, основою для розвитку якого є узбережжя теплих морів.

Населення Америки. Америка вже пройшла пік «демографічного вибуху». Нині для *демографічної ситуації* більшості країн регіону притаманний перехід від II до I типу відтворення населення. При цьому показники природного приросту мають тенденцію до зниження. Середній його показник у регіоні за останнє десятиліття знизився з 14 осіб/тис. до 8,58 осіб/тис., а тривалість життя зросла. Найвищим природним приростом вирізняються країни Американського Перешийку – 10,6–19,8 осіб/тис.

I тип відтворення населення вже притаманний 16 країнам регіону. Більшість з них розташовані в Північній Америці та Карибському басейні. У Південній Америці він більше виражений у країнах зі значною часткою білого населення (Уругвай, Аргентина, Чилі). Найнижчий показник природного приросту населення серед держав Америки притаманний Канаді – 1,8 осіб/тис.

Відтворення населення визначає особливості вікової структури. Більшість країн Америки належить до «молодих» й має прогресивну вікову структуру населення. Для неї характерна значна частка дітей (до 35%) та невелика – літніх людей (5–10%). Традиційними є ранні шлюби. У розвинутих країнах Північної Америки вікова структура населення є регресивною з невеликою часткою дітей (20–25%) та значною – людей літнього віку (20–22%).

▶ Поміркуйте, що спричиняє демографічний перехід американських країн від II до I типу відтворення населення.

У колоніальні часи під час освоєння нових земель європейцями увесь регіон Америки відчував додатне *сальдо міграції*. Нині додатне сальдо міграції зберігається в Північній Америці, де розташовані США і Канада. Люди сюди прибувають переважно з економічних причин. Крім того, іммігрантів приваблюють залежні території європейських країн у Карибському басейні. Натомість більшість країн Південної Америки через високий рівень безробіття (кожний сьомий латиноамериканець є безробітним) відчувають відтік населення до США.

Сучасна *расова та етнічна структура* населення регіону склалася за період колонізації шляхом змішування трьох основних її компонентів: індіанців, європейців і темношкірих африканців. США і Канада є багатонаціональними країнами. Більшість країн Південної Америки однонаціональні. В них склалися різні, переважно іспанськомовні, нації: мексиканці, кубинці, панамці, венесуельці, перуанці, чилійці, аргентинці та ін. У Бразилії – португаломовні бразильці. Основою формування націй були креоли – нащадки європейських колонізаторів. Нині їх найбільша частка залишилася тільки в *Уругваї* та *Коста-Риці*. В інших країнах нації складаються на 55–90% з представників мішаних рас: метисів, мулатів, самбо.

У *Бразилії* виникла нація бразильців, мовою яких є португальська. Корінні жителі Америки, *індіанці*, є нащадками давніх народів. Найвідоміші з них – нащадки майя, ацтеків та інків. Більше індіанців зберіглося у Центральній та Південній Америці. Вони становлять понад половину населення Болівії, Гватемали та Парагваю, до 40% населення Перу та Еквадору, близько 12% населення Мексики. В Канаді корінні жителі Америки – *індіанці* та *ескімоси*.

У більшості країн Південної Америки сповідують *християнство католицького* напрямку. Цю релігію завезли іспанські та португальські конкістадори. В США, Канаді та колишніх англійських колоніях у Центральній та Південній Америці живуть прибічники *протестантизму*.

Система розселення. Середня *густота населення* в регіоні майже вдвічі менша, ніж у світі – 23,5 особи/км². Це пояснюється переважно природними та історичними причинами. Населення розміщене дуже нерівномірно. Більшість людей сконцентровано в районах, пов'язаних з осередками доколумбівського заселення та початкових етапів колонізації. Через те найбільше людей живе на східних узбережжях Північної та Південної Америки, островах Карибського басейну, окремих гірських районах Анд (на території Перу). Там густота населення сягає 100–600 осіб/км². У столичних округах густота населення сягає 3–5 тис. осіб/км². Водночас значні території Америки освоєно слабо.

В Америці склалося два різні типи розміщення населення: внутрішній та приокеанічний. *Внутрішній тип розселення* склався задовго до початку європейської колонізації. Основна частина населення при цьому зосереджена у внутрішніх частинах країн, у місцевостях, що розташовані на висоті 1 000–2 500 м. Це пояснюється більш сприятливими кліматичними умовами проживання людей у горах порівняно з умовами на узбережжях океанів. Саме в плоскогірних та гірських районах виникли головні осередки землеробства і розробок мінеральної сировини. Прикладами країн такого типу розселення є Мексика, Перу, Еквадор, Колумбія, Болівія. Втім у більшості країн із внутрішнім типом розселення певною мірою освоєні й узбережжя. *Приокеанічний тип розселення* значною мірою пов'язаний з напрямком європейської колонізації. При цьому найгустіше заселено прибережні райони, які першими було освоєно переселенцями з Європи. Такий тип розселення особливо характерний для США, Бразилії, Аргентини, Венесуели, островів Карибського моря.

Урбанізаційні процеси. Процеси урбанізації у Північній та Центральній і Південній Америці суттєво різняться. Для Північної Америки характерний високий рівень урбанізації (близько 80 %) та її низькі темпи. Також для США та Канади характерні урбанізаційні процеси, що притаманні усім високорозвинутим країнам: субурбанізація, рурбанізація та джентрифікація. У Північній Америці є 13 міст-мільйонерів, з них 10 у США та 3 у Канаді. Лише одне місто має населення понад 5 млн осіб – *Нью-Йорк* (8,5 млн осіб). Наслідком субурбанізації стало формування великих міських агломерацій. У США вони, зростаючись, злилися у три мегаполіси: *Приатлантичний, Приозерний та Каліфорнійський*.

Південна Америка – один з найбільш урбанізованих регіонів світу. За другу половину ХХ ст. міське населення там зростало в 4 рази швидше, ніж сільське. Це явище назвали «міським вибухом». Найвищим рівнем урбанізації вирізняються *Уругвай* (95,2 %), *Аргентина* (91,6 %), *Чилі* (89,4 %), *Венесуела* (88,9 %).

Урбанізація в Південній Америці набула хибного характеру, адже її темпи значно випереджають швидкість приросту промисловості, будівництва та сфери послуг. Через те всі міста регіону мають однотипну прямокутну забудову з діловим центром із хмарочосами, що оточують квартали старого міста, та перенаселені околиці – квартали суцільного жебрацтва, що спричиняє антисанітарію, злочинність, труднощі із працевлаштуванням. В Бразилії такі квартали нетрів називають «фавелами» (мал. 137). Вони є майже в усіх великих містах країни. Найбільш населені фавели Сан-Паулу, де мешкає понад 40 % населення міста.

Мал. 137. Фавела Відігал у Ріо-де-Жанейро

У Південній Америці швидко зростає кількість міст-мільйонерів. Ще 50 років тому їх там було 6, нині – близько 30, у т. ч. 6 з населенням понад 5 млн осіб: *Сан-Паулу* (11,9 млн осіб), *Мехіко* (8,8 млн осіб), *Ліма* (7,6 млн осіб), *Богота* (7,4 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (6,5 млн осіб), *Сантьяго* (6,2 млн осіб). В Америці є *світові міста*, які відіграють важливу роль в економічному та політичному житті усього світу. Із переліку 173 світових міст в Америці розташовано 52 (табл. 13).

Навколо міст виникли великі міські агломерації. Через недостатню розвинутість внутрішньогосподарських зв'язків роль середніх і дрібних міст незначна. Дрібні міста здебільшого є торговельно-розподільними центрами в сільській місцевості.

Таблиця 11

Світові міста Америки

Місце в світі	Місто	Тип	Країна	Місце в світі	Місто	Тип	Країна
2	Нью-Йорк	Альфа++	США	91	Денвер	Бета–	США
8	Чикаго	Альфа+	США	92	Монтеррей	Бета–	Мексика
13	Торонто	Альфа	Канада	100	Сент-Луїс	Бета–	США
14	Сан-Паулу	Альфа	Бразилія	102	Панама	Бета–	Панама
17	Лос-Анджелес	Альфа	США	103	Сан-Дієго	Бета–	США
20	Мехіко	Альфа	Мексика	107	Клівленд	Бета–	США
22	Буенос-Айрес	Альфа	Аргентина	108	Сан-Хуан	Бета–	Пуерто-Ріко (США)
27	Сан-Франциско	Альфа	США	109	Калгарі	Бета–	Канада
29	Вашингтон	Альфа	США	110	Гватемала	Бета–	Гватемала
29	Маямі	Альфа–	США	116	Цинциннаті	Гамма+	США
36	Бостон	Альфа–	США	117	Шарлотт	Гамма+	США
38	Даллас	Альфа–	США	121	Балтимор	Гамма+	США
40	Атланта	Альфа–	США	128	Портленд	Гамма+	США
44	Сантьяго	Альфа–	Чилі	131	Сан-Хосе	Гамма+	Коста-Ріка
46	Філадельфія	Альфа–	США	133	Сан-Хосе	Гамма+	США
51	Монреаль	Бета+	Канада	136	Канзас-Сіті	Гамма	США
55	Х'юстон	Бета+	США	137	Фінікс	Гамма	США
62	Богота	Бета+	Колумбія	139	Гвадалахара	Гамма	Мексика
63	Ванкувер	Бета+	Канада	141	Кіто	Гамма	Еквадор
68	Сієтл	Бета	США	144	Санто-Домінго	Гамма	Домініканська Республіка
69	Каракас	Бета	Венесуела	145	Сан-Сальвадор	Гамма	Сальвадор
78	Ліма	Бета	Перу	148	Тампа	Гамма	США
81	Монтевідео	Бета	Уругвай	149	Колумбус	Гамма	США
82	Міннеаполіс	Бета	США	150	Індіанаполіс	Гамма	США
86	Ріо-де-Жанейро	Бета–	Бразилія	151	Піттсбург	Гамма	США
90	Детройт	Бета–	США	152	Едмонтон	Гамма	Канада

Майже в усіх країнах Південної Америки немає мережі міст, оскільки найбільші міста, передусім столиці, концентрують значну частку населення. Лише у Бразилії, Колумбії та Мексиці існують також великі регіональні центри. У найбільш промислово розвинутих країнах (Бразилії, Аргентині, Венесуелі, Чилі) формуються великі смуги безперервної міської забудови, що іноді простягаються на декілька десятків кілометрів. У перспективі вони можуть перетворитися на справжні мегаполіси.

Прискорені процеси урбанізації в Південній Америці спричиняють складні соціально-економічні та екологічні проблеми. Уряди країн намагаються подола-

ти негативні наслідки хибної урбанізації. Для цього обмежують притік мігрантів до великих міст, створюють нові робочі місця, будують житло, переносять столиці до інших міст. Наприклад, у 1960 р. було перенесено столицю Бразилії. Планується змінити місцезнаходження столиць Мексики та Аргентини.

▶ Використовуючи карту, з'ясуйте, в яких країнах Центральної та Південної Америки виникли названі міста-мультимільонери. Які з них є столицями держав?

1. Схарактеризуйте природні умови Америки та оцініть їх вплив на економічний розвиток різних країн. **2.** Покажіть на карті Америки райони видобутку нафти й природного газу, вугільні басейни, райони видобутку рудних і нерудних ресурсів. **3.** Порівняйте забезпеченість окремих країн Америки (за вибором) різними видами природних ресурсів. **4.** Схарактеризуйте особливості формування населення різних субрегіонів Америки. **5.** Порівняйте рівні й темпи процесів урбанізації, форми міського розселення в окремих країнах Америки. **6.*** Запропонуйте власні ідеї щодо вирішення проблеми знеліснення амазонської сельви.

§ 37. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АМЕРИКИ. ПЕРВИННИЙ ТА ВТОРИННИЙ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ

Особливості сучасного розвитку країн Америки. Сучасний розвиток економіки країн Північної та Центральної і Південної Америки має суттєві відмінності. На країни Північної Америки припадає майже 80% ВВП регіону та 26,5% світового ВВП. Це найпотужніший в економічному аспекті регіон світу, що посідає 1-ше місце в світі за виробництвом продукції багатопрофільної обробної та добувної промисловості, а також за виробництвом продукції сільського господарства. Країни Центральної та Південної Америки дають близько 20% ВВП регіону та 6,9% світового ВВП. На Бразилію, Мексику та Аргентину припадає 75% продукції обробної промисловості Центральної та Південної Америки.

По-перше, економіка держав є багатоукладною, тобто в ній існує багато форм власності. Помітний значний розрив між прибутками найбагатших та найбідніших верств населення. У промисловості поряд з великими сучасними підприємствами збереглися кустарні, в яких зайнято до 40% робітників. На економіку Колумбії та Болівії істотно впливають незаконне виробництво й контрабанда наркотиків (кокаїну).

По-друге, залишається великою залежність економіки латиноамериканських країн від іноземного капіталу США, Японії та ряду країн Європи. Іноземний капітал має міцні позиції також у нафтовій, гірничорудній промисловості, сільському господарстві. За обсягами прямих приватних іноземних інвестицій у регіоні є лідерами Бразилія та Мексика. Найбільшими країнами-«донорами» капіталів є США (45% інвестицій), Велика Британія, Японія.

Для більшості латиноамериканських країн характерна вузька спеціалізація господарства, зорієнтована на експорт продукції до розвинутих країн. Так, у національних економіках Венесуели, Болівії, Тринідаду і Тобаго провідну роль виконує нафтогазовий сектор, в Еквадорі – видобування нафти та вирощування бананів, Гватемали та Коста-Ріки – цукрова промисловість. Ряд острівних держав Карибського басейну живе завдяки розвитку туризму та офшорній діяльності (Багамські Острови, Антигуа і Барбуда та ін.).

Деяким країнам унаслідок залучення передових технологій, іноземних інвестицій та кредитів вдалося розширити виробничу структуру національних економік. Зокрема, це Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, Колумбія, Чилі. На них припадає 80% промислової продукції Центральної і Південної Америки.

Роль ТНК в економіці регіону. Країни Америки, які динамічно розвиваються, привертають увагу багатьох міжнародних компаній. Основними інвесторами в регіоні є ТНК США та країн ЄС. Однак нині спостерігається певне зменшення інвестиційної привабливості країн Америки через посилення уваги інвесторів до країн Азії та Африки. В деяких країнах обсяг інвестицій зменшився через жорсткі законодавчі обмеження щодо залучення іноземного капіталу в національну економіку. Найбільшими країнами-реципієнтами (так само, як і країнами-інвесторами) в регіоні є Мексика і Бразилія.

Найбільші ТНК в Америці – *Elektrisola* (ТНК США в Мексиці в сфері металургії), *Telefonica de Brasil* (ТНК Іспанії, що займається телекомунікаціями), *BBVA Bancomer* (транснаціональний банк США в Мексиці), автомобільні ТНК США та Японії у Канаді та Бразилії. Їх основними цілями є: проникнення у виробництва, що пов'язані з використанням природних ресурсів (наприклад, видобування мінеральної сировини в Еквадорі, Колумбії); участь в індустріалізації найбільш динамічних промислових виробництв, в експортній торгівлі (ТНК з виробництва електронних приладів у центральноамериканських країнах); використання регіональної інтеграції для завоювання нових ринків; вкладення грошового та інтелектуального капіталу у високотехнологічні виробництва.

Останнім часом спостерігається феномен розвитку латиноамериканських ТНК і посилення їх ролі в системі світогосподарських зв'язків. До найбільших з-поміж них належать *CEMEX* (Мексика, цемент), *Companhia Vale do Rio Doce* (Бразилія, видобуток та переробка корисних копалин), *Petroleo Brasileiro* (Бразилія, нафта), *America Movil i Telefonos De Mexico* (Мексика, телекомунікації), *Petroleos De Venezuela* (Венесуела, нафта), *Metalurgica Gerdau* (Бразилія, метали), *FEMSA, Gruma i Grupo Bimbo* (Мексика, харчова промисловість).

Первинний сектор економіки. Америка є одним із провідних сировинних регіонів світу. В ній широко представлено виробництва первинного сектору економіки: *добувна промисловість, рибальство, сільське та лісове господарства*. Ряд країн Америки контролюють значні світові обсяги експорту нафти, скрапленого газу. Значними експортерами одночасно сировини і нафтопродуктів є *Канада, Мексика, Венесуела, Еквадор, Тринідад і Тобаго*. На островах Карибського басейну склалася транзитна нафтопереробка з реекспортом нафтопродуктів. Там працюють надпотужні нафтопереробні заводи. Ряд країн є великими експортерами рудної сировини, зокрема *Чилі* – мідних руд (28% світового видобутку), *Болівія* – олов'яних руд, *Бразилія* та *Перу* є крупними виробниками золота.

Країни Америки – одні з провідних у світі за розвитком *рибальства*. Головними об'єктами морського промислу є оселедці, окунь, тунець, скумбрія, акули, ракоподібні (креветки, лангусти), молюски (устриці, мідії). Побудовані на іноземному капіталі спеціалізований флот та переробні заводи виготовляють на експорт до США, країн Європи та Японії риб'яче борошно і риб'ячий жир. Важливе значення має рибальство в економіці *Канади, Еквадору, Аргентини, Мексики, Бразилії*. *Мексика* є відомим експортером креветок. У *Нікарагуа* на фермах розводять морських черепах і крокодилів.

Сільське господарство. Історично за країнами Америки на світовому ринку закріпилася сільськогосподарська спеціалізація.

У Північній Америці завдяки сприятливому природному середовищу та ефективному господарюванню США та Канада повністю забезпечують власні потреби у сільгосппродукції та є її великими експортерами. Частка орних земель у структурі земельного фонду Північної Америки (12,2%) перевищує середньосвітовий показник, хоча й поступається Європі та Азії. У сільській місцевості переважають великі *фермерські господарства* на власних або орендованих землях. У США

ферми мають багатoproфільну спеціалізацію (з переважанням тваринництва), у Канаді вони високоспеціалізовані на зерновому господарстві (пшениця) та скотарстві. Для ферм США та Канади характерна висока товарність, що досягає 100%.

Головною перевагою сільського господарства США та Канади є його висока продуктивність: зайнятість у сільському господарстві є мінімальною. Висока продуктивність праці досягається всебічною механізацією виробництва, ефективною організацією праці, спеціалізацією територій (відповідно до природних умов), наявністю сучасної інфраструктури (транспортне, паливно-енергетичне і комунікаційне забезпечення, розгалужена мережа сільськогосподарських коледжів, агрометеостанцій, дослідних установ, консультаційних пунктів тощо).

У Центральній і Південній Америці площі орних земель становлять лише 6,2% території. Там історично склалися різні форми аграрних відносин. На селі поряд із сучасним фермерським виробництвом, що використовує найману працю, існують плантаційне господарство та напівфеодальні пережитки у формі латифундій. *Плантації* спеціалізуються на вирощуванні певних експортних культур: кави, какао, цукрової тростини, тютюну, геветі та інших. *Латифундії* (з грецької – великі володіння) – це великі ділянки землі, що є власністю поміщика, який здає їх в оренду селянам. Латифундії збереглися із часів колоніалізму. Тепер вони стали гальмом на шляху розвитку сільського господарства.

У виробничій структурі сільського господарства країн Центральної і Південної Америки переважає *рослинництво*. У дрібнотоварному секторі вирощують споживчі культури: кукурудзу, маніок, банани, картоплю, чорну квасолю. Вирощуванням *цукрової тростини* вирізняються Бразилія, Мексика, Куба; *кави* – Бразилія та Колумбія; *какао* – Бразилія, Еквадор, Домініканська Республіка; *пшениці та соняшнику* – Аргентина; *бананів десертних сортів* – Еквадор та країни Перешийку; *бавовнику* – Бразилія, Мексика, Парагвай. На країни Центральної і Південної Америки припадає 80% світового експорту бананів, майже 60% кави, понад 50% цукру-сирцю, близько 30% сої, 12% какао-бобів. У наближених до США районах рослинництво спрямоване на ринок цієї країни. Там цілорічно вирощують овочі та фрукти (Мексика, Гватемала), орхідеї та інші квіти (Колумбія).

▶ За картами атласу та текстом підручника схарактеризуйте зональну спеціалізацію рослинництва країн Америки.

Тваринництво Центральної і Південної Америки має переважно інтенсивний характер і м'ясне спрямування. Безперечними лідерами за експортом цієї продукції є Аргентина та Уругвай. Зокрема, на них припадає 10% світового експорту яловичини, а за поголів'ям овець та настригом вовни Аргентина є однією з провідних країн світу. В гірських районах Перу, Еквадору, Болівії розводять заради вовни *лам та альпак*.

Лісове господарство. Важливе місце в економіці низки країн Америки має лісове господарство. Це стосується Канади, Бразилії, США, Чилі, Аргентини.

В умовах *екваторіального лісу* основними напрямками його використання є збирання хінної кори, листя чагарнику коки, чаю мате, збирання латексу геветі та речовини для жувальної гумки, лікарських рослин тощо. Крім того, в екваторіальних лісах росте багато видів пальм, плоди яких дають харчові та технічні олії. Лише чверть заготовленої деревини має товарне значення (заготівля цінних порід дерев на експорт), інша – споживається у вигляді дров. Деревообробка розвинута слабо. Для виробництва паперу часто використовуються недеревна сировина, наприклад сизаль у Бразилії, багаса в Перу.

Активно використовуються *ліси помірного поясу* Канади та США. В Канаді, до того ж ліс забезпечує значну частку в експорті. Переважна частина лісових запасів – цінна довговолокниста м'яка деревина, попит на яку в світі є стабільно високим. Лісове господарство цих країн – одне з найбільш передових у світі за

технологічним оснащенням, організацією управління і за суворими екологічними нормами лісозаготівельних робіт. У Канаді практично весь лісовий фонд є державною власністю, а половина лісів досі не зазнала впливу господарської діяльності. У США, навпаки, понад 60% лісів – у приватній власності. Суттєвим у житті місцевого населення є рекреаційне значення лісу. Крім того, для нього важливі недеревні продукти лісу, особливо кленовий сік, який широко застосовується у виробництві національних напоїв Канади, гриби, ягоди, дикі фрукти.

Вторинний сектор економіки. В країнах Америки помітна тенденція до збільшення питомої ваги обробної промисловості в загальній структурі ВВП. Істотні зміни відбулися в її структурі: знизилася частка традиційних виробництв (харчової, текстильної, швейної, взуттєвої, деревообробної), зросла – нових (металургії, металообробки, машинобудування, біотехнології, хімічної промисловості).

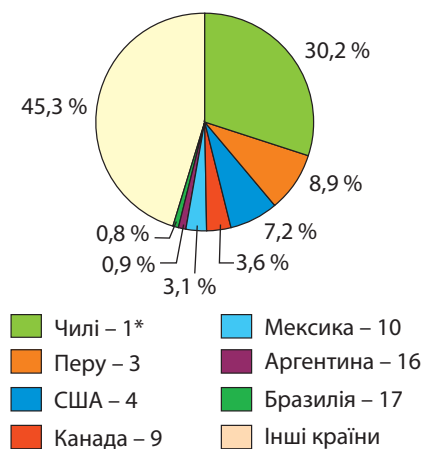
Електроенергетика в країнах Америки розвивається неоднаково. В минулому в енергобалансі переважали теплові електростанції. Їх частка донині є високою на островах Карибського моря, у Мексиці, США, Еквадорі. Стрімко зростає частка ГЕС, що вже дають понад 60% електроенергії регіону. У ряді країн цей показник сягає рекордних показників: Парагвай – 100%, Бразилія – 89%, Венесуела – 69%, Канада – 63%. З 20 найпотужніших ГЕС світу половина працює в Америці. На материках працюють найбільші гідроенергуючі компанії світу: *Eletrobras* (Бразилія), *Hydro-Quebec* та *BC Hydro* (Канада), *USCE* та *US Bureau of Reclamation* (США), *Edelca* (Венесуела). Атомні електростанції збудовано біля великих міст США, Канади, Бразилії, Мексики, Аргентини.

У багатьох країнах Америки набула розвитку **чорна металургія**. Найбільші комбінати з повним циклом виробництва діють у США, Бразилії, Мексиці, Канаді, Аргентині. Чорна металургія працює переважно на внутрішній ринок. Експортне значення вона має в Бразилії та США.

На власній сировині працює потужна **кольорова металургія**. Провідним виробництвом є **мідна промисловість**. Так, в Америці виплавляється 54,7% міді світу (мал. 138). А однією з найбільших мідеплавильних компаній світу є чилійська *Codelco Norte*. Кольорова металургія є провідним виробництвом у Чилі, Перу та Болівії. Її основною продукцією є **мідь** (Чилі, Перу, Мексика), **свинець** та **цинк** (Перу, США, Канада, Мексика), **олово** (Болівія), **срібло** (Мексика, Перу), **алюміній**

(Канада, США, Бразилія, Венесуела, Аргентина, Суринам). В Ямайці, Гайані, Домініканській Республіці розвинуто виробництво **глинозему** з бокситів.

Машинобудування посіло провідну роль в економіці регіону, проте його розвиток нерівномірний й не має значних конкурентних переваг (окрім США). Автомобілебудування, електроніка і електротехніка розвиваються переважно завдяки присутності іноземних ТНК. Головне значення має **автомобілебудування**, 58,4% продукції якого в регіоні припадає на США (мал. 139). В інших країнах дочірні автоскладальні

* Місце країни у світовому рейтингу за виплавою міді

Мал. 138. Частка країн Америки за виплавою міді (2015 р.)

▶ За картами атласу поясність, які чинники визначають формування потужних осередків чорної та кольорової металургії у країнах Америки (на конкретних прикладах).

підприємства випускають автомобілі європейських, японських марок та марок США. У Мексиці завдяки її членству в НАФТА і безмитному доступу на ринок США розташовано автоскладальні виробництва зарубіжних ТНК.

Суднобудування розвинуте на морських узбережжях в Бразилії, Аргентині, Перу, Чилі, Колумбії, Венесуелі, Гайані, на Кубі.

Авіабудування розвивається в США, Канаді, Бразилії, Аргентині, Чилі. Випускають літаки різного призначення та гелікоптери. Авіабудування Бразилії досягло певних результатів: компанія «Ембраер» входить до п'ятірки світових виробників регіональних лайнерів.

Помітно зросла роль *електротехніки* та *електроніки*. Підприємства представлено складальними заводами, збудованими американськими та японськими компаніями в Мексиці, Бразилії, Аргентині. Бразилія посідає 3-тє місце у світі за забезпеченням власних потреб в обчислювальній техніці, є світовим лідером з продажу комп'ютерних програм для автоматизації банківської сфери. Потужний *військово-промисловий комплекс* склався в США, Бразилії, Аргентині, Чилі.

Найдинамічніше розвивається *хімічна промисловість*. Основну частину продукції її становлять товари побутової хімії (мийні засоби, предмети санітарії, гігієни тощо), а також мінеральні добрива, пластмаси, хімічні волокна, фармацевтика, лакофарбові матеріали. Найвищого рівня розвитку хімічної виробництва набули в *США, Канаді, Бразилії, Мексиці, Аргентині*, середнього – в *Чилі, Перу, Венесуелі, Колумбії, на Кубі*.

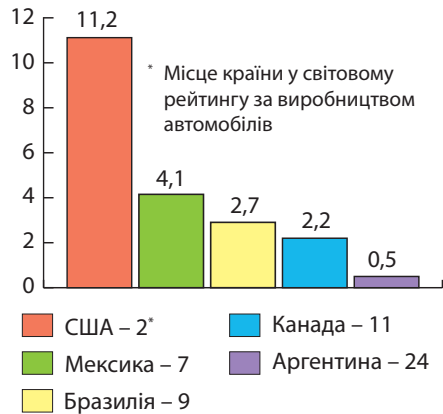
Важливим залишається значення старого традиційного виробництва Америки – *текстильної промисловості*. На власній сировині працюють бавовняна (Бразилія, Мексика) та вовняна (Аргентина, Уругвай) промисловість.

До найстаріших промислових виробництв належить *харчова промисловість*. Для країн Америки експортне значення мають виробництво борошна, м'яса, сигар, молочних та рибних консервів, консервованих ананасів, фруктових соків, конфітурів з тропічних фруктів, томатної пасти, цукру з тростини, екзотичних напоїв (рому, текіли) тощо. Бразилія забезпечує 80% світового експорту апельсинового соку та концентрату.

Основні осередки промисловості в регіоні. У процесі індустріалізації в Америці сформувалися промислові центри, вузли та райони, що мають різну спеціалізацію.

Найбільші райони обробної промисловості мають як переваги географічного положення, так і наявну кваліфіковану робочу силу. Це передусім *Великий Сан-Паулу*, де працює 20–30 тис. промислових підприємств. Раніше з-поміж них переважала харчова, текстильна, швейна, взуттєва, металообробна промисловість, але потім до них додалися електротехніка, нафтопереробка й нафтохімія, автомобілебудування, електрометалургія. Аналогічними промисловими вузлами також стали *Торонто, Монреаль, Великий Буенос-Айрес, Ріо-де-Жанейро, Ліма, Каракас, Богота*.

Більш поширені промислові вузли і райони, що виникли на базі паливної або рудної сировини. Таким є нафтовий *район лагуни Маракайбо* у Венесуелі, що розробляється з 20-х рр. XX ст. і протягом багатьох десятиліть забезпечує основний

Мал. 139. Рейтинг країн Америки за виробництвом легкових і вантажних автомобілів, млн одиниць (2017 р.)

видобуток нафти не тільки у Венесуелі, а й в усій Південній Америці. Заводи з переробки нафти розташовані на узбережжі Карибського моря.

Найбільшим з промислових вузлів та експортних портів є м. *Сьюдад-Гуаяна*, що на сході *Венесуели*. На базі місцевої сировини там сформувалися чорна та кольорова металургія, а згодом виробництво тракторів, целюлози та паперу. Так само сформувалися промислові вузли в районах нового освоєння *Канади*: на заході навколо родовищ нафти, калійних солей, у районах заготівлі деревини; на півночі біля унікальних родовищ алмазів, золота, поліметалічних руд. У Мексиці відбувається зрушення виробництва на північ, до кордону із США; у Бразилії – на захід, в Амазонію; в Аргентині – на південь до Патагонії.

Уздовж кордону Мексики і США виник ряд «подвійних міст», для яких характерний особливий тип промислових підприємств, що використовують американський капітал і дешеву мексиканську робочу силу. Вони виробляють вузли для автомобілів, побутову електротехніку та електроніку, меблі та ін. Вся продукція надходить на ринок США.

1. Порівняйте виробничу структуру господарства нових індустріальних країн Америки та невеликих країн з плантаційним господарством. **2.** Які форми аграрних відносин склалися в країнах Америки? Який вони мають вплив на розвиток сільського господарства? **3.** Поясніть розміщення та спеціалізацію основних промислових районів і центрів різних країн Америки (на конкретних прикладах). **4***. Оцініть вплив інтеграційних процесів в Америці на розвиток первинного та вторинного секторів економіки країн.

§ 38. ТРЕТИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ. НЕРІВНОМІРНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНІВ АМЕРИКИ

Третинний сектор економіки. У багатьох країнах Америки сфера послуг розвивається досить динамічно. Проте найбільше значення вона має у найбільш економічно розвинутих постіндустріальних країнах регіону (США, Канада) або у державах Карибського басейну й Центральної Америки. У першій групі країн наявний широкий спектр послуг: наукові, освітні, фінансові, торговельні, страховальні, транспортні, туристичні, медичні, телекомунікаційні, індустрія розваг та ін.

Друга група країн має вужчу спеціалізацію третинного сектору економіки. Оскільки це острівні або приморські країни, що розташовані на перехрестях торговельних шляхів, у них розвинулись *транспортні послуги*. Найбільшим морським флотом серед країн світу вирізняються *Панама* та *Багамські Острови*, які є країнами «дешевого (зручного) прапора». Сприятливі умови реєстрації під прапором цих держав надають податкові пільги, що приваблює іноземних судовласників. Свій прапор також «продають» *Антигуа і Барбуда*, *Сент-Вінсент і Гренадини*, *Барбадос*, *Беліз*, *Гондурас*, *Бермудські острови* (Брит.). Другим напрямом спеціалізації невеликих країн є *банківські послуги*. Так, на *Кайманових островах* (Брит.) зареєстровано близько 500 банків. Там свої філії мають 40 з 50 найбільших банків світу. На *Багамських Островах* діють відділення понад 400 банків, у Панамі – майже 140 банків із понад 30 країн світу. Ще однією спеціалізацією є *міжнародний туризм*. Щорічно район Карибського моря відвідують близько 20 млн осіб.

Туристичними послугами відомі й інші країни Америки. Визначні пам'ятки природи (наприклад, водоспади Ігуасу та Анхель, ландшафти Анд, високогірне

▶ Америка розташована в межах двох рекреаційно-туристичних регіонів світу: а) Європи і Північної Америки; б) Латинської Америки і Карибів. Підготуйте інформацію про рекреаційні можливості цих регіонів. Порівняйте основні види туризму (за метою поїздки), що характерні для кожного з них.

озеро Тітікака), природні національні парки, океанські пляжі, численні історичні та археологічні музеї з рідкісними експонатами епохи майя, ацтеків та інків, нічні клуби приваблюють туристів у Мексику, Бразилію, Перу, Венесуелу (мал. 140).

Найважливіші міжнародні транспортні магістралі, вузли.

У більшості країн Америки транспорт розвинутий недостатньо, що є однією із перешкод для подальшого економічного зростання. Слабо заселено простори внутрішніх територій Амазонії, півночі Канади, крайнього півдня регіону, що позбавлені сучасних шляхів. Міждержавних доріг небагато. Прокладання транспортної мережі залежить від розміщення населення та його економічної діяльності.

Переважну більшість залізниць було збудовано наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Нині за протяжністю залізниць до топ-10 країн світу входять США (1-ше місце у світі), Канада та Аргентина. Також значною протяжністю доріг вирізняються Бразилія та Мексика. Трансконтинентальні залізниці споруджено в США, Канаді, Мексиці, Гватемалі. Водночас більшість країн Америки мають вкрай низьку густоту залізниць. Найбільший показник густоти залізниць у регіоні – на Кубі. Електрикованих доріг небагато. Єдина в регіоні швидкісна залізниця проходить уздовж східного узбережжя США, сполучаючи Вашингтон з Бостоном через Філадельфію та Нью-Йорк. Також в Америці є 8 країн, в яких залізниць взагалі немає, зокрема це Беліз, Багамські Острови, Барбадос, Тринідад і Тобаго та ряд інших острівних країн Карибського басейну.

Бурхливо розвивається автомобільний транспорт. Найбільше за протяжністю автошляхів мають США (1-ше місце у світі), Бразилія (4-те місце) та Канада (8-ме місце). У більшості країн Америки якість автошляхів є невисокою. Не всі з них мають тверде покриття. Окрім США та Канади більшість якісних шляхів прокладено в Еквадорі та Чилі. Найважливішою автомагістраллю Америки є Панамериканське шосе, протяжність, якого перевищує довжину земного екватора. Воно сполучає США з країнами Центральної та Південної Америки (мал. 141). У Південній Америці найбільш важливе Трансамазонське шосе довжиною майже 5,5 тис. км. Воно, починаючись на Атлантичному узбережжі Бразилії, з'єднує судноплавні частини всіх правих приток Амазонки.

Морський транспорт має вирішальне значення у зовнішніх економічних зв'язках країн. Окрім країн «дешевого прапора», власні великі торговельні флоти мають США, Бразилія, Аргентина. На території США портів-велетнів розташовано 18, зокрема Х'юстон, Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Філадельфія, Саванна. Одним з найважливіших транспортних водних шляхів міжнародного значення є Панамський канал на території Панами. Його середня пропускна здатність – 36 суден на добу.

Мал. 140. Курорт на Багамських Островах

Мал. 141. Панамериканське шосе

У країнах Америки для перевезення пасажирів здебільшого використовується *авіаційний транспорт*. Країни регіону очолюють світові рейтинги за кількістю аеропортів. Так, до топ-10 за цим показником входять 8 американських країн. Зокрема в США понад 13,5 тис. аеропортів (1-ше місце в світі), у Бразилії – понад 4 тисячі (2-ге місце), у Мексиці – понад 1,7 тисяч (3-тє місце), в Канаді – майже 1,5 тисячі (4-тє місце). Із 30-ти найбільших у світі аеропортів-хабів 12 розташовано в США, у т. ч. у містах *Атланта (Гартсфілд-Джексон)*, *Лос-Анджелес*, *Чикаго (О'Хара)*, *Даллас*. Найбільші аеропорти міжнародного значення працюють у Канаді (*Монреаль*, *Ванкувер*), Бразилії (*Сан-Паулу*, *Ріо-де-Жанейро*), біля столиць Аргентини, Чилі, Венесуели, Куби, Сальвадору, Коста-Ріки, Гватемали.

Помітного розвитку набув *трубопровідний транспорт*. До топ-10 світових лідерів за протяжністю трубопроводів увійшли США, Канада, Мексика, Аргентина.

У гірських районах Анд використовують *гужовий* та *в'ючний транспорт* – коней, мулів, а у подекуди й лам.

Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Америки. Особливості їх участі в міжнародному поділі праці. За особливостями ЕГП, природними, історичними, етнічними та соціально-економічними відмінностями в межах Американського регіону виокремлюють чотири субрегіони, що мають певні особливості участі в міжнародному поділі праці (мал. 142).

Мал. 142. Економічний розвиток субрегіонів Америки

Північна Америка – найбільший за площею та часткою ВВП серед субрегіонів Америки. До його складу входять дві високорозвинуті країни «Великої сімки». Це найпотужніший в економічному аспекті регіон світу, що посідає чільне місце за наданням різноманітних послуг, виробництвом продукції обробної та добувної промисловості, а також високоінтенсивним сільським господарством.

У *Центральній Америці* окрім Мексики переважають країни з аграрно-сировинною спеціалізацією. Там збирають великі врожаї тропічних фруктів, какао-бобів, кави, цукрової тростини. Промисловість розвинуто слабо. Її основу становлять фабрики, що виробляють одяг, взуття та інші товари повсякденного споживання. Ремісничі гончарні вироби, вовняні килими, вироби зі шкіри та капелюхи користуються попитом у туристів. *Мексика* – нова індустріальна країна. Вона дає понад 80% ВВП Центральної Америки.

Карибський басейн (Кариби) – найменший за часткою площі, населення та ВВП регіон Америки. Нині його міжнародною спеціалізацією є сфера послуг: транспортні, фінансові та туристичні. Прагнучи не забруднювати свою територію, США створили на деяких з островів нафтопереробні заводи.

▶ Користуючись текстом підручника, тематичними картами атласу та додатковими джерелами інформації, складіть комплексну економіко-географічну характеристику Центральної Америки, Карибського басейну та Південної Америки (за групами). Дотримуйтесь такого плану: ЕГП та склад субрегіону, природні умови та ресурси, населення та працересурсний потенціал, участь у міжнародному поділі праці (міжнародна спеціалізація).

Південна Америка поступається в регіоні за часткою площі, населення і ВВП лише Північній Америці. Міжнародною спеціалізацією більшості країн є добування промисловість, кольорова та чорна металургія, виробництво та первинна обробка сільгосппродукції. Основними експортними товарами є залізні та мідні руди, цукор, кава, какао-боби, тропічні фрукти, деревина.

Зв'язки України з країнами Америки. Україна та країни Америки мають певні спільні інтереси, потреби та можливості, що спонукають сторони до тісного співробітництва. Українські товари наполегливо «освоюють» ринки Бразилії, Чилі, Венесуели, Перу, Багамських Островів. Стратегія України щодо країн Америки полягає в установленні та розвитку сталих відносин як з усіма країнами регіону, так і поглибленні зв'язків з інтеграційними угрупованнями МЕРКОСУР, НАФТА, вивчення досвіду їх функціонування. Розвивається технічне та технологічне співробітництво, зокрема в сфері космічних програм, постачанні технологій, геологорозвідки, охорони довкілля, інвестиційної співпраці, новітніх засобів зв'язку, торгівлі військовою продукцією. Надається політична, фінансова, інформаційна та правова підтримка державою процесу просування українських товарів і послуг на ринки регіону, підтримка імпорту Україною американських товарів. Відбувається взаємодія у політичній сфері, налагоджуються різноманітні культурні зв'язки, міжособистісні контакти. Слід зважати й на наявність численної української діаспори в США, Канаді, Бразилії, Аргентині.

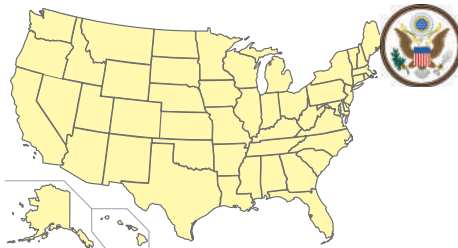
Україна і країни Америки активно співпрацюють у сфері миротворчої діяльності, нерозповсюдження зброї масового знищення та ракетних технологій, запобігання незаконному обігу наркотичних речовин, контрабанді зброї, боротьби з тероризмом, корупцією і злочинністю, гарантування економічної безпеки.

1. *Схарактеризуйте спеціалізацію третинного сектору економіки країн Карибського басейну та Центральної Америки.* **2.** *Покажіть на карті трансконтинентальні магістралі, найбільші морські порти, аеропорти-хаби та найбільші фінансові центри Америки.* **3.** *Назвіть причини нерівномірності економічного розвитку субрегіонів Америки.* **4*.** *Обґрунтуйте напрями подальшого розвитку транспортної інфраструктури Америки.* **5*.** *Запропонуйте власні оригінальні ідеї щодо подолання відсталості окремих країн Америки.*

ТЕМА 2. КРАЇНИ АМЕРИКИ

§ 39. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ: ОСНОВНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ МІСЦЕ КРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ, СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ

Офіційна назва – *Сполучені Штати Америки (США)*

Склад території – *50 штатів і Федеральний округ Колумбія*

Член міжнародних організацій – *ООН, НАТО, НАФТА та ін.*

Офіційна мова – *англійська*

Релігія – *християнство (протестантизм, католицизм)*

Місце країни у світі та регіоні. Сполучені Штати Америки – наймогутніша в економічному та політичному сенсі держава. Нині це єдина наддержава в світі. Її піднесення почалося наприкінці XIX ст. Через те що дві світові війни оминули

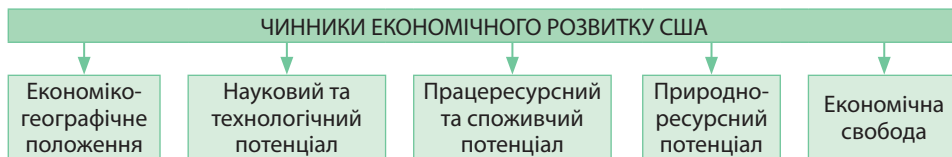

територію США, з країни-боржника європейських країн вона перетворилася на країну-кредитора. США – одні із засновників ООН і мають постійного представника в Раді Безпеки ООН. США – лідер серед країн світу за військовою потужністю. Їх військово-морський флот є найбільшим у світі. США є засновником та осередком Північноатлантичного альянсу (НАТО). Це держава з найбільшим за сукупною потужністю ядерним потенціалом на Землі.

Нині США є «чемпіоном» за продуктивністю праці, освоєнням Світового океану та космосу. Саме американські астронавти першими ступили на поверхню Місяця, а завдяки амбітному проекту Ілона Маска мають шанс бути першими на Марсі. США очолює рейтинг країн за ВВП, який становить майже 25% від світового показника. За ВВП на душу населення США посідає 7-ме місце в світі та 1-ше в Америці. Американський долар є головним розрахунковим засобом у світовій валютно-фінансовій системі. Інвалютні резерви центральних банків країн світу майже на $\frac{2}{3}$ складаються з доларів, в доларах відбувається $\frac{3}{4}$ операцій міжнародного банківського кредитування.

США є також регіональним лідером. За їх ініціативи було укладено Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), яка є найбільшою в світі регіональною зоною вільної торгівлі з населенням майже у півмільйона осіб та близько 30% світового ВВП.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце США в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 143). У першій половині ХХ ст. провідними чинниками були природно-ресурсний, працересурсний та споживчий. Розміщення нових наукомістких виробництв у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. все більше орієнтується на науково-технологічний та екологічний чинники. Вже під час Другої світової війни в США почали з'являтися науково-промислові парки та технополіси. Науково-промислові парки тісно пов'язані з університетами і часто групуються навколо них, отримуючи звітні нові ідеї та молодих учених.

Мал. 143. Чинники, що визначають місце США в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення.

Сполучені Штати Америки – держава у Північній Америці. Територія країни складається з трьох частин: Континентальні («суміжні») штати (48 штатів, 83% площі, 99,3% населення країни), штати Аляска та Гаваї. Країна межує на півночі з Канадою, на півдні – з Мексикою. На північному заході морськими протоками проходить державний кордон США та Росії. США має вихід до трьох океанів. Через Атлантичний та Тихий океани країна підтримує активні зв'язки з багатьма країнами світу. Узбережжя Північного Льодовитого океану практично не використовується.

Держава наближена до важливих мінерально-сировинних баз Американського регіону, що їх активно використовує у своєму господарстві.

США має низку володінь, де розміщуються військові бази країни. Так, під контролем США перебуває ряд островів у Карибському морі (Пуерто-Ріко, Американські Віргінські Острови) та Океанії (Північні Маріанські Острови, острів Гуам, Американське Самоа та ряд інших).

▶ Дайте господарську оцінку ЕГП США. Порівняйте ЕГП країни з географічним положенням Росії та Китаю.

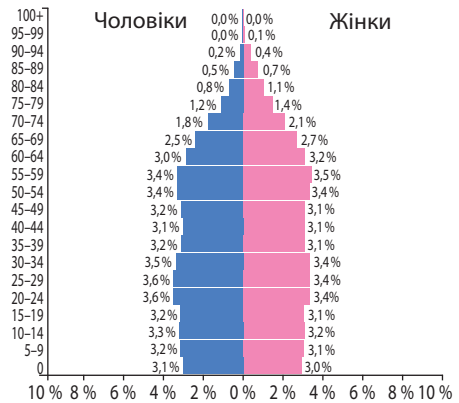
Науковий та технологічний потенціал. США мають найбільший у світі науковий та технологічний потенціал. Кількість науковців та інженерів, які зайняті у дослідженнях і розробках у США, перевищує аналогічні показники в усіх країнах Європи разом чи в Японії. На частку США припадає 45% усіх отриманих у світі Нобелівських премій у галузі науки.

Пріоритетним є фінансування прикладних і дослідно-конструкторських розробок. Найбільше вкладається коштів у розвиток військової та аерокосмічної сфер, машинобудування, електроніки, хімії, металургії, транспорту та послуг. Американські корпорації утримують перші позиції у виробництві космічних апаратів, надпотужних комп'ютерів, їх програмового забезпечення, напівпровідників, новітніх потужних інтегральних схем, лазерної техніки, засобів зв'язку та біотехнології.

Працересурсний та споживчий потенціал. Чисельність американців стабільно збільшується. З одного боку, велика кількість населення забезпечує значний споживчий потенціал. Для більшої частини населення США характерний I тип відтворення. Коефіцієнт народжуваності становить 12,5 осіб/тис., коефіцієнт смертності – 8,2 осіб/тис. Природний приріст невисокий: 4,3 осіб/тис. На кожну жінку припадає в середньому 1,87 дитини. Середній вік населення менший, ніж у більшості країн Європи – 37,9 року. За середньою тривалістю життя (79,68 року) серед держав Америки США поступається лише Канаді. Відбувається «старіння населення». Значно вищий показник природного приросту в афроамериканців – 22 особи/тис.

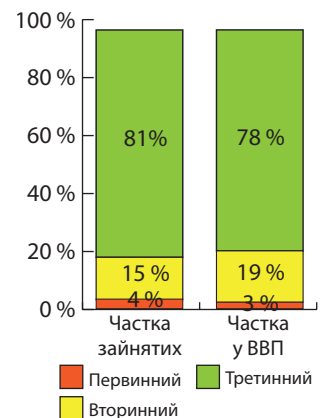
Для США протягом кількох століть є характерним *позитивне сальдо міграцій*. Сполучені Штати Америки – член Міжнародної організації з міграції (МОМ). Завдяки мігрантам США поповнюють свої ресурси з дешевою робочою силою, а також спеціалістами високої кваліфікації. США переманюють кращих фахівців з усього світу. Багато нелегальних мігрантів, особливо з Мексики, виконують низькооплачувану роботу.

Трудові ресурси в США вирізняються високим рівнем кваліфікації. Лише 11% американців мають освіту, нижчу за середню. Більшість зайнятих працює у третинному секторі (мал. 145). Водночас у первинному секторі кількість працюючих зменшилася. Проте завдяки новітнім технологіям і наполегливій праці один американський фермер годує 74 співвітчизники та 27 іноземців. Рівень безробіття невисокий: близько 5%. Високий рівень освіти й професійної підготовки трудових ресурсів є важли-

Мал. 144. Статеві-вікова піраміда США, 2017 р.

► **1.** За статеві-віковою пірамідою США (мал. 144) з'ясуйте, чи загрожує країні дефіцит трудових ресурсів у найближчому майбутньому. **2.** Поміркуйте, з чим пов'язані відносно рівні обриси бічної сторони статеві-вікової піраміди країни. **3.** Порівняйте демографічні процеси в США та однієї із країн G-7 Європи.

Мал. 145. Значення секторів економіки США, 2016 р.

вим чинником переваги американських корпорацій у конкурентній боротьбі на внутрішньому та світовому ринку.

Сполучені Штати Америки – *багатонаціональна країна*. Це нація, яка сформувалася завдяки консолідації іммігрантів з різних частин світу. Корінні жителі Америки – *індіанці, ескімоси та алеути* – становлять разом близько 1% населення країни.

Природно-ресурсний потенціал. *Природні умови* США сприяють господарському освоєнню території. У *рельєфі* переважають рівнини, що займають центральну та південну частини країни. На заході розташовані високі сейсмічно активні гори *Кордильєри*, на сході – давні низькі *Аппалачі*.

Сприятливі *кліматичні умови* США зумовили розвиток економіки країни. Оскільки територія має значну протяжність з півночі на південь, на ній представлено різні типи клімату: від арктичного у штаті Аляска до тропічного на півдні штату Флорида та на Гаваях. Проте більша частина території лежить у межах помірною та субтропічного кліматичних поясів. У межах одного поясу клімат істотно змінюється: з просуванням вглиб материка суттєво зменшується зволоження та зростають річні амплітуди температур.

Країна багата на *мінеральні ресурси*, що є основою для розвитку добувної та обробної промисловості. В країні відомо понад 100 видів корисних копалин. США забезпечені власними покладами мінеральних енергоносіїв. Так, у країні є великі поклади *нафти та природного газу* (Техаський, Аляскінський, Мексиканської затоки та Каліфорнійський басейни). За запасами нафти країна посідає 9-те місце в світі, а за видобутком – 3-тє (після Росії та Саудівської Аравії). США є найбільшим споживачем нафти у світі. За покладами природного газу США посідають 5-те місце в світі, а за видобутком є світовим лідером. Країна є світовим лідером за покладами *кам'яного вугілля* (Аппалацький та Іллінойський басейни), а за його видобутком поступається лише Китаю.

► Знайдіть на економічній карті основні райони розробки корисних копалин на території США. Поясніть, які виробництва переробної промисловості приурочені до них.

Із рудної сировини є значні запаси *залізної руди* (Приозерний басейн), *мідних, поліметалічних, уранових руд та срібла* (у Кордильєрах), *золота* (на Алясці). Істотним є видобуток нерудної хімічної сировини: *фосфоритів* (Флорида), *самородної сірки* (Примексиканська низовина), *калійної солі* (штат Нью-Мексико). Частина власних мінеральних ресурсів консервується з метою створення і підтримки рівня стратегічних запасів.

Водні ресурси в країні розміщено нерівномірно: 60% їх припадає на східну частину (Міссісіпі з притоками, Великі озера). Там річки та озера використовуються для судноплавства, зрошення, водопостачання промисловості. Річки Кордильєр та Аппалачів мають багатий гідроенергопотенціал, що освоєний на 82%.

США мають багаті *земельні ресурси*. Найкращі чорноземні *грунти* розміщені на Центральних та Великих рівнинах, на південному сході – родючі червоно- та жовтоземи, на північному сході – бурі лісові ґрунти.

Країна має значні *лісові ресурси*.

Схили Кордильєр вкрито хвойними лісами, Аппалачів – широколистяними. Країна багата цінними породами дерев.

► Порівняйте забезпеченість природними ресурсами США з Росією, Китаєм та Україною.

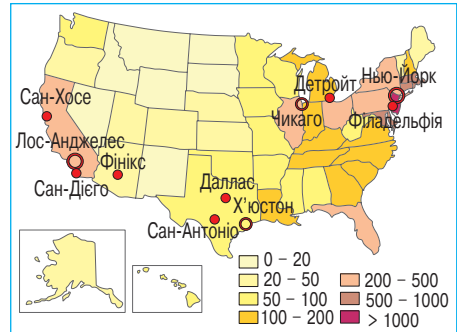
США мають дуже великі й різноманітні *природно-рекреаційні ресурси*. Головні райони приморського туризму – Флорида, Каліфорнія, Гаваї; гірського – Кордильєрські штати Заходу; озерного – штати Приозер'я. У США існує понад 50 національних парків.

Економічна свобода. США належить до найбільш економічно вільних країн. У таких країнах особи вільні у виборі роботи, виробництві товарів, витратах та

інвестиція. Там захищена приватна власність, зведена до мінімуму корупція, гарантується свобода бізнесу, торгівлі, фінансів, трудових відносин. Всі ці свободи підтримуються і захищаються державою. Економічна свобода США впливає на місце країни в міжнародному поділі праці, визначає характер спеціалізації національної економіки.

Система розселення. США має невисокий показник *середньої густоти населення* – 34,8 осіб/км² (мал. 146). Найбільш густо заселені східні частини країни (100–400 осіб/км²), тихоокеанське узбережжя, південні штати. Гірські західні штати та Аляска заселені слабо (0,3–11 осіб/км²).

США – надзвичайно урбанізована країна. Рівень урбанізації становить 81,4%. В країні є 10 міст-мільйонерів, з яких найбільші *Нью-Йорк* (8,5 млн осіб), *Лос-Анджелес* (3,9 млн осіб) та *Чикаго* (2,7 млн осіб). Американські міста зазнають *джентрифікації*. Характерне також явище *субурбанізації*, наслідком якого стало виникнення великих міських агломерацій. Лише $\frac{1}{3}$ – $\frac{1}{4}$ їх мешканців живе у місті-ядрі агломерації, а решта – у передмістях. Найбільшими агломераціями є *Нью-Йоркська* (21,4 млн осіб), *Лос-Анджелесська* (15,5 млн осіб), *Чиказька* (9,1 млн осіб), *Бостон – Провіденс* (7,3 млн осіб), *Даллас – Форт-Верт* (6,5 млн осіб), *Сан-Франциско – Сан-Хосе* (6,5 млн осіб), *Х'юстон* (6,2 млн осіб), *Маямі* (6,1 млн осіб). Зростаючись, агломерації злилися в мегаполіси:

Мал. 146. Густота населення та міста-мільйонери США

- ▶ 1. Використовуючи карту, відшукайте названі мегаполіси та визначте, які найбільші міста увійшли до їх складу.
2. Порівняйте процес урбанізації у США та високорозвинутих країнах Європи.

Приатлантичний (50 млн осіб), *Приозерний* (35 млн осіб) та *Каліфорнійський* (25 млн осіб). На території США розташована найбільша кількість світових міст – 29 (15,9%).

Українська діаспора США. Великомасштабна українська імміграція з економічних причин з Галичини, Буковини та Закарпаття до США почалася ще у другій половині XIX ст. Друга хвиля імміграції тривала в міжвоєнний період. Після Другої світової війни в результаті третьої хвилі імміграції до США переїхало близько 100 тис. біженців з України. Четверта хвиля почалася у 90-х рр. XX ст. й триває донині.

США – третя за чисельністю української діаспори країна світу (після Росії та Канади). Там проживає близько 1 млн осіб українського походження. Переважна більшість з них народилася уже в США, і тільки близько 20% становлять емігранти. Лише третини осіб українського походження володіє українською мовою, 15% використовує її у побуті. Українці в США розселені досить компактно. Понад 90% українського населення живе в містах, більшість у Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Піттсбурзі, Детройті, Клівленді.

За час перебування в США діаспора створила численні українські організації, у т. ч. 13 політичних організацій, 12 професійних товариств, 29 кредитних спілок, 4 страхові товариства, 3 молодіжні організації, 3 жіночі спілки. В країні видають понад 20 газет, 11 журналів, інтернет-видання «Брама», ведуть мовлення близько 20 українських радіопрограм та два телеканали. Найбільшими молодіжними організаціями є Союз української молоді, «Пласт» та Організація демократич-

ної української молоді. Працюють українські вищі навчальні заклади. Найбільш помітними українськими науковими інституціями США є Наукове товариство ім. Тараса Шевченка та Українська вільна академія наук.

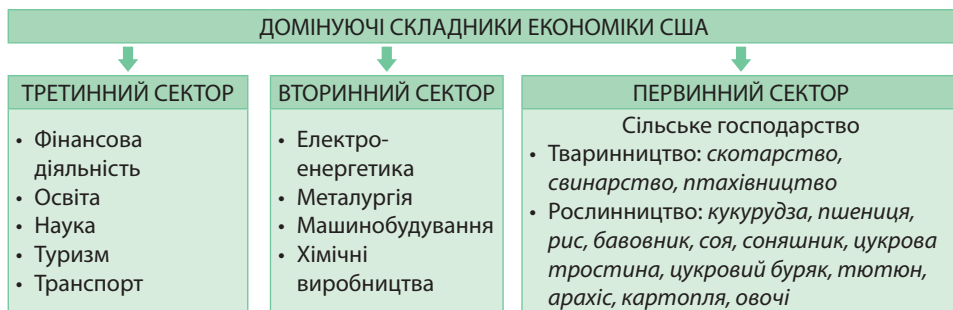
1. Назвіть чинники, що визначають місце США в міжнародному поділі праці. **2.** Проаналізуйте динаміку кількості населення, природного й механічного руху та статеві-вікову структуру населення США. **3.** Як науковий та технологічний потенціал впливають на міжнародну спеціалізацію США? **4.** Схарактеризуйте природно-ресурсний потенціал США. **5.** Покажіть на карті найбільші міста, мегаполіси та світові міста США. **6***. Оцініть роль економічної свободи і підприємництва в соціально-економічному розвитку США.

§ 40. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ: ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

Особливості сучасного постіндустріального розвитку країни. Американська економіка продовжує розвиватися високими темпами. За міжнародними рейтингами, економіка США випереджує своїх конкурентів з більшості найважливіших напрямів науково-технічного розвитку, технічної оснащеності підприємств, ступеня насиченості господарства інформаційними технологіями, сучасними системами зв'язку тощо. Щорічно зростає обсяг американських інвестицій за кордоном. Активно ведеться пошук нових ринків збуту американських товарів.

Економіка США ґрунтується на приватній власності. Важливе значення в економіці країни мають транснаціональні корпорації (ТНК). На території США розташовано близько 500 центрів ТНК.

Домінуючі складники третинного сектору. Сфера послуг формує 78% ВВП Сполучених Штатів (мал. 147). Її основу становлять фінансова діяльність, освіта, наука, туризм, транспорт і зв'язок, охорона здоров'я, торгівля, послуги державного управління, професійні та особистісні послуги.

Мал. 147. Домінуючі складники економіки США

Фінансова діяльність. У банківсько-фінансовій справі США посилюється концентрація капіталу. Банки відіграють величезну роль в економіці країни. Їх частка у створенні ВВП становить близько 20%. Федеральна резервна система (ФРС) США контролює обсяг грошової маси в країні й вирішальним чином впливає на фінансові ринки. Найбільшими фінансовими центрами США та світу є *Нью-Йорк* (2-ге місце після Лондона), *Вашингтон* (7-ме), *Сан-Франциско* (8-ме), *Бостон* (9-те).

У *Нью-Йорку* зосереджено понад $\frac{2}{3}$ всіх активів іноземних банків, що діють у США. *Нью-Йорк* обрали місцем розташування своїх штаб-квартир багато фінансових та нефінансових організацій. На *Нью-Йоркській* фондовій біржі обертаються акції майже 3 тис. компаній.

Економіка *Вашингтона* визначається зайнятістю в сфері державного управління, а також наданням фінансових послуг. У багатьох фінансових груп є штаб-квартири у Вашингтоні або на його околицях. Дві з п'ятисот найбільших світових компаній за рівнем прибутків розміщуються у Вашингтоні: це Поштова служба США й іпотечне агентство *Fannie Mae*.

Головним фінансовим центром на західному узбережжі є *Сан-Франциско*. Економіка міста зазнала нового підйому після того, як у Каліфорнії з'явилася Силіконова (Кремнієва) долина, що вимагало залучення як фахівців високого класу, так і фінансів. У місті працює багато фінансових установ, мультинаціональних банків і страхових компаній або їх регіональних офісів. У центрі міста розміщено близько 30 міжнародних фінансових організацій, а також багато адвокатських контор, піар-компаній, архітектурних компаній тощо.

Фінансовий, банківський та страховий сектори є найбільш важливими у міській економіці *Бостона*. Так, у місті розміщені штаб-квартири фінансових компаній *Fidelity Investments* (з англ. – вірність інвестиціям), *Sovereign Bank*, *State Street Corporation*. Перша з них – одна з найбільших холдингових компаній світу з управління активами.

Освіта. Рівень грамотності в США становить 99,5%. Цьому сприяє високорозвинута система освіти, що складається з кількох ланок: середня школа, вища школа та професійні навчальні заклади (коледжі, професійна підготовка на робочих місцях і в системі збройних сил). У системі середньої школи існують різні форми власності: державна (понад три чверті шкіл), приватна та приходська (при церквах). Понад 85% американців у віці старше від 25 років мають принаймні закінчену середню освіту, в т. ч. 28% – ще й закінчену вищу, а понад 7% мають наукові ступені.

У США працює понад 4 тис. вищих навчальних закладів, 57% з яких є приватними. До топ-50 найкомфортніших для навчання студентів увійшло 7 американських міст: *Бостон*, *Сан-Франциско*, *Нью-Йорк*, *Чикаго*, *Лос-Анджелес*, *Вашингтон* і *Філадельфія*. Найвищим рівнем якості та вишуканості освіти вирізняється 8 університетів, що виникли у XVII – XVIII ст. Навчання там передбачає належність до вищих соціальних верств населення. Це найбагатші виші, що дає їм змогу залучати найкращих викладачів та студентів.

Багато років поспіль очолює рейтинги найкращих вишів світу *Гарвардський університет* – найстаріший у США. Він розміщується у м. Кембридж, штат Массачусетс. До Гарварду приймають людей лише з вищою освітою через систему конкурсів.

Наука: технопарки і технополіси.

Особливістю територіальної організації науки в США є зосередження фундаментальних досліджень у вищих навчальних закладах. Це уможливорює навчання студентів відповідно до сучасного рівня науки й залучення їх до наукових досліджень. Найбільша інтеграція науки та виробництва відбувається внаслідок створення численних *технопарків* і *технополісів* (мал. 148).

Перший у світі науково-технологічний парк був створений у штаті Каліфорнія у 50-х рр. XX ст. і називався *Силіконовою* (Кремнієвою) долиною. Поряд розташований один з найбільших у США університетів – Стенфордський. Стимулом для розвитку технопарку стали замовлення держави на розвиток нових видів продукції переважно в галузі електроніки. Нині – це світовий центр електроніки. Після створення першої Силіконової долини почалася справжня «технологічна лихоманка». Технополіси виникли у багатьох частинах країни.

На розміщення технопарків і технополісів США вплинуло багато чинників, найголовніший з них – наближеність до університетів і до урбанізованих зон. Крім того, важливими є наближеність до промислових та адміністративних центрів, а-

▶ Підготуйте інформацію про один з технополісів США. Поясніть його спеціалізацію та чинники розміщення.

го узбережжя здійснюються найкоротшим шляхом через *Панамський канал*. У 1970 р. Великі озера офіційно отримали статус четвертого морського узбережжя США. Найбільше великих морських портів країни розміщено на узбережжі Мексиканської затоки: *Сент-Джон-те-Баттист*, *Х'юстон*, *Новий Орлеан*, *Бомонт*, *Батон-Руж*. Крім того, великі за вантажообігом морські порти лежать на північно-східному узбережжі (*Нью-Йорк*, *Філадельфія*), у Каліфорнії (*Лос-Анджелес*, *Лонг-Біч*), на східному узбережжі (*Норфолк*, *Саванна*).

Працюють *аеропорти-хаби*, зокрема й найбільші за пасажирообігом у світі *Хартсфілд-Джексон* в Атланті (104 млн осіб), *Лос-Анджелес*, *О'Хара* в Чикаго, *Даллас*, *імені Джона Кеннеді* у Нью-Йорку, *Денвер*, *Сан-Франциско*, *Мак-Каран* у Лас-Вегасі. *Маямі* – найважливіший аеропорт-хаб на шляхах до країн Карибського басейну та Південної Америки.

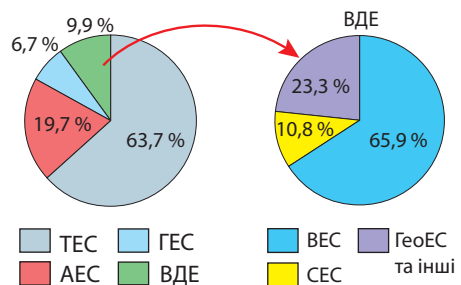
Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. США мають високорозвинуту і диверсифіковану промисловість. Особливе значення мають електроенергетика, транспортне та електротехнічне машинобудування, електроніка, кольорова металургія, хімічні виробництва. Традиційно важливою є роль старих виробництв: видобування корисних копалин, чорна металургія, виробництв тканин і харчових продуктів. Промисловість працює як на власній, так і на імпортованій сировині.

Електроенергетика. У країні виробляється понад 18% електроенергії світу, а споживається близько 25%, частину електроенергії країна імпортує з Канади. Провідне значення мають *теплові електростанції*, на які припадає 63,7% всієї виробленої електроенергії. 80% ТЕС перебувають у приватній власності. Атомні та гідровисхідні електростанції належать державі.

Атомна енергетика найбільш активно розвивалася в країні у 50–70-ті роки ХХ ст. Але через великий резонанс у суспільстві, пов'язаний з аварією на АЕС «Три-Майл-Айленд» (штат Пенсильванія) у 1979 р., десятиліттями ядерна енергія в США відіграла меншу роль порівняно з іншими розвинутими країнами. Майже всі діючі атомні електростанції було побудовано в період 1967–1990 рр. Нові АЕС було запущено лише в 2013 р. Нині в країні діє близько 70 АЕС, на яких працюють 99 ядерних реакторів, що дають 19,7% електроенергії. Водночас атомна енергетика США є найбільшою в світі за абсолютною кількістю виробленої енергії. Більшість АЕС розміщено з орієнтуванням на споживчий та водний чинники у Приозерних штатах, Каліфорнії, Північному Сході та Північному Заході.

Частка *гідроелектростанцій* невелика – 6,7%. Найбільші ГЕС збудовано на річках Кордильєр (Колумбія, Колорадо) та Аппалачів (Теннесі). Однією з найбільш потужних ГЕС світу є «Гранд-Кулі» на річці Колумбія. Її потужність – 6,8 млн кВт.

У країні широко використовуються *відновлювані джерела енергії* (ВДЕ). Вони дають 9,9% електроенергії. За їх загальною потужністю США немає рівних у світі. З останньої чверті ХХ ст. в США використовується *енергія вітру*. За використанням цього виду енергії вирізняється штат Каліфорнія. У південній частині країни активно працюють *сонячні електростанції*. Їх поширення поки що стримується високою собівартістю сонячних батарей. До 90-х рр. ХХ ст. в США за підтримки держави активно розвивалася *геотермальна енергетика*. Нині працює близько 70 геотермальних електростанцій переважно у гірських штатах Заходу

Мал.149. Структура електроенергетики США, 2017 р.

та на Гаваях. Найпотужніша з них, «Гейзерс», розміщується у штаті Каліфорнія. Започатковано використання *енергії припливів*. На північно-східному узбережжі в затоці Фанді збудовано спільно з Канадою припливну електростанцію. Також стає популярним використання *енергії біомаси*.

Металургія. *Чорна металургія* – одне з найстаріших виробництв американської промисловості, яка використовує як власну, так і імпортовану сировину. За виробництвом сталі США посідає 4-те місце в світі після Китаю, Японії та Індії. Чорна металургія в країні кілька разів розширювала свою географію. Нині склалися чотири металургійні бази. Найстаріша – *Північноаппалацька* (Піттсбург, Янгстаун), що виникла біля родовищ коксівного вугілля. Пізніше з'явилися великі центри чорної металургії у *Приозерній* базі на південних берегах Великих озер (Чикаго, Детройт, Буффало). Вони розташовані на шляхах між аппалацьким вугіллям та місцевою залізною рудою. Після Другої світової війни було побудовано комбінати *Приатлантичної бази* у передмістях Балтимора та Філадельфії, розраховані на імпортовану залізну руду. Ще пізніше виникла *Південна база* (Х'юстон, Даллас), зорієнтована на споживача металу – підприємства нафтовидобутку та нафтопереробки. Наступний етап деконцентрації чорної металургії відбувається не внаслідок будівництва нових великих комбінатів, а на основі створення «міні-заводів», які працюють на металобрухті, привізному чавуні або металізованих окотках.

У США склалася потужна *кольорова металургія*. За виплавою найбільш вживаних кольорових металів країна входить до топ-5. З власної сировини виплавляють мідь, свинець, цинк.

З імпортованих ресурсів виплавляють кольорові метали на Атлантичному узбережжі: у Нью-Йорку та Балтиморі. Особливе місце посідає виплавка алюмінію. Виготовлення глинозему з бокситів зосереджене в портових містах. Металічний алюміній плавлять з глинозему на заводах у районах, багатих на дешеву електроенергію ГЕС. Це Тихоокеанський Північний Захід, Примексиканський, долини річок Огайо та Теннессі.

Машинобудування. Осередком промисловості США є машинобудування. Провідну роль у ньому відіграє *виробництво транспортних засобів*, у якому домінують виробництво автомобілів і повітряних літальних апаратів. *Автомобілебудуванню* належить особливе місце в економіці США. Серійний випуск автомобілів, розрахованих на масового споживача, розпочався в США ще на початку ХХ ст. Найстарішою автомобільною компанією у світі є *Ford Motors*, яка була заснована у 1903 р. «Автомобільною столицею» США заслужено називають *Детройт*. За загальною кількістю складених автомобілів США поступається лише Китаю. У США нині складають кожний восьмий автомобіль у світі (мал. 150).

Велике значення має *виробництво повітряних літальних апаратів*. Складання літаків швидко розвивалося в роки Другої світової війни, а ракет і космічної техніки – з 60-х років ХХ ст. Її основними центрами є міста Тихоокеанських штатів, зокрема *Лос-Анджелес* та *Сієтл*. В останньому розміщуються підприємства компанії *Boeing* з виробництва транспортних реактивних літаків, де розробляють пасажирські та військові літаки. У штаті Флорида на мисі *Канаверал* розташований американський космодром, у м. *Х'юстон* – центр керування космічними польотами.

Суднобудування в США, окрім військового, посідає порівняно скромне місце. Військові верфі зосереджено на східному узбережжі країни.

▶ Користуючись економічною картою США, відшукайте зазначені центри чорної металургії та поясніть чинники їх розміщення.

Мал. 150. Автомобіль компанії General Motors

Точне машинобудування, включаючи електронні компоненти, електронно-обчислювальну техніку, засоби зв'язку і прилади, перетворилося на величезну сферу зайнятості. Значними є також американські *верстатобудування* (Приозер'я) та *сільськогосподарське машинобудування* (центральні штати).

Хімічні виробництва. США є лідером у світі за виробництвом хімічної продукції, посідаючи 2-ге місце за їх експортом. Наявність покладів природних ресурсів сприяє інтенсивному розвитку нафтохімічної промисловості, що синтезує полімери: пластмаси, хімічні волокна, синтетичний каучук. Асортимент хімічної продукції США налічує кілька тисяч найменувань. За темпами зростання хімічна індустрія значно випереджає усі промислові виробництва, окрім електроніки.

Основним районом потужної хімічної промисловості став *Примексиканський* (Х'юстон – «хімічна столиця» США, *Бомонт, Батон-Руж*). Більш ніж половину хімічної продукції виробляють на заводах *Північного району* (Нью-Йорк, Філадельфія, Балтимор, Чикаго). Це пов'язано з розвитком металургії, автомобілебудуванням, легкою промисловістю, сільським господарством. Там склалося виробництво готових до вживання малотоннажних і дорогих хімікатів: медикаментів, мила й мийних засобів, парфумерно-косметичних виробів, фарбників, шин. На заході країни сформувався ще один, *Каліфорнійський*, район хімічної промисловості (Лос-Анджелес, Сан-Франциско).

Особливості аграрного сектору. Високоінтенсивне сільське господарство США забезпечує країни продовольством та сировиною. Аграрний сектор доцільно поєднує собі науку, аграрне виробництво, транспортування, переробку сільгоспсировини та збут продукції. Для США характерні великі фермерські господарства. Вони мають багатопрофільну спеціалізацію, що забезпечує високу ефективність їх діяльності, безвідходність виробництва та надзвичайно високу товарність. Сільське господарство забезпечене сучасною інфраструктурою, що передбачає достатнє паливно-енергетичне та комунікаційне забезпечення, сучасні види техніки та транспорту. У державі працює мережа наукових закладів, де готують спеціалістів із агровиробництва.

У виробничій структурі сільського господарства США переважає *тваринництво*, яке дає понад 55% усієї товарної продукції. У тваринництві країни переважає м'ясний напрям. *М'ясо-молочне скотарство, свинарство та птахівництво* розвиваються на місцевих концентрованих кормах у центральних та південно-східних частинах країни. *Молочне скотарство* переважає в передмістях Приозер'я та Каліфорнії. *Вівчарство* набуло незначного розвитку в Кордильєрах. Традиційним для країни є *конярство* різних напрямів: спортивне, колекційне, м'ясне. Основним районом його розвитку є штат Техас.

Для *рослинництва* характерні високий рівень механізації та зональна спеціалізація. У зв'язку з високим рівнем розвитку тваринництва вирощують багато зернофуражних та кормових культур. За вирощуванням та експортом багатьох сільськогосподарських рослин країна посідає одне з перших місць у світі, а за виробництвом кукурудзи та сої їй немає рівних. Американські фермери щорічно збирають близько 16% усього зерна світу. *Кукурудзу та пшеницю* вирощують переважно в центральних частинах країни з континентальним кліматом на чорноземних ґрунтах. «Кукурудзяними штатами» вважають Айову та Іллінойс. Більша частина кукурудзи використовується для відгодівлі телят та свиней. «Пшеничними штатами» називають Техас, Канзас та Дакоту. *Рис* культивують на зрошенні на півдні. Усі зернові культури мають експортне значення.

► **1.** Поясніть зональну спеціалізацію рослинництва США. **2.** Порівняйте спеціалізацію сільського господарства США та Росії. З'ясуйте, чим спричинені їх подібність та відмінності.

З технічних культур переважають бавовник (у долині Міссісіпі), соя та соняшник (на Центральних рівнинах), цукрова тростина (в дельті Міссісіпі, Флориді та на Гавайях), цукровий буряк (на північному сході, у Каліфорнії), тютюн та арахіс (на південному сході).

► Поясніть причини різної спеціалізації Північної, Південної та Західної частин США.

Характерні риси просторової організації господарства. У просторовій організації господарства США помітні відмінності щодо рівня розвитку та спеціалізації Північної, Південної та Західної частин країни. *Північна частина країни*, де концентрується майже половина населення, виробляє понад половину різноманітної промислової та сільськогосподарської продукції. *Південь* спеціалізується на добувній, хімічній та текстильній промисловості, а також окремих виробництвах сільського господарства. *Західна частина країни* є районом пізнішого освоєння. Там переважають добувна промисловість, лісове господарство, вівчарство та туризм.

Зовнішні економічні зв'язки. Сполучені Штати Америки активно підтримують різноманітні форми зовнішніх економічних зв'язків з багатьма країнами світу. Основною формою зовнішньоекономічних операцій США є вивіз капіталу. Американська економіка є найбільш привабливою для інвестування. Іноземних інвесторів влаштовують стійка процвітаюча економіка, прибутковість капіталовкладень, стійкість позицій американського долара, що залишається основним засобом розрахунку на світовому ринку. Поширена купівля іноземцями у США облігацій, акцій, землі, нерухомості. Важливою статтею зовнішньої торгівлі країни є торгівля ліцензіями на право користування новітніми технологіями, дорогими машинами, інструментами, американськими методами управління, на прокат кінофільмів.

Основними торговельними партнерами країни є Канада (20% експорту США), Мексика та країни Європи, особливо з членами Спільного ринку. Зростає торгівля з Японією. Налагоджено зв'язки з країнами-постачальниками нафти (Саудівська Аравія, Нігерія). ²/₃ вартості американського експорту припадає на продукцію обробної промисловості: машини та обладнання, хімікати, тканини. Водночас велику частку експорту становить сільськогосподарська продукція.

Міжнародні зв'язки України зі США. Між нашою країною та США налагоджено співробітництво у багатьох напрямках, зокрема торгово-економічному, науково-технічному, культурно-гуманітарному. Після вступу України до Світової організації торгівлі у 2008 р. між урядами України та США було підписано Угоду про торговельне та інвестиційне співробітництво. Було створено Українсько-Американську Раду з торгівлі та інвестицій. Україна щорічно експортувала до США титан, цукор та сировину для кондитерських виробів, мелясу, окремі види нафтопродуктів, феромарганець, вироби з деревини, бурильні інструменти та обладнання, традиційні народні вироби, а також окремі види оптики та шоколадної продукції.

Між Україною та США налагоджено науково-технічне співробітництво, що передбачає зв'язки між науковими установами двох держав, обмін досвідом, інформацією, технологіями у сферах, які становлять взаємний інтерес. На базі Харківського фізико-технічного інституту було відкрито інноваційну ядерну установку «Джерело нейтронів». Важливим заходом стратегічного партнерства стало співробітництво у сфері кібербезпеки та нанотехнологій. США є найбільшим донором технічної допомоги Україні. Між країнами налагоджена співпраця у сфері охорони здоров'я. Основними напрямками такої співпраці є: партнерство з питань первинної медико-санітарної допомоги, медичної освіти, репродуктивного здоров'я, дитячі захворювання, спричинені наслідками аварії на Чорнобильській АЕС, профілактика та боротьба з ВІЛ/СНІД і туберкульозом.

Україна та США співпрацюють у галузі дослідження космічного простору. Перспективним напрямом співробітництва є модернізація української ракети-носія «Циклон-4» та її використання для здійснення пусків з космодромів і пускових баз США.

1. Назвіть домінуючі складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки США. **2.** Покажіть на карті промислові райони, найбільші аеропорти, морські порти, фінансові центри та туристичні райони США. **3.** Які ви вбачаєте перспективи взаємовигідного співробітництва України з США? **4.** Проілюструйте добірками статистичної інформації, графіками, діаграмами процес переходу США до інформаційного суспільства. **5.** Обґрунтуйте основні напрямки експорту капіталу й технологій та закордонного підприємництва із США.

§ 41. КАНАДА

Офіційна назва – Канада

Склад території – 10 провінцій, 3 території

Член міжнародних організацій – ООН, НАТО, НАФТА, Співдружність Націй та ін.

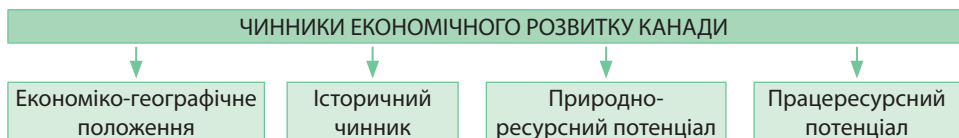
Офіційні мови – англійська, французька

Релігія – християнство (протестантизм, католицизм)

Місце країни у світі та регіоні. Канада – одна з найуспішніших економік світу. За площею країна майже така, як уся Європа, а живе в ній людей у півтора раза менше, ніж в Україні. Канада замикає топ-10 країн світу за ВВП. У країні швидкими темпами зростає економіка, бюджет має великий профіцит, а рівень безробіття низький. У країні стабільної демократії існує досконала правова система, рівень злочинності низький.

Стрімке зростання сфери послуг, видобутку корисних копалин і переробної промисловості перетворили колись аграрні колонії Великої Британії та Франції спершу на індустріальну, а згодом – постіндустріальну державу, яка є лідером в області фармацевтики, біотехнології та телекомунікацій. За всю історію розвитку Канада не відчула жодного суттєвого економічного спаду, а її показники економічного зростання – одні з найкращих серед країн «Великої сімки». Водночас країна відчуває велику залежність від капіталу США. В Канаді сформувалася одна з найчисленніших українських діаспор, яка підтримує активні зв'язки з Україною.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце Канади в міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 151).

Мал. 151. Чинники, що визначають місце Канади в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Канада – величезна за площею країна, що займає майже четверту частину Америки та половину площі субрегіону Північна Америка. Всі її державні кордони по суходолу проходять зі США. Державний кордон між двома країнами є умовним.

▶ 1. Дайте господарську оцінку ЕГП Канади. **2.** Порівняйте ЕГП Канади та США.

Велике значення мають прикордонні території в організації спільних виробництв, зокрема автомобілебудування, туризму.

Із загальної площі Канади понад 10% припадає на острови. На півночі через Канадський Арктичний архіпелаг країна майже на 1800 км простягається за Північним полярним колом. Канада – одна з небагатьох країн світу, яка має вихід до трьох океанів, а також найдовшу берегову лінію. Вихід до трьох океанів, відкриває Канаді можливості для інтенсивного транспортного сполучення з країнами Європи та Східної Азії.

Історичний чинник. Протягом кількох століть територія сучасної Канади перебувала під владою європейських країн. У XVII – XVIII ст. вона стала ареною запеклої боротьби між Великою Британією та Францією. У 1763 р. після тривалої війни Франція втратила всі свої володіння, і Канада стала британською колонією. У 1867 р. вона одержала статус домініону. Повна незалежність країни було визнано у 1931 р. На відміну від більшості розвинутих країн у Канаді на сировинні виробництва припадає понад 25% вартості матеріальної сфери. Інша особливість національної економіки Канади – її велика залежність від іноземних капіталовкладень, особливо США. Так, капітал США нині контролює 100% виробництва автомобілів і літаків, 99% видобутку нафти та вугілля, 82% хімічних виробництв, 70% транспорту, 67% видобутку корисних копалин, 52% виробництва сільгоспмашин тощо.

Природно-ресурсний потенціал. *Природні умови* Канади дуже різноманітні. У *рельєфі* переважають рівнини. На заході тягнуться високі сейсмічно активні гори *Кордильєри*, на сході – давні низькі *Аппалачі*.

Клімат країни суворий. Більшу частину займають арктичний та субарктичний пояси. Відносно вузька південна частина Канади розташована в помірному кліматичному поясі. З просуванням вглиб материка зменшується зволоження та зростають річні амплітуди коливань температур повітря. Зими в центральній частині суворі, літо спекотне. Це головний район землеробства Канади.

Канада багата на *мінеральні ресурси*. З паливних корисних копалин країна має великі поклади *нафти* та *природного газу*, що зосереджено у *Західноканадському басейні* в межах передгірського прогину Кордильєр. За запасами нафти Канада посідає 3-тє місце в світі, поступаючись лише Венесуелі та Саудівській Аравії. На її території сконцентровано понад 10% світових запасів нафти. Є великі поклади т. зв. бітумінозних (нафтових) пісків, що являють собою суміш глини, піску, води та нафти. Запаси газу менші: 19-тє місце в світі та 3-тє в Америці (після США та Венесуели). Значні запаси *кам'яного вугілля* містяться в Західному басейні та сильно виснажені – у Східному.

Канада багата на різноманітні *рудні корисні копалини*, особливо руди кольорових металів. Їх поклади зосереджено або в межах Канадського щита Північно-американської платформи (залізни, нікелеві, мідні, уранові, цинкові, кобальтові руди, золото, платина), або у провінції Британська Колумбія в межах сейсмічного поясу Кордильєр (мідні, поліметалічні, вольфрамкові, молібденові, срібні руди).

З нерудних корисних копалин у Канаді є світового значення поклади *калійної солі* у провінції Саскачеван. У країні сконцентровано 58,4% світових запасів цієї хімічної сировини (1-ше місце у світі).

Водні ресурси Канади дуже великі: на країну припадає 15% прісної води світу. Річки порожисті, мають великий гідроенергопотенціал. У країні гідроелектроенергія – одна з найдешевших у світі. Через те Канада є другою країною в світі за обсягом виробництва гідроелектроенергії, на яку припадає близько 60% енергобалансу країни.

▶ Дайте господарську оцінку природно-ресурсному потенціалу Канади. Порівняйте природні ресурси Канади та США.

Канада має значні площі, вкриті родючими *грунтами*. Найкращі з них – чорноземи – розміщені в центральній степовій частині Канади. На сході та крайньому заході переважають родючі бурі та сірі лісові ґрунти. Сільськогосподарські землі займають лише близько 7% території Канади.

Канада має надзвичайно багаті *лісові ресурси*. За запасами деревини на душу населення країна не має собі рівних. Найбільші площі під лісом зайнято в провінціях Британська Колумбія, Квебек та Онтаріо.

Працересурсний потенціал. Канада має значний працересурсний потенціал. Протягом ХХ ст. кількість населення країни зросла майже в шість разів. Причому аж до 90-х років ХХ ст. половину приросту забезпечувала *імміграція*. Канада відчуває потребу в *трудовах ресурсах*. Основну економічну «віддачу» дають незалежні кваліфіковані іммігранти. Водночас частина канадців емігрує до США. Це переважно трудові міграції кваліфікованої робочої сили (інженерів, медичних працівників, дизайнерів), а також випускників канадських вишів у пошуках роботи.

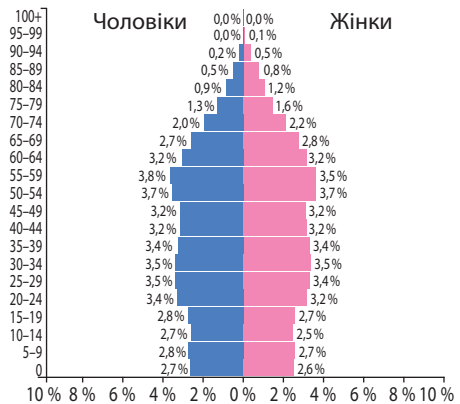
Починаючи із 70-х років ХХ ст. темпи зростання кількості населення сповільнилися також і внаслідок зменшення природного приросту. Для *демографічної ситуації* в Канаді характерний І тип відтворення населення. Показники народжуваності та смертності низькі: відповідно 10,3 осіб/тис. та 8,5 осіб/тис. Як результат – низький показник природного приросту населення: 1,8 осіб/тис.,

що удвічі менше, ніж у США. Як наслідок природного та механічного руху населення змінилася його статеві-вікова структура: зростає частка осіб літнього віку («старіння населення») та жінок (мал. 152). Середня тривалість життя становить 81,76 року. Це найвищий показник в Америці та один з найвищих у світі.

Рівень безробіття в країні становить близько 6% працездатного населення, що є найнижчим за останні 30 років. У Канаді поширено внутрішні міграції трудових ресурсів. Торонто є найсильнішим магнітом внутрішньоканадської міграції на сході країни.

За останні 30 років через імміграційну політику, спрямовану на залучення іноземних громадян для роботи в Канаді, суттєвих змін зазнав етнічний склад населення. З двонаціональної Канада перетворилася на багатонаціональну країну. В ній живуть 34 етнічні групи. «Канадцями» себе вважає лише третина населення. Кожний п'ятий себе вважає англійцем, кожний шостий – французом або шотландцем, кожний сьомий – ірландцем, кожний десятий – німцем, кожний двадцятий – італійцем або китайцем. Корінні жителі Америки – *індіанці* та *ескімоси* – становлять разом трохи більш ніж 4% населення країни. Вони живуть переважно на півночі та північному заході.

Система розселення. Канада має вкрай низький показник *середньої густоти населення* – 3,6 осіб/км². З природних причин близько 75% населення

Мал. 152. Статеві-вікова піраміда Канади, 2017 р.

▶ **1.** За загальним силуетом статеві-вікової піраміди Канади (мал. 152) поясніть, коли в країні відбувся демографічний перехід від II до I типу відтворення населення. **2.** Обчисліть частки економічно активного та неактивного за віком населення. **3.** Порівняйте статеві-вікову структуру населення Канади та США (див. мал. 144).

зосереджено на півдні країни, у вузькій 160-кілометровій прикордонній смузі зі США, що займає лише 12% території, яку називають «канадською ойкуменою» (мал. 153). Найбільшою мірою населення сконцентроване у приозерній частині держави й у долині річки Святого Лаврентія, де густина населення сягає 120 осіб/км². Водночас на величезних просторах північної Канади густина населення знижується до 0,3 осіб/км².

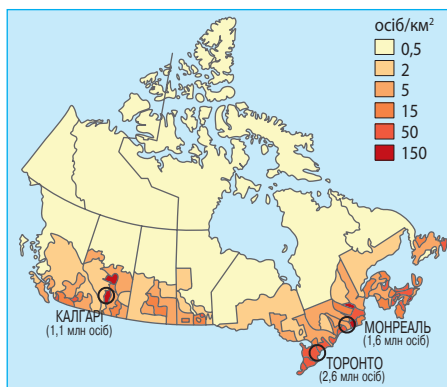
Рівень урбанізації високий – 81,6%. У країні є 3 міста-мільйонери: *Торонто* (2,6 млн осіб), *Монреаль* (1,6 млн осіб) і *Калгарі* (1,1 млн осіб). Половина канадців розміщується у трьох урбанізованих районах: у приозерному краї з центром у Торонто, у провінції Квебек із центром у Монреалі та на узбережжі Тихого океану в смузі між містами Ванкувер та Вікторія. Найбільшою міською агломерацією є *Торонто–Гамільтон* (6,5 млн осіб). До категорії *світових міст* належать 5 канадських міст: *Торонто*, *Монреаль*, *Ванкувер*, *Калгарі* та *Едмонтон*.

Українська діаспора в Канаді. У Канаді проживає понад 1,2 осіб українського походження. Українці становлять майже 3,9% від загального населення країни та є сьомою національною меншиною в країні. За своєю чисельністю українська громада Канади є другою в світі (поза межами України) після української громади Росії. Четверта хвиля української імміграції до Канади почалася в 90-х рр. ХХ ст. й триває досі. На території Канади налічується понад 1000 етнічних українських організацій, що відомі в понад 200 містах. Основними містами організованого канадсько-українського життя є *Торонто*, *Монреаль*, *Едмонтон* та *Вінніпег*.

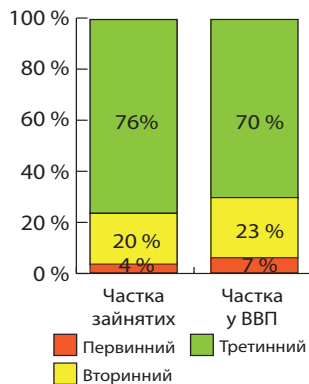
Головний регіон розселення української діаспори в Канаді – це степові провінції *Альберта*, *Манітоба* та *Саскачеван*. У їх межах проживає понад половину осіб українського походження Канади. У м. *Вінніпег* (провінція Манітоба) розміщується головний офіс національної координаційної ради усіх українських організацій країни, відомої під назвою «Конгрес українців Канади» (КУК). Ще чверть української діаспори перебуває у провінції *Онтаріо*: зокрема містах *Торонто*, *Гамільтон*, *Оттава*, *Ошава*, *Садбері*. Зростає число українців на канадському Далекому Заході – у провінції *Британська Колумбія*.

Особливості сучасного розвитку країни. Канада – одна з найбільш високорозвинутих постіндустріальних країн світу. 73,6% її населення зайнято у сфері послуг (мал. 154). Провідним промисловим виробництвом залишається видобування мінеральних ресурсів; країна експортує до 80% видобутої сировини. Канада – одна з небагатьох країн-експортерів енергоносіїв у світі. Особливе значення має вивезення нікелю, свинцю, урану, цинку, золота. Крім того, Канада – один з найбільших у світі виробників сільськогосподарської продукції.

У Канаді склалася розвинута ринкова економіка з дещо більшим державним регулюванням, ніж у США, проте з набагато меншим, ніж у деяких європейських країнах. У власності держави перебуває 90% площ зе-

Мал. 153. Густина населення Канади

Мал. 154. Значення секторів економіки Канади, 2016 р.

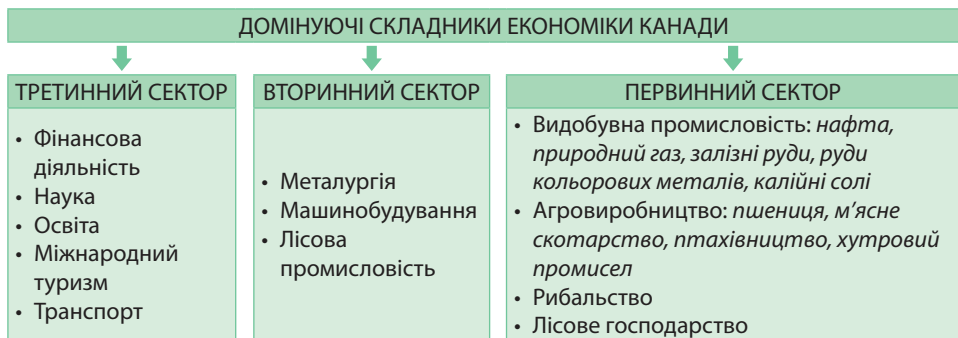
мель, 70% лісових масивів країни. Держава контролює майже 70% залізниць, 10% видобутку вугілля, 16% потужностей чорної металургії. Державні електростанції виробляють майже 70% електроенергії. Важливе значення в економіці мають приватні акціонерні підприємства, яких в країні працює понад 300 тис.

Національна економіка Канади інтегрована зі світовою й залежить від міжнародної торгівлі, особливо зі своїм найбільшим торговельним партнером США. Будучи прихильником «вільної торгівлі», створюючи спеціальні механізми державної підтримки експортних можливостей, Канада водночас робить чимало для захисту національного ринку і національних виробників.

Домінуючі складові третинного сектору. Небувалого зростання в постіндустріальній економіці Канади зазнала сфера послуг (мал. 155). Найуспішніше розвиваються такі її види: фінанси, страхування і нерухомість, освіта і наука, транспорт, гуртова та роздрібна торгівля, туризм, громадське харчування, охорона здоров'я, телекомунікації, готельні послуги, сфера розваг тощо.

Фінансові послуги – важливе джерело державних прибутків. Головними фінансовими центрами є *Торонто* та *Монреаль*. У Торонто розміщується головна фондова біржа країни *Toronto Stock Exchange*. Вона є другою за активністю в Америці та шостою в світі. Великі фондові біржі також є також у Монреалі та Ванкувері.

Важливе значення має *наукова діяльність*. Учені Канади активно займаються дослідженнями у сфері космічних інновацій. Компанії Канади розробили концепцію дистанційного спостереження, геофізичних аналізів, мають успіхи в галузі біоінженерії та медицини. Колосальний успіх країні принесли дослідження в сфері лазерної хірургії, генетики, пересадки органів.

Мал. 155. Домінуючі складники економіки Канади

Підготовку фахівців для національної економіки забезпечує *освіта*. Велику популярність мають коледжі та технічні інститути. Їх основна функція – підготовка фахівців для ділового, промислового та державного секторів. Вищу освіту в Канаді надають університети, більшість з яких фінансується державою. Дипломи канадських університетів еквівалентні дипломам США та країн Європи. У топ-200 найкращих вишів світу є 10 університетів з Канади, у т. ч. університети *Торонто*, *Британської Колумбії*, *Монреалю*, *Альберти*.

Важливою статтею прибутків Канади стає *міжнародний туризм*. За кількістю туристичних відвідувань країна в Америці поступається лише США та Мексиці. Найчастіше туристи відвідують Торонто, Монреаль, Ванкувер, національні парки, Ніагарський водоспад, Скелясті гори. Ванкувер є найкращим курортом Канади.

Найгустіша транспортна мережа сформувалася поблизу кордону із США, де проходять майже всі магістралі. Головну роль у вантажопотоках у межах країни виконують залізниці. За їх протяжністю Канада посідає 5-те місце в світі та 2-ге (після США) в Америці (мал. 156). Найбільшими залізничними вузлами в країні є *Монреаль*, *Калгарі* та *Торонто*.

У пасажиропотоках найважливішим є автомобільний транспорт. Головні міста країни сполучені між собою автострадами. Серед них найдовша – *Трансканадська автомагістраль*, що простягається на 8 тис. км від Тихого до Атлантичного океану. За протяжністю автомобільних доріг Канада посідає 8-ме місце у світі, а в Америці поступається лише США та Бразилії. В Канаді розвинутий трубопровідний транспорт.

У перевезеннях істотне значення мають водні види транспорту. Для внутрішніх перевезень використовуються річки та озера. У міжнародних – дуже важливим є морський транспорт. Найбільший універсальний морський порт Канади – *Ванкувер*. Авіаційний транспорт допомагає досягати необжитих районів країни. Найбільші міжнародні аеропорти розташовано в *Монреалі*, *Ванкувері* та *Калгарі*.

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. На світовому ринку Канада знана видобуванням палива та рудної сировини, металургією, машинобудуванням, агровиробництвом.

Видобування мінеральних ресурсів. Канада має високорозвинуту гірничодобувну промисловість. У країні добувають понад 60 видів мінеральної сировини та діють понад 250 гірничозбагачувальних фабрик (ГЗК). Канада є найбільшим постачальником мінеральної сировини.

Найбільшу цінність серед корисних копалин Канади мають *нафта* і *природний газ*, на які припадає понад $\frac{2}{3}$ загальної вартості видобутку корисних копалин. Близько 90% канадських нафти і природного газу добувають у провінціях Альберта та Саскачеван у *Західноканадському* нафтогазоносному басейні. Ведеться видобування *кам'яного вугілля* на території чотирьох провінцій. Найбільший з них – у Західному басейні на території провінцій Альберта та Британська Колумбія. Канада посідає 9-те місце в світі за видобутком *залізних руд*.

Канада належить до числа провідних країн світу з видобутку *руд кольорових металів*, зокрема руд нікелю, вольфраму, цинку, молібдену, кобальту, платини, міді, свинцю, урану, срібла, золота. Переважна більшість копалень розміщується або в центральних та степових провінціях Онтаріо, Манітоба та Квебек, або на заході та півночі країни: у провінції Британська Колумбія, на території Юкон або Північно-Західній території.

У країні видобувають нерудну сировину, зокрема *калійну сіль* у провінції Саскачеван. *Сірку* в Канаді добувають з природного газу та супутніх газів переробки нафти.

Металургія. В Канаді працює близько 20 підприємств *чорної металургії* у провінції Онтаріо (*Гамільтон*) та Нова Шотландія (*Сідні*). За виробництвом сталі Канада посідає 17-те місце в світі та 4-те серед країн Америки. Продукція чорної металургії повністю забезпечує внутрішні потреби країни. Майже половина виплавленої сталі експортується в США та Японію.

Канада має потужну *кольорову металургію*. Із власної сировини виплавляють цинк, свинець, мідь, нікель у провінціях Манітоба (*Томпсон*), Онтаріо (*Садбері*), Британська Колумбія (*Трейл*). З імпоротної сировини плавлять алюміній у провінціях Квебек (*Арвіда*) та Британська Колумбія (*Кімімат*) на підприємствах, розташованих біля електростанцій. За випларкою алюмінію Канада є лідером серед країн Америки.

Машинобудування. Важливим промисловим виробництвом Канади є машинобудування. Провідна роль у ньому належить *автомобілебудуванню*. Хоча за кількістю складених автомобілів Канада посідає 11-те місце в світі та 4-те в

Мал. 156. Товарний потяг залізничної компанії Canadian Pacific Railway

Америці (після США, Мексики та Бразилії), у Канаді немає власних національних підприємств з виробництва автомобілів. Там працюють філії багатьох американських та японських автомобільних компаній (мал. 157).

Пріоритетними виробництвами є також *авіабудування* та *виробництво поїздів метро*. Розвинуто сільськогосподарське машинобудування, виробництво устаткування енергетичного, для гірничодобувної та лісової промисловості. Найбільшим центром канадського машинобудування є *Монреаль*.

Лісова промисловість. Завдяки багатству ресурсів лісова промисловість Канади набула великого розвитку. Країна експортує багато пиломатеріалів і газетного паперу. За обсягом виробництва пиломатеріалів і фанери Канада посідає 2-ге місце у світі (після США). $\frac{2}{3}$ лісопильної промисловості країни зосереджено у провінції Британська Колумбія. За виробництвом паперу і картону Канада поступається лише США та Японії, а за виробництвом газетного паперу посідає 1-ше місце у світі.

Агровиробництво. У сільському господарстві Канади переважають великі фермерські господарства площею 50 га і більше (мал. 158). Вони займають 70% усіх сільськогосподарських угідь, мають високий технологічний рівень забезпечення.

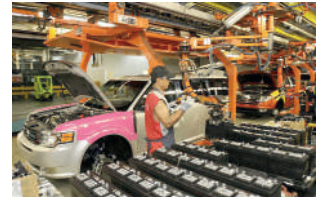
Зернове господарство посідає провідне місце в агровиробництві Канади. Основні райони вирощування зернових, в основному *пшениці*, – це степові провінції: Саскачеван (половина усієї пшениці країни), Альберта, Манітоба. За експортом пшениці та ячменю Канада посідає одне з перших місць у світі.

З метою диверсифікації виробництва у степових провінціях вирощують також *овес*, *ячмінь*, *жито*, *льон-довгунець*, *тютюн*. В останні роки, зважаючи на зростаючий попит на нові рослини, почали культивувати *сочевицю*, *ріпак* та *женьшень*. Основними районами садівництва та картоплярства є східні провінції країни. На півдні провінцій Британська Колумбія, Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія культивують *виноград*.

Природні пасовища та значне виробництво зернової продукції сприяють розвитку *тваринництва*. Переважають найбільш інтенсивні напрями: розведення великої рогатої худоби, домашньої птиці, свиней. Найбільш вирізняється поголів'ям корів м'ясних порід провінція Альберта. Звідси перевозять яловичину до інших провінцій Канади, а також експортують у США. Молочні породи корів розводять у провінціях Квебек та Онтаріо. Виробництвом м'яса курчат та яєць вирізняється Британська Колумбія.

Атлантичні провінції відомі своїм *рибальством*. Канада – відомий світовий постачальник мороженої риби. Традиційним для країни є *хутровий промисел*. На острові Принца Едуарда розташована звіринницька ферма, де вирощують норку, лисицю, нутрію, шиншилу.

Характерні риси просторової організації господарства. Для просторової організації господарства Канади характерні диспропорції розвитку різних регіонів. «Економічним серцем» Канади є центральні провінції *Онтаріо* та *Квебек*.

Мал. 157. Американська корпорація Ford збирає Flex на своєму канадському заводі в провінції Онтаріо

▶ Знайдіть на економічній карті найбільші промислові центри Канади. Поясність, які чинники вплинули на їх спеціалізацію.

Мал. 158. Ферма у провінції Онтаріо

На них припадає 65% ВВП країни. Там зосереджено 77% промислового виробництва країни та більшу частину сфери послуг.

Високими темпами розвивається економіка провінції далекого заходу Канади – *Британської Колумбії*. Її економічний центр Ванкувер перетворюється на важливий «полюс росту» всього АТР. У зв'язку з видобутком нафти та природного газу зростає також значення провінції *Альберта*.

Водночас економічне значення чотирьох східних атлантичних провінцій (*Ньюфаундленду, Острова Принца Едуарда, Нью-Брансуїка та Нової Шотландії*) дуже незначне. На них припадає лише 5% ВВП Канади.

Для нинішнього етапу розвитку економіки Канади характерний довгостроковий процес переміщення центру її ваги зі східних провінцій у західні. Це впливає на динаміку пропозицій робочих місць та напрямки міграцій всередині країни.

Зовнішні економічні зв'язки. Канада активно залучена до міжнародних економічних зв'язків. Основним торговельним партнером країни є США, на які припадає понад 70% канадського експорту та 25% імпорту. Відбувається подальша інтеграція канадської економіки з національним господарством США та їх співпраця в рамках Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА) з Мексикою. Близько 30% вартості експорту з Канади припадає на мінеральну сировину: нафту, природний газ, кам'яне вугілля, руди металів, калійні солі. Країна вивозить багато лісу, пиломатеріалів, паперу, пшениці, а також прокат кольорових металів, деякі машини та обладнання. Велика частка електроенергії експортується до США. Канада імпортує продукцію точного та електронного машинобудування, тропічні фрукти, овочі, боксити, хімічну сировину тощо.

Міжнародні зв'язки України з Канадою. Канада – одна з перших країн, що визнала незалежність України і встановила дипломатичні відносини. З 2016 р. діє Угода про вільну торгівлю між Україною і Канадою. Вона відкрила для українських експортерів 98% канадського ринку товарів. Ввізні мита на більшість сільськогосподарських і промислових товарів було скасовано. У структурі українського експорту товарів до Канади переважають поставки ядерних реакторів, котлів і машин, засобів наземного транспорту, залізничних локомотивів, чорних металів, продуктів переробки овочів, молока та молочних продуктів, яєць птиці, меду. У структурі канадського імпорту товарів до України домінують мінеральне паливо, нафта та продукти її перегонки, фармацевтика, рибна продукція.

Між країнами здійснюється культурно-гуманітарне співробітництво. Встановлено прямі міжособистісні контакти між громадянами двох країн, а також безпосереднє співробітництво між культурними організаціями в Канаді та Україні. У багатьох містах Канади діють українознавчі музеї, освітні заклади, культурно-навчальні центри, мистецькі галереї. Усього в Канаді існує близько 1000 об'єктів, що пов'язані з історією українського народу. Щороку в Канаді відбуваються українські фестивалі. У містах Канади встановлено пам'ятники Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Лесі Українці, Володимирові Великому, Василеві Стефанику. Крім того, встановлено монументи вшанування пам'яті жертв Голодомору.

1. Які чинники визначають місце Канади в міжнародному поділі праці?
2. Порівняйте природно-ресурсний потенціал Канади та США. **3.** Поясніть вплив демографічних процесів на працересурсний потенціал Канади. **4.** Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості системи розселення та розміщення виробництва товарів та послуг у Канаді. **5.** Назвіть домінуючі складники третинного, вторинного та первинного секторів економіки Канади. **6.** Порівняйте структуру експорту та імпорту товарів та послуг США та Канади. **7*.** Оцініть доцільність використання досвіду Канади та потенціалу української діаспори в цій країні в реформуванні національної економіки України. **8*.** Які ви вбачаєте перспективи взаємовигідного співробітництва України з Канадою?

§ 42. БРАЗИЛІЯ

Офіційна назва – Федеративна Республіка Бразилія

Склад території – 26 штатів та федеральний округ

Член міжнародних організацій – ООН, МЕРКОСУР, БРІКС та ін.

Офіційна мова – португальська

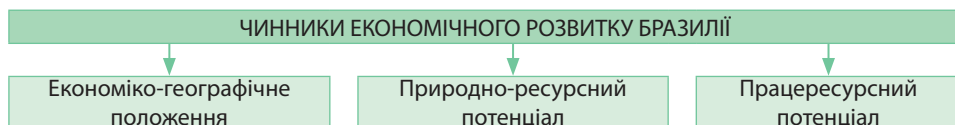
Релігія – християнство (католицитво)

Місце країни у світі та регіоні. Бразилія – нова індустріальна країна з величезним економічним потенціалом. Вона займає 20 % території американського регіону, в якому проживає 21 % населення Америки. Країна має надзвичайно багаті природні ресурси, унікальні умови для успішного ведення сільського господарства, величезні трудові ресурси. Країна є учасником об'єднання БРІКС – п'яти країн (Бразилія, Росія, Індія, Китаю, Південної Африки), що мають перспективи для стрімкого економічного зростання та трансформації господарської структури в напрямі інноваційно-інвестиційного розвитку.

Бразилія посідає 9-те місце у світі та 2-ге в Америці (після США) за ВВП, 9-те місце в світі та 1-ше в Америці – за золотовалютними резервами. Значний сплеск у розвитку країни відбувся після Другої світової війни. Цьому сприяли такі чинники, як імміграція та притік кваліфікованих кадрів, кавовий бум, пільги підприємцям та зарубіжні інвестиції. Для Бразилії характерні проблеми корупції та бідності, які є значним бар'єром на шляху подальшого суспільного розвитку. Незважаючи на це, за прогнозами різних, незалежних один від одного, аналітиків приблизно до 2025 р. Бразилія обійде чи хоча б досягне одного рівня із США, Японією та провідними державами Європи.

У країні дбайливо ставляться до футболу та відомого на весь світ традиційного карнавалу. Ось чому футбольні чемпіонати та карнавал – це події, що на певний час змінюють звичайний уклад життя бразильців.

Основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці. Місце Бразилії у міжнародному поділі праці визначає ряд чинників (мал. 159).

Мал. 159. Чинники, що визначають місце Бразилії у міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Бразилія розміщена в східній та центральній частинах Південної Америки й межує з країнами, що розвиваються, які мають різний рівень економічного розвитку, й активно співробітничать з ними. Сусідні держави є політичними та економічними союзниками Бразилії за регіональними міжнародними угрупованнями, такими як *Ла-Платська група*, *Амазонський пакт*, *Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛАІ)*, МЕРКОСУР.

Бразилія – морська держава: третина її кордонів проходить узбережжям Атлантичного океану. Проте висока транспортна освоєність характерна лише для східних прибережних районів, де основну роль відіграє автомобільний транспорт.

▶ За політичною картою Америки визначте, з якими країнами межує Бразилія. До яких підтипів країн, що розвиваються, вони належать?

Природно-ресурсний потенціал. *Природні умови* Бразилії в цілому сприяють освоєнню її території. У *рельєфі* переважають рівнини: більшу частину території займають *Амазонська низовина* та *Бразильське плоскогір'я*. *Клімат* більшої частини країни дуже теплий і вологий. На її території формуються переважно такі типи клімату: екваторіальний (протягом року теплий і вологий), субекваторіальний (теплий з вологим літом і сухою зимою) і тропічний морський (теплий і вологий). Крайній південь заходить у субтропічний кліматичний пояс. Величезні площі в долині Амазонки займають вологі екваторіальні ліси.

Завдяки величезним мінеральним, земельним, водним та лісовим ресурсам Бразилія має найсильнішу економіку в Південній Америці. Країна багата на ряд видів *мінеральних* ресурсів, частину з яких експортує. У країні є невеликі поклади паливних ресурсів, але значні – рудної сировини. Власні нафтові родовища забезпечують потреби господарства лише на 50 %.

Серед рудної сировини Бразилія вирізняється унікальними запасами *залізних* та *марганцевих руд* на сході країни в межах щита Південноамериканської платформи. Країна є світовим лідером за покладами залізних руд.

На сході країни в корі вивітрювання сконцентровано одні з найбільших у світі поклади *алюмінієвих руд*, за запасами яких Бразилія поступається лише Гвінеї та Австралії. На щиті платформи є поклади *вольфрамових, нікелевих, поліметалічних, уранових руд*. У західній частині країни, у басейні Амазонки, відомі поклади *золота* та одні з найбільших у світі запасів *олов'яних руд*. З нерудної сировини розвідано значні поклади *алмазів, гірського кришталю* та *слюди*.

Водні ресурси Бразилії дуже значні, але освоєні поки що мало. Основні потреби господарства у воді задовольняє надзвичайно густа річкова мережа. Вирізняються своєю повноводністю річкові системи *Амазонки, Сан-Франсиску, Парани*. Багато є судноплавних річок. Порожисті річки Бразильського плоскогір'я багаті на гідроенергоресурси. На них збудовано одні з найпотужніших у світі ГЕС.

Найкращі *земельні ресурси* Бразилії розміщуються на північному сході та сході в зоні саван. Це червоні фералітні та червоно-бурі ґрунти. Їх активно використовують у сільському господарстві.

Бразилія має унікальні *лісові ресурси*. За запасами цінних порід деревини країна посідає 1-ше місце в світі, а за загальними запасами деревини – 3-тє. Майже 60 % площі країни займає амазонська сельва. В ній є багато цінних порід дерев: гевеї, хінного, червоного (бальзового) та ін. У країні зосереджено понад третину світових запасів деревини екваторіальних лісів.

Працересурсний потенціал. У *демографічній ситуації* Бразилії відбувся демографічний перехід від II до I типу відтворення населення. Завдяки успіхам медицини скоротився рівень смертності: нині він становить 6,6 осіб/тис. Але рівень народжуваності знизився ще більше: його показник – 14,3 осіб/тис. Природний приріст становить 7,7 осіб/тис. На одну жінку припадає 1,77 дитини, що вже не забезпечує розширеного відтворення майбутніх поколінь. За такої ситуації уже із середини ХХІ ст. кількість населення країни почне скорочуватися. Населення країни молоде: його середній вік становить 31,6 року. Однак унаслідок сучасної демографічної ситуації він зростає. Середня тривалість життя становить 73,53 року.

У зв'язку з високим рівнем безробіття для Бразилії характерне *негативне сальдо міграцій*. Переважна більшість людей у пошуках роботи їдуть до США або Канади.

У країні поширено активні внутрішні міграції працездатного населення. Близько третини бразильців живуть поза межами місць їх народження. Особливо характерними є переміщення людей із сільської місцевості до міст. Крім того, відбувається переміщення сільського населення з півдня та південного сходу на захід та північ через розширення територій, зайнятих під сільське господарство.

Бразилія – *однаціональна країна*. Понад 95% її населення становлять бразильці – нація, яка склалася з представників різних людських рас. Нині понад половину бразильців – білі, майже 40% – мулати, близько 6% – темношкірі. Корінні індіанські народи проживають у західній частині країни. Є в країні півмільйонна *українська діаспора*. 96,5% з українців уже народилися в Бразилії і проживають переважно в сільській місцевості на південному сході країни у штаті Парана.

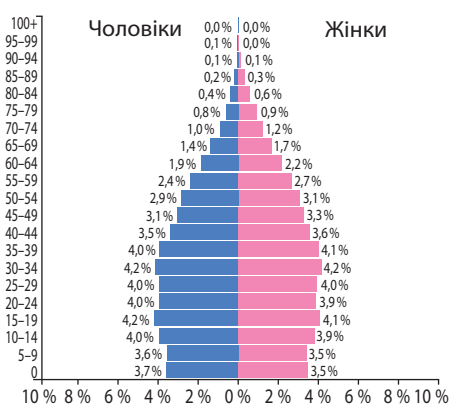
Країна достатньо забезпечена трудовими ресурсами. 8,8 потенційно працездатних осіб припадає на 1 пенсіонера. Рівень письменності дорослого населення становить 92,6%. Основна частина населення належить до середнього класу, а рівень бідності надзвичайно високий: за межею бідності перебуває 21,4% населення, в т. ч. 4% – поза межею крайньої бідності. Нерівність прибутків є основною причиною високого рівня злочинності в країні. Рівень безробіття становить 6,4% працездатного населення.

Система розселення. Країна має низький показник *середньої густоти населення* – 24,5 осіб/км². Територія заселена нерівномірно: майже половина населення займає близько 7% території. Понад 30% населення проживає у вузькій смузі Атлантичного узбережжя завширшки до 100 км, а найбільшої концентрації досягає на південному сході. В Амазонії ж густина населення знижується до 1 особи/км².

Бразилія має надзвичайно високий рівень урбанізації – 85,4%. Через великі темпи урбанізації більшість міського населення не має роботи та елементарних умов для існування. Околиці великих міст перетворюються на квартали нетрів – фавели, в яких живуть найбідніші верстви населення. Це квартали, де лютують злочинність та інфекційні хвороби. Уряд країни прикладає багато зусиль для підвищення їхнього рівня життя.

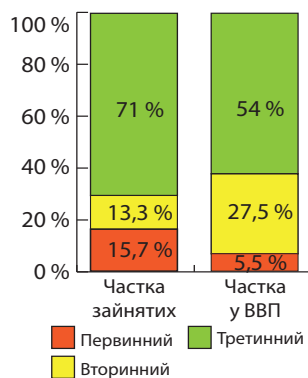
У Бразилії 17 міст-мільйонерів. До них належать *Сан-Паулу* (11,9 млн осіб) та *Ріо-де-Жанейро* (6,5 млн осіб). Ці міста віднесено до категорії світових міст. Містами-мільйонерами зокрема є: *Сальвадор* (2,9 млн осіб), *Бразилія* (2,9 млн осіб), *Форталеза* (2,6 млн осіб), *Белу-Орізонті* (2,5 млн осіб), *Манаус* (2 млн осіб) та ін. Навколо міст сформувалися міські агломерації. Найбільші з них розміщуються на південному сході країни: *Сан-Паулу* (20,9 млн осіб), *Ріо-де-Жанейро* (11,9 млн осіб) та *Белу-Орізонті* (4,7 млн осіб).

Особливості структури економіки країни, що розвивається. Бразилія – індустріально-аграрна країна, яка завдяки передовим технологіям, інозем-

Мал. 160. Статтєво-вікова піраміда Бразилії, 2017 р.

► **1.** За загальним силуетом статтєво-вікової піраміди Бразилії (мал. 160) поясніть, у чому помітний демографічний перехід країни від II до I типу відтворення населення. Поміркуйте, чи нагадує розподіл населення за віком у Бразилії ситуацію в розвинутих країнах або в тих, що розвиваються. **2.** Обчисліть частки економічно активного та неактивного за віком населення. **3.** Спрогнозуйте перспективи Бразилії щодо забезпеченості трудовими ресурсами в майбутньому.

Мал. 161. Значення секторів економіки Бразилії, 2016 р.

ним інвестиціям і кредитам високорозвинутих країн досягла значних успіхів у створенні сучасного промислового виробництва. Вона перетворилася з аграрної на нову індустріальну країну. Нині понад половину ВВП країни припадає на сферу послуг (мал. 161). Однак у країні помітний значний розрив між прибутками найбагатших і найбідніших верств населення.

Майже всі провідні промислові виробництва концентруються у «великій трійці» міст: *Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Белу-Орізонті*.

Видобування мінеральних ресурсів. У первинному секторі бразильської економіки особливе місце посідає видобувна промисловість. У Бразилії видобувають понад 40 видів корисних копалин. Найзначнішими є *залізни та марганцеві руди*. За видобутком залізних руд країна поступається лише Австралії. Близько 90% товарних залізних руд видобувається найбільшою гірничорудною компанією *Vale*. Приблизно 80% видобутої руди експортується. Бразилія посідає 3-тє місце (після Австрії та Китаю) за видобутком *бокситів*. Для потреб внутрішнього ринку видобувають *нікелеві, мідні, цинкові руди, золото*. Бразилія є постачальником на світовий ринок стратегічної сировини: *вольфраму, ніобію, танталу, цирконію, слюди*. Зростає видобуток радіоактивних матеріалів, що містять уран, торій, монацитові піски. Видобуваються алмази, золото, коштовне каміння.

Спеціалізація сільського господарства. Сільське господарство має яскраво виражену експортну спрямованість. Аграрні відносини Бразилії мають певні особливості. Зокрема, 80% працюючих на селі не мають власної землі. Існують великі землеволодіння – *латифундії*. Ними володіють 1,5% власників, у руках яких сконцентровано майже половину земель. Вони здають землю в оренду. Займатися сільським господарством здатний далеко не кожний селянин через високу орендну плату за землю. Провідна роль у вирощуванні експортних культур належить *плантаціям*. Близько половини зайнятих на плантаціях робітників не одержують зарплати. Існують також іноземні землеволодіння, особливо на Південному Сході країни. Поряд з великими поширені дрібні землеволодіння – *мініфундії*. Вони становлять основну масу господарств, у яких вирощуються споживчі продовольчі культури. Через несправедливий розподіл земель виникають конфлікти між владою та селянством.

У виробничій структурі сільського господарства переважає *рослинництво*. На нього припадає близько 60% вартості сільськогосподарської продукції країни.

Рослинництво в Бразилії здатне задовольняти потреби населення в основних харчових продуктах, окрім пшениці (60% її країна імпортує). За обсягом аграрного експорту країна поступається лише США та Франції. У структурі посівних площ домінують продовольчі культури: *кукурудза, рис, пшениця, коричнева квасоля, маніок*. Головна зернова культура – *кукурудза*. П'ять основних експортних культур – *кава, какао-боби, бавовник, цукрова тростина та соя* – охоплюють понад 30% посівних площ і становлять понад 35% вартості продукції рослинництва. Головна експортна культура Бразилії – *кава*. За її виробництвом країна посідає 1-ше місце в світі й забезпечує 25% світового виробництва. За виробництвом *какао-бобів, цукрової тростини та сої* Бразилія посідає 2-ге місце в світі. Бразилія відома значним збором *бананів та апельсинів*.

На *тваринництво* припадає близько 40% вартості сільськогосподарської продукції. У ньому переважає м'ясний напрям розвитку. Провідні виробництва – розведення великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз. За поголів'ям великої рогатої худоби Бразилія поступається лише Індії. На півдні Бразилії розвивається вівчарство м'ясо-вовняного напрямку.

Лісове господарство. Дві третини лісів Бразилії перебувають у державній або муніципальній власності. Понад 90% їх розташовано в долині Амазонки. Основною функцією лісів в країні є екологічна: це ґрунто- та водозахисні ліси, запо-

відники, парки (національні, штатів), державні та приватні заказники. За обсягом заготівлі деревини Бразилія посідає 4-те місце в світі та 2-ге (після США) в Америці.

Найбільше значення у лісовому господарстві Бразилії мають збирання латексу дикоростучих каучуконосів (гевеї) у лісах Амазонії, бразильських горіхів, карнаубського воску, плодів пальми та олійного дерева (північний схід), парагвайського чаю та заготівля деревини хвойних порід (південь).

Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. За виробництвом багатьох видів промислової продукції Бразилія входить до топ-10 країн світу. Країна володіє значним промисловим потенціалом. Його основу становлять металургія та машинобудування. У 80-х роках ХХ ст. у країні виник ряд наукомістких виробництв: радіотехніка, мікроелектроніка, біотехнологія, аерокосмічна промисловість. Традиційно важливими залишаються текстильна та харчова промисловість. Важливе значення має електроенергетика. За загальним виробництвом електроенергії Бразилія посідає 8-ме місце в світі й 3-тє в Америці (після США і Канади). Провідними є гідроелектростанції, на які припадає 89 % всієї виробленої енергії. В країні працює 7 найпотужніших ГЕС планети.

Металургія. Розвиток *чорної металургії* у Бразилії зумовлений наявністю власних високоякісних залізних і марганцевих руд, а також привізного коксівного вугілля. Металургійні комбінати збудовано на сході країни з орієнтуванням на сировинний чинник у містах *Волта-Редонда* та *Ріо-де-Жанейро*. У місті *Ітабіра* працює завод з виробництва спеціальних сталей. За виробництвом сталі у 2017 р. країна посіла 9-те місце в світі, а в Америці поступається лише США. Понад 45% виплавленої в країні сталі експортується. Низька собівартість бразильської сталі зумовлена наявністю власної високоякісної сировини, дешевою робочою силою та енергоресурсами. Водночас великим внутрішнім споживачем вітчизняної сталі є машинобудування. Для розвитку бразильської чорної металургії залучено інвестиції з Німеччини, США, Японії, Китаю.

Швидкими темпами в Бразилії розвивається *кольорова металургія*. Її головним напрямом є виплавка *алюмінію*. Його виробництво, зорієнтоване на енергетичний чинник, розвивається на сході країни (Белен). Це виробництво контролюють іноземні компанії. Крім того, зростає випуск із власної сировини олова, цинкового концентрату та рафінованого цинку. В середині країни споживається до 80% виплавлених кольорових металів. Решта експортується переважно в Перу та Аргентину.

Машинобудування. Найбільш розвинутим промисловим виробництвом Бразилії є машинобудування. На нього припадає понад 30% усього виробництва промисловості країни. Пріоритетними напрямками економічної стратегії країни стали автомобіле-, судно- та літакобудування, точне машинобудування з широким залученням капіталу західних країн, Японії та Республіки Кореї. Важливе значення має виробництво сільськогосподарських машин і тракторів. Бразилія – великий виробник та експортер зброї.

Країна є однією з провідних у світі за кількістю випущених автотранспортних засобів. Бразилія, посідаючи 9-те місце за цим показником (2017 р.), випереджає такі високорозвинуті країни, як Франція, Велика Британія та Італія. Із загальної кількості складених автомобілів 82% припадає на легкові, решта – на вантажні та автобуси. Центрами автомобілебудування є *Сан-Паулу* та *Ріо-де-Жанейро*.

Першим автомобілем, що його склали у Бразилії ще у 1925 р., був французький *Chevrolet*. Першу власну марку автомобіля (*Romi-Isetta*) було випущено через 30 років. Водночас почали в країні з'являтися дочірні автоскладальні підприємства американських (*Ford, Chrysler*), японських (*Toyota*), німецьких (*Volkswagen*), французьких (*Simca*), а згодом італійських (*Fiat*) автомобільних компаній, які випускали бразильські модифікації світових автомобільних брендів.

Держава проводить політику протекціонізму щодо вітчизняних автовиробників, підтримуючи високий рівень митних податків на автомобілі. Це робить не вигідним імпорт готових автомобілів і стимулює виробництво власних марок. Нині найуспішнішим бразильським автовиробником є компанія *Troller* (мал. 162), продукція якої реалізується у країнах Південної Америки та Африки. Працюють національні автовиробники *Agrale*, *TAC*, залучаючи інвестиції від основних світових автовиробників. Новим напрямом є випуск автомобілів *Flex-Fuel*, адаптованих до роботи на екологічно чистому спиртовому паливі – біоетанолі, що його добувають під час переробки цукрової тростини. Нині майже 90% автопарку країни працює на цьому виді палива.

Мал. 162. Автомобіль *Troller Pantanal*

Суднобудування Бразилії спеціалізується в основному на виробництві балкерів (суден для перевезення залізних руд), нафторудовозів і танкерів і перебуває під контролем капіталу Японії. Крім суднобудівної промисловості у Бразилії добре розвинуто *судноремонт*, за масштабами якого країна займає 1-ше місце в Америці. *Ріо-де-Жанейро* є найбільшим центром суднобудування та судноремонту.

У Сан-Паулу активно розвивається *літакобудування*. В країні налагоджено випуск пасажирських, сільськогосподарських, військових та військово-транспортних літаків.

В останні десятиліття в Бразилії зросло *верстатобудування*, в якому переважає капітал Німеччини, Італії, Франції, США. Освоєння нових технологій дало змогу випускати найсучасніші засоби виробництва, в т. ч. верстати з числовим програмовим управлінням. Одним із пріоритетних напрямів розвитку є *точне машинобудування* із центром у м. Кампінас. За випуском міні- та мікрокомп'ютерів Бразилія поступається лише США, Японії та Німеччині.

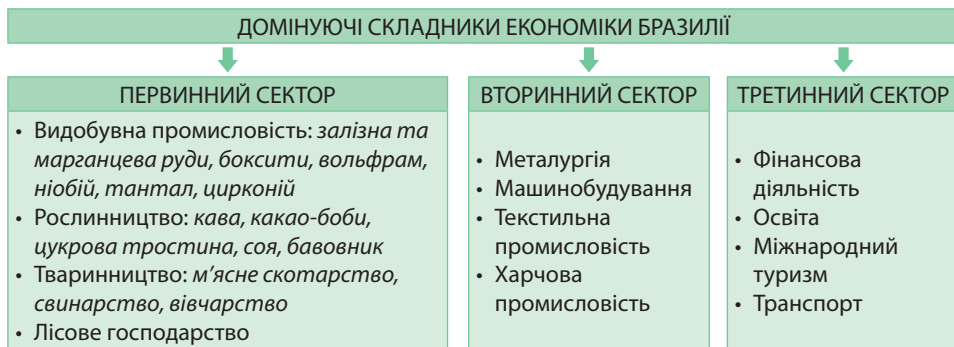
Текстильна промисловість. У Бразилії традиційно важливе значення має виробництво тканин. Якщо раніше Бразилія як сировину використовувала переважно власний бавовник, то нині близько 80% завозять з-за кордону. Головним виробником бавовняних тканин є штат Парана. Останнім часом набуває розвитку виробництво тканин зі штучного (віскоза) та синтетичного (поліестер, нейлон) волокна. Близько половини текстильної продукції дають підприємства *Сан-Паулу* і *Ріо-де-Жанейро*.

Харчова промисловість. У виробництві харчових продуктів і напоїв переважає національний приватний капітал. Традиційними для Бразилії є виробництва цукру з тростини, м'ясних консервів і мороженого м'яса, тютюнових виробів. Країна є лідером за виробництвом та експортом консервованого та замороженого апельсинового соку та другою в світі за експортом переробленого м'яса птиці.

Особливості розвитку третинного сектору. Бразилія має різноманітну сферу послуг, що розвивається найбільш динамічно.

Розвивається *фінансова діяльність*. Активно реформується бразильська банківська сфера. Вона забезпечує місцеві підприємства широким спектром послуг та привертає численних іноземних інвесторів, зокрема фінансові фірми США. Фондові біржі Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро піддаються значній консолідації. Банківська система Бразилії досить концентрована: на 10 найбільших банків припадає понад 70% активів, депозитів і кредитів. Нині в Бразилії функціонує близько 180 приватних комерційних банків, включаючи банки широкого спектра діяльності. Окрім них існує близько 30 комерційних урядових банків розвитку і банків громадських заощаджень, а також банків видачі позик установам, 20 інвестицій-

них банків та багато інших фінансових установ. *Banco do Brasil SA* – найстаріший бразильський банк зі штаб-квартирою в столиці. Він контролюється державою.

Мал. 163. Домінуючі складники економіки Бразилії

Швидко розвивається система *освіти*. До першої половини ХХ ст. у Бразилії не було якісної системи освіти. Нині системою фундаментальної та середньої освіти охоплена більшість населення. Розвивається вища освіта. Університет Сан-Паулу входить до топ-200 найкращих вишів світу.

Міжнародний туризм є одним з ключових напрямів бразильської сфери послуг, що почав швидко зростати лише з початку ХХІ ст. Нині він став однією з основних статей прибутку країни. Країна пропонує для туристів різноманітні види відпочинку. Найбільш популярним є екологічний туризм, головними районами якого є дощові ліси Амазонії та водоспад Ігуасу. Всесвітньо відомі океанічні пляжі Копакабана, Іпанема, Лебанон. Культурним та історичним туризмом славиться штат Мінас-Жерайс. Осередками ділового туризму є Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро та Порту-Алегрі. Величезні маси туристів приваблює всесвітньо відомий карнавал у Ріо-де-Жанейро.

У країні добре розвинуто *громадське харчування, готельне господарство, послуги з проведення міжнародних зустрічей та перемовин, індустрія розваг* та ін. Активно розвивається *транспорт*. Однак більшість транспортних магістралей пролягає лише східними прибережними районами країни. Головним видом транспорту Бразилії є автомобільний. За протяжністю автошляхів країна посідає 4-те місце у світі, а в Америці поступається лише США. Але доріг з твердим покриттям у країні лише 1/10. Велике значення для освоєння Амазонії має побудоване в останні десятиліття *Трансамазонське шосе* (мал. 164). Магістраль є однією з найдовших доріг Бразилії. Вона мала не лише з'єднати східне узбережжя країни з Амазонією, а й сполучити Перу та Еквадор з північно-східними регіонами Бразилії.

Мал. 164. Трансамазонське шосе

Важливе значення мають водні види транспорту. До категорії найбільших морських портів світу належать *Сан-Луїс, Тубаран, Сантус, Ріо-де-Жанейро, Сан-Себастьян*. Судноплавними річками є Амазонка та деякі її притоки, Сан-Франсіску. Роль залізничного транспорту є значно меншою. Широко розвинуто повітряне сполучення між 150 містами країни. В країні – понад 4 200 аеропортів, лише найбільших – 29. Серед них *Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро, Бразиліа, Ресіфі*.

Характерні риси просторової організації господарства. У зв'язку з природними чинниками у просторовій організації господарства Бразилії спостерігаються значні диспропорції. Майже всі господарські об'єкти концентруються у Півден-

но-Східному та Південному регіонах країни. Ці території мають соціально-економічні стандарти на рівні найбільш розвинутих країн світу. Найбільша територіальна концентрація промисловості характерна для штату Сан-Паулу. Він займає близько 3% площі країни, а виробляє понад 60% усієї промислової продукції. Сан-Паулу нерідко називають локомотивом, що тягне всю економіку Бразилії.

Натомість найбідніший регіон Бразилії – Північний Схід. Це густонаселений сільськогосподарський район, що спеціалізується на вирощуванні цукрової тростини. Найгірші економічні показники там пов'язані з поширенням корупції. Нині почалося відродження регіону завдяки залученню нових інвестицій у розвиток туризму та переробної промисловості. Північний та Центральньо-Західний регіони освоєно недостатньо.

▶ Відшукайте на карті Бразилії зазначені регіони. Поясніть причини неоднорідності їх спеціалізації та рівнів розвитку.

Зовнішні економічні зв'язки. Бразилія активно підтримує різні форми зовнішніх економічних зв'язків. Нині країна розширює свою присутність на світових ринках. Основними торговельними партнерами Бразилії є США, країни Азії (Китай, Японія) та країни ЄС (Німеччина, Нідерланди). Головними товарами експорту є мінеральна сировина (залізні та марганцеві руди, боксити), лісові матеріали (шпон, деревина) та харчові продукти (кава, какао, соя, цукор, апельсиновий сік). В експорті зростає частка промислової продукції: автомобілі, морські судна, літаки, електроапаратура, сталь, тканини, взуття. Країна імпортує енергоносії, машини та обладнання, кольорові метали, зерно.

На регіональному ринку країна є головним постачальником продукції машинобудування і промислових товарів. Провідна роль належить експорту автомобілів і запасних частин до них переважно на ринок Аргентини. Крім того, вона посідає 5-те місце в світі за вартістю експорту продукції військової промисловості в основному в країни Африки та Близького Сходу.

Серйозні інвестори давно почали вкладати кошти в економіку Бразилії. Видобуток корисних копалин, інформаційні технології та промислове виробництво – все це традиційні сфери капіталовкладень.

Міжнародні зв'язки України з Бразилією. Між Україною та Бразилією склалися міжнародні зв'язки різних видів. Найбільш важливе торговельно-економічне співробітництво. Бразилія – один з найбільших торговельних партнерів України в Америці. Основними товарами у структурі українського експорту в Бразилію є електроприлади для приготування кави або чаю, мінеральні добрива, металопрокат, штучні оболонки для ковбасних виробів тощо. Бразильський експорт в Україну складався переважно із сировини та аграрної продукції.

Важливим прикладом співробітництва в науково-технічній сфері є реалізація українсько-бразильського проекту зі співпраці державного підприємства «Індар» (Київ) та бразильської державної фармакологічної компанії «Фіокруз» (Ріо-де-Жанейро) щодо налагодження випуску в Бразилії інсуліну за українськими технологіями.

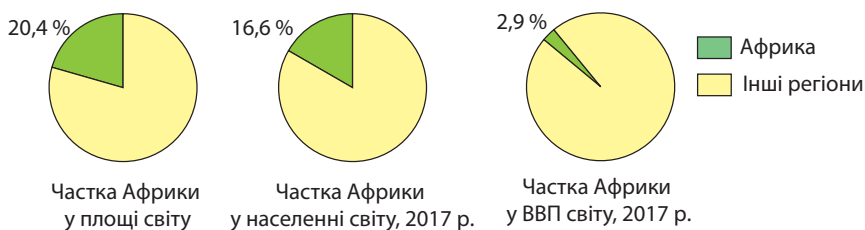
 1. Порівняйте чинники, що визначають місце в міжнародному поділі праці Бразилії та Канади. **2.** Схарактеризуйте природно-ресурсний потенціал Бразилії. **3.** Назвіть домінуючі складники первинного, вторинного та третинного секторів економіки Бразилії. **4.** Поясніть особливості розміщення основних промислових районів обробної промисловості та формування спеціалізованих районів товарного сільського господарства, існування мало освоєних і неосвоєних районів у межах Бразилії. **5.*.** Зіставте позитивні та негативні економічні та екологічні наслідки глобалізації в Бразилії. **6.*.** Запропонуйте власні ідеї щодо об'єднання зусиль людства задля призупинення знеліснення сільви.

Розділ V АФРИКА

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АФРИКИ

§ 43. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА АФРИКИ

Особливості економіко-географічного положення Африки. Африка є третім за площею регіоном світу й займає 20,4% поверхні суходолу. Його площа становить 30,3 млн км². Населення регіону неухильно зростає. За його кількістю Африка поступається лише Азії. Там проживає 1,25 млрд осіб, тобто понад 16,6% населення світу. Разом з тим у регіоні виробляється лише 2,9% ВВП світу (мал. 165). Усі суверенні країни Африки є членами ООН.

Мал. 165. Місце регіону Африка у світі

Економіко-географічне положення (ЕГП) країн Північної та Тропічної (на південь від Сахари) Африки є суттєво різним. На економічний розвиток Північної Африки найбільший вплив чинить наближеність до розвинутих країн Європи та транзитне *транспортно-географічне положення* на перетині морських шляхів з Європи до Азії. Середземне та Червоне моря відокремлюють північну частину Африки від Європи та Західної Азії. Особливо поліпшилося транспортно-географічне положення регіону після відкриття *Суецького каналу*. Великі морські порти працюють у Єгипті (*Александрія, Порт-Саїд*) та Марокко (*Танжер*).

▶ Порівняйте частку Африки та Азії у площі, кількості населення та ВВП світу. Зробіть висновки з одержаних даних.

ЕГП країн Тропічної Африки є менш вигідним. Вони відділені значними морськими просторами та Сахарою від економічно розвинутих регіонів світу. Більшість країн мають широкий вихід до морів або океанів. Універсальні морські порти-велетні (вантажообіг яких – понад 50 млн тонн на рік) існують лише у Південно-Африканській Республіці (*Річардс-Бей, Дурбан*). Водночас 16 країн є континентальними. Це суттєво стримує їхній економічний розвиток.

▶ 1. Користуючись політичною картою світу, наведіть приклади африканських країн, які мають приморське, півострівне, острівне положення, країни-архіпелаги та континентальні країни. 2. Порівняйте транспортно-географічне положення країн, що розташовані в різних частинах Африки.

Майже усі країни Африки є союзниками в організації *Африканський Союз* (АС). Основними цілями організації є забезпечення в Африці демократії, прав та стабільної економіки, припинення всіх міждержавних конфліктів і створення ефективного спільного ринку. Серед пріоритетних планів Африканського Союзу – введення єдиної валюти (афро) та створення спільних збройних сил. Африканські країни-експортери нафти є членами організації *ОПЕК*.

Водночас для розвинутих країн Європи, США, Китаю, Індії важливими чинниками їх подальшого економічного розвитку та збереження геополітичного впливу у XXI ст. є проникнення на африканські ринки та інтеграція з їх національними економіками. Необхідність співпраці з Африкою зумовлюють як ресурсний, так і геополітичний складники, а також ринки збуту продукції та послуг.

► Зробіть висновок про особливості ЕГП різних частин африканського регіону. Як ці особливості вплинули на рівень розвитку їхньої економіки?

Райони збройних конфліктів. Важким спадком епохи колоніалізму залишаються в Африці територіальні та міжетнічні конфлікти, що виснажують і без того бідні бюджети країн. Характерною ознакою *політико-географічного положення* Африканського регіону є наявні райони збройних конфліктів. За їх загальним числом Африка опинилася на 1-му місці в світі. За останні півстоліття в регіоні сталося 186 державних переворотів, 26 великомасштабних воєн й незліченна кількість різного роду конфліктів меншого масштабу, а кількість загиблих перевищила 7 млн. Окрім того, Африка – це єдиний район світу, де число конфліктів рік від року не лише не зменшується, а навіть зростає. За це Африку називають «киплячим континентом». При цьому більшість конфліктів відбувається у бідних і найбільш вразливих країнах на тлі гострого дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів, величезного зовнішнього боргу. Там часто при владі перебувають представники однієї з місцевих народностей, яка має привілейоване становище й дискримінує інші етнічні групи.

Прикладом країни з особливо затяжним конфліктом може слугувати *Ангола*, де збройна боротьба Національного союзу за повну незалежність Анголи (УНІТА) з урядом почалася ще в 1966 р., а закінчилася лише в 2002 р. У ході громадянської війни в *Руанді*, що спалахнула на міжетнічному підґрунті, людські втрати перевищили 1 млн осіб, ще 2 млн стали біженцями. В результаті громадянської війни зі складу *Ефіопії* у 1993 р. виокремилася *Еритрея*. Розпадом на дві країни завершилася у 2011 р. тривала війна, що її вели урядові війська *Судану* з народами південної частини країни, які виступають проти насильницької ісламізації. В останні роки відбулися політичні перевороти в ряді арабських країн Північної Африки (*Лівія, Єгипет*). В *Алжирі* уряд веде збройну боротьбу з Ісламським фронтом порятунку.

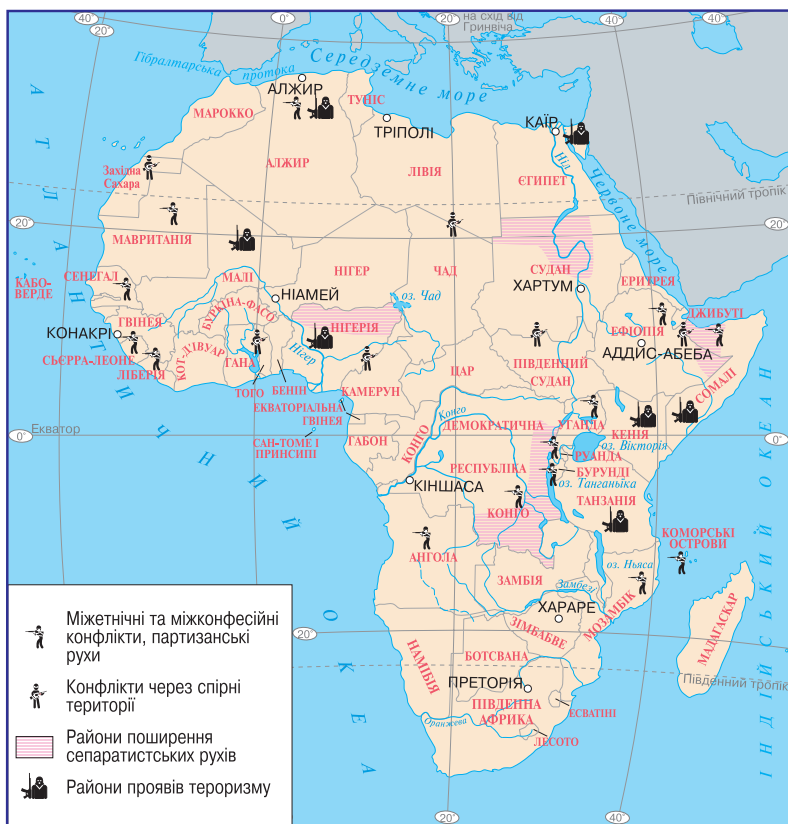
Територія *Західної Сахари* окупована Марокко. Її майбутнє підлягає врегулюванню згідно з відповідними рішеннями ООН.

► Відшукайте на політичній карті Африки названі у тексті підручника «гарячі точки» в регіоні. Підготуйте інформацію про одну з них.

Райони проявів тероризму. До кінця XX ст. Африка була регіоном, вільним від тероризму. Все змінилося в 1998 р., коли зазнали нападів посольства США у *Кенії* та *Танзанії*. Будівлі посольств було зруйновано, загинуло понад 200 людей, понад 4000 було поранено. При цьому жертвами терористів стало лише 12 американців.

Нині Африка стала ледь не головною ареною міжнародного тероризму, в основі якого лежать здебільшого релігійні причини (*мал. 166*). В регіоні посилюються ісламський фундаменталізм та екстремізм. В Африці діють десятки великих міжнародних терористичних організацій.

Найбільшу небезпеку для світу має дестабілізація в *Нігерії*, де виникла ісламська терористична організація «Боко Харам» («Західна освіта гріховна»), яка закликає до викорінення моделі світського розвитку країни та проголошення ісламської держави. Ознакою діяльності організації стали скоординовані терористичні акти в країні та прикордонних районах з використанням терористів-смертників, жертвами яких стають мирні люди різного віросповідання.

Мал. 166. Райони політичного напруження в Африці

У Сомалі існує ісламська терористична організація «Аш-Шабаб» («Молодіжний рух моджахедей»), мета якої – визволення країни від іноземних військ, створення ісламської держави та поширення істинної віри в країні та поза її межами. Під контролем організації перебуває південна частина Сомалі. Для боротьби з нею сусідня Кенія ввела свої війська в Сомалі. Відповіддю на це були терористичні акти в столиці Кенії – Найробі та інших містах. Районом піратського тероризму є територіальні води Сомалі.

Ісламістське терористичне угруповання туарегів «Ансар ад-Дін» діє також на території Мали, яка силоміць прагне примусити частину країни жити за законами шариату. Особливістю африканських терористичних організацій є їх висока мобільність. Кордони більшості держав, особливо у Сахарі, терористи вільно долають. Через те в Африці нині важко провести межу між міжнародним та місцевим тероризмом.

Склад регіону. На сучасній політичній карті Африки – 59 держав і територій. З них 53 суверенні країни, які є членами ООН. У регіоні існують різні за площею держави: від дуже великих (Алжир, Демократична Республіка Конго, Судан) до країн-карликів (Сейшельські Острови – 455 км², Сан-Томе і Принсипі – 1000 км²).

▶ За довідковою таблицею «Країни Африки» (табл. 12): 1) наведіть приклади різних за площею країн: дуже великі (1–3 млн км²), великі (500 тис. – 1 млн км²), середні (100–500 тис. км²), малі (50–100 тис. км²) та найменші (1–50 тис. км²); 2) наведіть приклади різних за кількістю населення країн: найбільші (понад 100 млн осіб), великі (50–100 млн осіб), середні (10–50 млн осіб), малі (1–10 млн осіб) та найменші (менше 1 млн осіб); 3) назвіть країни з найбільшими та найменшими показниками ВВП на 1 особу.

Країни Африки

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S , тис. км ²	ВВП	ІЛР ^{**} , (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
			Населення, млн осіб (2017)	(номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу		Форма правління	Територіальний устрій	
1	Алжир (Алжир)		2381,7 40,4	173,9 4205	83	ЗР	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
2	Ангола (Луанда)		1246,7 25,8	86,3 3238	150	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
3	Бенін (Порто-Ново)		112,6 10,3	9,8 859	167	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
4	Ботсвана (Габороне)		581,7 2,3	13,6 6244	108	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
5	Буркіна-Фасо (Уагадугу)		274,2 18,5	12,9 681,1	185	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
6	Бурунді (Бужумбура)		27,8 11,6	3,0 301,3	184	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
7	Габон (Лібревіль)		267,7 1,8	15,6 8181	109	ПЗР	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
8	Гамбія (Банжул)		11,3 2,1	0,8 400,1	173	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
9	Гана (Аккра)		238,5 28,0	40,9 1447	140	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
10	Гвінея (Конакрі)		245,9 12,9	6,9 532,5	183	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
11	Гвінея-Бісау (Бісау)		36,1 1,8	1,2 654,9	178	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
12	Демократична Республіка Конго (ДРК) (Кіншаса)		2345,4 79,8	43,7 503,8	176	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
13	Джибуті (Джибуті)		23,2 0,9	2,1 2066	172	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
14	Екваторіальна Гвінея (Малабо)		28,1 0,8	8,3 9854	136	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
15	Еритрея (Асмера)		121,3 5,4	6,1 843,8	179	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
16	Есватіні (Мбабане)		17,4 1,3	3,4 2614	148	КМ	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
17	Ефіопія (Аддис-Абеба)		1127,1 105,6	74,1 799,6	174	ПлР	Ф	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
18	Єгипет (Каїр)		1001,5 95,6	332,0 3685	111	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
19	Замбія (Лусака)		752,6 16,7	19,3 1117	141	ПЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
1	Західна Сахара (Ель-Аюн)		266,0 0,6		-	Територія, окупована Марокко		Марокканський дирхем
20	Зімбабве (Хараре)		390,6 16,0	15,4 1123	154	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
21	Кабо-Верде (Прая)		4,0 0,5	1,7 3196	122	ПлР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
22	Камерун (Яунде)		475,4 23,2	32,6 1344	153	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
23	Кенія (Найробі)		582,7 47,3	69,1 1477	146	ПЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
24	Коморські Острови (Мороні)		$\frac{2,2}{0,8}$	$\frac{0,7}{763,2}$	160	ПзР	Ф	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
25	Кот-д'Івуар (Ямусукро)		$\frac{322,5}{23,3}$	$\frac{38,5}{1542}$	171	ПзР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
26	Лесото (Масеру)		$\frac{30,4}{2,2}$	$\frac{1,9}{964,2}$	161	КМ	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
27	Ліберія (Монровія)		$\frac{111,4}{4,5}$	$\frac{2,3}{501,9}$	177	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
28	Лівія (Тріполі)		$\frac{1759,5}{6,3}$	$\frac{47,8}{7411}$	102	ПлР	У	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
29	Маврикій (Порт-Луї)		$\frac{2,0}{1,3}$	$\frac{12,6}{10018}$	64	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
30	Мавританія (Нуакшот)		$\frac{1030,7}{3,6}$	$\frac{4,5}{1165}$	157	ЗР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
31	Мадагаскар (Антананаріву)		$\frac{587,0}{24,9}$	$\frac{10,0}{390,5}$	158	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
2	Майотта (Мамудзу)		$\frac{0,374}{0,2}$		-	Залежна територія		Заморський регіон Франції
32	Малаві (Лілонґве)		$\frac{118,5}{16,3}$	$\frac{5,8}{300,1}$	170	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
33	Малі (Бамако)		$\frac{1240,0}{18,1}$	$\frac{15,2}{877,2}$	175	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
34	Марокко (Рабат)		$\frac{446,6}{35,0}$	$\frac{114,3}{3348}$	123	КМ	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
35	Мозамбік (Мануту)		$\frac{801,6}{28,8}$	$\frac{12,5}{423,4}$	181	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
36	Намібія (Віндгук)		$\frac{825,4}{2,5}$	$\frac{12,0}{5327}$	125	ПзР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
37	Нігер (Ніамей)		$\frac{1267,0}{20,7}$	$\frac{8,2}{436,8}$	187	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
38	Нігерія (Абуджа)		$\frac{923,8}{192,2}$	$\frac{621,0}{3291}$	152	ПзР	Ф	Країна, що розвивається, нафтодобувна країна
3	Острів Святої Єлени (Джеймстаун)		$\frac{0,41}{4,0}$		-	Залежна територія		Залежна територія Великої Британії
39	Південно-Африканська Республіка (Преторія)		$\frac{1219,9}{55,0}$	$\frac{273,7}{4826}$	119	ЗР	У	Високорозвинута країна; переселенська країна
40	Південний Судан (Джуба)		$\frac{619,7}{12,7}$	$\frac{5,2}{398,8}$	182	ПзР	Ф	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
41	Республіка Конго (Браззавіль)		$\frac{342,0}{4,7}$	$\frac{9,5}{2084}$	135	ПзР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
4	Реюньйон (Сен-Дені)		$\frac{2,5}{0,8}$		-	Залежна територія		Заморський регіон Франції
42	Руанда (Кігалі)		$\frac{26,3}{11,3}$	$\frac{9,1}{762,6}$	159	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
43	Сан-Томе і Принсіпі (Сан-Томе)		$\frac{1,0}{0,2}$	$\frac{0,4}{1746}$	142	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
44	Сейшельські Острови (Вікторія)		$\frac{0,455}{0,1}$	$\frac{1,5}{14938}$	63	ПзР	У	Країна, що розвивається, «дрібні острови»

№	Назва країни, столиця	Державний прапор	S, тис. км ² Населення, млн осіб (2017)	ВВП (номінал), за даними МВФ (2017) \$ млрд \$ на 1 особу	ІЛР**, (2016) місце в світі	Державний лад		Місце країни за типізацією ООН
						Форма правління	Територіальний устрій	
45	Сенегал (Дакар)		196,2 15,3	15,9 1005	162	ЗР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
5	Сеута і Мелілья –		0,031 0,1		–	Залежна територія		Автономні міста
46	Сомалі (Могадішо)		637,7 11,1	5,7 552	229**	ПлР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
47	Судан (Хартум)		1886,1 41,2	98,6 2416	165	ПзР	Ф	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
48	Сьєрра-Леоне (Фрітаун)		71,7 6,6	4,2 633,9	180	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
49	Танзанія (Додома)		948,1 55,2	49,5 998,5	151	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
50	Того (Ломе)		56,8 7,5	4,8 617,6	166	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
51	Туніс (Туніс)		163,6 11,0	44,4 3913	98	ПлР	У	Країна, що розвивається, країна великого потенціалу
52	Уганда (Кампала)		236,0 40,3	27,6 651,2	164	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
53	Центрально-Африканська Республіка (Бангі)		623,0 5,0	2,1 416,7	188	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна
54	Чад (Нджамена)		1284,0 14,5	11,3 925,9	186	ПзР	У	Країна, що розвивається, найменш розвинута країна

Форма правління: ПзР – президентська республіка; ПлР – парламентська республіка; ЗР – змішана республіка, ДР – республіка, директорія; КМ – конституційна монархія.

Територіальний устрій: Ф – федерація; У – унітарна держава.

**ІЛР: – дуже високий (понад 0,9); – високий (0,8–0,9); – середній (0,5–0,8); – низький (>0,5).

**Країни, не враховані в raporті ООН 2016 р. Останні дані 2008 р.

Дві африканські країни – Нігерія та Ефіопія – належать до групи найбільших за кількістю населення країн світу (понад 100 млн осіб). Водночас у ряді країн живе менш ніж 1 млн осіб (Джибуті, Екваторіальна Гвінея, Коморські Острови та ін.).

На політичній карті Африки початку ХХ ст. було лише дві незалежні країни – Ефіопія та Ліберія. Всі інші території було поділено між європейськими країнами. Найбільші площі колоній дісталися Франції, Великій Британії та Португалії. Свої володіння мали в Африці Німеччина, Італія, Іспанія та Бельгія. Перші дві африканські країни здобули незалежність у першій половині ХХ ст. – Південно-Африканська Республіка (ПАР) та Єгипет. Масова деколонізація континенту розпочалася в 50-х рр. ХХ ст. з Північної Африки.

Нині від колишніх колоніальних імперій в Африці залишилося кілька невеликих за площею залежних територій, що перебувають під контролем Великої Британії (Острів Святої Єлени), Франції (острови Реюньон та острів Майотта), Іспанії (міста Сеута і Мелілья на території Марокко).

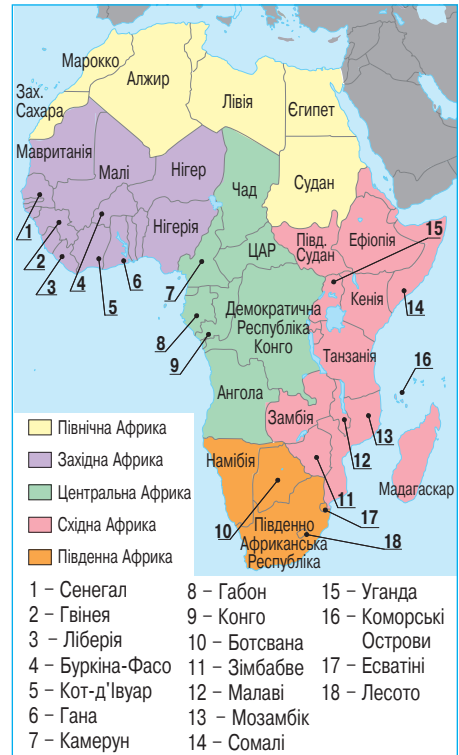
За геосхемою регіонів ООН, Африка поділена на 5 субрегіонів (мал. 167): Північна Африка (6 держав), Західна Африка (16 держав), Центральна Африка (9 держав), Східна Африка (18 держав) та Південна Африка (5 держав).

Форми державного правління й територіального устрою країн Африки.

За формою правління більшість держав Африки є республіками (мал. 168).

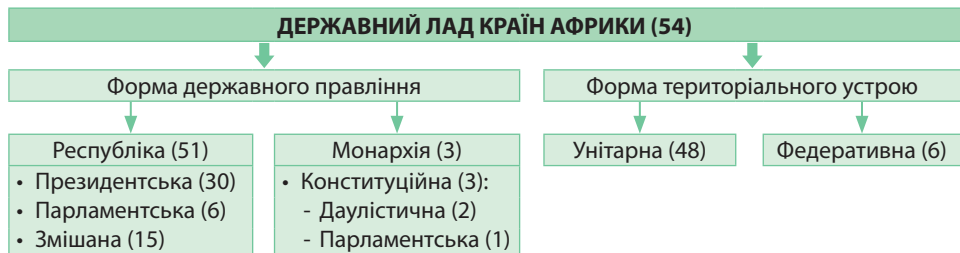
В Африці переважають *президентські республіки*, в яких президент є не лише головою держави, а й очолює уряд. Крім того, в Африці багато *змішаних республік*, де президент залежний від законодавчої влади. На материк небагато *парламентських республік*, в яких роль президента є переважно представницькою, а уряд очолює прем'єр-міністр (Туніс, Ефіопія, Еритрея). У ПАР та Зімбабве до 80–90-х рр. XX ст. зберігався режим *апартеїду*, що дискримінував місцеве корінне темношкіре населення. Нині у більшості африканських країн правлять режими, які є дискримінаційними щодо білого населення. В ряді країн (Нігерії, Мавританії, Сенегалі, Демократичній Республіці Конго, Екваторіальній Гвінеї) спостерігається відступ від демократичних досягнень у бік авторитаризму.

В Африці збереглися 3 *монархії*. Вони є *конституційними*. Королівства *Марокко* та *Есватіні* – *дуалістичні монархії*. В них монарх має свободу прийняття рішень, але в заданих Конституцією рамках. *Королівство Лесото* є *парламентською монархією*. Там монарх не має влади. Законодавча влада належить парламенту, виконавча – уряду. Монарх виконує лише представницьку та церемоніальну роль.

Мал. 167. Субрегіони Африки

▶ За картою «Субрегіони Африки» (мал. 167) наведіть приклади держав, що належать до різних субрегіонів.

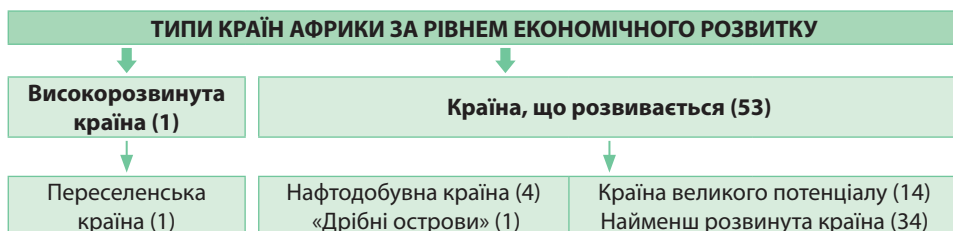
Мал. 168. Державний лад країн Африки

Типи країн Африки за рівнем економічного розвитку. Африканський регіон є одним з найменш розвинутих. Лише одна держава *ПАР* належить до типу *високорозвинутих країн* (мал. 169). Господарство країни склалося під впливом колоніального минулого та економічного порядку, запроваджене англійськими колонізаторами. ПАР є *переселенською країною*, яка зберігає свою аграрно-сировинну спеціалізацію.

Усі інші держави Африканського континенту є *країнами, що розвиваються*. Середній рівень ВВП у них на одну особу майже у 8 разів нижчий від середньо-світового показника. Значна соціально-економічна відсталість країн зумовлена їх тривалою колоніальною залежністю. Внаслідок цього господарство функціо-

нувало в інтересах країн-метрополій, що виявлялося у нещадній експлуатації природних ресурсів, ігноруванні розвитку обробної промисловості, інфраструктури, соціальної сфери. Це стримувало процес формування національних економік, зумовило їх залежність від світового ринку та іноземного капіталу.

▶ Пригадайте, які характерні ознаки економіки мають переселенські країни. Згадайте інші приклади переселенських країн у світі.

Мал. 169. Типи та підтипи країн Африки за рівнем економічного розвитку

Найменш розвинуті країни займають 56,4% площі Африки, в них проживає 52,6% населення регіону. Водночас ці країни виробляють 26% ВВП Африки.

14 держав Африки відносять до групи країн великого потенціалу. У більшості з них переважають первинний сектор економіки, а також харчова та легка промисловість. В окремих країнах (Єгипет, Туніс, Марокко) значну частку ВВП створює міжнародний туризм. Найвищі прибутки мають країни-дрібні острови (Сейшельські Острови), які відомі своїм туристичним бізнесом, та нафтодобувні країни (Габон, Лівія, Алжир, Нігерія).

▶ У таблиці «Країни Африки» (див. табл. 12) знайдіть назви найменш розвинутих країн Африки. З'ясуйте, в яких субрегіонах Африки вони розташовані.

? 1. Порівняйте особливості ЕГП Північної та Тропічної Африки. Як вони впливають на економічний розвиток країн? 2. Наведіть приклади кількісних та якісних змін на політичній карті Африки протягом ХХ–ХХІ ст.? 3. В яких країнах Африки склалися райони збройних конфліктів та проявів тероризму? З чим пов'язане їх існування? 4. Назвіть та покажіть на карті субрегіони Африки. 5. Назвіть приклади різних за формами державного правління та територіального устрою країн Африки. Покажіть їх на карті. 6. Покажіть на карті приклади країн Африки, що належать до різних підтипів країн, що розвиваються. 7. Чи здатна гуманітарна допомога найменш розвинутих африканським країнам з боку міжнародних організацій та світової громадськості розв'язати їх економічні та соціальні проблеми?

§ 44. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ РЕГІОНУ. НАСЕЛЕННЯ АФРИКИ

Природні умови. Для рельєфу материка характерні величезні плато та плоскогір'я, які займають близько 90% площі. Невисокі гори лежать лише на крайній півночі та крайньому півдні континенту. Кліматичні умови Африки характеризуються високими температурами. Близько 40% території займають савани з тривалим сухим сезоном, близько 1/3 площі – пустелі (Сахара, Наміб, Калахарі). В екваторіальній смузі за надмірного зволоження сформувалися вологі екваторіальні ліси.

Мінеральні ресурси. Регіон посідає провідні місця в світі за покладами багатьох видів мінеральних ресурсів. Вони зазвичай вирізняються високою якістю та низькою собівартістю видобутку.

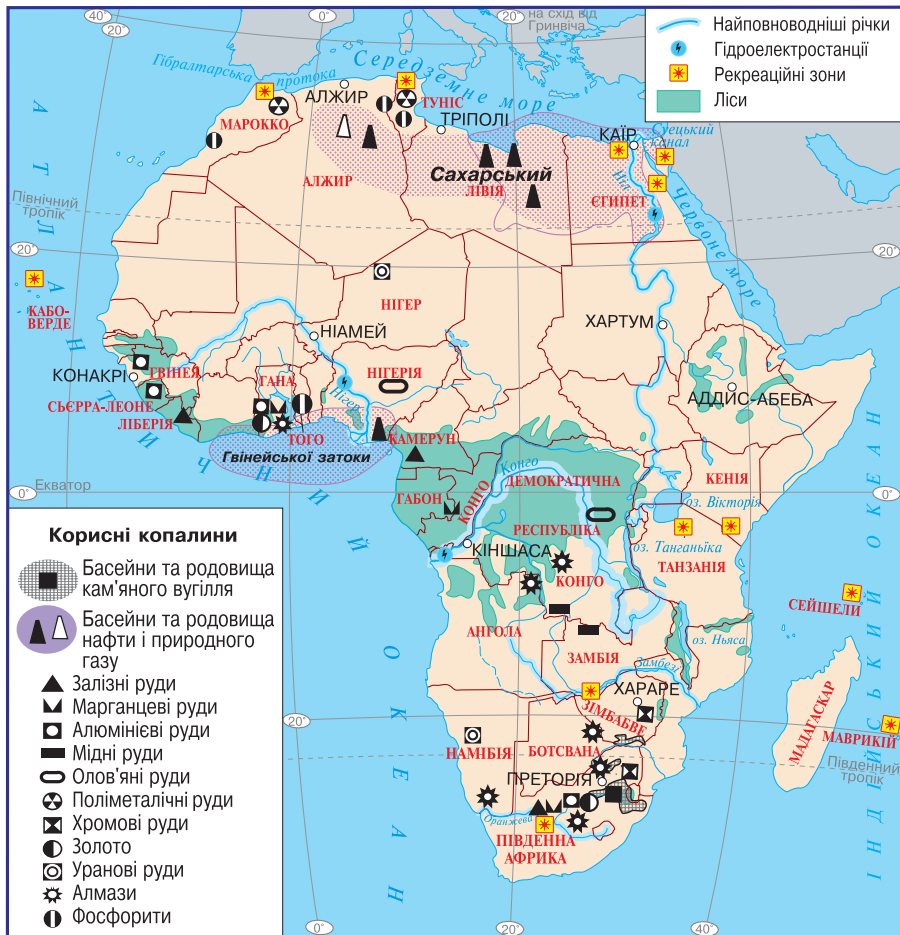
З паливних ресурсів вирізняються запаси нафти та природного газу. За їх покладами Африка поступається Азії та Америці. Особливе значення мають від-

криті у середині ХХ ст. басейни: *Сахарський* (Лівія, Алжир, Єгипет) та *Гвінейської затоки* (Нігерія, Ангола, Габон).

Понад 90% запасів *кам'яного вугілля* Африки сконцентровано в південній частині материка. Так, близько 80% покладів припадає на ПАР, решта 10% – на Зімбабве. ПАР посідає 5-те місце у світі за покладами кам'яного вугілля. Там сконцентровано понад 10% його світових запасів, у т. ч. антрацитів.

Рудні ресурси континенту переважно пов'язані з виходами кристалічних порід фундаменту давньої платформи на поверхню. Так, великими запасами залізних та марганцевих руд вирізняються ПАР та країни Гвінейської затоки. Промислові поклади уранових руд відомі в ПАР (10% світових запасів), Намібії, Нігері. Величезними покладами алюмінієвих руд відомі країни Гвінейської затоки (Гвінея, Гана, Сьєрра-Леоне). В надрах ПАР зосереджено близько 60% світових покладів золота. До системи розломів земної кори на сході материка приурочено великі поклади мідних руд (ДРК, Замбія), що їх називають *Мідним поясом Африки*. Крім міді ці руди містять кобальт, свинець, цинк, уран. Запаси олов'яних руд відомі в ДРК та Нігерії, поліметалічних руд – у ПАР, Марокко та Тунісі, хромових руд – у ПАР та Зімбабве.

► Обчисліть ресурсозабезпеченість природним газом Нігерії та Алжиру, якщо їхні розвідані запаси становлять відповідно 5,118 та 4,505 трлн м³, а щорічні обсяги використання відповідно 42,562 та 93,152 млрд м³.

Мал. 170. Природні ресурси Африки

З *нерудних ресурсів* особливе значення мають африканські *алмази*, як технічні, так і ювелірні. За їх покладами вирізняється *ДРК*, яка дає 30% технічних алмазів світу. Якісними ювелірними алмазами відома *ПАР* (20% світових покладів). Значне місце посідає видобування алмазів у *Ботсвані, Намібії, Анголі, Гані*. «Коморою фосфоритів» називають *Марокко*, в якому сконцентровано близько 70% їх світових запасів.

Цю цінну хімічну сировину також знайдено в *Тунісі, Алжирі, Того*.

Серед африканських країн бідними на мінеральні ресурси вважаються Чад, Судан, Центрально-Африканська Республіка та ряд інших країн.

Якщо в минулому Африканський континент був традиційною зоною політичних та економічних інтересів Франції та Великої Британії, то згодом до них приєдналися США, а в останні роки, – Китай та Індія, зростаюча економіка яких потребує значних обсягів природних ресурсів. Так, Китай уже захопив африканський ринок збуту товарів і послуг, витіснивши звідти США і значно послабивши позиції Франції.

Водні ресурси. В Африці водні ресурси розподілено вкрай нерівномірно. Великі площі пустель і саван відчувають нестачу води. Там річки не мають постійного стоку, а основним джерелом водопостачання є підземні води. Водночас найбільші африканські річки розташовані в західній та центральній частинах материка. Це такі річки, як *Ніл, Конго, Замбезі, Нігер, Оранжева*. Починає розвиватися гідротехнічне будівництво. Зведено тисячі дамб і водосховищ. Гідроенергопотенціал африканських річок великий, але використовується поки на 1,5%. На материку є великі озера: *Вікторія, Танганьїка, Ньяса*.

Земельні ресурси. В Африці земельні ресурси достатньо обмежені. Хоча під розорювання придатна $\frac{1}{3}$ ґрунтів, використовується для цих потреб лише 7% земель. Це пов'язано з нестачею води та великими просторами пустель. Окрім того, значні території зайнято лісами. Значна частина ґрунтів зазнає вітрової та водної ерозії.

У більшості субрегіонів Африки частка орних земель у структурі земельного фонду менша за середньосвітовий показник. У Північній та Центральній Африці частка становить лише 4–5%, в Південній – близько 6%, в Східній – 8,5% і лише в Західній Африці сягає 11%. Найбільш родючі коричневі ґрунти розміщені на крайньому Півдні та Півночі Африки. У зоні саван родючі червоно-бурі ґрунти через недосконалі форми їх обробітку зазнають спустелення. Родючі алювіальні ґрунти трапляються вздовж річок.

Лісові ресурси. Африка має 17% усіх лісових масивів планети. Ліси концентруються переважно в екваторіальній частині Африки в зоні гілей (вологих екваторіальних лісів). Запасами лісових ресурсів вирізняються *ДРК, Нігерія, Габон, Камерун, Кот-д'Івуар*. Нині загрозливих масштабів набуло знеліснення африканської гілеї через надмірне її вирубування заради цінних порід деревини та для очищення територій під орні землі. Окрім того, донині 80% енергії у країнах Західної та Центральної Африки добувають завдяки спалюванню дров, а на півдні цей показник сягає 70%. Лісовідновлення та поширення заповідних зон поки не дають очікуваних результатів, і ліси Африки перебувають під загрозою зникнення.

Рекреаційні ресурси. Своїми природно-рекреаційними та культурно-історичними ресурсами відомі країни Північної Африки. Це морські узбережжя

▶ Проаналізувавши карту природних ресурсів Африки (мал. 170), згрупуйте країни за їх забезпеченістю мінеральними ресурсами за такими ознаками: а) країни, що багаті на різноманітні корисні копалини; б) країни, що багаті на 1–2 види корисних копалин; в) практично не забезпечені мінеральними ресурсами. З'ясуйте, в яких субрегіонах Африки розташовані країни з різних груп за забезпеченістю мінеральною сировиною.

Червоного та Середземного морів, культурні пам'ятки світового значення *Єгипту, Марокко, Тунісу.*

Ряд острівних країн приваблюють туристів своїми пляжами, круїзами на яхтах, дайвінгом, океанічною риболовлею, екотуризмом. Це *Сейшельські Острови, Маврикій, Кабо-Верде.*

В Африці створено численні національні парки, відомі унікальними краєвидами, екзотичними тваринами та рослинами. Передусім це стосується *Кенії*, в якій існує близько 60 національних парків. Найбільший з них *Тсаво*, частиною якого є вулкан Кіліманджаро. Прибутки від міжнародного туризму в Кенії поступають лише експорту кави. Найбільш масштабні та цікаві сафари проходять саме там і в *Танзанії* з її національними парками *Серенгеті та Нгоронгоро.*

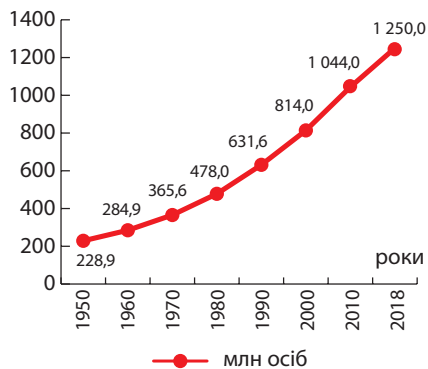
Населення. Загальними рисами населення Африканського регіону є дещо спадаючий «демографічний вибух», велике етнічне розмаїття та переважання сільського населення.

До європейської колонізації в Африці проживало понад 20% населення планети. Із середини ХХ ст. помітно знизилася смертність і почалося стрімке зростання населення (мал. 171).

Для демографічної ситуації більшості африканських країн характерний II тип відтворення з дуже високими показниками народжуваності – 31,12 осіб/тис. Завдяки тому, що в останнє десятиліття в Африці значно поліпшилися соціально-економічні умови життя, зокрема рівень медичного обслуговування, значно зменшилися показники смертності й нині становлять 9,16 осіб/тис. Скоротилася дитяча смертність. Залишається високим рівень смертності від інфекційних захворювань, зокрема від СНІДу. В деяких африканських державах (Лесото, Замбія, Зімбабве, ПАР) носієм ВІЛ є кожна 5-та особа. В Африці найвищі у світі показники природного приросту – 21,96 осіб/тис. За темпами приросту населення Африки випереджає всі інші регіони світу.

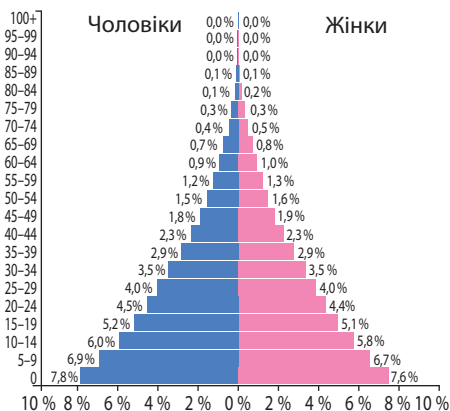
Статеві-вікова піраміда Африканського регіону має типові ознаки зростаючого типу (мал. 172). Характерні дуже велика частка дітей (понад 40%) та незначна – людей літнього віку (3–5%). Середня тривалість життя людей невелика: 61,14 року. Все це змушує уряди країн проводити демографічну політику, але її ефективність є незначною. Людей працездатного віку в країні близько 50%. Рівень безробіття дуже високий: в деяких країнах до 40%.

Більшості країн Африки притаманне негативне сальдо міграції. Значні потоки емігрантів прямують до країн Європи

Мал. 171. Графік зростання кількості населення Африки

▶ Пригадайте, які причини призвели до «демографічного вибуху» в африканських країнах у другій половині ХХ ст.

Мал. 172. Статеві-вікова піраміда Африки, 2017 р.

(особливо до Франції та Великої Британії) та Західної Азії (з арабських країн). Всередині регіону населення з найменш розвинутих країн переїжджає до країн з розвинутою промисловістю, зокрема до ПАР, Алжиру, Нігерії.

Расова та національна структура населення Африки дуже складна. За її особливостями значно різняться Північна та Тропічна Африка. На півночі регіону живуть представники європеїдної раси – араби, бербери, туареги.

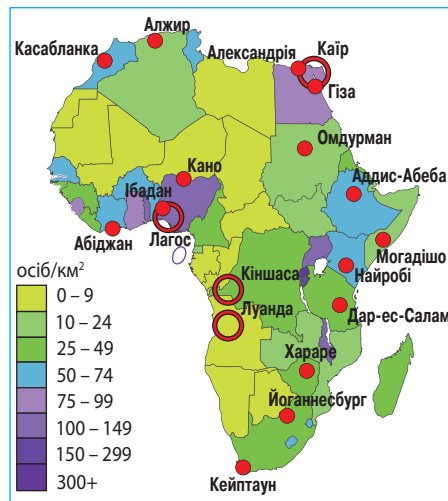
У Тропічній Африці, на південь від Сахари, поширені численні негроїдні народи, які говорять мовами трьох різних мовних сімей. Лише на крайньому південному заході ПАР є представники європеїдної раси – бури (африканери) – нащадки переселенців з Нідерландів.

Африка забезпечена дешевими трудовими ресурсами низької кваліфікації. Регіон посідає останнє місце у світі за рівнем писемності: близько 40% населення є неписьменним. Там приблизно 80% населення позбавлено медичної допомоги, понад 70% перебуває за межею бідності, найнижчий рівень науково-технічного розвитку.

Система розселення. Незважаючи на стрімке зростання кількості населення Африки, його середня густина мала – 39,6 осіб/км². На величезних просторах пустель та вологих екваторіальних лісів цей показник знижується менш ніж до 1 особи/км². Найгустіше заселено долину Нілу (400–700 осіб/км²), невеликі острови (150–500 осіб/км²) та деякі морські узбережжя. Серед країн найбільшу густоту населення має острівна держава Маврикій (650 осіб/км²), найнижчу – Намібія (3 особи/км²) (мал. 173).

Урбанізаційні процеси. За рівнем урбанізації Африка поступається всім іншим регіонам світу. Її середній показник становить 43,5%. Однак темпи урбанізації в регіоні найвищі. Якщо на початку 90-х років минулого століття ²/₃ африканців жили в сільській місцевості, то до 2025 р. понад половину людей житиме в містах, а до 2030 р. кількість нинішніх городян подвоїться. Основною причиною «міського вибуху» є жебрацькі умови життя на селі.

Африка має найменші показники, що характеризують економічний розвиток міст. Через те для багатьох африканських країн характерна хибна урбанізація, за якої притік міського населення значно випереджає розвиток міської інфраструктури та промислових підприємств, що не сприяє підвищенню рівня добробуту містян. При цьому в промисловому розвитку країн зазвичай домінує одне місто, яке водночас є столицею, а часто й великим портом. Околиці величезних міст перетворюються на перенаселені нетрі (мал. 174). В Африці їх називають «бідонвілями». В них немає доріг, вуличного освітлення, водогону, каналізації, утилізації побутових відходів. Оскільки вік понад 40% африканців менший за 15 років, ці квартали перетворилися на неконтрольовані місцевими органами влади перенаселені безробітною молоддю території, що підживлює злочинність, наркоторгівлю, зміцнює зв'язки з транснаціональними

Мал. 173. Густина населення та найбільші (понад 2 млн осіб) міста Африки

Мал. 174. Кібера – нетрі Найробі

організованими злочинними групами та екстремістами, сприяє поширенню інфекційних хвороб, підсилює політичну нестабільність.

Найбільш урбанізованими є арабські країни Північної Африки: *Лівія* (78,4%), *Алжир* (70,1%), *Туніс* (66,6%). Там переважає давно сформований тип арабського міста з традиційними для нього центром (мединою) та критими базарами, що їх у XIX–XX ст. було доповнено кварталами європейської забудови. Для Тропічної Африки характерний найнижчий рівень урбанізації, зокрема для східної частини континенту: *Бурунді* (11,8%), *Уганда* (15,8%), *Ефіопія* (19%), а також сахарських країн: *Нігер* (18,5%), *Чад* (22,3%). Багато міст Тропічної Африки вирізняються надзвичайною скупченістю населення. У них значна частка жителів зайнята в сільському господарстві, що робить їх подібними до великих сіл. Кwartали розкоші в них чергуються з перенаселеними, позбавленими елементарних вигод районами. У матеріальному вигляді міст Південної Африки відображено як африканські, так і європейські риси, а соціальні контрасти залишаються дуже відчутними.

Нині в Африці є 36 міст-мільйонерів. Переважно це промислові центри. Найбільші з них – *Каїр* (10,2 млн осіб), *Кіншаса* (9,5 млн осіб), *Лагос* (7,9 млн осіб), *Луанда* (5,2 млн осіб), *Александрія* (4,5 млн осіб), *Йоганнесбург* (4,4 млн осіб), *Кано* (3,8 млн осіб), *Абіджан* (3,8 млн осіб), *Гіза* (3,4 млн осіб), *Кейптаун* (3,4 млн осіб), *Касабланка* (3,4 млн осіб), *Аддис-Абеба* (3,3 млн осіб), *Найробі* (3,1 млн осіб).

Навколо великих міст сформувалися великі міські агломерації. Найбільшими серед них є агломерації *Каїру* (16,2 млн осіб), *Лагосу* (13,4 млн осіб), *Кіншаси* (11,9 млн осіб), *Йоганнесбург – Екурхулени* (11,9 млн осіб), *Луанди* (7,3 млн осіб), *Найробі* (5,5 млн осіб), *Хартуму* (5,3 млн осіб).

До категорії світових міст в Африці відносять *Йоганнесбург* і *Кейптаун* (ПАР), *Каїр* (Єгипет), *Порт-Луї* (Маврикій), *Касабланка* (Марокко), *Лагос* (Нігерія), *Найробі* (Кенія), *Туніс* (Туніс).

▶ Використовуючи карту, з'ясуйте, в яких африканських країнах виникли названі міста-мільйонери. Які з них є столицями держав?

1. Покажіть на карті Африки райони видобування нафти і природного газу, вугільні басейни, райони видобування мідних, алюмінієвих залізних руд, золота, алмазів, фосфоритів. **2.** Порівняйте особливості ресурсозабезпеченості та спеціалізації різних частин Африки. **3.** Схарактеризуйте особливості відтворення населення, рівнів і темпів урбанізації в Африці. **4.** Поясніть особливості розселення в Африці. **5.** Назвіть світові міста в Африці та підготуйте коротку інформацію про один з них. **6.** Установіть взаємозв'язки між районами поширення збройних конфліктів і природними ресурсами, які є джерелом фінансування цих протистоянь. **7.** Запропонуйте власні ідеї щодо розв'язування проблем знеліснення та спустелення в окремих регіонах та країнах Африки.

§ 45. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКИ КРАЇН АФРИКИ

Особливості сучасного розвитку країн Африки. Важливе місце в економіці належить іноземному капіталу. Валова продукція іноземних і спільних підприємств формує близько половини ВВП. Основні обсяги іноземного капіталу вкладено переважно у видобуток корисних копалин у національних економіках ПАР, Нігерії, Габону, Лівії, ДРК. У виробничій структурі переважають малоефективне, часто монокультурне сільське господарство, лісове та рибне господарство, добувна промисловість.

Для просторової організації економіки африканських країн характерні невеликі окремі осередки промисловості та високопродуктивного сільського господарства на тлі величезних площ малоефективного дрібнотоварного виробництва

(мал. 175). Від порівняно розвинутих районів, де виробляють експортну продукцію, прокладено дороги до узбережжя в райони великих портів, звідки продукцію вивозять на світовий ринок.

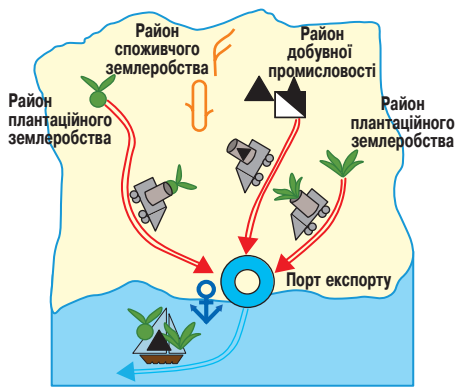
Первинний сектор економіки.

Провідне значення в економіці африканських країн має первинний сектор економіки, зокрема сільське, лісове та рибне господарства, а також добувна промисловість. Серед усіх регіонів світу Африка вирізняється переважанням традиційних видів природокористування.

Сільське господарство. В Африці склалися три основні системи сільсько-го господарства. Перша – землеробська, що ґрунтується на природній родючості ґрунту. В ній зайнято третину селян, які вирощують продукцію лише для власного споживання. Більшість господарств дрібні, натуральні або напівнатуральні, техніка та агротехніка примітивні. Найпоширеніше знаряддя праці – мотика. Господарства дуже залежать від природних умов. Надмірне зволоження та повені в сезон дощів, суховії у період посухи, нашествия комах – усе це різко зменшує врожай. Друга система – землеробська, що використовує штучну підтримку родючості ґрунтів. Це плантаційне господарство з використанням найманої робочої сили, яке вирощує експортні культури та є основним постачальником іноземної валюти у бюджети країн. Третя система сільського господарства – екстенсивно-скотарська, яка переважає в країнах Східної Африки.

У *рослинництві* для власного споживання культивують зернові культури (просо, сорго, кукурудзу) та тропічні коренеплоди (маніок, ямс, таро, батат). Головний «хліб» екваторіальної поясу – банани. Високотоварний сектор склався в період колоніалізму й вирощує експортні технічні культури. Основними з них є какао (понад половину виробництва какао-бобів світу), кава та арахіс. Розміщення технічних культур має чітку зональну спеціалізацію. В екваторіальному поясі культивують *какао* (Кот-д'Івуар – 29% світу, Гана – 12%, Нігерія), *олійну пальму* (Бенін, Нігерія) та *гевею* (Нігерія). На межі екваторіального та субекваторіального поясів вирощують *каву* (Ефіопія, Уганда, Кот-д'Івуар, Ангола). В субекваторіальному поясі розміщені плантації *арахісу* (Нігерія, Судан, Сенегал, Гамбія), *бавовнику* (Єгипет, Судан, Танзанія), *цукрової тростини* (Судан, Мозамбик, Маврикій), *тютюну* (Зімбабве, Малаві), *чаю* (Кенія, Малаві, Уганда, Мозамбик), *сизалю* (Танзанія, Кенія). Тропічний пояс освоєний мало. Там розвинуто землеробство в оазисах, де вирощують *фінікову пальму*. Для крайніх північних та південних субтропічних частин Африки важливе значення мають *виноградарство* та *садівництво*. Експортом *цитрусових* вирізняються Єгипет, Марокко, ПАР.

Низькопродуктивним є *тваринництво* Африки, що розвивається на сезонних пасовищах. Переважають кочове, напівкочове та відгонно-пасовищне тваринництво. В саванах розводять велику рогату худобу, в напівпустелях і горах – овець та кіз, у пустелях кочівники-бедуїни випасають верблюдів. Головною продукцією тваринництва є шкіри, вовна, мохер.

Мал. 175. Схема просторової організації господарства африканських країн

- ▶ 1. Складіть продуктивний кошик жителів різних субрегіонів Африки.
2. Порівняйте продукцію міжнародної спеціалізації сільського господарства субрегіонів Африки та перелік у їх межах основних споживчих культур. Поясніть, чому не збігається перелік експортних та споживчих культур.

Лісове та рибне господарства. Африканський регіон постачає на світовий ринок деревину екваторіального лісу. Заготівлю її ведуть іноземні або змішані компанії. Район їхньої дії – прибережні країни Західної та Центральної Африки: *Кот д'Івуар, Камерун, Габон, Конго*. Головними з них є червоне дерево (використовується для оздоблювальних та столярних робіт, виробництва фанери) та ебенове дерево (для підводних конструкцій, будівництва, машинобудування). У більшості випадків лісове господарство задовольняє місцеві потреби, передусім у паливі. Крім того, займаються збиранням дикорослої кави та дикого меду. В ряді країн доглядають за дикорослою гевеєю заради одержання каучуку.

У субтропічних лісах Північної Африки заготовляють кору коркового дуба, що є однією зі статей експорту країн субрегіону.

Головна зона африканського морського рибальства – атлантичний континентальний шельф, особливо в його південній та північній частинах. Риболовний флот та рибоконсервні заводи мають *Єгипет, Марокко, Нігерія, ПАР, Намібія*. Риба, що зазнала промислової обробки, йде на експорт.

Добувна промисловість. У промисловому виробництві Африки переважає добувна промисловість. У цій сфері діють великі міжнародні концерни. Серед них найвідомішою є компанія *De Beers*, що контролює видобуток та збут алмазів. Найбільшою є роль Африки в постачанні на світовий ринок марганцю, хрому, кобальту, ванадію, золота, платини та алмазів. Досить великим є також експорт урану, міді, бокситів, фосфоритів, залізних руд і вугілля.

Ряд країн Африки є значними виробниками *сирої нафти* та *природного газу*, що експортують в країни Європи та США. Членами організації країн-експортерів нафти ОПЕК є *Нігерія, Алжир, Лівія, Габон та Ангола*. В роботі Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ) беруть участь *Алжир, Нігерія, Єгипет, Лівія та Екваторіальна Гвінея*.

Експорт нафти та природного газу з країн Африки не перевищує 10% їх світового експорту, але за вартістю – це 70% всього товарного експорту з регіону. Відносна обмеженість запасів нафти та природного газу африканських країн спонукає до прискореного розвитку промисловості з їх переробки.

В Африці налагоджений видобуток *рудної сировини*. Видобутком залізних, марганцевих, хромових руд, платини та золота вирізняється *ПАР*, мідних руд – *Замбія та ДРК*, бокситів – *Гвінея та Гана*. З *нерудної сировини* налагоджений видобуток світового значення алмазів у *Ботсвані, Анголі, ПАР та ДРК*; фосфоритів – у *Марокко, Того та Тунісі*.

Вторинний сектор економіки. В Африці склалися промислові виробництва з трьома різними формами діяльності. Перші – займаються первинною переробкою експортної сільськогосподарської сировини: какао-бобів, кави, очищенням бавовнику, виробництвом олії, цукру, соків, вина. Вони поширені у багатьох країнах. Другі – виробляють споживчі товари для місцевого населення: кустарне виробництво тканин, харчових напівфабрикатів, напоїв. У країнах Північної Африки та ПАР працюють фабрики та заводи з виробництва тканин та харчових продуктів. Треті – виробництва важкої промисловості та новітні виробництва. Вони представлені лише в окремих країнах, де є родовища відповідної сировини. Зокрема, в ПАР, країнах Північної Африки, Замбії, Зімбабве, ДРК, Нігерії, Гані.

Електроенергетика. Користується електроенергією лише третина африканців. Обсяг споживання електроенергії в Африці у 5 разів менший, ніж середній показник у країнах, що розвиваються, та у 8 разів менший від середньосвітового рівня.

Близько $\frac{2}{3}$ електроенергії у регіоні дають гідроелектростанції. Для деяких країн основним джерелом електроенергії є ТЕС. Для їх роботи в Алжирі, Лівії, Єгипті використовують нафтопродукти, а в ПАР – кам'яне вугілля. У ПАР працює перша в Африці атомна електростанція. Країни, що розташовані південніше від

Сахари, для приготування їжі та обігрівання будинків часто використовують деревину та сільськогосподарські відходи. Найбільше електроенергії серед країн регіону одержують у ПАР, Єгипті та Алжирі (мал. 176).

Африку вважають досить перспективною щодо використання *відновлюваних джерел енергії* (ВДЕ): енергії вітру, сонця, геотермальних джерела. У Північній Африці розпочала роботу комбінована газопо-сонячна електростанція *Abener*. На Єгипет, Марокко та Туніс припадає 85% вітрового потенціалу Африки та Близького Сходу. В країнах Тропічної Африки обсяг інвестицій в енергетику є вкрай низьким. Там лише планують використовувати енергію вітру. В Кенії уже працює геотермальна електростанція *Olkaria*.

Металургія. В окремих країнах помітного розвитку набула металургійна промисловість. *Чорна металургія* повного циклу представлена лише у ПАР (23-тє місце в світі, виробляє 80% сталі регіону), *Єгипті, Алжирі, Тунісі* та *Зімбабве*. Також в Африці працює близько 40 переробних підприємств.

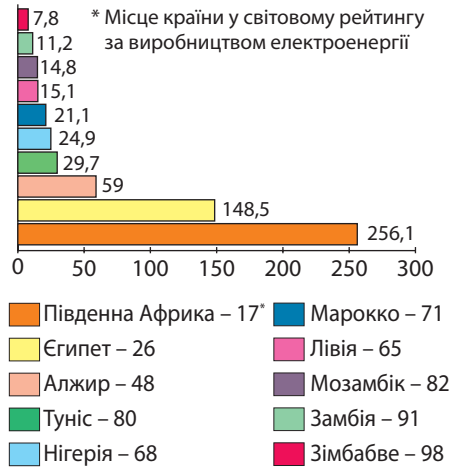
Кольорова металургія є одним з найважливіших виробництв у країнах, що багаті на руди кольорових металів. Так, за фінансової підтримки високорозвинутих країн працюють заводи з виробництва *міді* у ДРК (7-ме місце в світі), *Замбії* (8-ме місце в світі), ПАР; *алюмінію* – в ПАР (13-тє місце), Єгипті, Камеруні, Гані; *свинцю та цинку* – в Намібії (9-тє місце в світі за виробництвом цинку), Марокко, Тунісі; *олова* – в Нігерії; *кобальту* – ДРК (1-ше місце).

Машинобудування. Багатопрофільне машинобудування посіло чільне місце лише в національній економіці ПАР. Воно випускає гірниче обладнання, військову техніку, сільськогосподарські машини, залізничні вагони, складає автомобілі, ремонтує річкові судна.

Хімічна промисловість. Виробнича структура хімічної промисловості африканських країн характеризується значною часткою нафтохімії. Найбільші потужності хімічних виробництв мають ПАР та Нігерія. Особливе значення має синтез мінеральних добрив. Так, за виробництвом азотних добрив вирізняється *Єгипет* (8-ме місце в світі), фосфатних добрив – *Марокко* (3-тє місце в світі). У *Замбії, ДРК, ПАР, Зімбабве* важливе значення має виробництво вибухових речовин для добувної промисловості. Середнім рівнем розвитку хімічної промисловості також вирізняються *Алжир, Туніс, Лівія*.

Текстильна промисловість. На текстильних підприємствах зайнято третину всіх працюючих в обробній промисловості Африки. Головною є *бавовняна промисловість*, що забезпечена власною сировиною. Головні її потужності сконцентровано у *Єгипті*. Бавовняні фабрики працюють також у *Судані, Нігерії, Сенегалі, Уганді, Кенії, Марокко, ПАР*.

Харчова промисловість. Швидкими темпами розвивається харчова промисловість. На її підприємствах зайнято чверть усіх працюючих в обробній промисловості. Основними виробництвами харчової промисловості є *олійна* (виробництво пальмової, арахісової та оливкової олії), *цукрова, фасування какао та кави, рибна, виноробна, плодоовочеконсервна*.

Мал. 176. Топ-10 країн Африки за виробництвом електроенергії, млрд кВт/год (2014 р.)

Особливості розміщення промислових районів в Африці. Найбільший з промислових районів Африки – *Південний*, у межах ПАР, Зімбабве та Ботсвани. Там видобувають майже усі види рудних і нерудних ресурсів, кам'яне вугілля. Розвинуті різноманітні виробництва важкої, легкої та харчової промисловості. Другим є *Конго-Замбійський* промисловий район, через який проходить «Мідний пояс» з родовищами високоякісної мідної руди, а також супутніх руд кольорових металів: кобальту, цинку, свинцю, кадмію, германію, золота, срібла.

На основі родовищ нафти та руд металів (заліза, марганцю, алюмінію) склався *Західногвінейський* промисловий район. Окрім експорту сировини там формуються центри її переробки: виробництво глинозему, кольорова металургія, хімічна промисловість.

Три промислові райони склалися у Північній Африці: Єгипетський, Алжирсько-Лівійський у Сахарі та район Атлаських гір на півночі Марокко та Алжиру. Перший з них, *Єгипетський*, сформувався на основі родовищ нафти, природного газу, руд і фосфоритів, а також трудових ресурсів. Там розвинуто металургію, машинобудування, хімічну, текстильну (бавовняну) та харчову промисловість. *Алжирсько-Лівійський* промисловий район виник на базі великих нафтогазових родовищ Сахарського басейну. Його основною спеціалізацією є нафтопереробка та хімічна промисловість. Промисловий район *Атлаських гір* вирізняється покладами руд металів і найбільшими у світі запасами фосфоритів. На їх основі розвинуто хімічну промисловість та металургію.

Третинний сектор економіки: особливості становлення й закономірності розміщення. Ринок послуг почав формуватися в Африці у другій половині 90-х рр. XX ст. Якщо наприкінці XX ст. послуги забезпечували близько 35 % ВВП регіону, то нині їх частка зросла до 58 %.

Достатньо високою є частка сфери послуг у структурі ВВП країн Північної Африки – 42,3 %, а в Тунісі, Марокко, Єгипті – понад половину. Найвищими темпами там розвиваються туристичні й транспортні послуги, роздрібна інтернет-торгівля, інформаційні технології.

Найнижчою є частка сфери послуг у структурі ВВП країн Центральної Африки – 34,3 %. Через низький рівень життя спостерігається вкрай низький попит на послуги. Найвища частка сфери послуг у структурі ВВП спостерігається в країнах Південної Африки – 53,8 %. Найважливішим джерелом державних прибутків є міжнародний туризм, зокрема в ПАР та Зімбабаве.

Транспорт. Транспортна інфраструктура Африки в основному складалася в колоніальний період і була орієнтована на обслуговування економічних і геополітичних інтересів країн-метрополій. Фактично в регіоні немає сучасної транспортної мережі. В багатьох країнах велика роль належить гужовому та в'ючному транспорту, а в районах поширення мухи цеце часто використовують працю носіїв.

Переважає більшість залізничних та автомобільних магістралей з'єднують райони розробки родовищ корисних копалин, орієнтованих на експорт промислових та сільськогосподарських виробництв, найбільших адміністративних центрів з портами. Найкраще транспортна мережа розвинута в *ПАР, Зімбабве, Єгипті* та прибережних частинах країн Північної Африки.

Більшу половину вантажопотоків у межах материка забезпечує *залізничний* транспорт. Але він має низький рівень технічного оснащення, різну ширину колій. Найбільшими темпами розвиваються *автомобільний* та *трубопровідний* транспорт. Газопроводи з Алжиру в Європу мають міжконтинентальний характер. У Тропічній Африці донині велика транспортна роль належить *річкам*. Більшість зовнішніх перевезень здійснює *морський* транспорт. Великими морськими портами є *Александрія* та *Порт-Саїд* (Єгипет), *Танжер* та *Касабланка* (Марокко), *Лагос*

(Нігерія), *Дакар* (Сенегал), *Момбаса* (Кенія), *Дар-ес-Салам* (Танзанія), *Річардс-Бей*, *Дурбан* та *Кейптаун* (ПАР). В Африці є близько 300 аеродромів. Найбільші з них у *Каїрі* (Єгипет), *Рабаті* (Марокко), *Дакарі* (Сенегал), *Лагосі* (Нігерія), *Найробі* (Кенія), *Йоганнесбурзі* (ПАР). Величезне значення для світових морських перевезень має *Суецький канал* на території Єгипту.

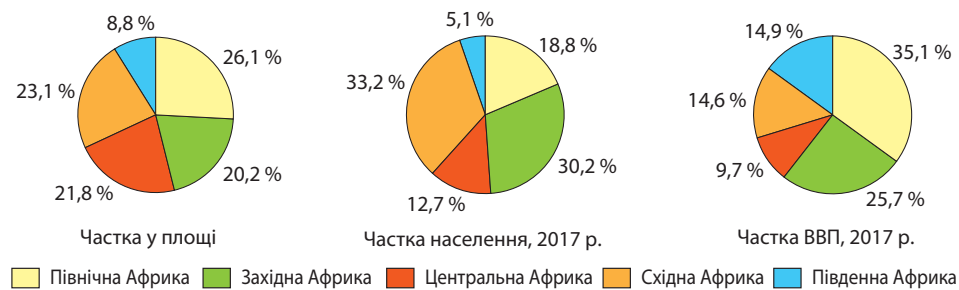
Туристичні райони. Число туристів, які відвідують Африку, і надходження від них, дуже малі й становлять відповідно 4% і 2% загальносвітових. Туристів насторожують спекотний клімат, тропічні хвороби, злидні, політична нестабільність, відсутність розвинутої транспортної та туристичної інфраструктури.

Територія Африки лежить у межах двох рекреаційно-туристичних регіонів світу, що різняться за природними та історико-культурними особливостями: *Арабський світ* (країни Північної Африки) та *Африка* (країни усіх інших субрегіонів). Останнім часом у туристичному бізнесі стрімко зростає роль Арабського світу. Там активно розвиваються пляжний та діловий туризм. Окрім того, підвищується інтерес до пізнавального туризму країн з багатою історією. Найбільш популярними туристичними країнами з африканського Арабського світу є *Єгипет*, *Туніс* та *Марокко*.

Роль рекреаційно-туристичного регіону *Африка* поки що незначна. Проте особливо популярним у цьому регіоні є африканське сафарі – автомобільні мандрівки саваною з метою ознайомлення з дикою природою. Найвідоміші сафарі – в межах національних парків Кенії, Танзанії, Уганди, Ефіопії.

▶ **1.** Проведіть на контурній карті межі рекреаційно-туристичних регіонів Африки. **2.** За текстом підручника та додатковими джерелами інформації умовними знаками покажіть на карті основні райони розвитку різних за метою подорожей видів туризму.

Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Африки. Особливості їх участі в міжнародному поділі праці. Економіко-географічне положення, а також природні, історичні, етнічні та соціально-економічні відмінності визначають особливості участі субрегіонів Африки в міжнародному поділі праці (мал. 177).

Мал. 177. Економічний розвиток субрегіонів Африки

Північна Африка – найбільший за площею та часткою ВВП серед субрегіонів Африки. Субрегіон переважно розташований у субтропічних широтах, що визначає спеціалізацію сільського господарства на виробництві оливок, цитрусових, винограду, бавовнику. Арабські народи Північної Африки мають багаті традиції в ремісництві, зрошуваному землеробстві, кочовому тваринництві, самобутню культуру. Промислова спеціалізація субрегіону пов'язана з видобуванням нафти, природного газу, фосфоритів, руд металів та їх переробкою. Північна Африка – один з регіонів міжнародного туризму, що швидко розвивається.

Західна Африка – другий серед субрегіонів Африки за часткою ВВП. Там надзвичайно різноманітні природні умови та найбільш строкатий етнічний склад населення. Спеціалізацію субрегіону визначають сільське господарство, яке

представлене виробництвом товарних (какао-боби, кава, олійна пальма) та споживчих культур; лісове господарство; видобування та первинна переробка мінеральної сировини: нафти, природного газу, руд металів.

Найменшою часткою ВВП з-поміж субрегіонів вирізняється *Центральна Африка*. Там сформувався однорідний етнічний склад населення (народи банту). Мінеральні ресурси найбільш різноманітні: нафта, природний газ, мідні руди, алмази. Провідною спеціалізацією субрегіону є лісове господарство та добувна промисловість.

Східна Африка вирізняється найбільшою кількістю населення серед субрегіонів. Мінеральні багатства тут менш досліджено. Різноманітність природних ресурсів зумовлює господарську спеціалізацію субрегіону. У міжнародному поділі праці Східна Африка відома сільським господарством, металургією, екологічним та пригодницьким туризмом.

Південна Африка – найбільш віддалений від Європи, Америки та Азії субрегіон, але з широким виходом до важливих міжнародних морських шляхів. Економічним осередком субрегіону є багатопрофільне господарство ПАР, що відоме розвитком добувної й обробної промисловості, сільського господарства, сфери послуг.

▶ За допомогою інформаційних джерел дайте характеристику субрегіонів Африки (див. план на с. 183, § 38).

Зв'язки України з країнами Африки. Важливість Африканського континенту для України зумовлюється його великими природними багатствами та значними потенційними можливостями для взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва, особливо в аграрній сфері. Серед експортованих країнами товарів великий інтерес для України становлять традиційні види африканських аграрних культур: какао-боби, кава, чай, арахіс, банани, оливки, цитрусові, бавовна, свіжі овочі, шкіряна сировина, рибна продукція, цінні породи деревини.

Африканські країни зацікавлені у виході на український ринок із такими актуальними для України товарами, як мінеральна сировина (нафта, природний газ, боксити), окремі види продукції обробної промисловості (взуття, тканини, готовий одяг, вироби із шкіри, деякі види продукції хімічної промисловості).

Країни півдня Африки відчувають потребу у вантажних авіаційних перевезеннях. Видається перспективним використання на умовах лізингу української вітчизняної авіатехніки, зокрема літаків АН. Україна може запропонувати країнам Африки допомогу в будівництві гребель і водосховищ, штучних зрошувальних систем, геологорозвідувальні роботи з метою виявлення підземних вод, інженерні роботи, поставки будівельної й сільськогосподарської техніки та обладнання, допомогу кваліфікованих фахівців. Освоєння африканського ринку означатиме для українських підприємців вихід на один із найбільших споживчих ринків світу. Африканські держави відчувають потребу в українських інвестиціях, машинах, устаткуванні, чорних металах, різноманітних послугах. Основними споживачами українських товарів є Єгипет, Нігерія, Алжир, Марокко, Туніс.

1. Які склалися особливості виробничої структури та просторової організації економіки країн Африки? З чим вони пов'язані? **2.** Поясніть зональну спеціалізацію товарного сільського господарства в Африці. **3.** Покажіть на карті основні промислові райони Африки та поясніть чинники їх формування. **4.** Установіть взаємозв'язки між районами видобування корисних копалин і товарного землеробства та конфігурацією транспортної мережі на прикладі окремих країн Африки. **5.** Порівняйте особливості ресурсозабезпеченості та спеціалізації субрегіонів Африки. **6*.** Які причини відсталості соціально-економічного розвитку країн Африки? **7*.** Обґрунтуйте подальші напрями розвитку транспортної інфраструктури в Африці. **8*.** Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте інтенсивність прояву глобальних проблем людства в різних субрегіонах Африки.

ТЕМА 2. КРАЇНИ АФРИКИ

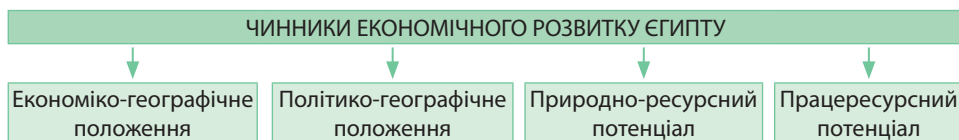
§ 46. ЄГИПЕТ

- Офіційна назва** – *Арабська Республіка Єгипет*
Склад території – *29 губернаторств (мухафаз)*
Член міжнародних організацій – *ООН, Ліга арабських держав (ЛАД)*
Офіційна мова – *арабська*
Релігія – *мусульманство (іслам)*

Місце країни у світі та регіоні. Єгипет – батьківщина однієї із найдавніших цивілізацій світу, країна, якою проходять важливі торговельні шляхи між багатомільярдами Європою та багатомільярдами Азією. За розміром ВВП Єгипет – у третьому десятку країн світу, а за ВВП на душу населення – у другій сотні. Проте серед африканських країн Єгипет посідає помітне місце. За розміром ВВП він поступається лише нафтодобувній країні Нігерії. Збройні сили Єгипту є найбільшими в Африканському регіоні та одними з найбільших у світі. Не будучи членом НАТО, Єгипет залишається військовим і стратегічним партнером цієї військово-політичної організації.

Сучасний Єгипет – країна, що розвивається з індустріальним типом економіки. Місце Єгипту в міжнародному поділі праці визначають такі чинники економіки (мал. 178).

Мал. 178. Чинники, що визначають місце Єгипту в міжнародному поділі праці

Економіко-географічне положення. Єгипет розташований у Північній Африці. Він має унікальне ЕГП, адже лежить на межі двох материків та двох частин світу. Більша частина території Єгипту географічно розташована в Африці, менша (північно-східна) – на Синайському півострові в Азії. Країна на півночі омивається водами Середземного моря Атлантичного океану, на північному сході – Червоного моря Індійського океану. Моря сполучені збудованим у другій половині XIX ст. Суецьким каналом (мал. 179), що скоротив морський шлях кораблів з Європи до країн Азії, Східної Африки та Австралії на 8 тис. км. Найбільшим морським портом в країні є *Александрія*, що розташований на березі Середземного моря.

Мал. 179. Суецький канал

Єгипет межує з трьома країнами. З них дві – арабські країни Північної Африки, які належить до країн що розвиваються та є союзниками Єгипту у *Лізі арабських держав (ЛАД)*: *Лівією* – на заході, *Суданом* – на півдні. В своїй азійській частині на північному сході Єгипет має спільні кордони з високорозвинутою державою *Ізраїлем* та частиною *Палестинської автономії* – *Сектором Газа*.

Геополітичне положення. Єгипет є політико-географічним мостом між Північною Африкою та Західною Азією. Цим визначається його важлива геополітична роль як трансконтинентальної країни, яка ще з найдавніших часів була

вкрай важливим осередком для народів Близького Сходу, Африки та Європи. Нині зовнішня політика Єгипту діє за принципом помірної нейтралітету. Столиця країни Каїр завжди лежав на перехресті регіональних торгових шляхів і культурних сплетінь протягом багатьох століть. Потужний інтелектуальний потенціал і значний вплив ісламу перетворили столицю Єгипту на центр соціального і культурного розвитку всього арабськомовного світу. У Каїрі розміщується штаб-квартира Ліги арабських держав. Генерального секретаря цієї організації традиційно обирають з числа єгипетських лідерів. Єгипет був першою мусульманською державою, що в 1979 р. встановила дипломатичні стосунки з Ізраїлем, надавши приклад встановлення політичного порозуміння в такому складному регіоні світу. Через це на вісім років було призупинено членство Єгипту в ЛАД.

Природно-ресурсний потенціал. Природні умови більшої частини країни складні для освоєння. Через посушливий клімат 95 % країни вкрито пустелями з поодинокими оазисами. Ці пустелі ще за часів Стародавнього Єгипту захищали королівства фараонів від західної загрози кочівників.

Рельєф країни переважно рівнинний. Більшу частину території Єгипту займають плато з висотами 300 – 1000 м.

Клімат Єгипту на північному узбережжі шириною 30–40 км субтропічний середземноморський з жарким сухим літом та м'якою дощовою зимою. Сезон дощів триває з жовтня по березень. Випадає близько 400 мм опадів на рік. Але на більшій частині території країни клімат тропічний континентальний з різкими добовими коливаннями температури: денні температури влітку сягають майже +50°C, а нічні опускаються до 0° ... +3°C. У зимові місяці температура повітря рідко опускається нижче від +20°C. Повітря дуже сухе, протягом року опадів вкрай мало: на південь від Каїру лише від 2 до 5 мм на рік, а в деяких районах бездощів'я триває роками. Сильні вітри спричиняють піщані й пилові бурі по всій території країни.

У надрах Єгипту виявлений цілий ряд *мінеральних ресурсів*. Найбільше значення мають запаси *нафти* і *природного газу*. Серед країн Африки Єгипет посідає 5-те місце за запасами нафти та 3-тє на покладами газу. В країні є придатні для відкритої розробки запаси *залізних руд* осадового та метаморфічного походження. Знайдено значні запаси *марганцевих руд* на Синайському півострові. Є родовища руд урану, титану, міді, олова, золота, молібдену, ніобію, вольфраму. В Аравійській пустелі в корі вивітрювання є *алюмінієві руди* – нефелінові сієніти. З нерудних ресурсів Єгипет багатий на *фосфорити*, запаси яких є в кількох частинах країни й становлять 5,2 % від світових. Також є істотні запаси *кухонної солі* та *будівельних матеріалів*: вапняків, глини, мергелю. Всесвітньою популярністю користуються асуанські граніти.

Практично усі поверхневі *водні ресурси* пов'язані з *Нілом*. Рівень води в річці сильно коливається протягом року. На диво, під час літньої спеки Ніл виходить з берегів (*пригадайте, з чим це пов'язано*). Родючий мул дає змогу щороку збирати високі врожаї. У зимовий сезон Ніл міліє.

Багато територій Єгипту позбавлено *грунтового покриву*. На заході країни панують рухливі й мало закріплені піски та кам'яністі поверхні. Там, де випадає хоч невелика кількість опадів і зростає бідна рослинність, формуються скелетні

▶ Дайте оцінку ЕГП і геополітичного положення Єгипту. Зробіть висновок про те, як вони впливають на економічний розвиток Єгипту та його місце в арабському світі.

грунти. Найбільш родючими є алювіальні ґрунти долини Нілу та болотно-лучні в його дельті. Природна рослинність цих територій витіснена антропогенною: посівами зернових культур, бавовнику, плантаціями фінікової пальми. В цілому культивована площа становить лише 2,6% від загальної площі країни.

Ще з початку XIX ст. зріс інтерес до єгиптології. Основні пам'ятки єгипетської архітектури та історії зосереджено уздовж Нілу. Морські узбережжя з чудовими піщаними пляжами, теплим протягом року кліматом, мальовничими краєвидами, фантастичним підводним світом стали підґрунтям для розвитку *оздоровчого туризму*.

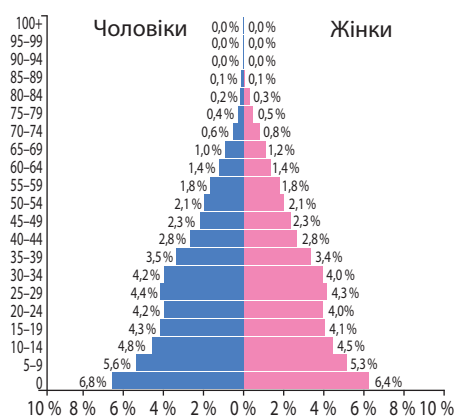
Працересурсний потенціал. Кількість населення Єгипту стабільно збільшується. Для країни характерний II тип відтворення населення. З середини 60-х рр. XX ст. в країні проводилася демографічна політика, спрямована на обмеження народжуваності. Хоча її показник зменшився в 1,5 раза, але й досі залишається дуже високим – 30,3 осіб/тис. Завдяки поліпшенню медичного обслуговування у 4 рази знизилася смертність. Нині її рівень є одним з найнижчих в Африці – 4,7 осіб/тис. Природний приріст – 25,6 осіб/тис. На одну жінку припадає 2,8 дитини. Населення Єгипту дуже молоде: його середній вік 23,8 року. Середня тривалість життя вища, ніж в інших африканських країнах: 73,7 року (2016 р.). Така демографічна ситуація вплинула на вікову структуру населення Єгипту та забезпеченість трудовими ресурсами.

За межею бідності перебуває близько чверті населення країни. Через те для країни характерне *негативне сальдо міграцій* з незначним перевищенням кількості емігрантів над іммігрантами. Частина людей працездатного віку виїжджає до високорозвинутих країн Європи, водночас у Єгипті перебуває кілька десятків тисяч політичних біженців з Палестини, Судану, Сирії, Сомалі.

Єгипет достатньо забезпечений трудовими ресурсами. Близько половини економічно активного населення зайнято у сфері послуг. Цей показник постійно зростає. Водночас значна частка працює в первинному секторі економіки: аграрному, лісовому та рибному господарстві. Рівень безробіття високий: близько 12% працездатного населення. Уряд країни дбає про зростання рівня кваліфікації трудових ресурсів. Державні витрати на освіту становлять 3,8% ВВП. Рівень писемності дорослого населення дорівнює 73,8%.

За *національним складом* населення Єгипет – однаціональна країна. Араби-єгиптяни становлять 99,6%, переважна більшість яких – мусульмани. Іслам є державною релігією в країні. Серед національних меншин відомі беребри (мешкають в оазах), нубійці різних племінних груп (живуть уздовж Нілу на півдні країни), бедуїни арабських племен Синайського півострова та Аравійської пустелі.

▶ Оцініть забезпеченість Єгипту природними ресурсами. Поясніть, які види ресурсів визначають господарську спеціалізацію країни.

Мал. 180. Статеві-вікова піраміда Єгипту, 2017 р.

▶ 1. За статеві-віковою пірамідою Єгипту (мал. 180) з'ясуйте, до якого типу її можна віднести: зростаючого, скорочувального чи омолоджувального.
2. З'ясуйте, яке склалося співвідношення між працездатним та непрацездатним населенням у країні.

Офіційна мова Єгипту – *арабська*. Місцева мова – *коптська* – збереглася завдяки літургійному використанню православної коптської церквою, послідовниками якої є близько 10% єгиптян.

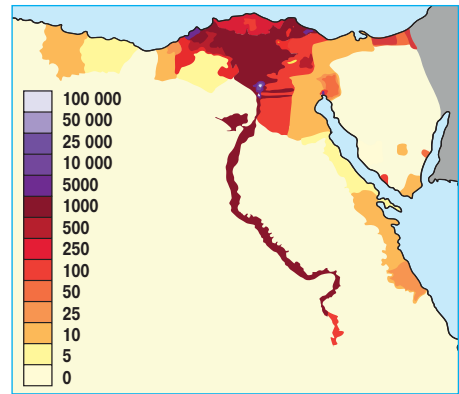
Система розселення. Єгипет є найбільш густонаселеною країною Північної Африки. Середня густина населення становить 95,6 осіб/км². Приблизно 95% населення живе лише на 5,5% загальної площі країни. Населення сконцентровано у вузькій долині Нілу, на узбережжях Червоного моря, Синайського півострова й навколо Суецького каналу. Там густина населення сягає 400–700 осіб/км² (мал. 181). Найменше заселено південні пустельні райони, де є навіть «білі плями». Незначна частина населення проживає в оазах Лівійської пустелі, невеликих шахтарських містечках Аравійської пустелі, по берегах Середземного моря та курортних містечках на узбережжі Червоного моря. Частина населення досі ще веде кочовий спосіб життя.

Рівень урбанізації середній – 43,1%, темпи урбанізації високі. В Єгипті існує понад 40 великих міст. У країні є 4 міста-мільйонери, з них 2 – міста-мультимільйонери. Столиця країни *Каїр* (10,2 млн осіб) є найбільшим містом Африки та Близького Сходу. Понад 1 млн населення також мають *Александрія* (4,5 млн осіб), *Ель-Ґіза* (3,4 млн осіб) та *Шубра-ель-Хейма* (1,1 млн осіб). Навколо міст сформувалися міські агломерації. Найбільша з них *Каїрська* (16,2 млн осіб), до складу якої входять великі міста Шубра-ель-Хейма та Ґіза. Другою за кількістю жителів міською агломерацією є *Александрійська* (4,9 млн осіб).

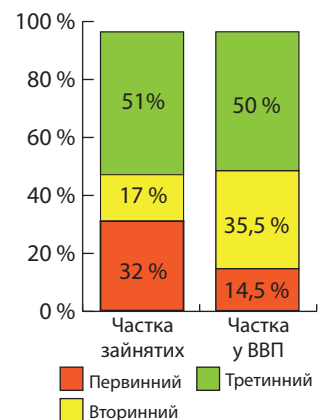
Особливості структури економіки країни, що розвивається. Основи сучасної єгипетської економіки було закладено ще у першій половині XIX ст. У той час почалося вирощування бавовнику на експорт, інтенсивне будівництво зрошувальних каналів, перших залізниць, модернізація портів. У першій половині XX ст. долучилася текстильна промисловість. У другій половині XX ст. однією з головних задач національного розвитку стала індустріалізація Єгипту. Сформувалися добувна промисловість, металургія, хімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів. З'явилися автоскладальні та авіаскладальні заводи, виробництво вагонів та морських суден, верстатобудування. У 90-х рр. XX ст. почалося реформування економіки. Також відбулися лібералізація торгівлі, зниження ролі держави в сфері інвестиційної діяльності, інтеграція економіки Єгипту зі світовою економічною системою. Активно розвивається сфера послуг.

Нині Єгипет – індустріальна держава. В країні створена змішана соціально-ринкова економіка за сильного впливу державного сектору. Темпи економічного зростання становлять близько 5% на рік.

Види діяльності, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. У структурі ВВП Єгипту переважають третинний та вторинний сектори економіки (мал. 182). У вторинному секторі

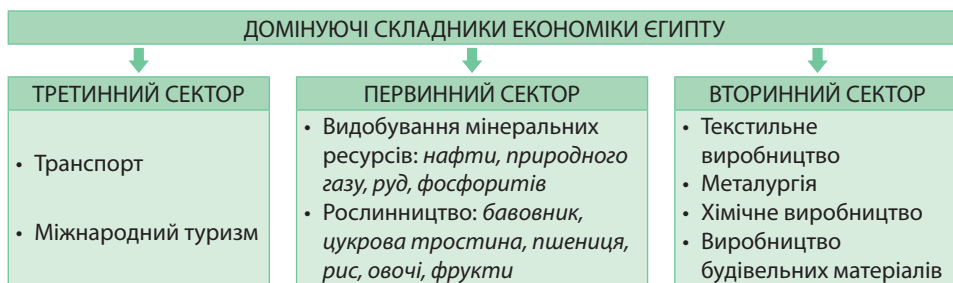
Мал. 181. Густина населення на території Єгипту (осіб/км²)

Мал. 182. Значення секторів економіки Єгипту, 2016 р.

провідними є виробництва тканин, харчових продуктів, будівельних матеріалів, хімічних речовин. Країна повністю забезпечує внутрішні потреби в електроенергії завдяки використанню місцевої нафти, природного газу та гідроелектроенергії. На підприємствах широко використовується бездоменна металургія, для якої не потрібне імпортоване коксівне вугілля. В останні роки виплавка сталі в країні дещо скоротилася.

Підприємства не забезпечують повною мірою потреби країни у сталевому прокаті. У третинному секторі переважають міжнародний туризм та транспорт (мал. 183). Ще одна важлива сфера – телекомунікації. Основні комунікаційні центри розміщуються в Александрії, Каїрі, Суеці та пов'язані поміж собою цифровим кабелем. У первинному секторі переважають є видобування мінеральних ресурсів та сільське господарство.

Мал. 183. Домінуючі складники економіки Єгипту

Транспорт. У міжнародних перевезеннях першочергове значення має *морський транспорт*, немає зручних бухт для облаштування морських портів. Окремі природні гавані є на узбережжі Червоного моря. Через те найбільші морські порти Єгипту лежать на Середземноморському узбережжі в штучно створених бухтах: *Александрії* та *Порт-Саїді*. Найбільшим портом на Червоному морі є *Суец*. Ефективно працює керований державною компанією *Суецький канал*. Прибутки від експлуатації каналу є другим після туризму джерелом наповнення бюджету Єгипту. Після відкриття у 2015 р. паралельного каналу був забезпечений двобічний рух кораблів. Нині Суецький канал забезпечує 7% світового морського вантажообігу, відіграючи ключову роль у забезпеченні Європи близькосхідною нафтою.

У країні існує найстаріша *залізнична мережа* Африки загальною протяжністю близько 6,7 тис. км, більша частина якої перебуває в незадовільному технічному стані. Завдяки сухому клімату можна без особливих витрат підтримувати *автомобільну мережу*, хоча автошляхів з твердим покриттям – лише третина. В Єгипті працює 83 аеропорти. Найбільші з них розміщуються в *Каїрі* (аеропорт-хаб), *Луксорі*, *Шарм-ель-Шейху*, *Хургаді*.

Міжнародний туризм. Прибутки від туризму випередили надходження від видобутку та продажу нафти. Країну щорічно відвідують близько 10 млн іноземних туристів. Уряд країни спонукає своїх громадян до розвитку саме цієї сфери економіки, особливо на місцевому рівні серед представників середнього класу. Вкладаються кошти в розвиток туристичної інфраструктури: зведено сучасні автомагістралі, комфортабельні готелі, нічні клуби, аквапарки, швидкісні залізниці, сучасні аеропорти.

Найпопулярніші курорти Єгипту оздоровчого (пляжного) спрямування розташовані на узбережжі Червоного моря: *Хургада*, *Шарм-ель-Шейх*, *Нувейба*, *Ель-Гуна*. Основні місця пізнавального туризму, що ознайомлюють з єгипетською давниною, це *піраміди Гізи*, *Каїр*, *Луксор*, *Александрія*, *Синайські гори з горою Мойсея*. Новим напрямом розвитку туристичної індустрії в Єгипті є відпочинок для

туристів-мусульман (халяль-туризм). При цьому готелі пропонують меню без алкоголю та з відповідною їжею, окремі пляжі й басейни для чоловіків та жінок. На таких курортах оголошується час намазів (молитов), розваги організовано в рамках норм ісламу.

Видобування мінеральних ресурсів. З початку XXI ст. в Єгипті динамічно розвивається гірничодобувна промисловість. Нині серед країн Африки Єгипет за видобутком нафти посідає 4-те місце, за видобутком газу – 3-тє. Зростає видобуток *нафти* у Лівійській пустелі та на Синайському півострові (мал. 184). Єгипет став експортером природних вуглеводнів в Йорданію, Ліван, Сирію, Туреччину.

Мал. 184. Видобування нафти в Лівійській пустелі Єгипту

У східній частині Єгипту на узбережжі Червоного моря та на Синайському півострові видобувають рудну сировину. Зокрема, розвивається видобуток руд рідкісноземельного металу *танталу* за участі капіталу Австралії. Здійснюється розробка *золота* на трьох ділянках на узбережжі Червоного моря. Розробляються родовища *мідних, залізних, марганцевих руд*. З нерудної сировини в незначних обсягах розвивається видобуток *фосфоритів* на узбережжі Червоного моря та *кухонної солі* – в дельті Нілу.

Сільське господарство. У виробничій структурі аграрного виробництва переважає *рослинництво*. Посівні площі лежать у долині та дельті Нілу, в Ель-Фаюмській оазі на півночі країни.

Родючі алювіальні ґрунти та велика кількість тепла створюють надзвичайно сприятливі умови для вирощування різноманітних сільськогосподарських культур. Водночас існує потреба у штучному зрошенні земель. Розвивається пустельне зрошувальне землеробство з використанням підземних вод. Основною експортною культурою є *довговолокнутий бавовник*. Частка країни у світовому виробництві бавовни становить 3%. Єгипет – найбільш конкурентоспроможна держава у виробництві зернових (*пшениці, рису, кукурудзи, бобових*) і технічних культур (*цукрової тростини*). Деякі великі господарства спеціалізуються на вирощуванні *овочів та фруктів*. В оазисах доглядають за *фініковою пальмою*.

Тваринництво має допоміжне значення. Майже в усіх господарствах розводять буйволів як тяглову силу для будівництва іригаційних споруджень та для одержання молока. Існує молочне поголів'я великої рогатої худоби. Крім того, розводять овець, кіз, домашню птицю (курей, голубів, гусей).

Характерні риси просторової організації господарства. Зовнішня компактність території Єгипту є досить умовною. Через природні чинники господарство країни розміщене вкрай нерівномірно, що ускладнює керування ним. Основні господарські об'єкти тягнуться двома вузькими, не більш ніж 30 км, меридіональними смугами з півночі на південь й займають лише близько 5% площі країни. Створення інфраструктури таких осередків потребує значно більших витрат. Перша смуга простягається від Середземноморського узбережжя уздовж обох берегів Нілу до м. Асуан. Це основний економічний осередок країни, де сконцентровано більшу частину сільського господарства та промисловості країни. Друга смуга розташована на західному узбережжі Червоного моря та на Синайському півострові. Там переважають добувна промисловість та туризм. Решта територій країни майже не заселена.

Зовнішні економічні зв'язки. Політична нестабільність Близькосхідного регіону не позначається на розвитку зовнішніх економічних зв'язків Єгипту. Переважає експорт нафти та нафтопродуктів. Крім того, експортуються бавовняні тканини та сільськогосподарські культури: рис, картопля, фрукти та овочі.

Основною продукцією імпорту є промислові вироби, харчові продукти, обладнання, лісоматеріали. Основними торговельними партнерами Єгипту є США, Китай, країни ЄС (зокрема, Італія, Іспанія, Німеччина). Арабським газопроводом транспортується єгипетський природний газ до Йорданії, Сирії, Лівану та Туреччини. Країна бере участь у Великій Арабській зоні вільної торгівлі (ВАЗВТ), яка містить 95 % всієї арабської продукції, вільної від мита. Основним партнером Єгипту в її межах є Саудівська Аравія.

Міжнародні зв'язки України з Єгиптом. Незалежність України Єгипет визнав одразу після її здобуття. З того часу, незважаючи на географічну віддаленість, країни налагодили співробітництво в торговельно-економічній, науково-технічній, політичній та культурно-гуманітарній сферах. Найглибші стосунки встановлено в нафтогазовій сфері. Єгипет є однією з країн, в якій наша держава здійснює один з найбільших інвестиційних проєктів за кордоном. Між країнами підписано угоду про співробітництво у сфері мирного використання космосу. У 2007 р. було здійснено запуск першого єгипетського штучного супутника Землі українським ракетним носієм «Дніпро». У 2010 р. єгипетська армія отримала за контрактом від України літак від українського підприємства «Антонов». У навчальних закладах України навчаються єгипетські фахівці, які беруть участь у космічній програмі Єгипту. Між Україною та Єгиптом існують угоди у сфері інформації, освіти, культури, туризму тощо.

1. Як економіко-географічне та політико-географічне положення Єгипту впливає на формування міжнародної спеціалізації країни? **2.** Дайте оцінку природно-ресурсного та працересурсного потенціалу Єгипту. **3.** Які особливості розселення в Єгипті? **4.** Назвіть домінуючі складники первинного, вторинного та третинного секторів економіки Єгипту. **5.** Покажіть на карті найбільші міста, світові міста, промислові райони, найбільші морські порти, аеропорти та туристичні центри Єгипту. **6*.** Використовуючи тематичні карти, обґрунтуйте особливості розміщення виробництва товарів і послуг в Єгипті.

§ 47. ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА (ПАР)

Офіційна назва – Південно-Африканська Республіка (Південна Африка, ПАР)

Склад території – 9 провінцій

Член міжнародних організацій – ООН, Співдружність Націй, G-20, Африканський Союз, БРІКС та ін.

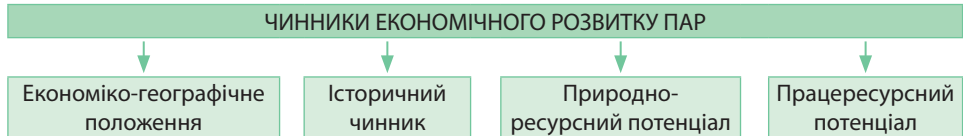
Державні мови – 11 мов: англійська, африкаанс, венда, зулу, коса, південний ндебеле, сваті, північний сото, сесото, тсвана, тсонга

Релігія – немає абсолютної релігійної більшості

Місце країни у світі та регіоні. Південно-Африканська Республіка – країна з величезним економічним потенціалом, багатими трудовими й природними ресурсами, цікавою історією, різноманітним етнічним складом та найбільшою часткою білого, азійського та змішаного населення на континенті. За класифікацією ООН, Південна Африка є країною із середнім рівнем прибутків. У країні найбільша розвинута економіка в Африці. Це єдина африканська країна у «Великій двадцятці» (G-20). Водночас у ній зберігається високий рівень бідності та безробіття, передусім серед чорношкірого населення. За розміром ВВП ПАР перебуває в третьому десятку країн світу, а в межах Африки поступається лише

Нігерії та Єгипту. За військовою потужністю ПАР поступається в регіоні Єгипту та Алжиру, але це перша та єдина в Африці держава, що мала ядерну зброю та добровільно відмовилася від неї.

ПАР – одна з небагатьох африканських країн, де не було жодного державного перевороту. Однак прикрою сторінкою в історії ПАР став расовий конфлікт між темношкірою більшістю та білою меншістю. Своєї кульмінації він досяг після того, як у 1948 р. був установлений режим *апартеїду* – офіційної політики расової дискримінації та гноблення, що її впродовж більш ніж 40 років проводили правлячі кола ПАР проти місцевого чорношкірого населення, а також переселенців з Азії. Метою цієї політики було створення «Південної Африки для білих». Зміна політичної системи відбулася після перших нерасових виборів на початку 90-х рр. ХХ ст.

Мал. 185. Чинники, що визначають місце ПАР у міжнародному поділі праці

Нинішню ПАР часто називають Райдужною країною. Назву вживають як метафору нового, різнокультурного та багатонаціонального суспільства, яке долає наслідки апартеїду.

Економіко-географічне положення.

ПАР – це приморська держава, що компактно розташована на крайньому півдні Африки. Межує з країнами, що розвиваються: на півночі з Намібією, Ботсваною та Зімбабве, на північному сході – із Есватіні та Мозамбіком. На території країни є анклав – країна Лесото. Північні сухопутні кордони проходять в основному малозаселеними напівпустельними територіями.

Південну Африку називають «Країною двох океанів». Вона має протяжну берегову лінію, що забезпечує вихід на заході до Атлантичного океану, на сході – до Індійського. Це зумовлює наявність кількох великих морських портів, які гарантують країні вихід до всіх морських напрямків: Азії, Європи, Америки.

Історичний чинник. У середині XVII ст. територію сучасної ПАР почали колонізувати голландці, які заснували перше поселення на місці сучасного Кейптауна. Голландських поселенців називали бурами (з нід. – селяни). Пізніше до Південної Африки прибували нові колоністи: французькі гугеноти, переселенці з Німеччини. З початку XIX ст. з'являються англійці. Після зіткнень з ними бури почали просуватися вглиб материка. У ході двох англо-бурських війн наприкінці XIX – на початку ХХ ст. усі бурські колонії визнали суверенітет Великої Британії. У 1910 р. був створений Південно-Африканський Союз, який став домініоном Британської імперії й членом Співдружності Націй. У 1961 р. була проголошена незалежність Південно-Африканської Республіки, яка вийшла із Співдружності Націй у зв'язку з несприйняттям політики апартеїду іншими державами-членами цієї організації. Після демонтажу апартеїду у 1994 р. членство ПАР у Співдружності Націй було поновлено, а національна економіка країни стала привабливою щодо іноземних інвестиційних програм.

Особливість історичного розвитку країни зумовлена співіснуванням у межах національної економіки ПАР високорозвинутої метрополії та відсталого колонії, що перешкоджає реалізації далекосяжних планів з інноваційного розвитку.

▶ **1.** Дайте господарську оцінку ЕГП ПАР. Знайдіть його переваги та недоліки. Порівняйте з Єгиптом. **2.** Поміркуйте, як змінилося транспортно-географічне положення країни після відкриття Суецького каналу.

Неготовність переважної більшості африканської частини південноафриканського суспільства до повноцінного входження в сучасні економіку, політику, соціальну сферу зумовлена всім попереднім колоніально-расистським порядком.

Природно-ресурсний потенціал.

ПАР – країна з унікальними природними умовами та багатими природними ресурсами. У рельєфі переважають рівнини та давні гори (мал. 186). Країна займає південний край Південноафриканського плоскогір'я, крутий схил якого на сході називають Драконовими горами, обривається до вузької прибережної низовини. На південному узбережжі країни височать давні сильно зруйновані Капські гори.

В ПАР сформувалися достатньо різноманітні кліматичні умови. Внутрішні райони країни лежать у межах тропічного континентального клімату. Це малозаселений простір, зайнятий спустеленою саванною. У цих містах зими холодні, хоча сніг випадає рідко. Східне узбережжя зволене достатньо й рівномірно протягом року: клімат тропічний морський. Там активно ведеться інтенсивне землеробство, а на схилах Драконових гір, зайнятих лісами, існують гірськолижні курорти. На крайньому південному заході клімат субтропічний середземноморський: з дощовою зимою та жарким, посушливим літом. Далі на схід опади випадають більш рівномірно й формуються морські субтропіки. Цю місцевість називають «шляхом садів».

ПАР – одна з найбагатших на мінеральні ресурси країн світу. В країні виявлено майже 60 їх видів. Велика частина родовищ унікальна за умовами й масштабами залягання ресурсів. На відносно невеликій території трапляється унікальний набір руд: залізні, нікелеві, мідні, уранові, олов'яні, сурм'яні. В надрах країни зосереджено понад 90% світових запасів марганцевих руд, понад 80% платини, близько 60% золота та хромових руд, 50% ванадію. З нерудних ресурсів відкрито 20% світових покладів алмазів. З осадових порід є значні запаси кам'яного вугілля та фосфоритів. Водночас у країні майже немає родовищ нафти та природного газу.

Країна недостатньо забезпечена водними ресурсами. Густота річкової мережі вкрай нерівномірна. Найбільша річка країни Оранжева сильно міліє в нижній течії. На ній та її притоках споруджено низку великих гідротехнічних споруд. Річки східного узбережжя повноводні, але короткі й порожисті. У напівпустельних районах є кілька сезонних пересихаючих річок. За умов нестачі поверхневих вод особливого значення набули підземні. На західному узбережжі діють установки з опріснення морської води, відбувається очищення води для повторного використання на промислових підприємствах.

Південна Африка має достатні земельні ресурси. 15% площ придатні для сільськогосподарства. Посушливий клімат вимагає штучного зрошення. Більш ніж половину території країни від західного узбережжя до півніжжя Драконових гір займають родючі каштанові та червоно-бурі ґрунти. Найбільш родючими є чорні залізисті ґрунти сухих саван, що їх фермери називають «чорним торфом». На східному субтропічному узбережжі сформувалися родючі червоно- та жовтоземи. Усі ґрунти ПАР потребують боротьби з вітровою ерозією, внесення добрив.

Мал. 186. Особливості рельєфу ПАР

Унікальні *природно-рекреаційні ресурси* – справжній скарб країни. Туристів приваблюють мальовничі краєвиди тропічних лісів, незаймані ландшафти саван, чарівні узбережжя з дивними пляжами двох океанів, річкові долини з високими водоспадами. А головне – все це збереглося практично у первозданному вигляді.

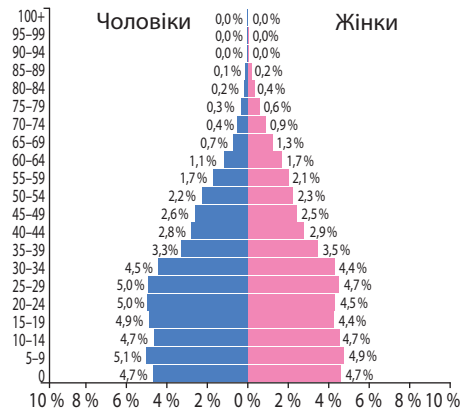
Працересурсний потенціал. Населення країни перебуває на стадії демографічного переходу від II до I типу відтворення населення. Народжуваність серед білого населення почала зменшуватися ще в 50–60-х рр. XX ст., а серед африканців – у 70–80-х рр. Нині показник народжуваності є одним з найнижчих в Африці – 20,5 осіб/тис. Завдяки поліпшенню якості медичного обслуговування рівень смертності тривалий час знижувався (нині – 9,6 осіб/тис.). Але нині епідемія СНІДу вразила ПАР чи не сильніше, ніж будь-яку іншу країну світу (гірше було лише в сусідніх Свaziленді, Ботсвані та Лесото). Кількість заражених досягала 18% дорослого населення, а після вжитих серйозних медичних заходів стабілізувався на позначці 10%. Через високу зараженість ВІЛ, а також скорочення чисельності білих протягом останніх двох десятиліть кількість населення в країні майже не змінюється.

Природний приріст суттєво знизився й становить 10,9 осіб/тис. Причому зростання населення постійно сповільнюється. На одну жінку припадає 2,5 дитини, що трохи вище від рівня простого відтворення. Середня тривалість життя має тенденцію до зростання, але поки що є низькою: 62,3 року (2016 р.). 20 років тому цей показник становив усього 43 роки.

Нині в ПАР гостро постала проблема *нелегальної міграції*. Після скасування апартеїду й значного ослаблення контролю на зовнішніх кордонах у країну хлинув потік нелегалів із Зімбабве, Анголи, Мозамбіку та інших країн Африки. Масовий приплив іноземців викликає невдоволення громадян ПАР. Претензії до мігрантів полягають головним чином у тому, що вони займають робочі місця, погоджуючись працювати за нижчу зарплату, а також скоюють злочини.

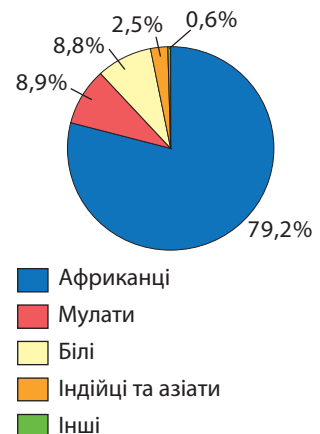
Етнорасовий, культурний та мовний склад населення ПАР є результатом тривалої історії формування (мал. 188). За найбільшу кількість державних мов (11) ПАР занесено до Книги рекордів Гіннеса. Проте більшість громадян країни знає англійську. Офіційно населення поділяють на 4 групи: темношкірі африканці, білі, мулати (кольорові) та азіати.

▶ Оцініть забезпеченість ПАР природними ресурсами. Поясніть, як природно-ресурсний потенціал вплинув на господарську спеціалізацію країни.

Мал. 187. Статеві-вікова піраміда ПАР

▶ За статеві-віковими пірамідами ПАР (мал. 187) та Єгипту (див. мал. 180) порівняйте статеві-вікову структуру населення двох країн. Поясніть, в якій країні вона є більш оптимальною для подальшого розвитку економіки.

Мал. 188. Етнорасовий склад населення ПАР

Частка білого населення за останні 30 років скоротилася у 2,5 рази. Воно складається з нащадків іммігрантів-колоністів. Це африканери (бури), які говорять діалектом данської мови африкаанс, та англоафриканці, мовою спілкування яких є англійська. Біле населення найбільш компактно проживає у великих містах західних та південних провінцій країни, а також у столиці та на її околицях. Після ліквідації апартеїду почалася дискримінація білого населення. Часто воно стає жертвою фізичного і культурного геноциду. Багато хто виїжджає до Австралії, Нової Зеландії або Великої Британії.

Рівень соціального розшарування в ПАР – один з найвищих у світі. Близько 15% жителів належать до багатіїв, величезні маєтки з плантаціями та розкішними віллами яких розкинулися на океанських узбережжях. При цьому половина населення (переважно чорношкірого) живе в повній убогості. Частина з них отримує соціальні гранти від держави.

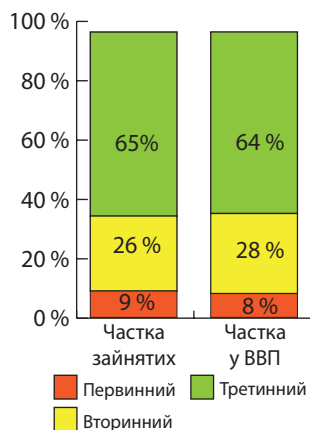
Релігійний склад населення досить строкатий. У країні немає абсолютної релігійної більшості. Там проживають представники різних християнських церков. Є незначна кількість мусульман. Кожний шостий громадянин ПАР себе вважає атеїстом.

Національна економіка ПАР достатньо забезпечена трудовими ресурсами. Витрати на оплату праці в країні значно нижчі, ніж в інших високорозвинутих країнах світу. Це привертає увагу іноземних інвесторів. Країна має велику працересурсну базу, що складається з робітників різних рівнів кваліфікації: кваліфікованих, малокваліфікованих та некваліфікованих. У країні діє законодавство щодо сприяння навчанню та підвищенню професійного рівня працівників. Розвиток наукового потенціалу стає вирішальним чинником економічного зростання країни.

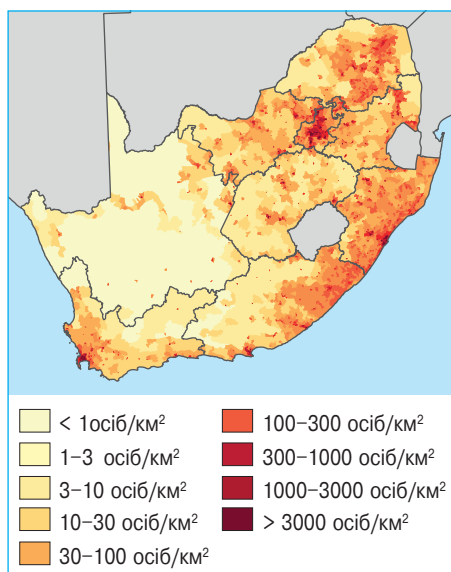
У країні залишається високим рівень безробіття – від 27 до 40% економічно активного населення, яке живе на менш ніж \$2 США на добу. Це пов'язано з тим, що за рівнем освіти, соціальної відповідальності та продуктивності праці більшість корінних чорношкірих африканців нині об'єктивно не здатна відповідати стандартам розвинутого постіндустріального суспільства (мал. 189).

Система розселення. ПАР має середній рівень густоти населення, що становить 45,8 осіб/км². Переважно через природні причини цей показник сильно коливається. Найбільш густо заселено вологі східні території, узбережжя океанів, гірничопромислові райони. Майже не заселеними є північні та центральні пустельні райони (мал. 190).

Рівень урбанізації в ПАР високий – 64,3%. Найчисленнішими є малі міста з населенням від 2 до 10 тис. осіб. У країні

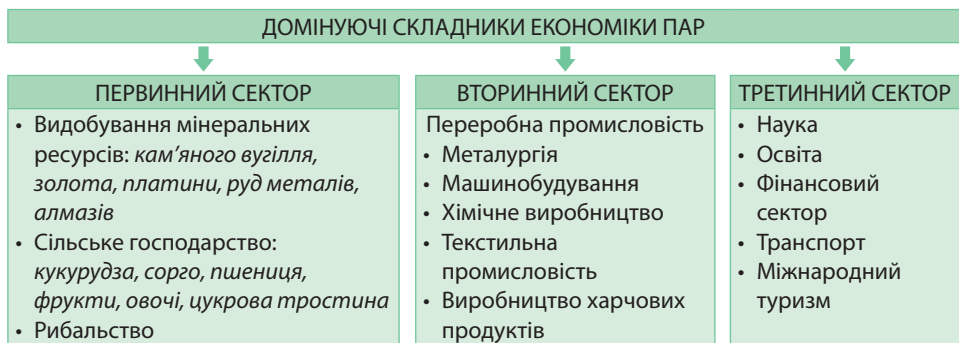
Мал. 189. Значення секторів економіки ПАР, 2016 р.

Мал. 190. Густина населення на території ПАР

існує близько 50 великих міст, є 2 міста-мільйонери: *Йоганнесбург* (4,4 млн осіб) і *Кейптаун* (3,4 млн осіб). Їх визнано світовими містами. У адміністративній столиці країни *Преторії* проживає 741,6 тис. осіб. Навколо міст сформувалися міські агломерації. Найбільша з них – *Йоганнесбург – Екурхулені* (8,9 млн осіб).

Особливості структури економіки. До кінця XIX в. Південна Африка була переважно аграрною країною. Основним заняттям її населення було натуральне та напівнатуральне сільське господарства. У XIX ст. виявлення в країні унікальних родовищ алмазів і золота спричинило промислову революцію. Саме з «алмазної» та «золотої лихоманки» почався бурхливий розвиток економіки ПАР. Володіючи найбагатшими на Африканському континенті запасами кам'яного вугілля, залізних та марганцевих руд, ПАР створила потужну чорну металургію, а після Другої світової війни – інші виробництва обробної промисловості: машинобудування, хімічні, текстильні виробництва (мал. 191).

Мал. 191. Домінуючі складники економіки ПАР

ПАР – країна з індустріальним типом економіки, в якій іноземний капітал посідає сильні позиції. В ПАР відбулася приватизація державних підприємств, що її влада назвала «реструктуризацією державного майна». Уряд тісно пов'язує макро- і мікроекономічні аспекти економіки шляхом вивчення коливань курсів національної і світових валют. Це створює сприятливі умови для експорту продукції у високорозвинуті країни.

Виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни. Видобування мінеральних ресурсів. Південна Африка – одна з небагатьох держав з унікальною подвійною системою прав власності (державної та приватної) на корисні копалини. Хоча в останні роки значимість видобування мінеральних ресурсів значно знизилася, продукція гірничодобувної промисловості становить близько 7% ВВП і близько $\frac{2}{3}$ загальної суми експортних надходжень ПАР. Більшу частину мінеральних ресурсів видобувають на сході та півночі країни. Координацію видобутку мінеральної сировини здійснює Гірнича палата.

Нині видобування *кам'яного вугілля* за внеском у національну економіку перевершило традиційну для ПАР золотодобувну промисловість. За його видобутком країна посідає 7-ме місце в світі та 1-ше – в Африці. Великі запаси та зручні умови залягання зумовлюють низьку собівартість видобутку та переробки вугілля. Це є причиною того, що вартість електроенергії в ПАР, основою якої є теплові електростанції, є однією з найнижчих у світі. Для експорту вугілля побудований спеціальний портовий термінал Річардс-Бей на східному узбережжі. У структурі гірничодобувної промисловості домінує видобуток рудної сировини, на яку припадає майже $\frac{3}{4}$ від вартості всіх корисних копалин, що їх розробляють у країні.

З початку 70-х рр. ХХ ст. поступово скорочуються обсяги видобутку золота, що пояснюється виснаженням родовищ і коливанням цін на ринку металів. Нині ПАР посідає 5-те місце в світі за його видобутком. «Золотим містом» називають Йоганнесбург, в районі якого розташовані золотодобувні копальні.

У вартісному вираженні головний експортний продукт ПАР – платина. За її видобутком країна на 1-му місці в світі. Країна дає до 85 % світового видобутку платини. Окрім власне платини Південна Африка видобуває й експортує метали платинової групи: паладій (30 % світового видобутку), родій, іридій, осмії, рутеній.

Видобування алмазів – найстаріше видобувне виробництво ПАР. Тривалий час країна була лідером у світі як у кількісному, так і вартісному вираженні щодо видобутку цієї сировини (мал. 192). Нині країна посідає 5-те місце в світі за видобутком алмазів (після Росії, Австралії, ДРК та Ботсвани). Але за їх вартістю країні немає рівних, оскільки видобуваються великі камені для ювелірного виробництва. В ПАР сконцентровано $\frac{2}{3}$ світового виробництва діамантів. Всесвітньо відомою є південноафриканська компанія *De Beers*, яка контролює близько 40 % світового ринку алмазів.

Мал. 192. Вироблена алмазна шахта Кімберлі

За видобутком і переробкою уранових руд ПАР посідає 8-ме місце в світі та 3-тє в Африці (після Нігеру та Намібії). Майже весь уран вилучають як побічний продукт для переробки золотоносних руд.

Видобуток залізних руд у ПАР склався після Першої світової війни та активно зростає протягом усього ХХ – початку ХХІ ст. Нині країна на 5-му місці в світі за видобутком цієї сировини.

ПАР посідає провідні позиції у світі за видобутком марганцю, хромітів, ванадію, титану, цирконію, сурми. Розробляються родовища нікелю, міді, свинцю.

Переробна промисловість. Переробна промисловість ПАР має багатопрофільну виробничу структуру. В ній важливе місце посідає металургія. Уряд приділяє багато уваги розвитку чорної металургії. Хоча обсяги її продукції дещо скоротилися, ПАР за виробництвом сталі у 2016 р. посіла 1-ше місце в Африці та 23-тє в світі. Кольорова металургія представлена підприємствами з виробництва майже всіх відомих кольорових металів. ПАР перша в світі за виробництвом ферохромових сплавів.

Машинобудування країни досить різноманітне. Воно представлене передусім виробництвом морських і річкових суден, локомотивів, залізничних вагонів, літаків, верстатів. Країна є великим складальником автомобілів, у т. ч. близько 30 світових брендів, таких як *Mercedes-Benz*, *BMW*, *Toyota*, *Nissan*, *Ford*, *Volkswagen* та ін. З конвеєрів заводів, що належать провідним автомобільним корпораціям світу, сходять легкові та вантажні автомобілі, автобуси. Власні ж бренди – майже усі ручного складання, їх створено лише в кількох екземплярах (мал. 193). У місцях видобування мінеральних ресурсів складають гірничошахтне обладнання. У великих містах з кваліфікованими трудовими ресурсами розвинуто приладобудування та електроніка. ПАР розширює виробництво аудіо- та відеотехніки, оргтехніки, лазерної техніки, теле- та радіокомунікаційного обладнання, напівпровідникових приладів, персональних комп'ютерів,

Мал. 193. *Joule EV* – перший африканський електрокар, складений в одному екземплярі

електронної апаратури. В країні розвинуто виробництво стрілецької зброї та бронетехніки. Найбільшими центрами машинобудування є такі міста, як Порт-Елізабет, Кейптаун, Іст-Лондон, Дурбан, Йоганнесбург, Преторія.

Хімічне виробництво є одним з провідних у переробній промисловості ПАР. Воно працює на місцевій сировині та виробляє продукцію переважно на експорт. Країна вирізняється виробництвом мінеральних добрив (Йоганнесбург, Преторія), вибухових речовин для видобування корисних копалин (Моддерфонтейн, Сомерсет-Вест, Сасолбург), нафтохімією (Дурбан, Кейптаун), вуглекислим (Сасолбург). ПАР – одна з небагатьох країн, в яких існують технології для виробництва рідкого палива з вугілля. Заводи синтетичного палива забезпечує вугіллям компанія *Sasol*. Частина синтетичного бензину експортується. Південна Африка – найбільший на континенті виробник фармацевтичної продукції. На цьому ринку діють великі міжнародні корпорації (*Bayer, Hoechst*).

Центрами *текстильної промисловості* стали великі міста, що забезпечені трудовими ресурсами (Іст-Лондон, Порт-Елізабет, Кейптаун, Йоганнесбург, Преторія, Дурбан). Вона представлена виробництвом бавовняних, вовняних, синтетичних та змішаних тканин, а також ковдр, килимів, трикотажу. ПАР відома на світовому ринку як постачальник шкіри.

Експортне значення набуло *виробництво харчових продуктів*: цукру з тростини, мороженої риби, заморожених і консервованих овочів і фруктів.

Сільське господарство. Незважаючи на недостатньо сприятливі природні умови, аграрний сектор Південної Африки не лише повністю забезпечує власне населення сільськогосподарськими продуктами, а й у змозі експортувати сільськогосподарські товари на постійній основі. Успіхи аграрного сектору не в останню чергу пояснюються тим, що великі фермерські господарства залишилися у володінні сімей африканерів, зайнятих землеробством протягом багатьох поколінь (на відміну від сусідньої Зімбабве, де білі землю втратили, що спричинило голодування населення). У період апартеїду темношкіра більшість населення ПАР займала всього 13 % земель, що призводило до виснаження ґрунтів та голодування. У цих колишніх резерватах у умовах ризикованого землеробства через відсутність штучного зрошення склалося сільськогосподарське виробництво, зорієнтоване на місцеве споживання. Основними культурами були кукурудза та маніок.

Нині за світовими стандартами продуктивність землеробства ПАР невисока. Частково це пояснюється примітивними методами обробки земель. Іншими чинниками є ерозія ґрунтів і недостатня кількість опадів. Лише 10 % земель вирізняються високою родючістю, однак навіть вони зазнають раптових поведень та змивання родючого шару.

У ПАР вирощують практично всі відомі сільськогосподарські культури субтропічного та тропічного поясів. Найбільша частка в загальній вартості сільськогосподарської продукції припадає на *кукурудзу* – основу раціону темношкірого населення. Важливе місце належить *пшениці*, що її вирощують переважно на західному узбережжі. Також вирощують *сорго, овес, жито, ячмінь*. Великі території зайнято під плантаціями *цукрової тростини*. В країні збирають різноманітні *фрукти*: ананаси, яблука, груші, персики, абрикоси, сливи, виноград, гуава, цитрусові та ін. До найважливіших статей експорту ПАР належать кукурудза, сорго, пшениця, фрукти, овочі, цукор із тростини.

Важливим для країни є розвиток *тваринництва*. Переважно екстенсивними виробництвами залишаються розведення великої рогатої худоби та вівчарство. Більш інтенсивного характеру й поширення на фермах поблизу великих міст

набули птахівництва та розведення свиней. Внутрішнє споживання м'яса забезпечує розведення овець, бурських кіз, свиней, корів, свійської птиці. На світовий ринок постачають шкурки каракульських овець та вовни ангорських кіз (до 50% світового виробництва мохеру припадає на ПАР). В останні роки почали розводити страусів; зростає експорт шкіри, м'яса та пір'я цієї птиці.

Рибальство. За виловом риби ПАР посідає провідне місце в Африці. Основні об'єкти морського рибного промислу – сардини, оселедець, хек, анчоус, морський окунь, скумбрія, тріска, капський лосось, макрель, тунець. Прибутковим є промисел акул, чиї плавці користуються попитом у країнах Південно-Східної Азії. Об'єктом полювання є капський тюлень. З безхребетних видобувають креветок, омарів, лангуст, устриць, восьминогів. Близько 40% уловів припадає на прісноводну рибу, що її добувають у річках (зокрема Лімпопо), а також розводять у штучних водоймах.

Особливості розвитку третинного сектору економіки. В економіці країни значну роль виконує третинний сектор економіки, що представлений багатьма видами послуг.

Велике значення має розвиток *науки*. Південноафриканська наука відома своїми досягненнями в різноманітних сферах, зокрема перші пересадки серця, виробництво рідкого палива з вугілля та навіть створення власних атомних бомб. За рівнем розвитку науки ПАР не має собі рівних в Африці, більш того, за деякими якісними параметрами вона перевершує нові індустріальні країни. Розміри витрат на наукові дослідження в Південній Африці порівнянні з витратами інших високорозвинутих країн – близько 2% ВВП.

В *освіту* південноафриканська держава вкладає багато грошей: близько 6% ВВП. Загальна *середня освіта* є обов'язковою. Школи відвідують до 90% дітей. Грамотність по країні досягає 88%. Розв'язування проблем освіти, якість якої, особливо в сільській місцевості, не така як треба, пов'язується з реалізацією формули «трьох Т»: *Teachers* (вчителі), *Textbooks* (підручники), *Time* (час).

Система *вищої освіти* та підготовки висококваліфікованих кадрів є ключовою ланкою формування науково-технічного потенціалу країни. В країні відбувається африканізація кадрів. Частка чорношкірих студентів зросла з 42 до 60%.

У країні добре розвинутий *фінансовий сектор*. Фондова біржа в *Йоганнесбурзі* є однією з 15 найбільших у світі. У банківському секторі широко використовують передові інтернет-технології. 5 південноафриканських банків входять до числа 500 найбільших у світі.

Безперебійна робота економіки Південної Африки залежить від сучасної розгалуженої *транспортної мережі*. Більшість африканських країн для перевезення своїх вантажів користуються послугами транспортної інфраструктури ПАР. Не лише великі міста, а й віддалені села сполучені дорожньою мережею. У внутрішніх перевезеннях переважає залізничний транспорт. За протяжністю залізниць ПАР на 1-му місці в Африці та на 9-му – в світі. На всіх магістральних лініях діють комп'ютеризовані центри керування рухом. Функціонує система внутрішніх авіаперевезень. Міжнародні аеропорти розміщуються в Йоганнесбурзі, Кейптауні, Дурбані. На морських узбережжях ПАР розміщено 6 великих портів: Дурбан (найбільший у країні за інтенсивністю вантажних перевезень), Річард-Бей (найбільший вантажний порт), Іст-Лондон (морський та єдиний річковий порт країни), Порт-Елізабет, Кейптаун, Салданья.

З року в рік зростає в країні роль *міжнародного туризму*. За кількістю туристичних відвідувань серед африканських країн ПАР несуттєво поступається Марокко та Єгипту. Для туризму привабливі унікальна природа країни,

екзотика місцевого способу життя, національні парки, пам'ятки історії, східні базари, золоті пляжі. Найвідоміші курорти – Кейптаун, Дурбан, Порт-Елізабет, Йоганнесбург. «Африканським Лас-Вегасом» називають місто розваг і грального туризму Сан-Сіті, збудоване у центрі алмазного та золотоносного району.

Характерні риси просторової організації господарства. Територія ПАР освоєна нерівномірно. Однак через особливості історичного розвитку та сучасного адміністративного поділу в розміщенні економіки ПАР немає домінування одного центру. Найбільшими господарськими осередками тут є Йоганнесбург і Преторія. Особливо швидко розвиваються області, розташовані біля найбільших економічних центрів країни: Кейптауна, Дурбана, Порту-Елізабет, Іст-Лондона.

Зовнішні економічні зв'язки. Економіка ПАР – одна з найбільш відкритих у світі: частка прибутків від зовнішньої торгівлі у ВВП значно вища, ніж у багатьох інших країнах. ПАР входить до 25 найбільших світових країн-експортерів. Питома вага експорту корисних копалин у сукупному експорті ПАР, незважаючи на поступове зниження, нині становить понад 33%. Інші сектори економіки ПАР, що забезпечують більшу частину національного та експортного прибутку, – це сільське господарство, машинобудування, металургія, телекомунікації. Основні статті імпорту: нафта та нафтопродукти, продовольство, продукція хімічної промисловості. Прибутки від зовнішньої торгівлі досягають 50% ВВП, при цьому обсяг експорту перевищує обсяг імпорту. Основними торговими партнерами країни є США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада; обіг зовнішньої торгівлі з цими країнами все збільшується.

Міжнародні зв'язки України з ПАР. Південна Африка посідає одне з перших місць з-поміж африканських країн за товарообігом з Україною. Двосторонні економічні відносини регулюються низкою документів, передусім Торговельною угодою між урядом України та урядом ПАР. ПАР виявляє інтерес до України як до великого виробника наукомістких товарів і технологій. Українські підприємства вивозять до Південної Африки вироби з металу (холодно-, гарячекатану сталь), хімічні речовини промислового призначення (амоніак), продукцію військово-промислового комплексу. Із ПАР імпортуються мінеральна сировина, товари зі шкіри, вино, фрукти. Між країнами є чинними угоди про співпрацю в сільському господарстві, науково-технічне та торговельно-економічне співробітництво, співпрацю у сфері культури, науки й технологій.

1. Які основні чинники визначають місце ПАР у міжнародному поділі праці?
2. Дайте оцінку природно-ресурсного та працересурсного потенціалу ПАР.
3. Розкрийте провідне значення видобування мінеральних ресурсів в економіці ПАР.
4. Поясніть розміщення основних центрів переробної промисловості ПАР.
5. Порівняйте особливості спеціалізації сільського господарства ПАР та Єгипту.
6. Які особливості розвитку третинного сектору економіки ПАР?
7. Порівняйте структуру експорту товарів і послуг ПАР та Єгипту.
- 8*. Оцініть місце ПАР серед країн Африки.

Розділ VI УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

ТЕМА 1. УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

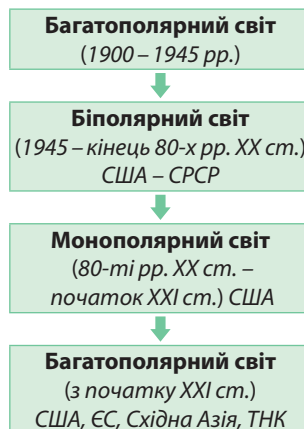
§ 48. ГЕОПОЛІТИЧНА СТРУКТУРА СУЧАСНОГО СВІТУ ТА МІСЦЕ В НІЙ УКРАЇНИ

Геополітична структура сучасного світу. Вивченням сучасної геополітичної структури світу займається *політична географія*. Вона спирається передусім на знання з *країнознавства*, що показує унікальність окремих регіонів і країн у політичній, соціальній, економічній та культурологічній сферах з акцентом на вплив природного середовища на діяльність людини. Політична географія також займається аналізом і прогнозом міжнародного стану, дослідженням причин збройних конфліктів і політичних криз. Відображена геополітична структура світу на *геополітичній карті*.

На початку ХХ ст. існувала *багатополярна система світоустрою*, а якій не було єдиної домінуючої країни (мал. 194). Проте внаслідок двох світових війн, що розгорталися на теренах Європи, економічну та політичну міць цього регіону було підірвано. Після Другої світової війни багатополярна європейська ера у світовій політиці завершилася. Спадкоємцями щодо світового лідерства стали США та Радянський Союз (СРСР). Таким чином, на наступні 50 років світ став *біполярним* й ознаменувався протиборством провідної військово-морської держави США і найбільшої суходільної СРСР. Наприкінці ХХ ст. через розпад Радянського Союзу відбувся злам біполярного світу. На вершину світової геополітики зійшли США. З кінця 80-х рр. ХХ ст. світ став *монополярним*. США стали єдиним світовим лідером завдяки провідній позиції у військовій, економічній, технологічній та культурній сферах.

Кінець біполярного світу збігся в часі з процесом *глобалізації*, що дало підставу говорити про початок створення єдиного світу, в якому пророкували першість США. Однак глобальної політичної стабілізації не сталося. Разом з глобалізацією світ охопила хвиля *демократизації*, ідейного плюралізму та багатопартійності. Лише поодинокі держави «утрималися» від упровадження демократичних стандартів. Нині вони є головними об'єктами ідеологічного чи військового пресингу з боку США та їхніх союзників. Це Ірак, Іран, Судан, Афганістан, Лівія, Куба, Білорусь, КНДР.

Нині на зміну монополярній знову заступає *багатополярна система світоустрою*. За фаховими оцінками, до середини ХХІ ст. свої позиції збережуть три основні геополітичні центри: *США* (або організація НАФТА), *ЄС* та *Східна Азія*. Однак унаслідок глобалізації Захід поступово втрачатиме своє лідерство, поступаючись новим гігантам Сходу: *Японії, Китаю та Індії*. Серед держав, які

Мал. 194. Зміна типів систем світоустрою у ХХ–ХХІ ст.

прагнуть змінити наявне становище у світі й уже сьогодні є вагомими регіональними лідерами, найчастіше згадують *Туреччину, Іран, Індонезію, ПАР, Нігерію, Єгипет, Бразилію, Республіку Корею*. За певних обставин свої претензії на політичне лідерство можуть висунути нині економічно потужні *Велика Британія, Японія, Канада, Австралія*.

Новими й цілком самостійними суб'єктами геополітичної структури світу стали *транснаціональні корпорації (ТНК)*, а їх протистояння та економічна експансія вже визначають співвідношення сил на регіональному й глобальному рівнях. Якщо розглянути макроекономічні показники держав і ТНК, то до зведеної півсотні лідерів входило б 13 ТНК. Серед них такі, як *General Motors, Wall-Mart Stores, Exxon Mobile, Ford Motor, Daimler/Chrysler, Mitsubishi Syoji, Toyota Motor, General Electric, Royal Dutch/Shell Group* тощо. Обсяг продажів, наприклад, *General Motors* перевищує ВВП Данії, Греції або Португалії, *Exxon mobile* та *Daimler/Chrysler* – Південної Африки або Польщі. У правовому аспекті держава поки що є вищою, а ТНК – підпорядкованою одиницею. Через домінування приватного інтересу над суспільним відбувається зрощування політики та бізнесу. При цьому ТНК отримали можливість активно лобювати свої інтереси не лише на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку.

Місце України на сучасній геополітичній карті світу. Важливу роль у сучасному світі відводять Україні. Вона є геополітичним центром тому, що сама її поява допомагає трансформувати Росію. Американець Зігмунд Бжезінський зазначає: «Без України Росія перестане бути Євразійською імперією. Без України Росія все ще може боротися за імперський статус, але тоді вона буде в основному азійською імперською державою». Втрата Україною незалежності автоматично перетворила б на геополітичний центр Польщу, позбавляючи її такої бажаної й безпрецедентної безпеки.

Основні критерії геополітичного положення України визначено її розташуванням між кількома геополітичними центрами. Через це для України надзвичайної ваги набуває необхідність вироблення загальних підходів до поняття багатоплюсності світу з погляду створення умов для побудови системи трансконтинентального, а в перспективі – глобального співробітництва з метою розв'язування ключових соціально-економічних, гуманітарних, екологічних, інших проблем.

Відповідно, для України існує три сценарії її майбутнього розвитку: 1) повернення до найтіснішого співробітництва з Росією в межах СНД; 2) існування України як буферної зони між ЄС, НАТО та СНД; 3) поступова інтеграція України з Європейським Союзом.

Основні вектори сучасної української геополітики. Особливості географічного положення України та історичне минуле держави визначають основні вектори (напрямки) її геополітики: інтеграція з Європейським Союзом, американський та азійський вектори співпраці (мал. 195).

Першим й пріоритетним з-поміж них є інтеграція з *Європейським Союзом*. Як одна з найбільших країн Європейського регіону вона не може залишатися осторонь масштабних інтеграційних процесів. Беручи до уваги географічне розташування України, загальну культуру і філософію сприйняття суспільних

▶ Висловіть власні думки щодо сценарію геополітичного майбутнього України.

Мал. 195. Основні вектори сучасної української геополітики

цінностей, українці цілком природно орієнтуються передусім на ЄС. Привабливість європейських ринків означає доступ до джерел валютних надходжень і капіталовкладень, новітніх технологій тощо.

Для Європи Україна є великим споживчим ринком європейських товарів, джерелом відносно дешевої робочої сили, а також країною з невикористаним повною мірою інтелектуальним, науково-технічним і виробничим потенціалом.

Ключовими критеріями, що сприятимуть реалізації європейського вибору України, мають стати відкрите громадянське суспільство, ефективне функціонування ринкової економіки, верховенство права, цивільний демократичний контроль над військовою сферою, послідовність і передбачуваність у зовнішній політиці.

З 1995 р. Україна стала членом Ради Європи. Вона прагне вступити в міжнародну систему колективної безпеки в Європі (НАТО), що засвідчила свої ефективність і миролюбство. Членство в таких системах разом з розвинутими цивілізованими країнами поліпшує геополітичне положення України як незалежної держави, оскільки будь-які претензії до неї стануть і претензіями до дружніх їй держав.

Геополітичні реалії не дають можливості Україні зосереджуватися лише на європейському геополітичному векторі. Не менш важливим є *американський вектор співпраці*, що передбачає встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та США. Національні інтереси України щодо розвитку партнерських відносин із США визначаються особливою роллю цієї країни в геополітичному ракурсі як наддержави, статус якої визначається економічним і військовим потенціалом, впливом на міжнародні фінансові організації, лідерством у розробці й впровадженні новітніх технологій та багатьма іншими чинниками.

США зацікавлені в розвитку партнерських стосунків з Україною, враховуючи особливості її геополітичного положення й розглядаючи її як своєрідний геополітичний центр Центрально-Східної Європи та «українську карту» щодо розвитку її відносин з Росією. Час від часу досить виразно виявляється прагнення США втручатися у внутрішні справи нашої країни, що порушує принципи рівноправності й не відповідає національним інтересам України. І на цю обставину, безсумнівно, слід зважати в розбудові наших відносин із США.

У контексті реалізації стратегії багатовекторності української геополітики закономірно постає питання про можливості реалізації *азійського вектора співпраці* України з країнами *Азійсько-Тихоокеанського регіону* (АТР). Посилення трансрегіонального співробітництва на Євразійському континенті спонукає Україну активніше використовувати свій промисловий і науково-технічний потенціал для розвитку взаємовигідних відносин з провідними країнами АТР, передусім Східної та Південно-Східної Азії. На них припадає близько 7% зовнішньоторговельного обігу України.

Для успішного входження в економічний простір АТР Україні необхідно значно поглибити ринкові реформи. Найперед потрiбно реструктуризувати виробничий комплекс, оновити основні фонди та поліпшити інвестиційні й правові умови двостороннього співробітництва. Необхідні також радикальні зміни в науково-технічному, інформаційному та маркетинговому забезпеченні цього напряму зовнішньоекономічної діяльності.

▶ Підготуйте інформацію про взаємовідносини України з однією із країн АТР.

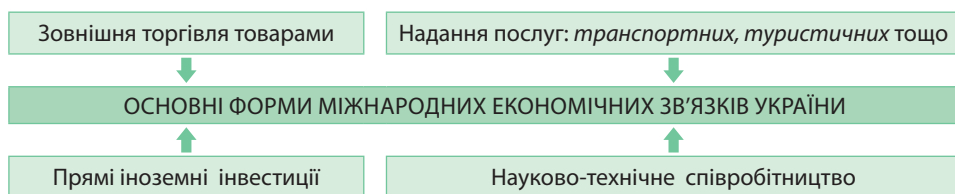

1. Назвіть основні геополітичні центри світу. **2.** Які чинники визначають світове лідерство США в сучасному світі? **3.** Схарактеризуйте місце України на геополітичній карті світу. **4.** Розкажіть про домінуючі вектори зовнішньої політики України. **5***. Оцініть вплив на Україну геополітичних центрів світу.

ТЕМА 2. УКРАЇНА В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

§ 49. ПРОСТОРОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНИ З РЕГІОНАМИ ТА КРАЇНАМИ СВІТУ

Міжнародні економічні зв'язки України. Найважливішим завданням України на найближчі роки є розвиток економіки відкритого типу. Її становлення – це проблема не лише економічного, а й ідеологічного і політичного характеру. Перспектива формування в Україні відкритої економіки, під якою слід розуміти поступове налагодження різнобічних каналів взаємозв'язку зі світовим господарством, є об'єктивно зумовленою та практично безальтернативною. Основні форми міжнародних економічних зв'язків схематично показано на малюнку 196.

Мал. 196. Основні форми міжнародних економічних зв'язків України

Пріоритетними принципами формування відкритої економіки в Україні мають стати: розвиток власних виробництв, що мають конкурентні переваги у глобальній економіці, зокрема такі, як ракето-, судно- та літакобудування, порошкова металургія, виробництво надтвердих матеріалів, електрозварювальне виробництво, хімічні виробництва; створення потужного інтегрованого національного ринку як фундаментальної економічної основи для завоювання відповідних ніш на висококонкурентних світових ринках товарів і послуг; врахування відмінностей у інтенсивності національних виробництв, відповідних внутрішніх витратах та їх світових аналогах.

Україна втрачає свої колишні позиції у глобальному економічному середовищі через сировинну та напівсировинну структуру експорту, високу енергоємність виробництва, відсутність інноваційного поступу й надійного захисту інтелектуальної власності, недостатнє відтворення виробничих фондів, невисоку якість продукції, зниження добробуту нації, корумпованість економіки, а також політичну нестабільність.

Географія зовнішньої торгівлі товарами. Основною формою зовнішньоекономічних зв'язків України є зовнішня торгівля товарами. Експортно-імпортні операції здійснюються як на валютній основі, так і в формі клірингу. Кліринг – система безготівкових розрахунків, заснованих на заліку взаємних вимог і зобов'язань. Вони здійснюються через банки або спеціальні розрахункові палати. Можливі бартерні операції, тобто безпосередній обмін товарами.

Вступ у 2008 р. до Світової організації торгівлі (СОТ) і утворення зон вільної торгівлі з низкою країн поки що складно назвати успішними для України. Протягом останніх років основні позиції українського експорту залишились майже незмінними. Український товарний експорт орієнтований переважно на металопродукцію, аграрну продукцію та залізорудну сировину. У структурі імпорту товарів в Україну значна частка припадає на паливні ресурси (природний газ, нафту, вугілля), машини та обладнання, а також продукцію хімічної промисловості.

Зовнішньоторговельні операції з товарами Україна здійснює з партнерами із 217 держав та територій з усіх регіонів світу. Основна частина експорту та імпорту України припадає на Європу (мал. 197). Основним торговельним партнером України є Євросоюз. Його частка в товарообігу з нашою державою неухильно зростає. Основними торговельними партнерами України серед країн ЄС є Німеччина, Польща та Італія.

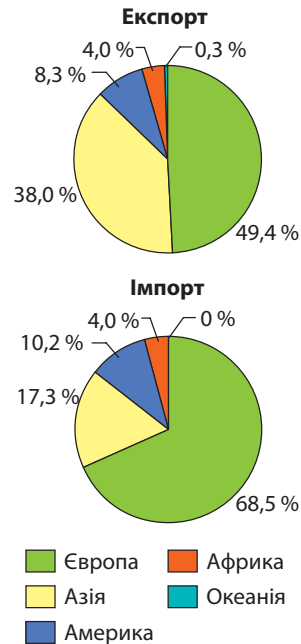
Географія надання послуг. Зовнішньоторговельні операції з послугами Україна здійснює з партнерами із 220 держав та територій. Серед видів послуг України, які мають конкурентні переваги у глобальній економіці, є *транспортні*, що пов'язані з транзитом через територію України вантажів, природного газу, нафти, електроенергії та інших товарів і послуг. Велике значення в структурі експорту послуг з України також мають послуги у сфері *телекомунікації*, з *переробки матеріальних ресурсів*, *комп'ютерні та інформаційні послуги*. У структурі імпорту послуг переважають *транспортні, фінансові, ділові, туристичні, державні та урядові*.

Основна частина експорту та імпорту послуг (як і товарів) припадає на Європу (мал. 198). Серед країн Європи вирізняються *Велика Британія, Німеччина, Швейцарія, Кіпр, Нідерланди*. З цими країнами Україна пов'язана фінансовими, транспортними, професійними, консалтинговими, комп'ютерними, такими, що пов'язані з використанням інтелектуальної власності, та іншими послугами. В Азійському регіоні основними партнерами України в наданні послуг є *Туреччина та Китай*, в Америці – *США*.

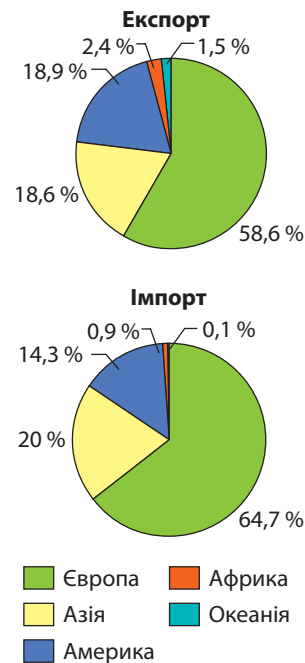
Особливого значення у світі та Україні набувають *туристичні послуги*. Вони є не лише джерелом поповнення державного бюджету країн, а й засобом повноцінного відпочинку та оздоровлення людей, а також ознайомлення їх з історико-культурною та природною спадщиною. Пріоритетним видом туризму для України залишається іноземний (в'їзний) туризм. В Україну частіше їдуть із *США, Туреччини, Ізраїлю, Китаю, Канади*. Серед країн Європи найбільш популярними тури до України є серед громадян *Великої Британії, Німеччини, Італії та Франції*.

У громадян України неухильно зростає попит на послуги міжнародного туризму. Український туристичний потік за роки незалежності зріс майже удвічі. ²/з усіх українських туристів їде до п'яти країн: *Туреччини, Єгипту, Білорусі, Греції та Об'єднаних Арабських Еміратів*.

Географія прямих іноземних інвестицій. Важливе значення для розвитку економіки Україна має залучення прямих іноземних інвестицій.

Мал. 197. Просторові аспекти зовнішньої торгівлі товарами України з регіонами світу

Мал. 198. Значення регіонів світу в економіці України в наданні послуг

Пряма інвестиція – категорія міжнародної інвестиційної діяльності, яка відображає прагнення резидента однієї країни здійснювати контроль або істотний вплив на діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни.

Інвестиція є прямою, якщо капітал вкладника становить не менш ніж 10% вартості статутного капіталу підприємства або вкладник має не менш ніж 10% голосів в управлінні підприємства.

Важливим є залучення капіталу великих транснаціональних корпорацій (ТНК). Для залучення іноземних інвестицій важливо створення певної правової бази всередині країни, яка гарантує права й інтереси інвесторів. Сприяють притоку іноземного капіталу політична та соціальна стабільність в країні.

У географічному аспекті більша частина прямих іноземних інвестицій в економіку України надходить із країн Європи та Азії (мал. 199). Найбільше – з Німеччини, Нідерландів та Австрії та Кіпру. Більша частина інвестицій вкладається у переробну промисловість, фінансову та страхову діяльність.

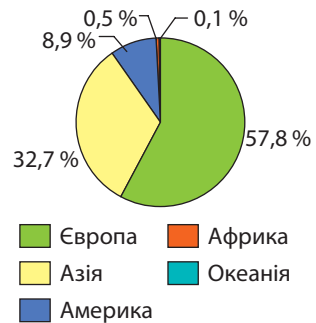
Науково-технічне співробітництво. В економічних зв'язках України із зарубіжними країнами використовується науково-технічне співробітництво. До нього належать торгівля патентами, ліцензіями, технічним досвідом (ноу-хау) та інші. Науково-технічне співробітництво сприяє прискоренню темпів економічного розвитку, втіленню новітніх технічних досягнень і здійснюється в кількох формах: *матеріальній*, тобто обміну продукцією, насамперед наукомісткою, створеною за новітніми технологіями; та *нематеріальній* – у формі креслень, формул, обміну інформацією, літературою та ін.

На світовому ринку виділяються 7 провідних країн-технологічних лідерів: США, Японія, Фінляндія, Швеція, Великобританія, Німеччина та Республіка Корея, що контролюють 80% ринку наукомісткої продукції. У той час, як у високорозвинутих країнах 70–85% ВВП формується завдяки високотехнологічним виробництвам, в Україні ця частка становить менш ніж 6%. За рівнем інновацій Україна на 81-му місці в світі.

Великі ТНК в Україні. За даними ООН, у світі існує понад 65 тис. ТНК, що контролюють понад 850 тис. зарубіжних компаній по всьому світу, у яких задіяно понад 74 млн осіб. При цьому на території промислово розвинутих держав розміщується понад 80% материнських компаній і близько 33% дочірніх; у країнах, що розвиваються, – відповідно 19,5 і майже 50%; у країнах з перехідною економікою – приблизно 0,5 і 17%. Експансія ТНК є одним із феноменів нашого часу. Саме ТНК фактично вирішують питання нового економічного й політичного переділу світу.

Одним з чинників залучення в Україну іноземних інвестицій є стимулювання діяльності ТНК. До списку глобальних корпорацій, представлених на вітчизняному ринку, можна віднести *Coca-Cola, Samsung, Toyota, Nestle, Nokia, Metro Cash&Carry, Hewlett-Packard, British American Tobacco* та деякі інші ТНК. Найглибше проникнення в економіку України здійснили ТНК країн

► Проаналізуйте діаграми просторового аспекту зовнішньої торгівлі України з регіонами світу (див. мал. 198). Обґрунтуйте роль різних регіонів світу в експорті та імпорті нашої країни. Назвіть основні товари, що надходять в Україну з різних країн світу. Поясніть, наскільки економічно виправданими є товаропотоки в нашу державу з різних регіонів світу.

Мал. 199. Географія прямих іноземних інвестицій в економіку України

Європейського Союзу та США. Для них найбільш привабливими є виробництво харчових продуктів та напоїв, торгівля, фінансова сфера, машинобудування, транспорт, операції з нерухомістю, фармацевтика.

Спостерігається також негативний вплив експансії іноземних ТНК на деякі галузі української економіки (наприклад, автомобілебудування, тютюнову і харчову промисловість), домінування експортних стратегій завоювання ринку, переважаюча орієнтація ліцензійних та інвестиційних стратегій, що застосовуються в Україні, на отримання короткострокових прибутків і відтік коштів. Через те основне завдання – не протистояння іноземним ТНК, а узгодження їх інтересів із стратегічними пріоритетами економіки України, а також створення власних конкурентоспроможних ТНК. До таких, наприклад, належить «УкрАВТО» – транснаціональна автомобільна компанія. Найбільший в Україні виробник автомобілів, дистриб'ютор і постачальник сервісних послуг, він має підприємства в Україні та Польщі. Кондитерська корпорація «Roshen» – лідер національного ринку кондитерський виробів. Її підприємства працюють в Україні та Литві.

Участь України в процесах європейської економічної інтеграції. Пріоритетним напрямом України є європейський вектор розвитку та європейська економічна інтеграція. Остання має ряд стратегічних напрямів. По-перше, це системна інтеграція з європейським господарством з посиленням міжнародної конкурентоспроможності. По-друге, ефективна міжнародна спеціалізація, спрямована на перспективні сегменти європейського ринку. По-третє, міжнародна диверсифікація, спрямована на ліквідацію монопольної залежності від зарубіжних ринків. По-четверте, становлення вітчизняних транснаціональних економічних структур з менеджментом європейського рівня. По-п'яте, інтеграційна взаємодія з Європейським Союзом, Центрально- та Східноєвропейськими угрупованнями країн. По-шосте, підтримка економічної безпеки через механізми захисту від несприятливих змін європейської кон'юнктури, фінансових криз тощо.

Стратегія європейської інтеграції національної економіки має здійснюватися поетапно. На *першому* етапі передбачаються зростання експорту та одночасне скорочення промислового імпорту. Експорт окремих видів продукції хімічної промисловості, чорної металургії на цьому відрізьку дещо знижується в міру відновлення внутрішнього попиту.

Заходи *другого* етапу мають бути реалізованими в межах Світової організації торгівлі (СОТ). Особливостями цього етапу є істотне збільшення експортної частки машинобудівельної та високотехнологічної продукції.

Третій етап відзначатиметься інтенсивним розвитком усіх сфер економіки, що стане головним чинником розвитку експорту. Повністю завершиться перехід на законодавство, побудоване на економічних важелях регулювання експорту та імпорту, яке відповідатиме європейським нормам і стандартам. Україна стане членом провідних європейських торговельних організацій та угруповань. Енергетичні ресурси надходитимуть принаймні з 6–7 ринків.

Окрім розвитку зовнішньої торгівлі перспективним напрямом євроінтеграції української економіки є залучення іноземного капіталу у формі прямих інвестицій та довгострокових кредитів. Можливості залучення в Україну іноземного капіталу пов'язані зі створенням сприятливого інвестиційного клімату – це відносно низька вартість робочої сили, дешевизна прав землекористування, прийнятний рівень розвитку виробничої та соціально-побутової інфраструктури, розвинуте зовнішньоекономічне законодавство.

Україна вдосконалює форми включення в європейський економічний простір насамперед у прикордонних регіонах. Так, на півдні України було створено спеціальні (вільні) економічні зони: «Порто-франко», експериментальна

економічна зона «Сиваш»; євро регіон «Нижній Дунай»; діє міжнародний транспортний коридор № 9 Гельсінкі – Москва – Одеса – Кишинів – Бухарест – Александрополіс; відбувається становлення транспортних коридорів Гданськ – Одеса – «Європа» – Кавказ – «Азія».

У східному регіоні створено спеціальну економічну зону (СЕЗ) «Азов» (м. Маріуполь), спеціальний режим інвестицій діє в Харкові та Шостці. У Харкові засновано технологічний парк «Інститут монокристалів».

У північному регіоні України створено велику СЕЗ «Славутич», запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській та Житомирській областях; у Києві засновано технологічні парки «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» та «Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона». Там діють міжнародні транспортні коридори № 3 Берлін – Дрезден – Вроцлав – Львів – Київ, а також вищезазначений № 9.

У західному регіоні України створено СЕЗ «Закарпаття», «Яворів», «Інтерпорт-Ковель», курортно-рекреаційна СЕЗ «Курортполіс Трускавець»; встановлено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Закарпатській, Львівській та Волинській областях; там діють міжнародні транспортні коридори: вищеназваний № 3, а також № 5 Трієст – Любляна – Братислава – Ужгород – Львів.

Місце України в системі глобальних економічних відносин у контексті сталого розвитку. У зв'язку з наростаючою глобальною кризою у сфері природокористування, що становить загрозу існуванню прийдешнім поколінням, на початку 90-х рр. ХХ ст. було розроблено концепцію сталого (збалансованого) розвитку суспільства. У 2002 р. цю концепцію було прийнято в Україні.

Сталий розвиток – концепція, що передбачає необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Основні цілі сталого розвитку: економічне зростання, захист довкілля та соціальна справедливість.

Економічне зростання передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів і використання екологічних – природо-, енерго- і матеріалозберігавальних технологій, включаючи видобування і переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку і утилізацію відходів.

Захист довкілля має забезпечувати цілісність природних систем. Основна увага приділяється збереженню здатності їх до самовідновлення, а не збереження їх у незміненому стані.

Головним пріоритетом сталого розвитку має стати людина: її здоров'я, якість і рівень життя. *Соціальна справедливість* сталого розвитку орієнтована на скорочення конфліктів між людьми. Важливими аспектами цього підходу є справедливий розподіл благ, збереження культурного розмаїття в глобальних масштабах.

1. Назвіть основні форми міжнародних економічних зв'язків України.
2. Назвіть основні регіони та країни-торговельні партнери України.
3. Наведіть приклади країн-інвесторів і великих ТНК в Україні, районів транскордонного співробітництва.
4. Схарактеризуйте місце України на світових ринках товарів, послуг, капіталу.
5. Покажіть на карті напрямки товарного експорту з України, міжнародні транспортні коридори на території України, основні туристичні потоки до України.
- 6*. Підготуйте інформацію про міжнародні науково-технічні проекти за участі України.
- 7*. Запропонуйте шляхи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності України в контексті сталого розвитку.

ЗМІСТ

Як працювати з підручником	3
----------------------------------	---

ВСТУП

§ 1. Що вивчає курс «Географія: регіони та країни»	4
§ 2. Політична карта	6

РОЗДІЛ I. ЄВРОПА

Тема 1. Загальна характеристика Європи

§ 3. Сучасна політична карта Європи	10
§ 4. Інтеграційні процеси в Європі	17
§ 5. Природні умови та природні ресурси Європи	21
§ 6. Населення Європи: демографічні процеси	25
§ 7. Структура населення та процеси урбанізації в Європі	28
§ 8. Особливості економіки країн Європи. Первинний сектор економіки	32
§ 9. Вторинний сектор економіки	36
§ 10. Третинний сектор економіки	42

Тема 2. Країни Європи

§ 11. Німеччина: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення	46
§ 12. Німеччина: економічний розвиток країни	49
§ 13. Франція: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення	53
§ 14. Франція: економічний розвиток країни	56
§ 15. Велика Британія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення	61
§ 16. Велика Британія: економічний розвиток країни	65
§ 17. Італія	69
§ 18. Польща	75
§ 19. Білорусь	80
§ 20. Росія	85

РОЗДІЛ II. АЗІЯ

Тема 1. Загальна характеристика Азії

§ 21. Сучасна політична карта Азії	92
§ 22. Природні умови, природні ресурси та населення Азії	99
§ 23. Особливості економіки країн Азії. Первинний сектор економіки	105
§ 24. Вторинний сектор економіки	108
§ 25. Третинний сектор економіки. Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Азії	110

Тема 2. Країни Азії

§ 26. Японія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення, третинний сектор економіки	114
§ 27. Японія: вторинний та первинний сектори економіки	120
§ 28. Китай: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення, експортна орієнтація економіки	125
§ 29. Китай: економічний розвиток країни	129
§ 30. Індія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення	136
§ 31. Індія: економічний розвиток країни	140

РОЗДІЛ III. ОКЕАНІЯ

Тема 1. Австралія

§ 32. Австралія: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення	147
§ 33. Австралія: економічний розвиток країни	152

Тема 2. Мікронезія. Меланезія. Полінезія	
§ 34. Острівні країни Океанії.....	157

РОЗДІЛ IV. АМЕРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Америки	
§ 35. Сучасна політична карта Америки.....	163
§ 36. Природні умови і природні ресурси. Населення Америки.....	170
§ 37. Особливості економіки країн Америки. Первинний та вторинний сектори економіки.....	176
§ 38. Третинний сектор економіки. Нерівномірність економічного розвитку субрегіонів Америки.....	181
Тема 2. Країни Америки	
§ 39. Сполучені Штати Америки: основні чинники, що визначають місце країни в міжнародному поділі праці, система розселення.....	184
§ 40. Сполучені Штати Америки: економічний розвиток країни.....	189
§ 41. Канада.....	196
§ 42. Бразилія.....	204

РОЗДІЛ V. АФРИКА

Тема 1. Загальна характеристика Африки	
§ 43. Сучасна політична карта Африки.....	212
§ 44. Природні умови і ресурси регіону. Населення Африки.....	219
§ 45. Особливості економіки країн Африки.....	224
Тема 2. Країни Африки	
§ 46. Єгипет.....	231
§ 47. Південно-Африканська Республіка (ПАР).....	237

РОЗДІЛ VI. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

Тема 1. Україна в геополітичному вимірі	
§ 48. Геополітична структура сучасного світу та місце в ній України.....	247
Тема 2. Україна в системі глобальних економічних відносин	
§ 49. Просторові аспекти міжнародних економічних зв'язків України з регіонами та країнами світу.....	250

Навчальне видання

КОБЕРНИК Сергій Георгійович
КОВАЛЕНКО Роман Романович

ГЕОГРАФІЯ

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Джерела ілюстрацій: galleryua.com, wikiwand.com, carleton.ca, msxlabs.org,
tov-tob.livejournal.com, panoramio.com, spt.od.ua, notuscomunicacao.com.br,
dm-travels.com.ua, infotour.in.ua, plus.google.com, isemag.com, io.ua, zn.ua,
strichka.com, clipart.net.ua, polesye-reserve.org.ua, vidpochyvai.in.ua, odz.gov.ua, tuxboard.com

Підписано до друку 05.07.2018. Формат 70x100¹/16. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 20,8. Наклад 63 563 пр. Зам. № 384

ТЗОВ «АБЕТКА». Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції від 19.06.2001 р. Серія ДК № 495

32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Князів Кориатовичів, 9а
Тел.: 0984253404, 0501931724, 0673808375; e-mail: abetka2017@ukr.net, <http://abetka.in.ua>

Надруковано у ПП «Юнісофт». 61036, м. Харків, вул. Морозова, 13 б,
www.unisoft.ua. Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р. Зам. №100/06